

**AZƏRBAYCAN NƏSRİ
ANTOLOGİYASI**

W16
A99

AZƏRBAYCAN NƏSRİ ANTOLOGİYASI

تاریخ

BEŞ CİLDDƏ

V CİLD

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

"ŞƏRQ-QƏRB"
BAKI-2006

Tortib edoni:

Zaman Əsgərli

894.361'3'008-dc22

AZE

Azərbaycan nəsrı antologiyası. Beş cildə. V cild. Bakı, "Şorq-Qorb",
2006. 352 sah.

Kitabda 1960-cı illərdən sonrakı dövr Azərbaycan nəsrinin nümayəndələrindən Maqşud İbrahimbəyov, Rüstəm İbrahimbəyov, Əkrəm Əylisli, Anar, Çingiz Hüseynov, Əfqan, Çingiz Ələkbərzadə, Fərman Kərimzadə, Sabir Azəri, Vaqif Nəsib, Elçin, Müvlud Süleymanlı, Məmməd Oruc, Mənzər Niyarlı, Firuz Mustafası, Aqil Abbas, Baba Vəziroğlu, Saday Budaqlı, Afaq Məsud, Elçin Hüseynbəyli, Rəşad Məcid və Orxan Fikrətoğlunun nəsr əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

ISBN10 9952-34-107-5

ISBN13 978-9952-34-107-2

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

NƏSRİMİZİN YENİ MƏRHƏLƏSİ

Azərbaycan ədəbiyyatında, o cümlədən nəsrində bədiî gerçəkliyin yeniləşməsi və bir mərhələ xüsusiyyəti kəsb edib viedana, milli oyanışa, şüura və mentalitetə xidmət etməsi missiyası keçən əsrin 60-cı illərində yenidən təccüsum tapdı. Əsrin əvvəllərində Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli kimi sonatkarların formalaşdığı bədiî ənənələri 60-cı illərdə ədəbiyyata gələn nasirlər olma – Yusif Səmədoğlu, Anar, Əkrəm Əylisli, Elçin, Maqşud İbrahimbəyov, Rüstəm İbrahimbəyov, İsi Məlikzadə, Sabir Azəri və b. daha da əlvanlaşdırdılar. Mirzə Cəlilin "Vətən! Vətən! Vətən! Millət! Millət! Millət! Dil! Dil! Dil!" məramını yeni şərəfdə daha ucadan səsləndirən bu yazıçılar sovet rejiminin ideoloji prinsiplərinə pozaraq insana məhəbbət, haqqa, həqiqətə sədaqətin yeni nümunələrini yaratdılar.

Sonralar bu nəslin qanadında ədəbiyyata başqa nasirlər – nisbətən gənc yazıçılar gəldilər: Mövlud Süleymanlı, Məmməd Oruc, Azər Abdulla, Vaqif Nəsimi, Baba Vəziroğlu, Afaq Məsud, daha sonralar Firuz Mustafayev, Aqil Abbas, Mustafayev Cəməli, Saday Budaqlı, nəhayət, Orxan Fikrətoğlu, Səfər Alışarlı, Elçin Hüseynbəyli, Mənzər Niyarlı, Rəşad Məcid, Yaşar, Eyvaz Əllozadə və neçə-neçə başqaları. Onların çoxu, xüsusilə bu gün artıq nəsrimizin ağsaqqalları səviyyəsinə yüksəlmiş Anar, Əkrəm Əylisli, Maqşud İbrahimbəyov, Elçin, Rüstəm İbrahimbəyov kimi nasirlər ədəbiyyata sovet dövründə gəlmiş, əsərlərinin çoxunu cəmiyyətdə ideoloji qadağaların, yasaqların mövcud olduğu dövrdə yazmışdılar. Buna baxmayaraq, onların yaratdığı ənənəvi "sovet ədəbiyyatı" deyildi. Təhqiqət yazarı Qarayev doğru qeyd etdiyi kimi: "Mövcud total rejimi "dünyada ən azad rejim" kimi vəsf və tərənnüm edən külli miqdarda "bədiî" məhsul meydana çıxsa da, ədəbi iqlimi və mövsümü müəyyən edən artıq onlar deyildi, ideoloji bir ərazi kimi "sosialist realizmi"nin bədiî təcrübəsindən və nəzəri-estetik təlimindən çox-çox kənara çıxan əsərlər yaranırdı. Onlara artıq sözün ənənəvi mənasında xalis "sovet ədəbiyyatı" və "sosialist realizmi" hadisəsi demək həç olmasa, yalnız ona görə mümkün deyildi ki, artıq bu yaratıcılıq metodunun iki mütləq metodoloji prinsipi təkzib və inkar olunurdu: gerçəkliyin mütləq pozitiv pafosu və total siniflik, partiyalıq stereotipi".

İnsana və həyata yeni baxış, şəxsiyyətə, onun psixologiyasına daha həssas münasibət, humanist idealin güclənməsi, həyat ziddiyyətlərinin, ictimai

problemlərin təsvirdə daha çox monəvi-oxlaqı aləmə keçməsi, insanla mühit, cəmiyyətlə fərd arasındaqi əlaqələri çox zaman daxili-psixoloji müstəvidə göstərmək bu nəsrin görünən keyfiyyətləridir ki, təkə yeni nəsrin banilərinin deyil, onlardan sonrakı nəslin də povest və hekayələrində aydın duyulur. Lakin XX əsrin sonlarında cəmiyyətin dəyişməsi ədəbiyyatın da inkişafına yeni istiqamət verdi; mövcud təcrübəyə yeni inikəs üsulları, bədiî təsvir formalarının gətirilməsi tələb olundu. Bu tələblərə ilk sonatkar cavabı verənlər də eyni nəsrin baniləri və onların davamçıları oldular. Anarın "Otel otağı", "Vahimə", "Qırmızı limuzin", Əkrəm Əylislinin "Ətirşah məsam", Elçinin "Qırmızı qərənfil", "Sarı gəlin", Məmməd Orucun "Susuz gölün sonası", "Ağ qarğa", habelə Mövlud Süleymanlı, Baba Vəziroğlu, Mənzər Niyarlı, Afaq Məsud kimi XX əsrin 60-cı illərindən sonrakı Azərbaycan nəsrinin müxtəlif nəşillərini təmsil edən yazıçıların əsərləri meydana gəldi.

XX əsrin sonlarında ədəbiyyata gənc və istedadlı nasirlər gəlməşdir. Bu gün onların yeni ədəbiyyatda long də olsa müəyyən olmaqdadır. Hər bir ədəbi nəsəl kimi bu nəsəl də ədəbiyyatda öz sözünü deməyə, öz səsinə və nəfəsini hiss etməyə, deməli, bir nəsəl kimi formalaşmağa can atır. Ancaq onların arada seçilən, fərqlənən, yaşından irəliyə baxan, yazılan ilə ədəbiyyatda bənzərsiz bir səsin varlığını xəbər verən müəlliflər çox deyil.

Mən cavan nasirlərin içərisində Orxan Fikrətoğlunu, Yaşarı, Foxri Uğurlunu, İbrahim İbrahimli, Samir Sədaqətoğlunu, Əkbər Qoşalını, Xanəməri, Rasim Qaracanı, Mehriban Kənanı fərqləndirmək istədim. Xüsusilə Orxan Fikrətoğlu daha maraqlı yazır. Onun hekayələrində hər şey, hətta ad insan münasibətlərinə belə baş vurmaq, mahiyyətə varmaq istəyi var. O, danışıq dilimizin incəliklərinə yaxşı bələddir. Gənc nasirlərin müraciət etdikləri başlıca janr hekayədir. Çingiz Aytmatov məqalələrində birində yazıb ki, "hekayəni damla ilə müqayisə etmək olar, lakin bu damlasız okean ola bilməz". Fikrimizə, hekayə dövrün mozaikasıdır. Mozaika isə, məlum olduğu kimi, xırda və zərif hissəciklərdən ibarətdir. Hekayə həmçinin qravüraya bənzəyir. Yazıçı əməyi də müəyyən monada qravürəçi sənəti ilə səsləşir, "ifadə vasitələrindəki zorilik, maksimum yığcamlıq, detalların dəqiqliyi hər ikisinə aiddir". Əlbəttə, burada söhbət hekayənin, daha doğrusu, bu janrın məxsusiyindən və özəlliyindən gədir və bu baxımdan yanaşsaq kitabın bu cildinə yaxşı hekayələrin daxil edildiyini söyləmək olar...

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında nəsrə maraqlı poeziyaya maraqlı üstələmişdir. Yalnız nəsrə məşğul olan müəlliflər xeyli artıb, bu sıraya indi şairlər də qoşulub. Məsələn, vaxtilə Rusul Rəzani gözəl bir şair kimi xeyir-dua verdiyi və doğrudan da bir şair kimi bu adı doğrultmuş Vaqif Nəsimi, həm də professional bir nasir kimi tanınır. Onun hekayə və povestlərində ədəbi bir

mövzu var: insan öz doğma kondindən uzaqlarda, dünyanın müxtəlif şəhərlərində gözib dolansa da, həyatı şən keçsə də, yaxud əksinə, puçluğa, monoviyatsızlığa sürüklənsə də son mənzili yurd yeridir, kənd qəbiristanlığıdır...

Göründüyü kimi müasir Azərbaycan nəsrini müxtəlif nəsillərin nümayəndələri təmsil edirlər. Onların hamısının əsərlərinin yalnız adını qeyd etməklə böyük bir kitab hazırlamaq olar. Təbii ki, belə "çoxluq"un içərisindən "tək"ləri ayırmaq və o "tək"lərin özlərinin də "tək"lərini (yəni ən yaxşı əsərini) seçmək asan deyil... Buna baxmayaraq "Azərbaycan nəsr antologiyası"nın V cildinə bədii yaradıcılığa XX əsrin 60-cı illərində və ondan sonrakı dövrlərdə başlamış yazıçıların povest və hekayələrindən nümunələr daxil etməklə milli nəsrin son yarıməsrlik mənzərəsi canlandırılmışdır.

Vaqif Yusifli

MAQSUD İBRAHİMBƏYOV

(1935)

Görkəmli nasir və kinodramaturq İbrahimbəyov Maqsud Məmməd İbrahim oğlu 1935-ci il may ayının 11-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. Orta məktəbi qurtardıqdan sonra Azərbaycan Dövlət Politexnik İnstitutunun inşaat fakültəsində təhsil almış (1955-1960), Moskvada Ali ssenari (1962-1964) və Ali rejissorluq kurslarında müdavim olmuşdur (1971-1973).

Əmək fəaliyyətinə tələbəlik dövründə başlamış, xam torpaqlarda tikintidə çalışmışdır (1958-1959), İnstitutu bitirdikdən sonra Azərbaycan Tikinti Nazirliyində qulluqçu (1960-1962), Mərkəzi Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin Azərbaycan üzrə xüsusi müxbiri (1964-1971) olmuş, 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə deputat seçilmişdir.

Ədəbi fəaliyyətə 1960-cı illərdə başlamış, nasir kimi şöhrətlənmişdir. Əsərləri dəfələrlə xarici dillərdə nəşr edilmişdir. "Bayquş gəlmədi" və "Bütün yaxşılıqlara ölüm" əsərlərinə görə 1976-cı ildə Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Bu kitaba daxil edilən "Bütün yaxşılıqlara ölüm" povesti yazıcının eyni adlı kitabından götürülmüşdür.

BÜTÜN YAXŞILIQLARA ÖLÜM

Bu andıra qalmış arxa çantası olmasaydı, hər şey lap yaxşı olardı. Yaxşı da sözdü? Hər şey dərhal gözəlləşər, hətta, mən deyərdim, füsunkar və maraqlı olardı. Bir yandan da bu isti. Hava da elə bil od tutub yanır. Bir şey var ki, bu çanta oldu-olmadı, günəş onsuz da bəs eləyir. Elə bil kimsə böyüdücü şüşəni başına, tərponin ortasına tuşlayıb, səndən öl çəkmir, gözləyir, görsün nə olacaq. Adamın başı o qədər qızır ki, bircə ağcaqanad da yaxın düşə bilmir, yəqin yanmaqdan qorxur. Amma mən başqa şeyə məəttəl qalmışam: görün insan niyə bu qədər qərribə yaranıb; bütün bədənin bayırdan tamam su içindədir, gözlərinin üstünü tor basıb, burnunun ucundan damcı-damcı yerə tökülür, amma dilin-ağzın qupqurudur. İçin-içalatın o qədər quruyub ki, boğazın qovuşur. Nə qədər əlləşsən, bir qırıq

tüpürəkədən savayı heç nə ölinə gölməyəcək, o da ki acı, yapışqan kimi. Necə ki yerə tüpürməmişən, elə bilirsen, rəngi yaşıldır. Bu andıra qalmış ciğirən də nə ucu var, nə bucağı, elə hey yuxarı qalxır. Düşərgədən çıxandan bəri heç düz yeri olmayıb, əksinə, get-gədə daha da sıldırımlaşib! Elə hey üzüyuxarı, dağlara dırmanmışıq. Özü də bilirsen hansına: Kiçik Qafqaz sıra dağlarına. Yaxşı ki, hələ böyüyü deyil, o yaqın bundan da çətin olardı. Aşırma isə nə az, nə çox, on kilometr yol qalıb. Adam az qalır hər şeyə tüpürsən, buradaca yerə döşənib, gözlərini yumsun. Addım atmağa heyim qalmayıb, axı insan nə lftidir, nə funikulyor! Ax, nə bu çantını bu saat çinmədən çıxarıb soldaki uçuruma tullayardım! Gör indi o, dərənin dibindəki daşlara deyib necə danqıldayacaqdı?! Nə rəngli fənərə, nə də fotoaparata hayfım gəlirdi. Axı, mən niyə bu uşaqlara qoşuldum. Görək hamı kimi avtobusla gedəydim. İki saatdan sonra evdə olacaqdım. Hələ gör indi evdə nə toy tutacaqlar mənə. Anam o daqiqə deyəcək ki, Bakıya yola düşməyə bir gün qalmış, mən onun bütün istirahətinə soğan doğramışam. Elə avtobusda olmadığımı gören kimi, hövsələdən çıxacaq. Və Dimka ona, narahat olmasınlar, aşılamacan gələcəyimi dediyimi bildirəndən sonra tamam dilxor olacaq. Başlayacaq deyinməyə: hamının uşağı avtobusnan gəlib, bircə mən özümünə hoqqa çıxarmışam, ata-anama yazığım gəlmir, kefim nə istəyir, onu da eləyirəm. Bir baxıb görəydi nə kefdəyəm! Atam, sözsüz, etiraz eləyəcək buna, deyəcək ki, nə pis iş olub axı, qoy uşaq müstəqil yaşamağı öyrənsin və s. Belə hallarda o, həmişə mənə qahmar çıxır. Anam isə bir az da hirsələnəcək. Deyəcək ki, elə atamın müstəqilliyi deyilmi onun canını boğuzuna yığan? O da hamı kimi başı sakit, qulağı dinc yaşamaq istəyir, tay bu cür əndişəyə nə yox, onun dərđini çəkməkdən vaxtından tez qocalıb, tay-üşlərdən iriyimi yaş böyük görünür. Onda atam qaqqanaq çəkib özündən gedəcək və deyəcək ki, anam nə dediyini heç özü də bilmir, çünki o nəinki rəfiqələrinin hamısından, hətta Bakıda, Azərbaycanda, bəlkə də bütün qonşu ölkələrdə yaşayan qadınların hamısından gözəldir. Doğrudan da anam çox gözəldir və qoca-zad da deyil. O özü qəsdən belə deyir, istəyir ki, atam indiki işindən ol çəkəsin, axı o, neftçidir, dənizdə işləyir. Hər dəfə dənizdə yeni bir polad ada tikiləndə atam öz briqadası ilə ora köçür, quyu qazır, neft tapanandan sonra onu istismarçılara təhvil verir. İndiyə kimi bütöv bir arxıplacaq işə salıb. Mən onu xəritədə də görmüşəm. Atam hər dəfə söz

verir ki, yaxşı hava olan kimi, mənə də özü ilə ora aparacaq, aparacaq, amma anam qoymur, deyir, ovcumun içi kimi bilərəm ki, atam mənə ora aparsa dənizdə güclü xəzri ösməyə başlayacaq, xəzri də başladı, nə vertolyotnan, nə də katəron sahilə qayıtmaq mümkün deyil. Ola bilər aylarla orda qalasan. Ancaq havalər sakit olanda atam hər on gündən bir evə gəlir, bir həftə qalıb dincəlir. Atamın maası çoxdur, amma bu da anama təsir eləmir, deyir, tək gecələr qulağı dinc, əndişəsiz yatım, o pullar mənə lazım-zad deyil. O elə doğrudan da buna görə deyənlər olub, çünki atam dənizdə olarkən hər dəfə tufan başlayanda gecələr səhərə kimi yatmır. Atam hər şeydə anamla razılaşsa da, bu işəndən ol çəkmək istəmir. Anam nə qədər yalvarır, onu dilə tutur, heç cür razılaşmır.

Bir dəfə atam dənizdəydi. Vasif dayı arvadı Sona xala ilə bizə qonaq gəldi. O da neftçidir, institutu atamla bir yerdə qurtarıb, amma Vasif dayı quruda, Suraxanıda işləyir. Ordan-burdan söhbət eləyirdi, bircən dedi ki, o vaxt atama şəhərdə yaxşı bir iş – Neft Sonayesi Nazirliyində şöbə rəisi vəzifəsini təklif etdilər, özü razı olmadı. Düzdü, Vasif dayı bu söhbəti pis niyyətlən başlamamışdı, çünki o, atamın xətrini çox istəyir. Bilsəydi, axırı bu cür qurtaracaq, heç ağzını da açmazdı, ona görə ki, bunu eşidən kimi, anamın sifəti ağappaq ağardı və bircən-bircə susdu, bayaqdan bəri deyib-gülən adamdan əsər-olamət qalmadı. Vasif dayı da, arvadı da yaman port oldular. Sonra Vasif dayı söhbəti dəyişməyə çalışdı, dedi ki, bəlkə ona düz deməyiblər, bəlkə də heç belə şey olmayıb, atama heç kim heç nə təklif eləməyib. Amma çox gec idi. Hamı bilirdi ki, bundan sonra anamı inandırmaq mümkün deyil. Deyosən, Vasif dayı da bu söhbəti başladığına yaman peşman olmuşdu. Ancaq atam evə qayıtdandan sonra bizim evdə qopan həngəməlin yanında bunların hamısı boş şey idi. Onların bu cür möhkəm dalışdıqlarını ömrümdə görməmişdim. O axşam gəcəyə kimi bir-birinyən dəyişdilər. Yaqın onların necə qışqırdıqları küçədə də eşidilirdi. Sonra anam şey-şüylərini çamadana doldurdu, mənə də götürüb nənəmə ilə – öz anası ilə apardı. Atam arabir ora zəng vururdu, ancaq anam hər dəfə atamın səsinə eşidən kimi, dostəyi asırdı və hər dəfə də dostəyi yerinə qoyandan sonra hönkürməyə başlayırdı. Düz bir ay atamın üzünə həsrət qaldım, onsuz yaman darıxırdım o bir ayı. Sonra barışdılar. Siftə elə bildim yuxu görürəm, ancaq təzədən mənə dedilər ki, atam doğrudan da gəcə bizə gəlibmiş. Bir onu başa düşmədim ki, atam anamı necə

yola götürü bildi, axı o, iş yerini hələ də dəyişməyib, hələ də dənizdə işləyir. O vaxtdan il yarım keçib, ancaq bu günəçən bir dəfə də dalaşmayıblar. Elə burda, istirahət evində də hər şey sakit keçdi. Atam birinci gündən axırncı günə kimi yanımda qaldı. Əvvəllər belə olmurdu. bir də görürdün iki-üç günlüyə harasa çətib getdi. Bu dəfə isə ancaq bir-iki dəfə qəsbədən Kislovodskaya getdi ki, Bakıya zəng vursun. Qalan günləri həmişə yanımda idi.

Daha dözmürəm. Qıçları qırılır. Bəlkə uşaqlara deyim. Deyim ki, tay gücüm çatmır, addımı ata bilmirəm. Yox, heç nə demək lazım deyil. Bir də ki, dedim nə xeyri. "Dördgöz" – deyə məni lağa qoyacaqlar. bəlkə də lap döyəcəklər. Özü də Kəmalənin gözünün qabağında. Bilmirəm, niyə razı oldum bunlardan getməyə? Heç könlüm yox idi, elə istəyirdim Əliyə deyəm ki, yox, mən getmək istəmirəm. Sabir söz atdı, guya mən birçə dərəcə gedəndə anamdan icazə almıram. Heç buna da məhəl qoymayacaqdım, ancaq birdən Kəmalə dilləndi: "Niyə ona yalvarırsınız, özü bizimlə getmək istəyir". İstəyirə bax ey! İstəyir-eləməirdim. Amma gedirəm deyəndə özüm də qulaqlarıma inanmadım.

Bir bunlara bax, elə bil indicə xoda düşüblər. Düzdü, ta bayaqkı kimi danışib-gülmürlər, səslərini udublar, bir azca da tövşüyürlər. Yox, bunlar ta aşırma çatmayınca dayanan deyillər. Bir də ki, görək bir adam boynuna ala ki, yorulmuşam. Əlsələr də boyunlarına almazlar. Nə Əli, nə də Sabir. Hamısı da Kəmaləyə görə. Ən axmaq adam da bilər ki, ikisi də Kəmaləyə vurulub. Ancaq bir ona məəttoləm ki, bəs Kəmalə niyə yorulmur? Əslinə qalsa, yaman şumal, boy-buxunlu qızdı, az qala Əliyə bir boydadır, bir az Sabirdən gödəkdir. Məndən isə düz bir baş hündürdür. Bu sizə qərübə gəlməsin, mən onuz da sinifdə boyca hamıdan kiçiyəm, ona görə ki, altı yaşından getmişəm məktəbə. Siftə götürmək istəmirdilər. Sonra birtəhər götürdülər, istisna kimi, RXMŞ-nin icazəsi ilə. Ona görə ki, sərbəst oxuyur, ikinci sinfin riyaziyyat məsələlərini həll edə bilirdim. İcazə verməmişdən qabaq məni RXMŞ-də yoxladılar da. Və bu qədər düzgün oxumağıma hamısı məəttəl qaldı. İndi də sinifdə heç kim məndən tez oxuya bilmir. Ancaq bunu heç kimə bildirmirəm, qəsdən bir neçə dəfə yavaş oxuyuram, çünki bu qədər sürətlə oxuya bildiyimə heç müəllimlər də inanmır. Kim istəyir ki, onu yalnızçı kimi tanınsınlar. Bir dəfə məktəbdə Sabirdən "Kapitan Bladın Odisseyi" kitabını aldım və sabahı gün də özünə qayıtdım. Siftə ilə

bildi ki, kitab xoşuma gəlməyib, ancaq mən ona "çox yaxşı kitabdır" deyəndə, bərk hirsələndi və dedi ki, oxumaq istəmirsən, düzünü də, daha gəpə basmaq nə lazım, bu boyda kitabı da bir gecəyə oxuyub qurtarmaq olar? And-aman elədim, inanmadı. Bütün kitabı başdan-ayağa mənə danışdırdı. Sonra özündən çıxdı, boynumun kökünü bir şapalaq ilidirib dedi ki, indi də məni dolamaq istəyirsən, yəqin əvvəllər oxumusan bu kitabı. Mən özüm o kitabı on günə gəncən oxuyub qurtarımışam. O, kitab oxuyanda sifəti codlaşır, birçə dodaqları tərənəir. O gündən bəri kimdən kitab götürürəmsə, oxuyub qurtarandan sonra bir neçə gün də özümdə saxlayıb sonra yiyəsinə qayıtarım. Belə daha yaxşıdır, şapalaq-zad vuran olmur.

Birdən Kəmalə dayandı, nəfəsini dərib soruşdu:

– Yorulmamısan ki?

– Yox, – bunu Əli dedi, hətta başını da buladı. – Mənciyəz yorulub-eləməmişəm. – Ancaq ləhləyə-ləhləyə qalmışdı.

Sabirə dönüb elə baxdı ki, elə bil dəvədə buynuz görmüşdü, yəni bu nə sözdü?

– Bəs sən? – Kəmalə üzünü mənə tutdu. Gözümün içinə baxa-baxa gülürdü.

Onun bu cür güldüyünü görəndə çənəmi əsməyə tutdu. Mənim də qərübə çənəm var e, heç gözələmədiyim bir vaxtda soyırıyoy başlayır; birçə dəfə, özü də dörd tərəfə, amma nə olsun, yəqin konardan baxan hiss eləyir. İstəyirdim deyəm ki, yorulmamışam, Kəmalə məni qabaqladı:

– Elə mən də yorulmuşam. Ayaqlarım qırılır. O ağaca çataq, orda oturub dincimizi alırıq.

Ağacın kölgəsində, otluqda uzandıq. Adama elə ləzzət eləyirdi ki, deməyə söz tapmıram. Sonra Kəmalə öz çantasından bir neçə butterbrod çıxartdı və biz onları bir andaca udduq. Adama iki donə qayğanaq butterbrodu. Öz çantasındakıları da yemək istəyirdik, amma Sabir qoymadı, dedi ki, yoxuşa çıxmazdan qabaq çox yemək olmaz. Belə yaxmacın onunu da yəsənə doymazdım. Ancaq Sabir-nən mübahisə eləməsən yaxşıdır. Başqasına da məsləhət görmürəm. Nahardan sonra ağacın altında yarım saat da oturub, əməlli-başlı dincimizi aldıq. Yorğunluğumuz tamam çıxdı. Kəmalə dedi ki, aşırma çatanda yola çıxarıq. Bir maşın saxlatdırıb evə gedirik. Bu təklif mənim ürəyimdən oldu, amma məncə Sabir-nən Əlinin o qədər də xoşlarına gəlmədi. Ancaq bir söz demədilər, eləcə başlarını

tərpətdilər, çünki onlar onsuz da sözüme məhəl qoyan deyildilər. Sonra nədənsə söhbət düşdü – əvvəlinə qulaq asdım, dalına fikir vermədim, çünki bir şeir yadına düşürdü, o şeir mən tez-tez xatırlayıram, özü də yadına düşən kimi ötim ürəşir, hətta boğazım quruyur, nəfəs ala bilmirəm, qarnımı sancı doğrayır. Və o şeir hər dəfə yadına düşəndə, xüsusən də tək olanda, heç cürə təkrar etməyə bilmirəm. Bir dəfə necə oldusa, bunu anama danışdım, o da dedi ki, yəqin mən çox həssas adamam, tez təsirə düşürəm, ona görə də bu cür şeirləri oxumaq mənim üçün hələ çox tezdir. Soruşdum ki, axı niyə? Niyəsini mənə başa salmadı, dedi: tezdı, vəssalam və nara-zılığa başımı buladı.

– Nə fikrə getmişən? – Kəmalə soruşdu.

– Heç, elə-bələ, – dedim. – Yadına bir şey düşmüşdü.

Elə baxdı ki, elə bil nə fikirləşdiyimi məndən də yaxşı bilirmiş, ancaq bir söz demədi. İntəhası, Əlinin dili açıldı. Mən elə hiss elmişdim ki, o, bu daqiqə nə isə xoşagəlməz bir söz deyəcək.

– Qorxusundan indi onun yadına heç nə düşmür. Fikri-zikri budur ki, axşam evə qayıdanda ata-anasına nə cavab verəcək.

Sataşır da mənə. Yaxşı ki, onun bu sözlərinə heç kim gülmədi, heç dodağı qaçan da olmadı. Sabir elə tərs-tərs onu süzdü ki, elə bildim bu saat vuracaq. Çünki onun nə vaxt dava eləmək istədiyini daqiq bilirməm, amma bu dəfə yanlışdım. Yəqin Kəmaləyə görə özünü saxladı.

– Yaxşı, – Kəmalə dedi və ayağa qalxdı. – Getdik, yoxsa gecə-yəcən də evə gedib çatmarıq.

Yola düzəldik. Yaman təəccüb qalmalı iş idi, heç biri dillən-mirdi. Adətən, ikisi də Kəmaləni görün kimi, xoda düşürdüylər, bir-birinə aman vermir, biri o birindən daha maraqlı danışmağa çalışır. Hələ bu nədi, vay odu ya lətifə danışmağa, ya da zarafət eləməyə başlayalar. Onda əhvalım tamam dəyişir, bilmirəm neynəyim, axı gərək güləsən, bu boyda adam lətifə söyləyir, amma, neynəyirəm, gülməyim gəlmir. Kəmalə isə uğunub özündən gedir. Siftələr elə bilirdim, onlar gülməli danışa bilmirdilər, ancaq Kəmalənin necə uğunub özündən getdiyini görəndən sonra bu qorara gəlmişəm ki, yəqin mənim ümür hissım korlanıb.

Kəmalə də lal-dinməz yeriyirdi. Adətən, o, “Oyy, laləyə bax”, “Oyy, edelveys” – deyər qışqırdı, indi isə key kimiydi, heç qabağın-dan kərtənkələ qaçanda da qışqırmadı. Yəqin başdan xarab heyvan imiş, yoxsa, ayaq altına soxulmazdı. Sonra qabağımızdan bir neçə

kərtənkələ də qaçdı. Belə şey ömrümdə görməmişəm. Bunlar istidən başlarını itiriblər, nədi?

– Yaman бүrküdü, – Kəmalə dedi və dodaqlarını yaladı.

– Deməli, tufan qopacaq, – deyərək Sabir əlindəki siqareti konara tulladı. O da dodaqlarını yaladı. – Kərtənkələlər özlərinə yer tapmırlar, quşlar da susub. Görürsünüz, axşama bərk tufan qopacaq.

Birdən-birə ətrafın necə dorin bir sükuta qərq olduğunu hiss elədim. Heç birçə xışıldı da eşidilmirdi.

– Saat yarımə aşırımdayıq, – Sabir dedi. – Mən sizi on kəsə yolla getirmişəm. Düzdü, hər yerdə yoxuş olub, amma bundan kəsəsinə tapa bilməzsən.

Sabirin yaxşı yaddaşı vardı. Bir dəfə gördü, bəs eləyir, ən qar-maqarışıq yol yadından çıxırmı. Elə Bakıda da səni hardan-hara desən: istəyir sirkə, istəyir kinoteatra, gözüyumulu aparar. Və ömründə havayı söz danışmaz. Buna görə onun xətrini çox istəyirəm. Həm də yalnız buna görə yox. Hayıf ki, xasiyyəti çox tündür. Bir şey olan kimi, dava-dalaş salır. Sınıfda hamı ondan qorxur. Əlindən də qorxurlar, ancaq o qədər yox. Əli turnikdə Sabirdən üç dəfə çox dar-tınsa da, dextli yoxdur, dalaşanda Sabir onun əngini əzir. Çörək zavo-dunun həyətində tutaşmışdılar, bütün sinif tamaşaya yığılmışdı.

Əli bizə 174 nömrəli məktəbdən gəlmişdi, çünki bizim rayonda, məktəbimizin lap böyründə təzə mənzilə köçmüşdürlər. O gələn-cən Sabir sınıfda hamıdan güclü hesab olunurdu. Bir dəfə, bilmirəm nəyə görə, sözləri çöp gəldi, şortləşdilər ki, dərstdən sonra görüşsünlər və ya biri bədi deyənəcn, ya da qan çıxanacan vuruş-sunlar. Sabir Əlinin burnunu əzdi. O da aşağı əyilib, cib dəsmalı ilə burnunun qanını silə-silə dedi ki, eybi yox, səniyənən bir də görü-şörək. Qəfil Sabir qolunu qaldırıb var gücü ilə Əlinin təpəsinə bir yumruq ilişirdi! Axı bu cür qayda yox idi. Uşaqlar tökülüşüb onları aralaşdırırlar. Sonra özləri barışırlar, ancaq mən ovcumun içi kimi bilirməm ki, onların bir-birindən zəhləsi gedir və haçansa bir də dalaşacaqlar. Birçə mənəni işləri yoxdu, düzdü aradabir boynumun kökünə bir şapalaq çəkirlər, ancaq hər şey bununla da qurtarır. Çünki mənənən dalaşmağı özlərinə sığdırmırlar. Əsas da ona görə ki, mənə bədən tərbiyəsi dərindən azad eləyiblər. Heç kəs azad eləməyib, bir bunu deyiblər ki, bədən tərbiyəsi dərinsinə dördüncü siniflə bir yerdə gedim, çünki öz sinifimdə hamı məndən iki yaş böyükdür. Mən də o dərse gedə bilmirəm. Axı, necə gedim, birinci

gün onlara bədən tərbiyəsi olanda, bizdə riyaziyyatdır. Bir də ona görə ki, cənək taxıram.

Sabirin niyə həmişə mənə qahmar çıxdığını özüm yaxşı bilirəm, amma nə olsun, yenə mənim üçün xoşdur. Bir partada otururuq. Hər dəfə yoxlama işi yazanda istəyir cəbrdən, ya tarixdən, ya da lap təbiətşünaslıqdan olsun – onun variantını da mən yazıram. Düzdü, sifət özümünkünü, sonra onununu. İkisində də vaxt çatır. Ona görə yox ki, mən yaxşı oxuyanam və ya çox çalışqanam, yox, sadəcə bizə verilən yoxlama işləri çox asan olur. Hətta bəzən buna tamam təəccüb edirəm.

Sabir dedisə, deməli, axşam yəqin ki, tufan qopacaq. Amma baxıram ki, göydə birçə bulud da yoxdur, göy üzü apaydımdı. Gündüzlər yatan deyiləm, amma indi nədənsə yuxu məni basır. Deyəsən, elə o biri uşaqları da. Kəmalənin də, Əlinin də, Sabirin də gözlərindən yuxu tökülür. Birçə aşırıma çatsaydıq, birçə bir maşına otursaydıq... bir saata evdəyik!

Külək ösməyə başlayan kimi, hava sərincləşdi. Həm də arxadan əsdiyinə görə bu andıra qalmış yoxuşu qalxmaqda yaman karımıza gəldi. Elə bil kimsə yüngülcə kürəyimizdən qabağa itələyirdi. Ancaq uzun sürmədi bu. Beş-on dəqiqə keçmişdi ki, külək güclənməyə başladı. İndi o bizə, əksinə, mane olurdu, az qalardı adamı apara. Ömrümdə belə şey görmüşümdüm. Lap kinolardakı kimi oldu. Onu demək istəyirəm ki, baxırsan ekranda gecədir, ancaq heç bir dəqiqə keçmir. Səhər açılır. İndicə günün günortaçağıydı. Gün adamın təpəsini yandırır, birdən qarantılıq çökdü. Göyə baxdım, ürəyim qopdu. Səmanı qara buludlar örtmüşdü və buludlar o qədər aşağıdan ötüb-keçirdilər ki, əl uzatsan çatardı. Dördümüz də dayandıq, yerimək mümkün deyildi. Əvvəlcə bir-birimizdən yayınıb durduq, sonra külək bizi aparmasın deyə, yerə çömbəlilib böyürkən kolundan yapışdıq. Tikanları əlimizə batsa da, kökü möhkəmdi. Kəmaləyə baxdım, qorxudan bənizi ağappaq ağarmışdı. Mən də onun kimi, çünki qorxurdum külək birdən bizi aşağıdakı uçuruma atar. Çox uzaq deyildi, çıxdıran uçuruma iyirmi metr ancaq olardı. Hava o qədər soyudu ki, dişimiz düşimizə dəydi. Mənə desəydilər ki, avqustun axırında bu cür soyuq olar, ömrümdə inanmazdım. Böyürkən kolundan yapışaraq bir-birimizə qısılmışdıq. Birdən altımızda yer torpəndi, sanki burda yox, vəqəndə kəpəkdə oturmuşduq, qatar yola düşdü. Sonra yerin təkindən qoribə bir uğultu gəldi, boğuş, zoif bir uğultu. Dalınca qar

yağdı, heç yan-yörəməzə boylanmağa macal tapmamış hər tərəf ağappaq ağardı. Soyuqdan oməlli-başlı donmuşdum, ancaq bunu heç kəsə bildirmədim. O biri uşaqlar kimi mən də bir şortu – qısa şalvar, bir köynək geymişdim. Çantada isti paltar adına heç nə yox idi. Nə qədər vaxt keçdi, bilmədim. Sabir başını yerdən qaldıranda hələ də qar yağdı. O, ayaq üstə durmadı, yoxsa külək aparardı, elə çömbəltmə də gücnən dayanmışdı.

– Mən gedim, – dedi, – daldalanmağa bir yer tapmaq lazımdı, yoxsa burda təmiz donariq, qabaqdan gəcə gəlir.

– Heç nə lazım deyil, – Əli dedi. – Görmürsən nə həngamədi? Uçuruma-zada düşərsən, onda vay halına. Yəqin dalmızca gələnlər olacaq.

– Bu havada bura heç kim gələ bilməz. Siz mənə burda gözləyin. Özünüz də heç yana torpənməyin. – Sonra gəriyə dönüb kollardan tuta-tuta qabağa gətdi.

Çox ürəyimdən keçdi ki, mən də durub onunla gedim, ömrümdə heç nöyi bu qədər arzulamamışdım, ancaq əlimi böyürkən kolundan bir anlığa çəkən kimi, məni elə vahimə basdı ki, o dəqiqə kolundan ikiəlli yapışdım.

– Sabir, – Əli var gücü ilə qışqırdı. – Sabir!

Ancaq o, cəmisinə on metr bizdən aralıda olsa da, eşitmədi.

– Mən də soninə gedirəm, gözəl!

Bilirdim ki, bu saat mən də durub onlarla getsəm, bu uşaqlar hər şeyi mənə bağışlayardılar və bir də heç vaxt mənə yuxarıdan aşağı baxmazdılar, ancaq böyürkən kolundan əlimi heç cürə çəkmə bilmirdim.

Kəmaləyə bir-birimizə qısılmışdıq, daha oturmağa da qorxurdum, ona görə də çantaları yerə atıb üstünə uzanmışdıq, ancaq yenə də soyuq idi, yenə də üşüyürdük. Birdən Kəmalə ağladı, sifət elə bildim yanaqlarında qar oriyib, sonra gördüm için-için hıçqırır. Ona yazığım gəldi, amma çəşib qalmışdım, bilmirdim necə ovundurum onu.

– Qorxma, – dedim. – İndi görürsən, hər şey yaxşı qurtaracaq. Bu andıra qalmış külək də indi kəsər.

– Yəqin onlar azdılar, – dedi və bərkdən hönkürməyə başladı.

– Belə yerdə adam azmaz, – dedim. – Sol tərəf dağdı, istoson də ora çıxma bilməzsən, sağ tərəf uçurum. – Uçurum yadıma düşəndə boğazım qurudu.

245764

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kütüphanəsi

Bundan sonra nə o dindi, nə də mən. Sadəcə, yerdə uzanıb, donmağımızı gözləyirdik.

Deyəsən, mürgülemişdim, çünki Sabir çiyimdən yapışb məni qaldıranda, çəşib qaldım, bilmədim hardayam.

– Budu ey, bu yaxında, – o, qulağıma qışığırdı, – bir qaya çatdağı var, birtəhər hamımız ora sıığıraq! Dalımca gəlin!

– Bəs Əli hanı? – Kəmalə soruşdu.

– Ordadır, gözləyir ki, biz o yeri itirməyək. Təsadüfən tapdıq. Elə yerdədir ki, heç bilinmir. Çantalarnızı götürün. Əlininkini mən apararam.

Kol-kosdan tuta-tuta sürüşkən yoxuşla üzüyuxarı qalxırdıq, tutmağa bir şey tapmayanda, gerçəkçə dizin-dizin sürünürdük. Məna elə gəldi ki, Sabir o yeri itirib və bu yol heç vaxt qurtarmayacaq, düz aşırma qədər elə-beləcə dizin-dizin, sürünə-sürünə gedəcəyik.

Birdən Əlini gördüm, divar kimi, sıldırım bir qayanın dibində durmuşdu və o qaya ortasından çatlamışdı.

– Gəlib çıxdıq, – Sabir dedi.

– Bəs tapdığımız yer hanı? – Kəmalə soruşdu.

– Budu ha! – Əli qayadakı ensiz çatı göstərdi. – Girin görək. İstəyirsiniz qabaqca mən girim. Gəlin, gəlin, hələ yer çoxdur, hamıya çatar.

Sabir olmasa, neyləyorduk? Düzdü, bu yarıq çox ensiz və çox narahət yer idi, oturmağa da yer yox idi, kürəyimiz bir divarına, burnumuz da o biri divarına dırənmiş halda yan-yanı ayaq üstə güclə dayanmışdıq, ancaq bayırdakı kimi soyuq deyildi, hətta mən deyərdim ki, istiydi, başlıcası, o andıra qalmış külək buranı tutmurdu. Və bu yarıqda havadan torpaq ətri gəlirdi, özü də adi torpaq yox, nəm torpaq ətri. Torpağın ancaq onu ağac ökmək üçün qazıyanda belə ətri olur və mən bu ətri çox sevirdim. Hər yaz uşaqlar məktəbin həyətinə ağac əkəndə o yadıma düşür. Qəribədir, bəs burda bu iy hardan gəlir.

– Yatırsan. Kəmalə? – Sabir soruşdu.

– Yox.

– Bəs onda niyə dinmirsən?

– Fikirləşirəm. – Kəmalə dedi. – Fəonimiz ola-ola niyə belə qaranlıqda qalmışıq?

Qaranlıqda qalmağ min dəfə yaxşıdı. Tutaq ki, fəonin işığını da yuxarı, ya irəliyə tuşladın, diş-diş qaya divarlarından savayı nə tapaçaqsan burda. Bayıra tərəf yönəldik – külək qarı dördnala çapırdı,

sağ tərəfdə çatı qaranlıq, deyəsən, bu çatdağın lap dərinliklərinə qədər işləyir.

– Görən, irəli getsək, nə olar? – Əli dedi.

Nahaq yərə dedi bunu, dərhal dalacağı sancdı.

– Bilmək istəyirsən, get bax, – Sabir dedi. – Ancaq tələsmə, ayağının altına baxa-baxa yeri, gözlə, çalaya-zada düşsənsən. Belə dur, yol ver görüm. – Sonuncu söz mənə aid idi.

Mən ona necə yol ver bilərəm? Yənə dovşan boyda, toyuq boyda olsaydı, təhri vardı, axı o nə ondandı, nə də bundan. Tutaq ki, birtəhər mənim böyürəmdən sivişib keçə bilədi. Bəs sonra? Kəmalənin yanından necə keçəcəyidi? O da ki, mallaş, iki mən boyda.

– Gəlin, üçümüz də bir dəqiqəliyə bayıra çıxaq, – Sabir dedi, – sonra birinci mən girim. Əlinin dalınca gedim. Bəlkə bu yarıq irələdə gənişlənir, yoxsa, sabaha kimi ayaq üstə dayanmalı olacağıq.

– Əli getdi də, – mən dedim, – bir şey olsa, gəlib deyəcək.

– Yaxşısı budur, sən mumlu. – Sabir üstümə çəmkirdi. – Qızından deyəsən? Bayaقدan dilin batmışdı, indi başlamsan kükküldəməy.

Bilir ki, Kəmalə çəşib, amma vecinə deyil, bəlkə də qəsdən məni onun yanında təhqir eləyir.

– Mən heç yana çıxan deyiləm, – Kəmalə dedi, – yəqin təmiz sətəlcəm olmuşam.

– Dedim ki, birsən dəqiqəliyə, – Sabir burnunun altında mızıldandı. O, Kəmalə ilə həmişə belə nəzakətli davranır. Özəndən başqa heç kəsənmə. Həmişə də Kəmalənin yanında özünü oda-közə vurur. Ən axmaq adam da başa düşür ki, Sabir ona vurulub. – Bundan bir az geniş yer tapsaydıq. Ayaq üstə çox dayana bilməyəcəyik.

– Olsa, Əli tappar, – Kəmalə ötkəmlikli dedi.

– Hə, hə, clədi, Əli tappar, – Sabir yəni mızıldandı.

Əlimin içi kimi bildirdim ki, Sabir innən belə on gün də burada beləcə ayaq üstə dayanmağa razı olar, toki Əli onsuz heç nə tapmasın. Birdən hiss elədim ki, Sabir ayağımdan yapışdı.

Deməli, o qorara gəlib ki, ayaqlarının arasından sivişib keçə bilər. Yəqin gümüş ösgər heykəlciyi kimi, yanı üstə yərə tirlənib. Yavaş-yavaş irəli dürtülür, mən də dinib eləmirəm, nə olar, mənə nə ziyarı. Əgər görüm Kəmalə də susacaqmı? Axı məndən sonra o gəlir, deyib-ələməmiş bu qaranlıqda onun ayaqları arasından necə sivişib keçə bilər? Bir hadisədən sonra mən qızılardan çox ehtiyatlı dolanıram. Bir dəfə Vasif dayımın qızı Məryəmlə bir yerdə dərindən

evə qayırdırdıq. Evləri bizimkinə yaxındı. Yolboyu ordan-burdan söhbət eləyirdik. Birdən ona bir fokus göstərmək istədim, o fokus hamının xoşuna gəlir və düzdü, sifətə bir balaca qorxurlar, amma sonra özlərinə də ləzzət eləyir. Hə, deməli, Məryəmin söhbət eləyə-eləyə evə qayırdırdıq. O mənəndən üç yaş böyükdür, özü də çox şumal, canlı-cəsədlı qızdır. İlboyu işi-gücü Azneft meydanındakı tennis kortunda tennis oynamaqdır. Mən də getmək istəyirdim ora, ancaq uzağı pis gördüyümə görə götürmədim. Üzgüçülük istəyirəm, buyur. Kərimov Vaqifilin qaplarına çatdıq, bu həyətdə çox yaman bir it var. Hamı da ondan qorxur, hətta o həyətdə doğulub böyüyən Vaqif Kərimovun özü də. Ora yaxınlaşanda Məryəm səkindən düşüb, yolun kənarı ilə getməyə başladı. Onu yarıncı addım qabağa buraxdım və fokusunu işlətdim. Çox sadə şeydi: it kimi zingildəyə-zingildəyə yanındakı adamın ayağından yapışırsan. O da gerçəkdən elə bilir ki, it düşüb üstünə. Məryəmdən əvvəl bu fokusunu adama göstərmişdim, onu da doyuncu gülmüşdü. Ancaq bilsəydim ki, on birinci bu cür pis qurtaracaq, elə onuncuda da qalardım, on birinciyə keçməzdim. Var gücümle zingildəyə-zingildəyə barmaqlarımın ucunyan Məryəmin baldırından yapışdım. Qızdan bir qışqırq çıxdı ki, gəl görəsən. Sonra da başladı küçənin ortasında hönkür-hönkür ağlamağa. Bu da sənə fokus! Yaxşı ki, onda Vaqifin anası qapıya çıxmışdı, bizi gördü, gəlib Məryəmi evə apardı. Yoxsa, təmiz pərt olmuşdum. O gündən Məryəməni danışırmıq. Əvvəllər mən salam verirdim, gördüm almır, ona görə indi mən də verməmirəm. İstəmir, heç istəməsin, mənə nə.

Sabir ayaqlarının arasından təzəcə sivişib keçmişdi ki, Əlinin səsinə eşitdik. Əvvəlcə soruşdu ki, onu eşidirikmi, biz də hamımız bir ağızdan qışqırdıq: "Yaxşı eşidirik". Onda o bizi yanına səslədi, dedi ki, çox rahat bir mağara tapıb. Dalınca da əlavə elədi ki, arxayın ola bilərsiniz, yolda heç bir çala-zad yoxdur, hər yeri yaxşı-yaxşı yoxlayıb. Kəmalə qabağa düşdü, onun dalınca Sabir, ən axırda isə mən yola düzəldik. Yazığım gəlirdi Sabirə, bu mağaranı görək o tapaydı. Yaman ədalətli iş oldu. Zarafət deyil, o bizim hamımızı, demək olar ki, ölmədən qurtardı. İndi budur, mağaranı özgəsi tapıb. Niyə? Ona görə ki, Sabir bəlkə də alimənab, qayğıkeş adam olduğu üçün yarığa girəndə Kəmaləyənin məni irəli buraxdı.

Bayaq Əli bizi səsləyəndə elə bildik, hardasa lap yaxındadı, heç demə çox uzaq imiş, xeyli yol getməli olduq. Əli bizi mağaranın

girəcəyində gözləyirdi. Mağaraya girdik, sonra mən geri dönüb gəldiyimiz yola işıq saldım. Elə bayırdan gördüyü kimi idi: divarları diş-diş olan ensiz bir yarıq. Ömrümdə birinci dəfəydi mağaraya düşmüşdüm, ancaq qotı dəyə bilərəm ki, bu mağara çox böyük mağaraydı. Pıçıltyndan danışıanda belə, dərhal oks-soda verirdi.

Çoxdan mağara görməyin arzusundaydım, həmişə də belə fikirləşirdim ki, ondan maraqlı şey ola bilməz. Tom Soyçerin Bekki Teçerlə mağarada azdıqları yeri döndə-döndə oxumuşam. Sayrus Smitin, onun dostlarının başına gələnləri hələ demirəm. İndi özüm mağaraya düşmüşəm, ümidlərim alt-üst olub, heç demə o qədər də maraqlı deyilmiş. Dörd tərəf çılaq divar və bir də qatı qaranlıq. Dördümüz də fənlərin işığını daş döşəməyə salıb divardan tuta-tuta qabağa gedirdik. Birdən işığı yuxarı tuşladım, tavandan uzunsov ağ buz sırsarı sallanırdı. Nodənsə, buna yaman sevindim.

– Stalaktit, – deyə qışırıb, təvanı göstərdim. – Bəlkə də stalaqmitdir. Nə qədər eləyirəm, yadımda saxlaya bilmirəm ki, bunların hansı stalaktitdir, hansı stalaqmit. Yadımdadır ki, ikisi də təqribən eyni şeydir: özü də əgər biri yuxarıdan üzəuşağı sallanırsa, eynilə o cür başqa birisi də hökmən aşağıdan üzüyuxarı, ona sarı qalxmaldır. İntəhası hansının stalaktit, hansının stalaqmit olduğunu unutmuşam.

– Hökmən deyirson? – Sabir tərs-tərs mənə baxdı. – Elədirsə, bəs onda o biri, o aşağıdan yuxarı qalxan hanı?

– Nə bilim, – dedim, – yəqin kimsə tapdayıb əzib onu.

– Bəs onda əziyi hanı?

– Hardan bilim, yəqin özləriyənin aparıblar.

– Bu dar deşikdən deyirson?

– Onda görünür, burdan başqa çıxış yolu da var.

– Gözlə, boğazımda qalar. – Sabir yenə üstümə çəmkirdi. – Görürsən bura necə istidi? Başqa yol olsaydı, indi biz burda soyuqdan donmuşduq. Yoxsa bayırdakılar yadımdan çıxıb?! Sən bunları hardan bilirson, nədi onun adı...

– Stalaktit və stalaqmit.

– Hə, onları deyirəm.

İşə düşmədik, deyəm görək, nəyincə lazım idi bu sırsarı sonin. Bilmirəm, Kəmalənin yanında Sabir bir şeyi bilməyəndə təmən özündən çıxır.

– Sən özün də bilirson də, – dedim, – yəqin yadımdan çıxıb. Coğrafıyadan keçmişik.

– Coğrafiyadan? – Əli irişdi. – Baa, coğrafiyanı o əzbər bilir. Nəyi soruşsan, gözüyumulu danışar.

Sabir də irişdi, çünki yaxşı bilirdi ki, bu söhbətdən Kəmalə heç nə başa düşmür, axı o bizim məktəbdə oxumur.

– Mən bilən biz onları kimyadan keçmişik. – Sabir dedi.

– Əhsən sənə. boş-boş şeylər yaxşı yadında qalır. Kəmalə, sən nə deyə bilərsən bu barədə?

– Mən heç nə bilmirəm. – Kəmalə yaman diltor idi. – Mənim yuxum gəlir.

– Bir az da döz. – Sabir dedi. – Biz... – O, sözünün dalını götürməyə macal tapmadı, çünki həmin anda Kəmalə elə qışqırdı ki, elə bil otını kəsdilər.

Hövlək Əliyə nə mənə sarı atıldı, biz onda yanaşı durmuşduq və bərk-bərk bizə qısıldı. Tir-tir əsirdi. Həttə çığırdı donanda titrəyindən də möhkəm. Sifə elə bildim, qaranlıqda ayağımı iti daş-zad parçalayıb. Məncə, uşaqlar da elə bu fikirdəydilər. Soruşuruq, nə olub, dinmir ki, dinmir. İndi titrəmək nədir, bütün bədəni uçum-uçum uçunurdu. Qaranlıqda sifətini görməsək də, dişlərinin necə şaqçılıtınan bir-birinə dəydiyini eşidirdik. Sonra bu şaqçılıq bir anlığa kəsildi və kimsə onu boğurmuş kimi, gücənə-gücənə dedi:

– Orda skelet gizlənilib! – Barmağını uzatsa da, üzünü o torfo çevirməyə qorxurdu. – Mənə baxırdı.

Yaman qorxdum. Düzüdü e, ağılm kəsirdi ki, heç bir skelet adama baxa bilməz, mağarada gizlənməyi ondan betor. Bilirdim ki, Kəmaləni qara basıb, ancaq dəxli yoxdur, mənə elə vahimə basdı ki, söznən deyiləsi deyil. Yerimdə qurumşudum. Hiss eləyirdim ki, əl-ayağım soyuyur. Məncə Əli də qorxdı, danışığından hiss elədim.

– Sənə elə görünüb. Düz sözümdü, yəqin səni qara basıb, – desə də, üzünün dili topuq vururdu.

Bircə Sabir qorxmadı. Heç gözünü də qırmadı.

– İndi baxarıq. Görək bu nə skeletdi səni qorxudub. – Sabir fənərin işığı Kəmalənin göstərdiyi sənə tuşladı.

O saat üçümüz də – Kəmalə, mən və bir də Əli var gücümüzüzə bağırıq. Doğrudur, sonralar Əli deyirdi guya o bağırır eləmədi, ancaq onun qorxudan necə zərifliyini hamımız eşidirik. Öz qulağımnan eşidim: sifə möhkəm qışqırdı, sonra dili dolşa-dolaşa “ay ana” dedi. Adam görək sözün düzünü deyə, həmidən bərk bağırın mən özüm oldum. Və o andaca həzasa, burdan lap uzağa qaçmaq istədim,

qaçacaqdım da, ancaq hara baxdımsa zil qaranlıq idi, mən də ki qaranlıqdan yaman qorxuram, ona görə dayandım, heç yana qaça bilmədim. Ona görə qışqırdı ki, skeleti biz də gördük, o da bizə baxıb gülümsünürdü.

– Ay sizə nə deyim, – Sabir dedi, – adam da skeletdən qorxar? Gəlin, gəlin bura. Qorxmayın. Baxın, bunun oynındə nə isə herbə forma var.

İstər-istəməz yaxına goldik, üçümüz də işığı skeletin üstünə saldıq. Yerdə oturub, küryanə divara söykəmişdi, sən demə bayaq biz onun ancaq kəlləsini görmüşük, çünki yaxınlaşandan sonra baxıb gördük ki, bu skeletin oynındə nə isə çiyini paqonlu kombinezona oxşar bir paltar var. Qollarından ağ əl sümükləri sallanırdı. Yan-yörəyə işıq saldıq, bura mənəcə emalatxanaya oxşar bir yer idi. Divarlarda stellajlar düzəldilmişdi, döşmədə isə cürbəcür yeşiklər düzülmüşdü. Bütün yeşiklərin üstündə başa düşmədiyimiz bir dildə müxtəlif yazılar vardı. Məktəbdə biz ingilise keçirik. Kəmalə fransızca. Ancaq heç birimiz bu yazılardan heç nə başa düşmədik. Tək-tək tanış sözlər vardı: “maschine” və “motor” kimi. Bu cür sözlərsə bütün dillərdə eynidir. Sonra Əli bir tanış söz də tapdı, onu skeletdən bir neçə addım aralı, divardan asılmış iri bir şkaflın qarısına yazmışdılar “Havarieschrank”. Əli dedi ki, bu qoza avadanlığı şkaftır. Belə şeyləri o yaxşı bilir, çünki atası taksomoto parkında baş mühəndis işləyir. Şkaflı açıdıq, içində heç bir qoza avadanlığızda yox idi. Bir neçə gözənd ibarət idi, demək olar ki, hamısı da bomboş. Yalnız lap aşağıdakı gözənd karton şam qutuları tapdıq. Həmin göz bu cür karton qutularla doluydu. Hamısının da üstünə “100 Kerze” yazılmışdı: “Kerz” in şam demək olduğunu dərhal başa düşdük. Qutular beş-beş, on-on bir-birinə yapışmışdı, amma içindəki şamlara bundan əl bir xotər dəyməmişdi, çox yaxşı yanırıdılar. Şkaflın başqa bir gözəndən on-on beş konserv qutusu tapdım. Onların üstünə başa düşmədiyimiz dildə yazılmış yarlıqlar yapışdırılmışdı, ancaq balıq konservləri olduğuna şübhə yox idi. Çünki həresinin üstünə bir balığın şəkli çəkilmişdi. Hamısı xarab olmuşdu, həm üst, həm də alt qapaqların kənarları dombalmışdı. Karton qutuların birini açıdıq, içindəki şamların hamısını birdən yandırdıq və demək olar ki, mağaranın hər yeri eməlli-başlı işıqlandı.

Şkaflardan sonra gözümüzə sataşan ilk şey yenə skelet oldu. Özü də bu dəfə üçü birdən. Onları görəndə kimi yazılardan hansı dildə

olduğunu başa düşdüm. Elə əvvəldən də bu, ürəyimə dammışdı, ancaq skeletləri görəndən sonra tamam əmin oldum. Üçünün də geyimi əvvəlki skeletdən fərqli idi: qolları yazılı, qara rəngli köynək geyinmişdilər. Hər birinin önündə yəra bir avtomat düşüb qalmışdı. Sən demə, elə kombinezonlu skeletin də önündə bir avtomat var imiş, biz görməmişik. İndi bizə hər şey aydın oldu, deməli, bu üçü, yəni esesçilər o biri kombinezonlu ilə atışmış və hamısı da yerində ölüb.

Əli dedi ki, yaqın kombinezonlu bizim kəşfiyyatçıymış, yoxsa nəyə görə esesçilərlə atışmalıymış. Mən özüm Əliddən də qabaq bu fikirdəydim, sonra fikirləşdim ki, bunu sübut etmək çətin olacaq, axı o vaxtdan nə az, nə çox, düz otuz il vaxt keçib. Çox ürəyimdən keçirdi ki, onların ciblərini yoxlayım, görüm sənədləri qalmayıb üstlərində, amma skeletə toxunmağa cəsarətım çatmırdı.

– Hayıf ki, sənədləri-zadı qalmayıb, yoxsa kim olduqlarını öyrənə bilərdik. – mən bunu qəsdən Kəmaləyə bərkənd dedim ki, Sabir də eşitsin.

– Nədi, yoxsa sən almanca da bilirən? – O, istehza ilə soruşsa da, skeletə yaxınlaşdı, əyilib əlini kombinezonun döş cibinə soxdu və ordan üzünə səliqə ilə sellofan çəkilmiş bir vəsiqə çıxardı. Adı dərhal oxuya bildim. “Kurt Ştimmer” və onun leytenant olduğunu da başa düşdüm, ancaq “Panzergruppen” sözünün nə demək olduğunu heç cür anlamadım. Vəsiqədəki fotosəkildə gülürüz bir sifət düz adamın üzünə baxırdı, gülməyə də, hiss eləyirdin ki, gülmək istəyir. Şəkil baştaçıq çəkdirilmişdi, oymində çiyini paqonlu və sinəsi ordenli kitel vardı. Ordenlərdən biri – xaç ordeni isə düz ortada, çənəsindən bir az aşağıda lentdən asılmışdı. Bütün bunlardan – fotodan da, yazılardan da yuxarıda şahindimi, çalağandımı, bilmirəm, çaynağında svastika tutmuşdu. Mən hələ də vəsiqəyə baxırdım. Sabir avtomatu yerdən götürdü. Lülösini mağaranın uzaq qaranlıq küncünə tuşlayıb tətiiyi çəkdi. Avtomatın içindən nə isə yavaşca xırlıdadi. Amma açılmağına açılmadı. Kəmaləyə Əli yanıma gəldi və mən vəsiqəni onlara göstərdim. Bir yerdə dayanıb, nodənsə söhbət eləyirdik. – İndiyə kimi də yadıma sala bilmirəm, çünki o vaxt qəfil açılan avtomat qatarının sosisindən qulaqlarımız baıdı. Ağlıma gətirməzdim ki, avtomat atəşinin sosisi bu qədər gur çıxarmış, lap qulaqlarımız cingildədi. Elə bildim mənə qara basır, sonra məlum oldu ki, gerçəkmiş, güllələr doğrudan da lap yanımdan ötüşüb, çünki

Sabir yazıq esesçilərin birinin önündən götürdüyü avtomatın hara tuşlandığına heç fikir də verməyib. Elə bilib ki, bu da açılmayacaq. Dərhal yanımıza qaçdı, əlini sürto–sürto bir-bir hamımızı yoxladı və heç cür inana bilmirdi ki, hər şey öz qaydasındadır, heç kimi yaralayıb eləməyib. Sabiri ömrümdə bu qədər dilxor görməmişdim. Biz heç qorxmıyıq da. Axı, bilmirdik ki, avtomatın lüləsi bizə tərəfdir, hər şey yaxşı qurtarandan sonra isə niyə qorxasan.

– İndi bir yer düzəldib yatacaq. – Sabir Kəmaləyə dedi. – İntəhası, altımıza salmağa bir şey lazımdır. Heç olmasa taxtadan-zaddan. Amma onu da deyim ki, Kəmalə skeleti görəndən bəri “yuxu” sözünü bir dəfə də dilinə gətirməmişdi.

Rənginə görə, onu dərhal görə bilməmişdik. Zirehli avtomobili deyirdik. Bu maşına elə rəng çəkilmişdir ki, mağara divarlarından heç cür seçilmirdi. Yalnız yazı tərəfindəki svastika zil qara rəngdəydi, elə ona görə, onu görə bildik. Mağaranın o başına, gəldiyimiz yanın qayıtmaq, bütün bu skeletlərdən, lazımsız yəra qəfil açılan avtomatlardan uzaq olmaq istəyirdik, onda gördük Kəmalə dedi, bu tankdır. Bolkə heç zirehli avtomobil də deyildi, zirehli amfibiya-zad idi, ancaq tank olmadığına şübhəm yox idi. Dörd tərəfinə fırlanıb, hər yerini ətraflı görəndə keçirdik. Yaman yekəydi, birmərtəbəli ev boyda, bir pəncərələri çatırmırdı, tırtılların üstə dayanmışdı, hər tərəfdən kip bağlıydı, birə öndəki dəşikdən və yanlarından pulemyot lülələrinin ucları görünirdi. Birdən-birə bu cür zirehli avtomobil tapmağımıza məəttəl qalmışdıq. Dərhal başa düşdüm ki, bəxtimiz yaman gətirib. Hələ də yerimdə dayanıb, gözəlrimi ondan çəko bilmirdim, ancaq Sabir o vaxtaccan qabaq qapını axtarıb tapdı və açdı. Əlini onun dəstəyinə güclə çatdırdı, sonra onu özünə sarı dartdı və qapı dərhal açıldı. Kəmaləyə Əli telosik onun yanına qaçdıqlar. Mən isə heç cür anlaya bilmirəm ki, niyə gözüm bu avtomobilə zilləmişəm, niyə ondan ayrıla bilmirəm. Məndə bəzən belə şeylər olur, qoribə bir şey görəndə onun qoribəliyinin nədə olduğunu heç cür dərk edə bilmirəm. Hiss eləməyənə, hiss eləyirəm, amma başa düşə bilmirəm.

Sonra bu fikirlərdən vaz keçdim və uşaqların yanına gədim. Girişin aşağı qırağından tutub, pilləkənlərlə yuxarı dırmaşdım. Ora hom çox qaranlıq idi, həm də dar. Sabir Əliyə dedi ki, gedib şam gətirsin. Əli durmuşdu ki, getsin, birdən dayandı. Dedi ki, Sabirə şam lazımdırsa, gedib özü gətirsin. Dedim, indi dava düşəcək, amma

yaxşı qurtardı. Əvvəlcə Sabir dinmədi, sonra acıqlı-acıqlı dedi ki, o. Əlindən yox, məndən xahiş eləyir. O dəqiqə aşağı düşüb qəza şəkfinə sarı yollandı. Hərçənd, o skeletlərin yanından keçmək heç ürəyimdən deyildi.

Şamları yandırıb dörd yanımıza sancdıq. İçəridəki pulemyotları, bir də ön tərəfdə pəncərə əvəzinə çox ensiz deşiyi nəzərə almasaq, burda hər şey "MAZ" kimi iri yük avtomobillərinin kabinəsini xatırladırdı. Eyni yumşaq oturaclar, sürəti dəyişmək üçün döşəmədə qoyulan eyni pedallar və linglər. Əli sürücünün yerində oturub, açarı axtarmağa başladı. O, maşın sürməyi bilir, atası öyrədirib, hətta şöhrətdən konara çıxanda – çimərliyə-zadə gəndəndə, özü yanında oturub sükanı verir ona. Biz də axtarmağa başladıq, birdən gözüm qabaq pənelin üstündəki bir fotosəkilə sataşdı. Bir evin, çox güman ki, bağ evinin eyvanında qışaqlı köynəklər bir kişiynin aynına sərəfan geymiş bir qadın durmuşdu, ortalarında da balaca bir qız uşağı. İkisi də bu uşağın əlindən tutmuşdu. Üçü də gülümsəyirdi. Kişini dərhal tanıdım, vəsiqədə şəkli olan adamdı. Açarı tapdıq, sağ tərəfdə, sükanın lap altındaydı. Əli açardan yapışdı, ancaq onu burmaşdan qabaq dedi ki, motor çətin xoda düşər, çünki akkumulyator çoxdan yatıb. Belə şeylərdən onun yaxşı başı çıxır. Kəmalə o dəqiqə çiyindənən yapışdı, mən də elə bildim motor işə düşəcək. Kabinədə hər şey öz yerindəydi və o qədər səliqə-sahməndaydı ki, deyirdin, sürücü indicə bir dəqiqəliyə bayıra çıxıb, heç açarı da üstündən götürməyib. Əli açarı bir neçə dəfə burdu, ancaq özü dediyi kimi, bundan bir şey çıxmadı. Birdən bu zirehli avtomobilin niyə mənə bu qədər qoribə gəldiyinin səbəbini başa düşdüm. Onun hər yeri həm bayırdan, həm də içəridən tərtemiz idi, birçə toz da tapmazdın, elə bil bir saat bundan əvvəl oşğı ilə silib-təmizləmişdilər. Yadıma düşdü ki, biz bu mağaranın heç yerində toz basmış yərə rast gəlmədik. Və fikirləşdim: yəqin ona görə bura toz düşmür ki, mağara dörd tərəfdən qapalıdır, biz gəldiyimiz yanqdan isə bura çətin toz düşə. Çünki o həm hədsiz dərəcədə ensiz və uzundur, həm də ayrı-ürü.

İstər-istəməz kabinədə oturmaqdan bezdik, keçdik arxa hissəyə. Burada oturmaq üçün bir neçə skamya qurulmuşdu və hər yan divarda iki pulemyot var idi. Həm skamyaaların üstünə, həm də ortalarına səliqəylə taxta yeşiklər yığılmışdı, pomidor, qarpız yeşikləri kimi. Hamımızı maraqlı bürüdü: gərən bunların içində nə var. Əli dedi:

yəqin ki, döyüş sursatı. Sabir isə o vaxtadan yeşiklərin birinə yaxınlaşıb üst tərəfdən bir barmaqlığı qopardı. Onun altından kağız çıxdı, şey bükmək üçün işlədilon asarı kağız. Taxta barmaqlıqların bir neçəsini də qopardı, onlar çox asan qopurdu. Hərəsinin hər başına iki xırdaca mix vurulmuşdu. Sonra o kağızı cırdı. Yeşik pul bağlıları ilə doluydu. Hamısı sovet pulu olsa da, ömrümdə belə pul görməmişdim. Bir-iki bağli götürüb şam işığımda baxdıq; qırmızı rəngli kağızların bir qisminin üstünə hom rəqəmlə, həm də sözlə "otuz manat", bir qisminə isə "yüz" yazılmışdı. Sabir dedi: bunlar köhnə puldur və indi heç noyo görək deyil, amma bunları tapmamız çox yaxşı oldu, yatanda altımızda döşəyirik, çantaları isə başaltı eliyirik, daş kimi çılap qayamın üstə uzanmaqdan bu yaxşıdır. O biri yeşikləri də açmağa başladıq, gördük ki, çoxundakı xarici puldu. Bözilərini ingiliscə "funt-sterlinq" və ya "dollar", bözilərini isə, güman ki, almanca "reyxsmarka" yazılmışdı. Və hamısının da üstündə cürbəcür rəqəmlər – iyirmi, olli, yüz var idi. Özü də hər pulu – manatı, dolları, funt-sterlinqi və ya reyxsmarkanı ayrı-ayrı yeşiklərə yığılmışdılar. Sabir dedi ki, yəqin bu pullar da köhnəlib. Tarixlorinə baxdıq. Ən gec buraxılan 1935 və 1937-ci ilə aid idi, amma üstündə 1901, hətta 1899-cu il yazılanlara da rast gəldik. Dalbadal bir neçə yeşik də aqdıq və içindəki pulları pəncərə əvəzinə qoyulan ensiz deşikdən çölə tulladıq. Altımızda sorməyo kifayət qədər pul götürəndən sonra zirehli avtomobili tərək etməyə hazırlaşdırdıq ki, birdən mən aqdıqım yeşikdən pul əvəzinə hər biri argin pendir və marqarin bükümü boyda olan sarı ağır plitkalar çıxdı. Hər birinin üstünə bir rəqəm basılmışdı. O saat bildik ki, bu qızıldır. Sabir dedi ki, avtomobildən də qiymətli tapıntıdır və bu tapıntıya görə, hamımızı "Artekl"ə göndörən, mükafatlandırma da bilərlər.

Ona görə də bütün yeşikləri aqdıq, ancaq üçündən qızıl çıxdı, qalanları pul yeşikləriydı.

Avtomobildən azca aralı özüümüə yer səlđiq. Pul bağlılarını hər kəs öz boyuna görə, iqlaqat yerə düzdü, çantalarımızı da başaltımızda qoyduq. Əvvəlcə, onların içindəki bərk şeylərin hamısını – fotoaparlatları, mineral kolleksiyaları, qalan yeməkləri çıxartdıq. Kəmalə qolundakı saata baxıb, gəco saat on ikinin yarısı olduğunu desə də, heç kəsin yuxusu gəlmirdi. Mağarada bir qədər də veylləndik, hamımız şirin xəyallara dalmışdıq: camaat bizim bu kəşfimizdən xəbər tutanda gör nə hongamə qopacaq! Mağaranı ölək-velek clədik – bir

yerdə, anbarda divardan bir qapı açılmışdı, ordan içəri girdik, heç demə bura tualet imiş, elə həmin otaqda sement novçadan su axırdı, bu su divardakı deşikdən tökülürdü, göz yaşı kimi dumduru və bumbuz. Yəqin bu ya yeraltı bulaq idi, ya da sığa və kim isə döşəməni oyub onun üçün sementdən novça düzəltdimişdi: uzunluğu beş metr olardı, novça qurtardığı yerdə su şırıltıyla enli bir çalaya tökülürdü. O çalaya işıq saldıq, ancaq dibini görə bilmədik.

Yerimizə uzandıq, "döşəyimiz" yumşaq olmasa da, o qədr bərk də deyildi. Sabir Kəmalədən saati alıb öz yanına qoydu, dedi, səhər tez oyanıb hamımızı durğuzacaq. Belə qərara gəldik ki, sabah hava yaxşı olsa, ikimiz evə gedər, ikimiz mağarada qalıb keşik çəkərik. Məncə, kimin burda qalacağını bilmək həminin ürəyindən keçərik, ancaq nədənsə bu barədə heç kim heç nə soruşmadı. Yəqin ki, Sabir Əliylə məni burda saxlayıb, özü Kəmaləyə qəsbəyə gedəcəkdi. Bir tərəfdən bu çox yaxşı olardı, çünki birdən-birə anamla üz-üzə gəlməkdən qorxurdum, amma Kəmaləyə Sabir ona hər şeyi danışandan sonra o qədr də qorxusu olmazdı, o biri tərəfdən də onu sakitləşdirməkdən ötrü istəyirdim, mümkün qədər evə tez çatım. Yəqin deyəcəksiniz belə şey olmaz, bir adam cəmi vaxtda iki şeyi birdən istəyə bilməz, ancaq belə şeylər məndə tez-tez olur və olanda da bundan heç bir ləzzət almıram.

Həmi susmuşdu, deyəsən, yuxulayırdıq. Birdən Kəmalə yerindən durdu və "yerini" yığışdırıb mənim lap böyürmə döşəməyə düzməyə başladı. Dərhal hamımız qalxıb oturduq. Kəmalə də dayandı və bizə dedi:

– Nə gözünüzdü döyürsünüz, bəlkə biriniz kömək ələyəsınız, təkbaşına mən bunu heç bir saata da daşıyıb qurtara bilmərəm.

Sabirə Əli yerlərindən dik atıldılar və bağlıları ordan daşıyıb böyürmə düzməyə başladılar. Heç nə soruşmasalar da, hiss ələyirəm ki, keyikə-keyikə qalılıb.

Daşıyıb qurtarandan sonra Kəmalə uzandı və dedi:

– Bu dəhşətli skeletlər olan yerdə tək heç cür gözüme yuxu getməz. – Və sonra üzünü mənə tutdu: – Xahiş ələyirəm, sən bir yanı üstə, üzünü mənə sarı yat, əlinin birini də ver mənə, bəlkə bu cür bir az sakitləşəm.

Əlbəttə, mən əlimi ona uzatdım. Uzanmışam, gözlərimi yumşam da, yatmamışam. Kəmalənin gəlib məhz mənim yanımdaya yatmasından, əlimi əlinə almasından yaman xoşhallanmışam. O qədr

xoşhallanmışam ki, nəfəsimi çəkməyə belə ürəyim gəlmir. Fikir-ləşirəm ki, Kəmalənin bu hərəkəti yəqin Əliyə Sabirin o qədr də ürəyincə olmadı. Görəsən, niyə onların yox, məhz mənim yanıma seçdi? Başladım bu barədə düşünməyə və o saat da başladığıma peşman oldum, çünki hər şeyi başa düşdüm. Başa düşdüm ki, Kəmalə Əlinin və ya Sabirin yanında ona görə yatmaq istəməyib ki, oğlan kimi onlardan utanıb, mənə isə elə-bələ, mən bizim Pakizəyə yanaşdığım kimi yanaşır. Axı mən də anam axşamlar qonşuya gedəndə onu öz yanımda yatızdırırdım. Düzdür, mən evdə tək qalmaqdan qorxub eləmərdim, ancaq Pakizəyənin yatmaq xoşuna gəlir: yorğanın altına girən kimi, elə xoruldamağa başlayır ki, elə bilirsən təkəce boğazı yox, təpədən-dırnağa bütün hədəni xoruldayır.

Sonra anam yadıma düşdü.

Onun indi neylədiyini heç ağılıma da sığışdırı bilmirdim. Atam onu səhərcən gözleməyə razı sala bilsəydi yaxşı olardı, yoxsa axşam da gəlmədiyimizi görüb, gecəyənin düşərgəyə yollanacaq. Ancaq hər halda ümid ələyirəm, atam onu sakitləşdirəcək. O, ümumiyyətlə anamı yola gətirməkə ustadır. Onuz bəzən çox çətin olur. İndi o nəinki anam, elə o biri valideynləri də – yəqin onlar da indi bizə yığışblar – başa salır ki, bizə heç nə ola bilməz, bəd ayaqda dörd nəfər az güc deyil, lap azıb-ələsək də, başımıza bir iş gəlməz; bu dağlarda hər on-on beş kilometrədən bir ya bir kənddir, ya da kurort qəsbəsi, hələ turist düşərgələrini demirəm, ilin bu çağında onlar göbələk kimi, hər yana səpələnilir. Sözsüz, anam buna etiraz ələyəcək, deyəcək ki, bizim hələ güc olmağımıza çox var, biz çox körpəyik. Onda atam həvəsələndən çıxacaq, deyəcək ki, bu yaşda da biz hələ körpəyikse, vay halımıza, elə körpə olaraq da qalacaq. Bu yerdə bütün valideynlər öz uşaqlarını xatırlayacaq, cürbəcür maraqlı əhvalatlar danışmağa başlayacaqlar. Kaş elə bu cür olaydı. Kaş anam gecə vaxtı düşərgəyə getmək fikrinə düşməyeydi. Getse, lap dəli olacaq, çünki orda öyrənəcək ki, biz tufan başlayandan sonra gerin qayıtmışdıq. Onda heç atam da onu sakitləşdirə bilməz. Axı, kimin ağılına gələr ki, biz burda, mağarada özümüz üçün sakitcə uzanmışıq. Çünki bu mağaradan bircə adamın xəbəri olsaydı, bu qızılı-pullu avtomobil, silahları burdan çıxandan aparmış, və almanları çoxdan basdırmışdılar. Sabah burdan çəkməmiş, və avtomobilin mağaraya girdiyi qapını axtarıb tapmaq lazımdı. Yəqin almanlar bayırdan o qapını elə ört-basdır ələyiblər ki, onun

qapımı, qayamı olduğunu bilməzsən. Ancaq çox qoribədir, necə olub ki, onlar biz giren yarığı bağlamayıblar, bəlkə də heç onu görməyiblər, axı o çox ensizdir. Bəs görəsən bir-birlərini niyə qırıblar? Ola bilsin, esesçilər, nohayət, başa düşüblər ki, kombinezonlu hərbiçi bizim kəşfiyyatçıdır və onu elə oradaca öldürmək istəyiblər. Bəlkə də o, kəşfiyyatçı-zad deyilmiş, elə onlar kimi faşistin biriymiş və bir-birlərinyən bu pulların, qızillərin üstə atışılar, axı hardan biləydilər ki, bir vaxt bu pullar dəyərdən düşəcək.

Hər halda boxtimiz yaman getirdi: gör müharibədən sonra bu qədar vaxt keçib, amma bu günəcən bu mağaranı heç kim tapa bilməyib, biz tapmışıq. Gör neçə ildə bu alman meyitləri burada kimsəsiz qalıb. İndi, otuz ildən sonra bura canlı adam gəlib çıxıb. Hətta bu barədə düşünməyin özü dəhşətlidir. Otuz illə o vaxt atam mənədən kiçikmiş, bunlarsa burda bir-birlərini qırırlarmış. Qoribə dərddi: görən o kombinezonlu zabitin qızı indi haralardadır? Heç ağlına da gəlməz ki, atasının meyiti otuz ildə Qafqaz dağlarında, bir mağarada yiyəsiz qalıb. Harda yaşayır-yaşasın, atasının başına nə gəldiyini bilmir. Amma mən bilirəm, bəs bu qoribə deyil? Hər halda bu almanların kim olduqlarını bilmək maraqlı olardı. Bəlkə elə çoxdan axtarılan müharibə caniləridirlər? Bu ki, məlum məsələdir, esesçidirlərsə, deməli, yalnız hərbiçi kimi vuruşmayıblar, həm də dinc əhalinin başına olmaızın oyunlar açıblar. Günəhsiz yerə güllələyiblər. Mən cür işğonca veriblər... Birdən mənim babamı, anamın atasını bunlardan biri öldürmüş olar, axı onu elə bu tərəflərdə, Şimali Qafqaz ətrafında öldürüblər. Amma məhz kimin onu öldürdüyünü indən belə heç kim dəqiq öyrənə bilməz. Anam bizo danışmışdı ki, babamı müharibəyə gedəndən ikicə ay sonra vurublar. Könüllü gedibmiş. Anam həmişə bu barədə yana-yana danışır, deyir, onu heç vaxt çağırmaq deyilirdi, çünki o vaxt nəfçiləri cəbhəyə aparırdılar, babam isə heç kos onu çağırmağa-çağırmağa, oriza yazıb özü getdi. Ona görə də yazıq anam atasız böyüdü. Bir dəfə anam bunları atama danışanda mən eşitdim. Deyəsən, babamın cəbhəyə könüllü getməsi anamı yaman dıxor ələyib, çünki o, belə də dedi: onun ölməyi kimin nəyinə lazım idi? Onun bütün yoldaşları – mədəndə işləməyə qalanlar da, cəbhədən qaçıyandlar da indi kefi kök, damağı çağ yaşayır, hələ babamın yaxın dostlarından biri həttə nazir olub, o isə həm özüni məhv elədi, həm də nəonəm həyatını qara günə caladı. Uşaqlar – anamın özündən başqa iki bacısı var

– bir nəonəm ümidinə qalıb, babam öləndən sonra bərk korluq çəkiblər, çünki nəonəm heç bir sənəti yox imiş, məcbur olub qonnadı fabrikində işə girib, şiftdən çəşidlöyici, mühariyyət qurtarandan sonra fabrik monopası və s. imişdən başqa ayrı yırıyabət məhsulları da istehsal etməyə başlayanda usta vəzifəsinə təyin olunub, çünki nəonəm bişirdiyi paxlavanı, noğulu və s. heç kəs bişirə bilməzdi. Anam dedi, o çox ağılsız hərəkət ələyib, görək babam belə bir addım atmamışdan qabaq öz ailəsi barədə düşünəydi. Babam cəbhəyə gedəndə anamın vur-tut iki yaşlı olub. O, hər dəfə öz ailələrindən söhbət salanda, mən dərhal başa düşürdüm ki, bütün bunların hamısı atama gərəkdir. Anam istəyir ki, bu yolla atam dənizdəki işindən çəkindsin, quruya qaytarın. Bəzən mənə elə gəlir ki, anam elə babama görə atamın, monim bu cür bərk nigarançılığımızı çəkir. Hətta evimizdə bir yaxşı hadisə olanda da: kiminsə ad günündə və ya bəhəl bir şey – pianodan, rəngli televizordan-zaddan alanda da anam özünü saxlamır: hamısı gözəldi, ancaq toki sağlıq olsun, toki Allah heç kəsin canına qıymasın. Bu, nəonəm sözləridi, anamın da dilinə düşüb, nəonəm hər gün o sözləri öz-özünə mızıldandır, elə bil ki, namaz qılır. Atam da cavabında dedi ki, Allah rəhmət eləsin, görünür, kişinin ayrı ələci olmayıb. Anam töəcəübləndi, dedi:

– Ağzımda sənə demirem ki, mədəndə işləyonlari cəbhəyə aparırdılar, heç almanlar Moskvağa yaxınlaşanda da onlara toxunmadılar. Sən də başlamısən ki, ayrı ələci olmayıb.

Ancaq mən dərhal başa düşdüm ki, babamın ayrı ələci olmayıb deməklə atam tamam başqa şeyi nəzərdə tutur. Axır vaxtlar deyəsən, anam atamla danışanda bəzən çox şeyi başa düşür.

– Mən sənəni atamı tanıyırdım, – atam dedi, – ancaq mənə, o, cəbhəyə ona görə könüllü gedib ki, özünə bəcamayıb. Bacarsaydı, getməzdi.

– Belə də də, – anamın qanı qaraldı, – bunu o saat hiss elədim, – deyən ki, müharibə başlayıb-ələsə, sənəni də yadına nə bu uşağ düşəcək, nə də mən.

– Bir də müharibə olmayacaq, – atam gülə-gülə dedi.

– Birdən oldu?

Çox istərdim ki, atam bunun cavabında ona desin ki, heç bir müharibəyə-zada gedən deyil, o ki qaldı könüllü ola. Toki bir də daləşməyədilər. Axı, bəlkə doğrudan da heç zaman başlamayacaq bir müharibənin üstündə yox yerdən daləşmaq gülənc işdir. Hələ

heç məlum deyil, bu müharibə kimnən olacaq, ancaq bunlar elə indidən bir-birlərinənaldaşmağa hazırdılar. Yaman ümidim var idi ki, bunu atam özü başa düşəcək və könüllü getməyi qərara alsada, anama bu barədə heç nə deməyəcək.

– Bilirsen nə var, – atam dilləndi. – Əslinə qalsada, mən o qədər də nümunəvi vətəndaş deyiləm. Fəal ictimaiyyətpətiliyim də yoxdur, heç olmağınada istəmirəm. Hərçənd ki, heç bir məsələdə öz fikrimia açıq deməkdən çəkinmirəm. Birçənd istehsalat müşavirələrində, o da ki, bizim idarənin işi ilə bağlı olanda iştirak eləyirəm. Hotta sonuncu dəfə nə vaxt nümayişə çıxdığımı da tamam unutmuşam...

Bax, bunu düz deyir, bayram günləri mən nümayişə çıxmaq üçün məktəbə gedəndə atam həmişə yatmış olur. Hər dəfə dənizdən qayıtdandan sonra iki-üç gün günorta saat on ikiyəcən yerindən qalxırm.

– Amma Allah eləməsin, əgər müharibə olsada, elə birinci gündən əsgər gedərdim. Çünki insan bu dünyaya bir dəfə gəlir və bu müddət ərzində buraxdığı ən ağır səhvi də düzəldə bilər. Birçə bundan başqa. Bu cür səhvi adam ömrü boyu özüna bağışlaya bilər. Neynəmək olar, sənin atanın sadəcə olaraq bəxti gətirməyib, tez həlak olub, amma o biri tərəfdən çox düz iş görüb: əsl kişilik eləyib. Ən dəhşətli şey də budur: övladların sənin yerinə həminin yanında xəcalətli ola.

Atam tək-tük hallarda anamnan bu cür ciddi danışır, ümumiyyətlə o çox az danışan adamdır, amma indi gör necə ciddi, hökmlü, hotta mən deyirdim, təmtəraqlı danışır. O qədər təmtəraqlı danışır ki, səsinin tonundan ətim ürəşdi. Sonra anam o biri otağa keçəndə mənə göz vurdu, ancaq nədənsə bu dəfə həmişəki kimi gülümsəmədi və mənə elə gəldi ki, o bütün bunları həm də mənim addımdan danışmışdır. Sanki ovcunun içi kimi bilir ki, dinib-eləməsən də, onun dedikləri mənim də ürəyimdəndir.

Necə yuxuya getdiyimdən heç xəbərini də olmadı. Oyananda da qəfil oyanıdim, çünki yuxuda mənə elə gəldi ki, altımda yer tərpənir. Deyəsən, bu təkcə mənə elə gəlməmişdi, gözümü açanda görüdim, Kəmalə də oyanıb. O, yuxuda da əlimi buraxmamışdı. Qorxa-qorxa ətrafa boylandı və sonra dedi:

– Oyy, mən hardayam? – Sonra deyəsən harda olduğu yadına düşdü, çünki özü sakitləşdi. Və bir daha soruşmadı ki, hardayam.

– Saat neçədir?

Durub Sabirin yatdığı yerə getdim. Çox bərk yatmışdı, ancaq yuxuda nə isə danışmışdı. Əli də oyanmamışdı. Saat üç idi.

– Səhər tez açılışdı, – Kəmalə pıçılıtlı ilə dedi və o yan-bu yana boylandı, deyəsən, yenə skeletlər yadına düşmüşdü. – Yenə ordadılar? – Guya biz yuxuda olanda skeletlər harasa getməliymiş.

Yanımızdakı şamların ikisi qurtarmaq üzrəydi, onların oduna təzələri yandırılıb yan-yana düzldüm. Sonra yerimə uzandıdim, yatmaq istəyirdim, hotta gözlerimi də yumdum, birdən hiss elədim ki, Kəmalə əlimi axtarır. O, ikiəlli əlimdən yapışıb onu özüna sıxdı və dərindən köks ötürdü. Hotta əlimdən daha rahat tuta bilsin deyər bir az da mənə sarı qısıldı. Birdən-birə elə xoşhallandı ki, dünyada hər şey yadımdan çıxdı. O gecə Kəmalə mağarada bir əlimi sinəsinə sıxıb yuxuya gedəndə sevindiyimdən elə bildim ki, göyün yeddicini qatındayam. Nəfəsinin istisi ovucuma yalayır. Bolko o heç mənə Pakizə kimi uşaq saymır, bir qırıq da olsa, mənə də oğlan kimi yanaşır?

Elə yuxuya gethəgetdi, əla-yuxulu yenə də uğultu səsi eşitdim, deyəsən, hardansa, yerin altından gəlirdi.

Səhər təzədən hamımızı Sabir yuxudan oyatdı. Heç durmağım gəlmirdi, amma nəyənəyəsən. Sabir çiynimdən yapışıb mənə elə sil-kələdi ki, yuxum təmiz qaçdı. Saat yeddiydi. Sabir bizi elan elədi ki, düz saat səkkiz tamamda mağaradan çıxırıq, elə beləcə də dedi: düz saat səkkiz tamamda. O vaxta kimi isə mağaranın hər yerini yaxşı-yaxşı gözib yoxlamalıydıq.

Sabir bizi kişilər kimi, çox ciddi tərzdə hər birimizdən ayrıca soruşdu ki, özümüzü necə hiss eləyirik, soyuqlayıb-eləməmişik? Sonra dedi: “Hamımız birdən getməyəcəyik, bir nəfər qalmalıdır, ona görə ki, biz burda olmayanda heç kəs bura yaxın düşməsin”.

Sabir bizi başa saldı ki, biz burda olmayanda bura gəlib çıxan olsa, onda bu mağaranı biz yox, o tapmış hesab olunacaq. Bizə heç qulaq asan da olmayacaq. Deyəcəklər, burda gələləmisiniz, çox əcəb, amma bu adam mağaranı tapan kimi, dərhal xəbər verib. Onda bütün şən-şöhrot bizə yox, özge adamlara çatacaq.

Kəmalə dedi ki, bura kim gəlib çıxacaq, neçə ildə gələn olmayıb, indi deyirsən, elə bu günün içində bura bizdən başqa ayrı adamın da yolu düşür? Belə şey ola bilməz.

Sabir də ona cavab verdi ki, düzdü, Kəmalə haqlıdır, amma o, bir şeyi unudur. Ağılına gəlir ki, indi yoqın bizi axtarırlar və onlar həkmən biz gəldiyimiz ciğrila gələcəklər, axı yerli adamların hamısı bu ciğrila yaxşı boləddi. Düzdü, bu ciğrila onların yolu az-az düşür, düşəndə də kimdir daş-qayaya baxan, ancaq indi bizi axtardıqlarına

görə. bütün dəlmə-deşikləri bitdə-bitdə gözdən keçirəcəklər və çox güman ki, ayrı vaxt fikir vermədikləri bu yarığa da girib baxmaq istəyəcəklər. Öz-özümə fikirləşdim ki, Sabir düz deyir, kiminsə burda iki-üç saat artıq qalmağından ötrü risk eləməyə dəyməz. Komalə soruşdu ki, bəs hansımsə burda qalmalıyıq? Qorxdum ki, birdən Sabir məni burda saxlayar, heç ürəyimdən deyildi bu: ovsulan, ona görə ki, anam bircə məndən başqa uşaqların hamısını gəldiyimi görüb, onlar ağızlarını açanacan, elə biləcək, başıma bir iş gəlib, ya qayadan uçmuşam, ya da çayda boğulmuşam; ikincisi də, sözün düzü, bu skeletləmənin bir yerdə tək qalmaq istəməyirdim. Yəne uşaqlar yanında olanda cəhənnəm, tək qalmaq işə dəhşətdir. Sabir dedi ki, bu barədə də fikirləşib və belə qərara gəlib ki, mağarada Əli qalacaq.

– Bir buna bax, kişi qərara gəlib, – Əli dedi. – Mən də qərara gəlmişəm ki, sən qalasan. Son niyə başqaşının ovzınə qərara gəlirsən?

– Ona görə ki, belə yaxşıdır. Özün fikirləş. Komaləni burda qoya bilərik, qız uşağıdır. – Sonra başıyınan məni göstərdi. – O da qalmağa qorxur. Qalsə, qorxudan dolı olar. Az qaldı qışqıram ki, mağarada özüm qalaram. Ancaq Sabir hələ danışırdı, o danışıanda, görək onun sözünü kəsməyəsən. Dedim, qay qurtarsın, sonra deyərəm.

– Mən özüm də qala bilərəm, ancaq bu düzgün olmaz, çünki bu yolu hamımızdan yaxşı tanıyıram, bu çıxardan altı dəfə keçmişəm, dörd dəfə keçən il, iki dəfə də bu il, sən isə cəmisə bircə dəfə, o da keçən il. Yox, əgər qalmağa qorxursansa, bu başqa məsələ, bunu açıq de, onda heç başqa söz də lazım deyil, bunu üzrlü hesab eləyirik və mən özüm qalaram.

Əli mızıldandı ki, heç nədən qorxub-ələmir, sadəcə olaraq, istəyir ki, hər şey ədalətən olsun. Ancaq hamımız bildik ki, qalmağa razıdır.

– Başqa təklifiniz-zadınız yoxdu ki? – Sabir dedi və növbə ilə bir-bir üzümüzə baxdı.

Heç kəs dinnədi, içi mən qarışıq. Fikirləşdim: desəm ki, qalmaq istəyirəm, Sabir məni lağa qoyacaq. Bununla istəməyirdim, özü də Komalənin gözü qabağında. Həm də hər dəfə mənə lağ eləyəndə, elə tıkanlı sözlər tapıb deyir ki, eşidənlərin gülməkdən qarnı cırılır. Əlbəttə, bircə məndən başqa.

– İndi isə axtarışa başlayaq. – Sabir dedi. – O başdan başlayaq. Mağaranın o başına yollandıq, dünən ora heç baxmamışdıq. Sabir-nən Əli əllərində fonor qabağa düşmüşdülər. Komaləyınan mən də

olimizdə şam onların dalınca gedirdik – Sabir belə ömr eləmişdi. Əli nə deyir-desin, ancaq aforin Sabiro, onsuz biz tomiz batardıq. Yarığı da o tapdı, axı çovğuna düşüb qalanda, birinci o durub getdi və burda da özünü çox ağıllı aparır. Hətta bu sohor, dünən söz veriyi kimi, düz yeddide oyandı. Xasiyyəti pis olsa da, çox qoçaq adamdı.

Nəinki mağaranın o başına, heç yarınsına da çatmamışdıq, birdən-birə o qədar maraqlı şey tapdı ki, nə sevinməyə, nə də təəcüb-lənməyə macalımız oldu.

Heç inanmaq olmurdu ki, bunların hamısını biz tapmışıq. Belə şey bir dəfə mənəm başıma gəlib, bu il martın 21-də, ad günümə. Bir gecənin içində mənə hom durbin, həm velosiped, həm də elektromexaniki konstruksiya bağışladılar. Çoxdan ürəyim gədirdi bu şeylərdən ötrü. Ancaq heç gözleməzdim ki, hamısını bir gündə bağışlayacaqlar. Desəydilər də, inanmazdım, amma bağışladılar, dərini valideynlərim, velosipedi nənam, konstruksiyam iso Sonna xalaynan Vasif dayı gətirmişdi.

Bu gün də hər şey ögünküno bənzəyirdi. Hələ bir az da ondan yaxşıydı. Əvvəlcə divarda qara bir demir qapı gördük. O clo kip örtülmüşdü ki, qorxduq bağli ola. Sabir qapının dəstəyini burdu, sonra onu özünə sarı çəkdi, qapı yavaş-yavaş, görünür, yaman ağır şey idi, açıldı. İçəri girib bir dəhlizə düşdüq, orda bir neçə qapı vardı. Birdən mənə clo goldi ki, biz yerin altında, mağarada yox, adı bir idarənin dahlizindəyik. Burda döşməyə omlıli-başlı parket döşənmiş, divarlara yağlı boya çəkilmişdi. Bircə fərqi var idi ki, bu dəhlizə açılan qapıların hamısı demirdən idi. Mən hələ istədim işığı da yandırım, düyməni çəqkıldatdım, ancaq tavandakı lampaların biri də yanmadı. Bir qapının üstünə almanca nə isə yazılmışdı, onu açıb içəri girdik, çox geniş bir otağıydı, bizim məktəbin direktorunun kabinetini boyda. Bir başda üstündə ağır bürünc mürokkəbqabı olan iri yazı stolu var idi. Stolun baş tərəfində divardan Hitlerin portreti, üzbuüz divarda isə böyük bir xəritə asılmışdı. O xəritə bütün Şimali Qafqazı və Xəzər donizini, hətta Qara donizin lap bəri ucu ilə birlikdə bütün Zaqafqazıyanı əhatə edirdi. Üç tərəfdən – Türkiyədən, dağları kosorək şimaldan və bir də Xəzər donizinin cənubundan çəkilən qırmızı ox işarələri Bakıya tuşlanmışdı. Xəritədəki yazıların hamısı almancaydı. Otaqda bir seyf də var idi, amma nə qədər elədik, dəstəyini yerindən tərpedə bilmədik. Seyf də xəritə kimi, bütün yan divarı tutmuşdu və heç adı demir seyflərə oxşay-

mürdi, tamam divara hörülmüşdü. Onun lap böyründə isə dəstəyi qırmızı rənglə boyanmış yekə bir qapayıcı gördük. O, bütövlükdə elə bil şüşə qutunun içinə salınmışdı. Bu qutudan yuxarıda divara almanca nə isə yazılmışdı. Yazı nida işarəsi ilə qurtarırdı. Axırını söz də böyük hərfə başlayırdı. Çox qısa olduğundan tez yadında qaldı: "Tod!" Bu yazının qalan sözləri isə kiçik hərfə başlayırdı, birçə birinci sözdən başqa və ən qoribəsi də bu idi ki, homin şüşə qutunu çox asanca vurub sındırmaq mümkün olduğu halda, onun ağzından kilid asılmışdı. Qutu kilidli idi!

Sabir dedi ki, burda təəccüblü heç nə yoxdur, adi şeydir. Belə şeyləri o, kinoda çox görüb. Bu qırmızı dəstək və bir də nida işarəsi ilə qurtaran o yazıya görə, belə güman etmək olar ki, qapayıcı ondan ötrüdür ki, mağaraya qəfil hücum olsa və ya geri çəkilməli olsalar, içində şeyf saxlanan otağı təcili partlatmaq mümkün olsun. Görünür, bütün qiymətli şeylər və məxfi sənədlər o səyfdə saxlanırmış. Hərbi məsələlərdə qırmızı rəng hamıya ən təhlükəli şeyləri bildirir. Bu şüşə qutunun da ağzı ona görə kilidlidir ki, heç kəs ağılsızlıq eləyib, bu yazını oxumamış qapayıcıya əl vurmasın. Əlbəttə, biz də əl vurmaq fikrinə düşmədik, başladığı yazı stolunun gözəlirini araşdırmağa. Onlar cürbəcür sənədlərlə doluydu və hamısı da almancaydı.

O biri otağa girib astanada dayandıq. Bu otaq komendantın kabinetindən də böyük idi və başdan-ayağa silahla dolu idi. Yəqin burada silah anbarı yerləşirmiş. Xüsusi taxta yuvalarda sırayan avtomatlar, tüfənglər və bir də qırmızı başlıqlı, arxasında uzun dəstəyi olan, mörmiyə və ya raketoxşar şeylər düzülmüşdü. Divar boyu rəflərdə patron yeşikləri yığılmışdı və bir də xüsusi yuvalarda bir neçə qumbara qalmışdı. Sabir dedi ki, bunlar tank partlatmaq üçündür. Heç kim onunla mübahisə eləmədi, ancaq mən fikirləşdim ki, axı hardan bilir tank üçündür, yoxsa yox, axı kinoda bunu seçməz o qədər də asan deyil.

Üçüncü otağa da girdik, burda əsasən kağız qovluqları saxlanırdı. Bu vaxt Sabir dedi ki, saat doqquza lap az qalib, tez yığışib getmək lazımdır. Gecə yadıqımız yeri qayıtdıq. Başladığı Əliyənin vıdalaşmağa. Sabir dedi, yükümüz yüngül olsun deyə, özümüzlə fənərdən başqa heç nə götürməyək, çantaları da burda qoyaq. Çünki onda yarıqdan keçməyimiz də asan olar. Əliyə də tapşırı ki, bizi öz avtomata da əl vurmasın. O, bütün bunları elə ciddi şəkildə deyirdi ki, hətta Əli də diqqətlə ona qulaq asırdı. Deyəsən, o da başa düş-

müşdü ki, Sabirə mübahisə eləməyin xeyri yoxdu. Sabir axırda bir də onu dedi ki, biz burda qayıdanacan Əli bu adamların və məşinin buraya hardan gəldiyini tapa bilsə, əla olar. O, bunu deyəndə Əli tez qulaqlarını şəkildə. Növbə ilə bir-bir əlini sıxıb, yarığa sarı yollandıq, ancaq Əli də fənəri götürüb dalımızca düşdü və dedi ki, bizi çıxacağı kimi ötürəcəm, çünki bilmək istəyir ki, görsün bairda hava necədi. Amma mən bildim ki, Əli gün işığı üçün qoribseyib, çünki şamlar nə qədər güclü işıq saçsalar da, burdakı yarıqaranlıq artıq adamı əsəbiləşdirməyə başlamışdı.

Yolboyu hər üçümüz – mən, Kəmalə və Sabir söhbət eləyirdik, Əli isə dinmirdi. Lal-dinməz dalımızca gəlirdi və hətta mənə elə gəldi ki, o bu dəqiqə burda tək qalmaqdan boyun qaçıracaq. Yox, mən demək istəmirəm ki, o, qorxaqdır, qorxaq-zad deyil. Düzdü, çoxdan tanımasam da, hiss eləyirəm ki, igid adamdır. Sinfimizdə bunu hamı bilir və ona böyük hörmətlə yanaşılır, əlbəttə, Sabir qədər olmasa da, hörməti saxlayırlar. Demək olar ki, bu cəhətdən o, sinifdə Sabirdən sonra ikinci adamdır. Bizim sinif il yarım bundan qabaq gəlib, o vaxtdan bəri xeyli dəyişib, tamam ayrı adam olub. Siftolər çox nəzakətli, lal-dinməz uşaqlıq, heç kimə deyib-dolaşmırdı, amma əfəl də deyildi, ona sataşanın cavabını verməyə o dəqiqə hazırı, amma özünün heç kimdən işi yox idi. Sonra tamam dəyişdi, Sabirin gününə düşdü. Mən övvəllər anabir onlara qonaq da gəldirdim, sonra tərgitdim, indi Əligilə qonaq getmək ağıma da gəlmir. Səbəbini bilmirəm. Onlar bizim evlə üzvbüz binaya, Vidadi, 156-ya köçüblər, bizimki – 149-dur. O ev elə gec tikilirdi ki, nə bir gün onun qurtaracağı, nə də orda mənə tanış adamların yaşayacağı ağıma da gəlməzdi. İndisə, əksinə, təsəvvürümə gətirə bilmirəm ki, bir vaxtlar burda heç bir bina olmayıb. Və Əligilə də orda yaşamayıblar. İlk dəfə onlara gəndəndə Əligilə o binaya üç ay idi köçmüşdürlər. Mənzilləri çox yaxşıdır, böyük, geniş otaqları var, amma içinə o qədər mebel doldurublar ki, tərponməyə də yer tapmırsan, otaqların birinə isə iki yekə şifoneri birdən qoyublar, hələ iki enli çarpayını və hər çarpayının yanındakı bir trilyay və iki tumbanı demirəm. Heç cür başa düşə bilmirdim ki, bu evdə mənə qoribə gələn nədir – övvəl elə bildim günah Əlinin fotosəkillərindədir, bütün otaqlar onun lap körpəliyindən tutmuş bu günə kimi qəddirdiyi şəkillərlə doluydu: Əli çarpayıda, hamam vannasında və hətta qarşıkda oturduğu halda. Özü də hər şəklin altında tarixi və çəkildiyi yerin adı göstərilmişdi:

Bakı, Kislovodsk, Lənkaran, Moskva, Soçi... Əgər Əli bir vaxt məşhur adam ola bilsə, bu şəkillər onun yaman karnına gələcək. Sonra gördüm ki, yox. məsələ şəkillərdə deyil, nə isə başqa şeydir mənə qəribə gələn. Əliylə danışıq-danışa elə hey bu barədə fikirləşirdim. O məni öz nənesi ilə tanış elədi, onun mənim nəməmdən iki dəfə qoca olduğuna lap məəttəl qaldım. Amma Əlinin ata-anasıyan tanış olandan sonra gördüm ki, onlar da xeyli yaşlıdırlar. Heç demə, Əli çox gec doğulub, hətta bir vaxt valideynləri övlad sarıdan əllərini üzüblərmiş. Bunu mənə Əlinin özü danışıdı, o vaxt hələ onun normal söhbət eləmək mümkün idi, indiki kimi hər şeydən ötrü bir şillə ilişdirmirdi adama, şit-şit zarafatlar eləməirdi. Adama elə sözlər deyir ki, utandığandan bilmirsen başını hansı kola soxasan, özü isə sırtıq-sırtıq hımlıdır. Nənesi bizi mürəbbəli çaya, piroqa qonaq elədi. Sonra da bir qəzet götürüb xahiş elədi ki, istiqraz vərəqələrinə yoxlayaq, bəlkə bir şey udduq. Lap qocaydı, ayaqlarını gücnən atırdı, amma sən bunun həvəsini bax, pul udduq fikrindədir. Səhv eləyərik deyər, düz iki dəfə yoxladıq, heç bir rəqəmi də düz gəlmədi, nə seriyadan, nə də nömrədən. Əli ona elə belə də dedi. Sonra da ağzından elə bir söz çıxardı ki, mən mat qaldım; çox ciddi tərzdə dedi: "Nənə, səninki bu dəfə çalmadı, əksinə, uduzdun". Nənesi möhkəm pərt oldu, dedi ki, bu istiqrazların hamısı başdan-ayağa tamam pul tələsdir, sonra da soruşdu ki, bəs bu dəfə nə qədər uduzub? Əli dedi üç manat, sonra da mənə göz vurdu. Arvad gedib qara mücrüsünü götürdü, onun içindəki puldan üç manat götürüb Əliyə verdi. Əli ona təsəlli verməyə başladı, dedi ki, niyə narahat olursan, kəçən el qırx manat uddum, ondan bəri nə uduzmasan ki, cəmi-cümlətən on iki manat. Sonra mənə danışıdı ki, hər tiraj vaxtı bu yolla üç manat irəli düşür. Əvvəllər ata-anasından çəkinirmiş, amma hər şey yaxşı qurtarıb. Bir gün nənesi onlara elə hey uduzduğundan gileyiləndə onlar buna uşaq kimi seviniblər və onun bu fərasətindən ağrıdoluşdu dost-tanışlarına danışmağa başlayıblar. Biz o gün o üç manatın başına yaxşıca daş saldıq. Dənizkənarı bulvara getdik, bir qayıq prokata götürüb, buxtada xeyli gözdik, lap "Inturist"ə kimi üzüb geri qayıtdıq. Bəxtimizdən qayıqçı da yaxşı adam çıxdı, bizə and içdirib öyrənəndən sonra ki, üzümüyü bilirik, bizi tək buraxdı. Ancaq qayığa iki xilasedici kamera qoydu. Əslində buna heç bir ehtiyac da yox idi, çünki onun olinin altında hazır xilasedici qılısser var, ikicə dəqiqəyə buxtanın harasına desən çata bilər. Belə çıxdı

ki, o üç manat Əlinin nənesindən çox bizə lazım olmuş, axı, pul onun nəyinə gərəkdir, evdən bayıra çıxıb-ələmir, hər şeyi hazır gəlir: hər gün qulluqçu gəlib yırt-yığış edir; ancaq dəxli yoxdur, mən onu xatırlayanda bapbalaca boyu, bükük beli, məhriban gözləri gəlib dururdu gözlərimin qabağında. Və o günü heç gözlərimin qabağında getmədi, nədənsə qəhər məni boğurdu, ona yazıqım gəlirdi. Yəqin Sabir haqlıdır, bəlkə elə doğrudan da mən normal adam deyiləm. Sonra başa düşdüm ki, Əlilinin mənzilində mənə qəribə gələn nəymiş; bunu başa düşəncən iki dəfə də onlara getməli oldum: bu evdə bir dəfə də kitab şkaflı yox idi! Otaqların heç birində! Şkaflı nədi, heç bir dəfə kitab rəfi də yox idi, bircə Əlinin otağında, yazı stolunun üstündəki dərsləklərdən başqa! Mənə qəribə gələn də elə buymuş. Ancaq həmişəki kimi, bu dəfə də hər şeyi çox gec başa düşdüm. O vaxt ki, onda bu barədə heç düşünmürdüm də.

Mən bunu Əliyə deyəndə çox təəccübləndi, dedi, burda qəribə nə var ki, onların heç qabaqkı mənzillərində də kitab olmayıb. Hansı kitab ona lazım olsa, evlərinin böyründəki kitabxanadan götürüb bilər. Axı onsuz da nə qədər cəslən, bütün kitabları alıb evə yığa bilməzsən. O bunu deyən kimi, dərhal məni şübhə bürüdü: bəlkə elə doğrudan da burda qəribə heç nə yoxdur, kitabdır da, evdə ola da bilər, olmaya da. Amma nədənsə bu, sifə məno qəribə gəlirdi.

Sözsüz ki, Əli qorxaq olduğuna görə susmamışdı. Kimə desən ki, bu qaranlıq mağarada tək-tənha qalmısan, istər-istəməz özünü pis hiss eləyər, başqaş heç cür razılaşmazdı. Ancaq Əli razılaşdı. Yarığın girocoyuna lap az qalmışdı, o isə hələ də fikrini dəyişməmişdi, eləcə susurdu, ancaq qasqabağını yaman turşutmuşdu. Bəs neyləməli idi, onu bu dohşatılı skeletlərdən baş-başa qoyub getməyimizə sevinməyəcəkdik?

Lap fənorimiz-zadımız olmasa da, ən qatı qaranlıqda belə o yanğa çatdığımızı gözüyumulu bildirdim, iyinə görə. Nəm torpağın ətrinə görə. Nəinki nəm, həm də toza-tor torpağın. Elə bil indicə qazmağa başlamışdılar. Mağarada burdan başqa heç yerdən bu cür iy gəlmirdi. O yanğın girocoyuna çatdığımızı dərhal hiss elədim. Ancaq bax bu yekə qaya parçası, mənəcə dünən burda deyildi. Yaman zırpı daş idi bu, lap mənim qurşağımacan, qırıqları da kələ-kötür. Şübhəsiz, bu daş dünən burda yox idi. Ona görə dəqiq yadımda qalıb ki, dünən Sabir üçün salakitin qalıqlarını axtararkən bu həndəvərdə bir dəfə də daş-kosək gərmədim, hər yer dündüz idi.

– Bəs bu yarıq necə oldu? – Qabaqdan Sabirin səsi gəldi və bunu nə isə, təəccüblü adam kimi soruşdu.

Bu anda daş da yadımdan çıxdı, torpaq da, tez qabağa qaçdım. Baxdım ki, hər yan divardır, elə bil heç burada çatlaq-zad olmayıb. Yuxuda görmüşdük, nədir? Ay götürüldük ha! O yana, bu yana qaçır, hər yanı bitdə-bitdə yoxlayırıq, amma heç nə tapa bilmirik. Deyəsən, hamımız bərk qorxmışduq, hətta mənim ayaqlarım soyumuş, yüpyüngül olmuşdu. Bir bərk qorxanda, bir də bərk həyəcan keçirəndə mən həmişə belə oluram. Onu heç yerdə tapa bilmədik. Amma bir şey bizə məlum oldu ki, dünyanın doğrudan da burada yarıq olub, çünki nəhayət, divarda dəşmədən tavana kimi uzanan, gözle güclə sezilən nazik bir çat tapdıq. Ordan heç kibrit də keçməzdi. Başa düşdük ki, bu, elə biz bura gəldiyimiz yarıqın yeridir. O qədar qorxmışduq ki, əvvəlcə aqlım heç nə kəsmədi, amma bir az keçəndən sonra gəcə yerin altında qəribə uğultu eşitdiyim yadıma düşdü. Bəlkə bu heç yuxu deyilməmiş, yer həqiqətən törpənirmiş. Yəqin yeraltı tokan olub, ona görə də yarıq örtülüb, axı o çox ensiz idi.

Başımızı tamam itirmişdik. Kəmalə sakitcə ağlayırdı. Mən də onun yanında durmuşdum, söz deməyə qorxurdum, bildirdim ki, ağzımı açsam, ağlamaq məni tutacaq. Əli də dinmirdi, yəqin o da ağlamaqdan qorxurdu. Bilmirəm, Sabir olmasaydı, biz neyləyərdik. Sözsüz ki, o da qorxmışdu, amma dillənəndə bunu heç birimiz hiss etmədik. Həmişəki kimi, sakit danışırdı. Dedi ki, indi burdan çıxmağa yol axtarmaq lazımdı. O bizə başa saldı ki, bu mağaradan hökmən böyük çıxış yolu olmalıdır, çünki nə bu zirəhli məşin, nə də bu adamlar bu mağaraya o müvəqqəti yarıqdan keçib gələ bilməzdilər. Ən axmaq adam da buna inanmaz. Hələ onlar cəhənnəm, o otaqlara nə deyəsən? Axı, onları buraya haradansa gətiriblər. Belədirsə, deməli, çıxış yolu var. O danışıb qurtaranacan biz yavaş-yavaş özümüzə gəldik. Qorxumuz sovuşdu. Mən özümdən götürürəm, qorxum təmiz çəkilməmişdi və artıq bu çıxışın harda ola biləcəyi barədə düşünməyə başlamışdım. Kəmalə də ağlamağını kəsdi. Kəsdi deyəndə, indi səsi çıxırdı, ancaq ararib lap yavaşca içini çəkirdi.

Geriyyə, gəcələdiyimiz yerə qayıtdıq. Sabir qabağa düşmüşdü və deyirdi, ona elə gəlir ki, çıxış yolu o tərəflərdə, zirəhli məşinin durduğu yerdə olmalıdır. Sonra geri çevrilib, bizə tapşırırdı ki, fənlərimizi söndürək, onunkı yanır, bədsi, batareyalara qənaət etmək lazımdı. Gör ha, birimizin də ağı bu kəsməyib. Yəni də Sabir!

Fikir verdim ki, Əli də öz fənlərini dərhal söndürdü, daha əvvəlki kimi söz güləşmədi.

Əsas çıxışı o saat tapdıq. Daha doğrusu, onu bağlayan nöhrəng sal demir darvazanı. Yaman hündür idi, iki zirəhli məşin boyda, ondan da enli. Və hər yerdə kənarları qayaya elə kip bitişdirilmişdi ki, o tutacaq bir santimetr də yer qalmamışdı. Demirdən olduğuna da ondan bildik ki, daşla onu döyəcəyəndə danqıldamağa başladı, amma bununla belə danqılıt o qədər boğuş qırırdı ki, deyirdin bəs qalınlığı bir metrdir. Hətta buna görə az qalmışdı, fikrimizi dəyişək, əsas çıxışı başqa yerdə axtaraq, amma birdən dəşmədə məşin tirlərinin izlərini gördük. Onlar qapının lap ağzında qurtarırdı. Sabir dedi ki, indi birco şey qalır: bu darvazanın hardan bağlandığını tapmaq və ona açar axtarmaq. Açarlar hardasa bu mağarada, çox güman ki, bu skeletlərin birinin cibində olmalıdır. Demir darvazanın hər yerini qarış-qarış diqqətlə axtardıq; əvvəlcə aşağı hissəsini, orda bir şey tapmayan sonra, yeşilləri ayağımızın altına qoyub yuxarısını bitdə-bitdə aradıq. Ancaq onun hardan kəşidləndiyini heç cür tapa bilmədik. Onda Sabir dedi ki, başqa bir çıxış yolu axtarmaq lazımdı. Və axtarmağa başladıq. Divarboyu bütün mağaranı ələk-vələk elədik, otaqları və dahlizi təzədən gözdən keçirdik, no qapı tapdıq, nə də ona oxşar bir şey. Onda qəti surətdə bu qıvrara gəldik ki, mağaradan yegano çıxış yolunu homin demir darvaza bağlayıb.

Yaman yorulmuşduq, axtarış qurtaranda Kəmalənin saatında iki tamam idi. Deməli, saat doqquzdan bəri, düz beş saat dalbadal bu andıra qalmış mağaradan çıxış yolu axtarmışdıq.

Sabir dedi ki, gəlin bir az dincələk və bundan sonra nə edəcəyimizi yaxşı-yaxşı götür-qoy eləyək. Birdən Kəmalə qışırırdı! Elo sevincək qışırırdı ki, dərhal ona sarı atıldıq. Çox uzdaqda deyildi, soruşuruq no olub, amma özümüz də bilirik ki, no isə yaxşı bir iş olub, axı çox sevincəkdi. O isə bizə divarı göstərdi: orda, divarda dayaz bir oyuya balaca, quru qutu bərkidilmişdi, üstündə ki iki yastı düymə vardı: biri qırmızı, biri göy. Və yuxarıdakının – qırmızının üstünə almanca no isə yazılmışdı. Sabir heç fikirləşməyə də aman vermədi, dərhal yuxarıdakı düyməni basdı, heç no olmadı, aşağıdakını basdı, o da homin cür. O düymələri barmaqlarımız keyiyəno qədər basdıq-buraxdıq, basdıq-buraxdıq, ancaq bir şey çıxmadı. Dedim yəqin ki, bu düymələr əvvəllər işləyib, çünki onda burda elektrik enerjisi olub, indi isə yoxdur, ona görə də işləmir. Sabir hirs-ləndi üstümə, dedi ki, sən yum ağzını, onu sonsuz də bilirik.

Kağız puldan düzəltdiyimiz döşəklərin üstündə oturub bundan sonra neyləyəcəyimizi fikirləşirdik. Sabir dedi ki, vəziyyət çox ciddidir, özümüz hökəmə bir çıxış yolu axtarıb tapmalıyıq, ayrı heç nəyə ümid etməyə ixtiyarımız yoxdur. Heç kim burda gəlib bizə kömək etməyəcək. Bir də görək öz aramızdan bir nəfəri başçı – komandır seçək və hər şeydə hamımız ona sözsüz tabe olaq, çünki bu vəziyyətdə hər kəs öz bildiyini eləsə, batdıq, heç bir iş görə bilməyəcəyik. Bax onda Əliyə lap məəttəl qaldım, o dərhal dedi ki, başçı Sabir olmalıdır. Bu da onun yaman xoşuna gəldi, sifətinə baxan kimi bildim, ancaq yenə də soruşdu ki, bəlkə başqa təklifi olan var? Biz də dedik ki, başqa təklifimiz yoxdu. Buna baxmayaraq o, hər halda səsə qoymağı xahiş etdi. Başqa cür guya o, razi olan deyil. Soruşdu: kim razıdır? – Ondan başqa hamı əlini qaldırdı. Sonra soruşdu ki, kim əleyhinədir, heç kəs əlini tərpətmədi, bəs kim bitərəf qalır, birçə özü əlini qaldırdı. Səsvərdəndən sonra dedi ki, ağər istəyiriksə, hər şey yaxşıqla qurtarsın, görək bu andan etibarən hamımız ona tabe olaq. Guya biz bilmirdik ki, səs verdik, səs vermədik, burda ondan böyüyü yoxdur.

Sonra o dedi ki, görək qalan yeməyimizin dəqiq hesabını bilək. O saat da kimin çantasında nə vardı çıxarıb bir yerə yığdıq; üç kolbasa buterbrodu, yarım şokolad plitkəsi, bir dənə də pendir bükümü. Olub-qalan yeməyimiz buydu. O vaxtancan heç kəs acıdım deməmişdi, səhər-səhər adama bir yaxmac yediyimiz idi, amma indi qalan yeməyin nə qədər az olduğunu görəndə ağzımız sulandı. Sabir dedi, görək indən belə yeməyə möhkəm qənaət eləyək, buterbrodların birini xırda-xırda dərd yerə bölüb payladı. Sabir bildirdi ki, bu, bizim sabaha qədərki normamızdır. Kim haçan istəsə, yeyə bilər, – o, hələ sözünü qurtarmamışdı, amma biz əlimizdəkiləri o andaca udduq, qalan yeməyi isə o özündə saxlayacaq və müəyyən saatlarda aramızda bölüşdürəcək. Kibrit dənələrini də hesabladı, siqaretləri də, səkkiz kibrit çöpü qalmışdı, beş siqaret, hamısını cibinə qoydu, dedi ki, onları da bir-bir paylayacaq. Ancaq bunu yəqin xala-xətrin qalması deyər deddi, axı ondan başqa heç birimiz siqaret çəkən deyildik. Sonra mənə əmr elədi ki, qəza şkafindəki konservləri də götürüm. Gedib götürdüm. Hamısı salamat olmağına salamatdı, di gəl, hər iki tərəfdən qapaqları xeyli dombalmışdı, elə bil içində hava varmışdılar.

Konservləri götürən kimi, dedim ki, bunları yemək olmaz, götürürsünüz necə dombalıblar, deməli xarabdır. Balıq konservəndən

adam yaman pis zohərlənir, lap öləndən olur. Bizim həyətdə Vitya Şeqlov bundan öldü. Özü də o, hələ idman ustasıydı, voleybol üzrə Azərbaycan yığma komandasının üzvüydü.

Bir axşam ağ balıq yemişdi, sabahı gün ağrıdan qıvrıla-qıvrıla öldü. Ona görə ki, gec həkim çağırmışdılar. Onu xəstəxanaya apardılar, bütün günü mədəsini yudular, min cür iynə yudular, heç bir kömək etmədi – öldü. Biz burda zohərlənsək, bizə heç kömək etməyəcək. Hamısı mənə diqqətli qulaq asırdı. Mən sözümlü qurtaranda, həttə Sabir özü də dedi ki, heç kim bu saat bu konservləri yemək niyyətində deyil, sonrasına işə baxarıq. Bax, o anda bir səhv elədim. Görək ensiklopediyə söhbətini araya salmayaydım. Orda oxumuşdum ki, qapağı qabarmış konservləri yemək olmaz, çünki bu onu göstərir ki, onlarda çox kəskin zohər əmələ gəlib və ona botulizm deyirlər. Bu söz dəqiq yadımdaydı. Mən elə bu sözü dilimə götürən kimi, Sabir yenə hirsənib özündən çıxdı: onun bildiyi bir şeydən danışdın, doli olur.

– Kitab siçovulu! – Bu onun ən ağır söyüşüdü. – Oxumadığın şey qalmayıb. Əlindən bir iş gəlmir bundan başqa. Yalan deyirsən hamısını, bilirsən ki, burda dediklərinə yoxlamaq mümkün deyil, gəpə basırsan. Bura girəndən əlləməlik etməyə başlamısan – stalaktit söhbətinə eyham vurur – aman ver, fikirləşək, görək başımıza nə gəlir. Yum ağzını, elə et ki, bir də sənin səsini eşitməyim.

Ağzımı yummağına yumdu, neyləyə bilirdim, amma ürəyimdə qəti qorara goldim ki, acından ölsəm də o konservlərə əl vurmayaçacağam. Sabir üstümə qışqıranda onlar mənə baxıb, dişlərini ağardırırlar. Düzdü, belə şeylər mənə o qədər vicəmə deyil, onsuz da öyrəncəliyəm, ancaq istər-istəmədən adamın xətrinə dəyir. Axı, onların xeyri üçün deyirəm. İstəmirsiniz, özünüz bilirsiniz, yeyin, zohərlənin. Sonra Sabir dedi ki, bir dəqiqə də vaxt itirmək olmaz, durub mağaranı axtarmağa başlamaq lazımdı. Mənə əmr elədi ki, bütün skeletlərin ciblərinə axtarım, nə tapsam, götürüb ona verim. Bildim ki, qəsdən deyir. Qəsdən deyir ki, mən etiraz eləyim, o da mənə lağa qoysun. Mən də etiraz eləmədim, onun acığına. Gedib skeletləri axtardım və xeyli şey tapdım: hamısının üstündə bir tapança və bir vəsiqə, hər üç eşecəsinin cibində isə arvad-uşaqları ilə bir yerə şəkülləri vardı. Onların ciblərindən nəyinsə açarı, cürbəcür cib dəsəlləri və tapança və bir vəsiqə, hər üç eşecəsinin cibindən isə karton cildli kiçik bir kitabça tapdım. Və onu açan kimi, gördüm

ki, tapdıqlarının içində ən maraqlı şey elə budur, çünki o, almanca-rusca danışq kitabçası idi. Əvvəldən bir neçə vərəqi bir-birinə yapışmışdı, heç nə oxumaq olmurdu, ancaq qalanları pis deyildi. Oxumaq olardı. Dərhal başladım vərəqləməyə, ancaq Sabir aman vermədi, yanlarına çağırırdı. Üçü də artıq dəhlizdəydilər. Tapdığım şeylərin hamısını onlara göstərdim. Sabir açarları – bir halqaya salınmış iki yoğun açarı görün kimi, sevindi və dərhal onları qapıb əlimdən aldı. Amma yenə də özünü elə aparırdı ki, guya nədönsə narazı qalıb və hirsli soruşdu ki, yaxşı-yaxşı axtardınmı? Dedi ki, bunlar şeytin açarı olacaq, çünki çıxıntuları ikitərəflidir, hökmən onun açarlarıdır. Elə də oldu. Açarların hər ikisi seyfə düşdü və biz onu açdıq. İçi kağız-kuğuzla doluydu. Hamısı da almanca. Yaman port olmuşduq. Dördümüz də savadlı adam, amma bu kağızların birini də oxuya bilmirik. Lap kinodakı kimi. Elə bil ayrı planetdən gəlmişik. Heç nə başa düşmürdük.

Sonra Sabir üstəki rəfdən dörd qatlanmış böyük bir vərəq çıxartdı. Açıb gördük ki, bizim mağaranın planıdır, dərhal tanıdıq. Bu planda hər şey vardı: mağara da, dəhliz də – hər şey. Ancaq toza heç nə yox idi. Çox otarflı plan idi. Divarlarda gördüyümüz bütün şkaflar, dəmir darvazanın yanındakı elektrik düymələri, bu dəhliz, bu otaqlar, hətta komendantın otağındakı qırmızı qapayıcı, seyf, bir sözlə, hər şey burda işarə olunmuşdu. Və mağaradan çıxış yolu da elə biz tapdığımız yerəydi, hətta hara – deyəsən, dağ yollarından birinə çıxdığı da qeyd olunmuşdu. Ancaq onun da yazıları bizim üçün tamam anlaşılmaz idi. Bunun bizə nə faydası! Sabir danışq kitabçasını əlində o yan-bu yana çevirib, özümə qaytaradı ki, saxlayın, bəlkə bir şeyə yaradı sonra.

Gecə düşüncən hər yeri ələk-vələk elədik, dırmaşmadığımız yer qalmadı, hətta divarlardakı portretlerin altına da baxdıq, dedik, bəlkə onların altında gizli saxlanc-zad oldu. Gecədən keçmiş qurtardıq işimizi. Lap yorulub əldən düşmüşükdük.

Artıq Sabir də ruhdan düşmüşdü, ancaq hələ də özünü o yere qoymurdu. Dedi ki, səhə həkəmə bir şey fikirləşib taparım. Sonra ağılna nə gəldisə, bir buterbrod da bölüşdürdüm. Ömrümdə heç nəyi onun kimi, bu cür daqiqə bölüşdürə bilməzdim. Paylarımızı özümüzlə verəndən sonra dedi: bu əlavə yemək payını ona görə verir ki, bu gün biz çox möhkəm işləmişik və ona görə də qanımızda bərkitməliyik. Və hamımıza şirin yuxu arzuladı, çox rəsmi şəkildə, lap

əsl komandirlər kimi. Dərhal yerimizə uzandıq. Bu gecə Komalə yatanda əlindən tutmağı xahiş eləmədi, görünür, daha skeletlərdən qorxmur, yoqin öyrəşib. Bəlkə də Sabir onun gözü qabağında üstümə çığırıdığına görə, mondon zəhlisi gedir. Ancaq bu, ağılabatan şey deyil, çünki Sabir əvvəllər də onun yanında mənim üstümə qışqırıb. Təhqi-qır qaçaş deyir mənə. Hər doqquz heç kəs eşitməsin deyə piçiltiylə soruşur ki, öz variantımı hələ qurtarmışam ki? Axırıncı rübdə həmə mənə mane olmasın, həm də özü narahətçilik keçirməsin deyə, sifto onun variantını yazırdım, sonra özümünkünü. Ancaq bunun doxli yoxdu, yenə mənə yuxarıdan-aşağı baxır. Sağ ol deməyinə deyir, amma həm də zəhlisi gedir.

Hələ də almanca-rusca danışq kitabçasını oxuyurdum. Hayıf ki, lüğət deyil, danışq kitabçasıdır. Lüğət daha çox karımıza gəlirdi...

– Son niyə yatmırsan? – Sabir yerindən dikəlib soruşdu. Görünür, əsil komandir kimi, gecə də hamının məsuliyyətini öz boynuna götürmək istəyir.

Dedim ki, yuxum gəlmir, ona görə də bu kitabçaya baxıram.

– Yəni siçovulluq oluyursan ha! – O bu sözü elə tikanlı-tikanlı deyir ki, hirsindən bilmirsen neyləyəsən. Əlini yelləyib yerinə uzandı. Bu kitabçanı artıq bir dəfə oxuyub qurtarmışdım, indi isə elə bil başımı qatmaq üçün oxuyuram. Çünki oxumasam, o daqiqə evimiz yadına düşür. Gör indi orda nə hongamə qopub. Anam yoqin təmiz ağılnı itirib! Bu daqiqə onun nə hala düşdüyünü təsvir etməyə belə qorxuram. Neynəyim, özümün bacarmıram da! Oxuya-oxuya yenə bu barədə fikirləşirəm. Düzünə qalsa, bu kitabçanı ona görə oxuyuram ki, vərdis eləmişəm, oxumasam, dura bilmirəm. Ona görə də anam adıma kürt toyuq qoyub. Bəzən hətta kitabı əlimdən alıb atır, məsələn, çörək yeyəndə. Demək olar ki, xoşuma gələnlərin hamısını iki-üç dəfə oxumuşam... Bu kitabçada isə həm qorbu və həm də gülməli şeylər çoxdur; övvələ, almanca mətn verilir, sonra rusca. Bütövlükdə isə bu kitabça “Noqlıyyat”, “Horbi əsir və ya partizanla söhbət”, “Eys-ışrot”, “Yerli əhali nümayəndəsinin cəzalandırılması barədə xəbərdarlıq” və s. kimi fosillərə ayrılmışdı. Ümumiyyətlə, bütün hoyat hadisələri nəzərə alınmışdı. Məsələn, “Alman zabiti freyleni qohvəxanaya dəvət edir”. Mötörizədə isə “kinoya, teatra, restorana” sözləri əlavə olunmuşdu. Yaman fəndgir imişlər, deməli, hara getmək istəsə, o sözü yerinə qoyur, vəssalam. Və ya: “Bu kiçik hədiyyəmi qəbul edin”, mötörizədə isə

“Əriyyat, konfet, gül dostosi, zərgerlik məmulatları”. Bir sözlə, bu kitabçada nə desən vardı, ən maraqlı şeylərə isə “Cəza barədə xəbərdarlıq”, “Hərbi əsir və ya partizanla söhbət” fəsilərində rast gəldim. Başdan-ayağa hədə-qorxuylu, hər şeydən ötrü ölüm cəzası – güllələnmə, ya dar ağacından asılma ilə qorxudurdular. “Axşam saat ondan sonra küçüyə çıxanlar yerində güllələnməlidir”, “Evinde kommunist – motorizədə “partizan, döyüşü” – gizlədənlər ölümə məhkum olunacaqlar”. Heç demə, hər şeyə ölüm düşürmüş, hətta işə çıxmağa da. İndi başa düşdüm ki, qırmızı qapayıcının yanındakı yazıda gördüyüm “Tod” nə demək imiş. Onun “ölüm” demək olduğu bu kitabçadan aydın bilinirdi, çünki harda ölüm cəzasından söhbət gədirisə, bu söz də orda işləyirdi. Hər xırda şeyin üstündə adamı ölüm cəzası gözləyirmiş, sanki bunlar üçün insan həyatının bir qara qəpikə də qiyməti yox imiş. Deməli, birinin saati xarab olubsa, o da bundan xəbərsiz halda on birin yarısında küçüyə çıxıbsa, patrul onu yerində güllələyə bilərmiş. Bu kitabçada oxuduqlarımdan belə çıxırdı. Bir az da oxudum, özüm də bilmədən yuxuya getdim.

Səhər tezdən hər şey təkrar olundu. Hər küncə bir neçə dəfə ayaq döydük. İndi mənə o mağaranın harasına desən, gözəbağlı gedərəm, hər yanı qarış-qarış, hətta barmaqlarımızla yoxladıq, amma bu dəmir darvazadan başqa heç yerdə çıxış yolu tapa bilmədik. Onu da açmağa gücümüz çatmırdı. Sabir dedi ki, kaş bu yararsız avtomatların, pulemyotların əvəzində burada birca dənə top olaydı, onda o top atəşi ilə bu darvazanı dərhal vurub partladardı. Sözdü də, danışıq, əvvəla, ona görə ki, burada top-zad yox idi, yoxdursa, onda heç ondan danışmağa da dəyməz. İkincisi, lap olsaydı da, Sabir onu atmağın təhərrini bilmirdi axı. Bütün günü – səhər tezdən gecə keçənə qədər – mağarada təpik döydük, demək olar ki, daha danışib eləmir-dik, çünki başa düşmüşdük ki, işimiz fırıqdı. Axşam qalan yeməyin hamısını – ərgin pendir bükümünün dörd yərə bölüb yedik və sonra nə edəcəyimizi fikirləşməyə başladıq. Yəni heç bir qərara gələ bilmədik və mən bekarçılıqdan kitabçanı götürüb oxumağa başladım.

Bu hərəkətim Sabiri lap həvəsləndirib çıxartdı və o əmr elədi ki, bu dəqiqə onu örtüb kənarə qoyum. Dərhal onun dediyi kimi elədim, daha əsəbiləşdirmək istəmirdim. O, təmtəraqlı bir tonda bildirdi ki, səhər da çıxış yolunu axtaracaq, oğər tapmasa, onda o, ya səhər axşam, ya da biri gün tezdən dəmir qapını qumbara ilə partlatmağa çalışacaq. Başqa əlac yoxdur. Fikirləşdim ki, ömrümdə,

kinodan başqa, heç yerdə qumbara görməyən bu adam onu necə partlada bilər?

– Sən heç onu partlatmağın təhərrini bilirsən?

– Ona nə var, təmtəraq qabaq dostoyini özünə sarı çəkib, burmaq lazımdı, – dedi. – Ancaq mən tullaamayacağam, görək qapının dabanında balaca bir çala qazaq, qumbaranı ora qoyub, zirehli avtomobilin arxasına qaçaq. Məncə, hər şey yaxşı olacaq. Onsuz da başqa əlacımız yoxdur. Yeməyimiz də qurtardı, səhərdən konservə keçməli olacağımız.

– Səhər niyə? – Əli dedi. – Elə bu gün də yemək olar.

O bu sözü deyən kimi, hamının gözü işıqladı. Ağızlarının yuxu axdı. Hamımız acından ölürdük. Elə əvvəldən də bərk acmışdıq, ancaq bu pendir qırıqından sonra lap ac canavara döndük. Lakin Sabir dedi ki, səhərdən konservlərə əl vurmayaçaydıq, görək bir az qabaqda fikirləşsən. Konservlərin xarab olduğunu onların yadına salmaq istədim, ancaq elə ağızımı açmamış üçü də birdən üstümə qışqırdı.

– Sən istəmirsən, yemə, – Komalə dedi. – Heç kim sənə yalvarmır. Bizim işimiz də qarışdır.

Bu sözləri deyəndə onun ağızı öyildi, sifəti pis hala düşdü, səsi də, sifəti də. Xüsusən də, sifəti yad və eycəbər şəkli aldı. Sifətinin bu günə düşə biləcəyi yuxuma da girməzdi. Komalənin bu sözlərindən elə bərk dilxor oldum ki, Əliyənin Sabirin nə dediyinə heç qulaq da asmadım.

Hamı yerinə uzandı. Kitabçanı bir az da vərəqləyəndən sonra mən də yatmaq istədim. Yəni üstə uzanıb gözlerimi yumdum. Elə bu vaxt Komalə – heç demə, o da yatmayıbmış – mənə dedi:

– İncidin məndən?

Başımı buladım, guya ki, yox.

– İncimisen, incimisen, boyom görmürəm!

– İnciməmişəm.

– Elədirsə, əlini mənə ver, əlin ölməyə olanda rahat yuxuya gedirəm, – əlimi əlinə alıb susdu.

Baxdım ki, yuxulayıb. Mənsə o gecə heç cür yuxulaya bilmirdim. Elə hey səhər Sabirin bizə konserv paylayacağı barədə düşüncələrə düşürdüm. Əlbəttə, mən yeyib-ələməyəcəyəm, ancaq o olsun, uşaqların üçü ki, yeyəcək. Söz eşitmək də istəmirlər. Təmiş dilxorçuluq, heç nə qanmırlar. Axı, butulizim haqqında nə yazıldığı mənim dəqiq yadımdadır. Belə şeylərə mənim yaddaşım çox güclüdür. Bütün

şeyləri, hətta pislərini də bir dəfə oxuyan kimi, özbor bilirəm. Nəinki şeir, istonilən formul – nə qədər uzun olur olsun – birdəfəyə yadımda qalır. Orda, ensiklopediyada yazılmışdı ki, bu cür xarab, yoni qapaqları dombalmış konservlərdən zəhərlənən adamı təcili xəstəxanaya götürmək lazımdır. Yoxsa ölümlə nəticələnə bilər. Axı, Vitya Şeqlovun da necə öldüyü yadımdan çıxmayıb; o boyda sağlam adam bir gecənin içində can verdi. Hələ onu, gec də olsa, xəstəxanaya aparmışdılar. Biz isə hamımız birdən zəhərlənib öləcəyik və bu skeletlər kimi həmişəlik burda qalacağıq. Axı onlar niyə mən deyənə qulaq asırlar? Axı bunu Sabir desəydi, onlar o saat razılaşardılar. Doğrudanmı bir adamın sözü, yalnız o turnikdə otuz dəfə dartına bələndirən sonra başqaları üçün keçorli olmalıdır?!

Sabirin səhər konservin birini açib onlara necə payladığını və onların öz paylarını necə yediklərini təsəvvürümə gətirdim. Yeyəcəklər və bir saatdan, ya da saat yarımından sonra, əlbəttə, başlarına döyəcəklər ki, niyə mən deyənə qulaq asmadılar, ancaq onda gec olacağıq. Üçü də – Kəmalə də, Əli də, Sabir də – ağırdan çıxıra-çıxıra öləcəklər. Nədənsə bunu fikirləşəndə ürəyim bulandı.

Ehmalca olimi Kəmalənin ovcundan çökib çıxartdım, ayağa qalxdım, barmaqlarımın ucunda yeriyə-yeriyə Sabirin yanına gəldim. Heç getmək istəmirdim, ancaq başqa olacam yox idi. Onu oyatdım, gözələrini açıb təəccüblə mənə baxdı. Pıçılıyla ona dedim ki, səhər o konservləri yesək, hamımız öləcəyik. Əvvəlcə, dinməzəcə qulaq asırdı, görünür, nə dediyimi başa düşmürdü, çünki sonra başa düşəndə bərk qəzəbləndi.

– Əgər bu saat gedib yatmasan, sənə elə bir topik ilişdirəcəm ki, ömrün boyu şikəst qalacaqsan! – Dərhal geri dönüb öz yerimə qayıtdım. O isə dalımcə qışqırdı: – Yaxşı, səhər danışaram səninlə, – və sonra elə bir söz əlavə elədi ki, Kəmalə yatmış olmasaydı, onu heç cür dilinə gətirməzdi.

Gəlib öz yerimdə uzandım. Bir az uzanandan sonra, Sabirin yuxuya getdiyinə əmin olan kimi, durdum, konservlərin səkkizini də götürüb, yavaşca yerə ehmal bası-bası mağaranın o biri, dohli və komendant otağı olan küncünə yollandım. Əvvəlcə onları daldə bir yerdə gizlətmək istədim, sonra fikirləşdim ki, Sabir onsuz da yerini deməyə məcbur edəcəkdir... Və hamısını bir-bir novçadəkə suyun töküldüyü quyuya atdım. Və hər qutunu atandan sonra, dəyamb qulaq verirdim, deyirdim görüm, quyunun dibinə çatanda necə səş çıxacaq, ancaq heç nə eşidə bilmədim, bu quyunun dibi yoxdu, nədi?

Səhər hamıdan tez oyandım. Oyandım və dinməzəcə yerimdən tərponmədim. Gözlərimi açmaq istəmirdim. Eşidirəm ki, Sabir durdu, əvvəlcə Kəmaləni, sonra Əlini durğuzdu, sonra mənə başımın üstündə dayanıb çiyinimi dartışdırdı: “Dur, səhər açılıb”. Yuyunandan sonra bir yere yığıldıq. Hamının qanı qaradır, sifotlərdən bəlirir. Ən çox da mənəm. Bircə onu fikirləşirəm ki, gör indi nə olacaq? Sabir danışdırdı:

– Gecəyansı bu ağciyər mənə durğuzub ki, bəs mən konserv yeməyə qorxuram, qarın ağrıyacaq. Deyir ki, bu dünyanın bütün ensiklopediyalarını başdan-ayağa oxumuşam... Yeri, kitab siçovulu, yeri o konservləri bura gotir.

Getdim. Dünan axşam onları yığıdığımız yerəcən, beş addım. Yavaş-yavaş, sonra geri döndüm, dedim:

– Konservlər orda yoxdur.

– Bəs hardadır?

– Hamısını tulladım.

Üçü də gözələrin bəraltdı.

– Bəs hara tulladın? – Bunu Sabir soruşdu. Holə inanmırdı.

– Novçadakı suyun töküldüyü quyuya, – o dəqiqə hiss etdim ki, Sabir inandı. Elə o bilirdi də. Ona görə Sabiri deyirəm ki, mən onda gözələrimi ancaq onun sifotinə zilləmişdim.

– Hamısını tulladın?

– Hə.

Üçü də hirsindən cilov gəmirirdi.

– Əclaf, – Əli dedi, – sonin nə ixtiyarın vardı?

O, əlini qaldırdı, mən hətta boynumu da qısdım, dedim indi vura-cəq, ancaq vurmadı, tüpürdü və konara çökəldi. Komalə də hiddət və nifrətlə mənə baxırdı, o da dedi ki, mən gicbasorəm, heyvəronin, yekoxananın biriyəm. Bircə Sabir heç nə demədi, lal-dinməz dayamıb nifrətlə mənə süzürdü. İki addım mənədən aralıydı, aramızda bircə mənəm “döşəyim” durmuşdu. Birdən onun üstündən üstümə sıçradı.

Yumruğu sifotimdən tutdu, ağzım duz dadı verdi, başım gicləndi. Eynəyim gözümə düşdü, onu çıxartmadığıma peşman oldum. Yəqin döşəməyə dəyəndə şüşələri qırıldı. Dedim, indi bir-ikisini vurandan sonra ol çökər, ancaq o, ol çökənə oxşamırdı, dalbadal vururdu, hamısını sifotimə. Üzümü əllərimlə örtürdüm, o da var gücü ilə qarınma vurdu, olimi üzümədən çəkdim, yənə sifotimi yumruqlamağa başladı. Sonra heç üzümü də örtə bilmədim, ollorim sözümə

baxmırdı, onları yuxarı qaldıra bilmirdim. İndiyəcən də başa düşə bilmirəm ki, mən niyə yıxılmırdım. O yan-bu yana səndələyirdim, amma yıxılmırdım. Yəqin Sabiri də cindən-dondan ələyən elə bu idi. Yıxılıydım, bəlkə də ürəyi soyuyardı. Eynəksiz onsuz da pis görürəm, indi isə elə bil gözümə tor gəldi, elə bil dörd yana qatı duman çökdü. Ona görə də dizlərim qatlandı, amma tamam yıxılmadım, dizi üstə dayandım. Sabir hələ də yumruqlayırdı. Ancaq daha heç bir ağrı hiss etməirdim, onun sifətini isə ararib görə bilirdim – yarıb-sənən işıq kimi. Elə bil kimsə işıqla oynayırdı, olini düyməyə basıb çəkirdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu yumruqların ardı-arası heç zaman kositmə-yəcək, ancaq daha qorxum-zadəm qalmamışdı. Bu yumruqların hamısına biganəydim, elə bil mənə yox, başqasını döyürdülər. Bir də onu gördüm ki, Kəmalə Sabirin üstünə atıldı. O da geri çevrilib var gücü ilə ikiəlli Kəmalənin sinəsinə itələdi. Kəmalə bir neçə addım geriəylərək döşəməyə yıxıldı. Bir də gördüm Əli “Bəsdil!” – deyər çıxıraraq Sabirin üstünə atıldı. Elə bu anda o, var gücü ilə sifətimə bir təkik ilişirdi və ondan sonra heç nə yadımda qalmayıb. Deyəsən yıxılanda həm də başım döşəməyə möhkəm döyüb.

Sən demə o, Əlini də döyüb, mənim qədər olmasa da, mənimlə o bir deyildi, ancaq Əli mənə dedi ki, Sabir onu da möhkəm döyüb. Bunu eşidəndə məəttəl qaldım, axı cığallıq elədi, köynəyindən tutub özünə sarı çəpik, sifətimə bir kəllə ilişdirib, sonra badalaq atıb, onu yıxıb yerdə döyüb. Və bu vaxt Kəmalə avtomatı götürüb cumub onun üstünə. Əli deyirdi ki, onda yaman qorxdum. Qorxub ki, Kəmalə birdən onu öldürər. Sabir özü də qorxub, o dəqiqə olini saxlayıb, dal-dalı çəkilib. Kəmalə isə avtomatı qışqıra-qışqıra ona uzadıb: “Ala, vur, öldür hamımızı, faşist köpəyöglü!”

Bunları özümə gələndən sonra Əli mənə danışdı. Kəmalə ağlaya-ağlaya sifətimə soyuq kompres qoyurdu. Özümə gəldim, elə ona görə hiss elədim ki, nə isə sifətim üşüyür. Ancaq bu kompreslərə baxmayaraq, sifətim yaman gündəydi. Əli eynəyimi götürüb yanıma qoydu. Şüşəsinin biri salamat idi, o biri isə xıncım-xıncım olmuşdu. Bütün bədənim sızıldayırdı: xüsusən də sifətim. Heç əngimi tərpədə bilmirdim: əzələləri elə ağrıyırdı ki. Axı o mənə niyə belə döydü? Birin vuraydı, ikisin vuraydı! Bəs belə vəhşilik olar? Axı o məndən xeyli iridi, həm də sağlam. Deməli, kim kimdən güclüdürsə, o birisini döyməlidir? Onda bunun nə xeyri? Əgər mən də ondan yaşayarım böyük olsaydım, onda baxardı halına! Neyləyim ki,

sinifdə hamıdan balacayam? Hamı bunu bilir, ona görə də mənə heç kim dalaşmır. Sabir özü neçə dəfə deyib ki, mənə işləri olmasın. Bircə dəfə dalaşmışam, o da beşinci “A” sinfində oxuyan Alik Sxetski ilə. Bufətdə o mənə itələdi, mən də onu. Sonra o dedi: “Dərsdən sonra qalarsan, dalaşarıq”. Basketbol meydançasına getdik, dərsdən sonra orda adam olmur, çantalarımızı yerə qoyub başladık dalaşmağa. Dərhal ona iki yumruq vurdum, amma o, lal-dinməz dayanıb üzümə baxırdı. Mən də dayandım, soruşdum ki, nəyi gözləyir. O isə acıqlı-acıqlı dedi: “Mən sənə necə dalaşım, axı sən eynəklisən?” Və sifətində elə partlik vardı ki, heç nodun yazığa iki yumruq vurduğuma peşman oldum, axı demək olar ki, heç dəvə eləməyə başlamamışdıq. Dərhal eynəyi gözümədən çıxarıb, dedim ki, o da mənə iki yumruq vursun, sonra kişi kimi dalaşaq. O, razı olmadı, dedi, sadəcə olaraq mənə vurmaq istəmir. Hiss elədim ki, daha dalaşmaq niyyətində deyil. Elə mən də həvəsdən düşmüşdüm. Bir müddət lal-dinməz üz-üzə dayandıq, sonra ondan soruşdum ki, on qəpiyi varmı, ciblərini axtardı, tapdı. Və soruşdu ki, nəyimə lazımdı? Özümə otuz qəpik vardı, onu götürüb bir yerdə kinoya getdik. İki biletlə “Bəxtiyar centmenlər” filminə baxdıq. Çox yaxşı film idi. O vaxtdan Aliknən bərk dostlaşdıq. Hətta bura gələndə, bizimlə olmadığma çox təəssüfləndim. Valideynləri ilə Kubana yay istirahətinə getmişdi.

Hələ də Alik Sxetskini düşünürdüm, birdən başım fırlandı, başladım öyüməyə. Dalbadal bir neçə dəfə. Adı qusmaq əvəzinə ağzımdan qara qusuntu tökülürdü. Ona görə ki, mədəm boşdu, axırncı dəfə bir tika pendir yemmişdim, sudan başqa nə gələcəkdi? Kəmaləyənən Əli yaman qayğıkeç olmuşdular. Yanımda oylaşib tez-tez soruşurdular ki, bir şey lazım deyil mənə? Boynuma alım ki, onların bu qayğıkeçliyi yaman xoşuma gəlirdi.

Sabir isə hələ də mağaranı gözür, çıxış yolu axtarırdı, ancaq mənə, o da artıq bundan olini üzmüşdü, sadəcə olaraq bizə görə, özünü o yerə qoymurdu. Heç birimizlə danışmırdı, ya özü istəmədi, ya da qorxurdu ki, biz onu dindirməyək. Kəmaləyənən Əli gecə keçənə qədər yanımdan çəkilmədi. Ümumiyyətlə, mənə elə gəldi ki, bu gün çox tez ötüşdü. Elə indicə sohar açılmışdı, bir də baxıram ki, hamı yatmağa hazırlaşır. Məəttəl qalmışdım buna.

Sabahı hamı gec oyandı. Mənsə hamıdan gec. Ayılmışam, heç cür yadıma sala bilmirəm hardayam, bu uşaqlar – Kəmalə, Əli, Sabir

niyə başına toplaşılar, niyə bunlar mono belə ürkək-ürkek baxırlar? Heç nə başa düşmürəm! Hələ də bu andıra qalmış mağarada olduğum yadıma düşəndən sonra Sabir mənə dedi:

– Son Allah, bağışla məni. Dünənkinə görə. Çox xahiş eləyirəm, bağışla məni!

Kəmalə ona acıqlandı:

– Nəyi bağışlasın? Bir gör yazığı nə hala salıbsan. Səndən iyvrnc adam görməmişəm.

– Yaxşısı budu, çıx get, – bunu da ona Əli dedi. – İtil burdan, yoxsa əngini özərim.

Sabir elə bil onları çəitmirdi, elə bir sözdən tutmuşdu:

– Bağışla. Qələt eləmişəm, bağışla!

Bunların hamısı gülməli gəlirdi adama. Mənim bağışlamağım bunun nəyinə lazımidi? Birdən gördüm Sabir ağlayır. Heç ağladığını görməmişdim. Heç vaxt belə şey olmayıb. Amma indi oturub gözü-müzün qabağında, zar-zar ağlayır. Mənim də yaman qanım qaraldı, hətta yada salmaq belə istəmirəm, qanım o qədər qaraldı ki, başladım onu kiritməyə: yaxşı, bəddi ağladın, ancaq gələndə dəfə əlini qaldırmamış, yaxşı-yaxşı fikirləş! Başqa nə deyə bilirdim ki?

Əli isə tutduğunu buraxmırdı: rədd ol, yoxsa sonin üçün pis olacaq! Axırda Kəmalə də onu iyvrnc tip adlandıranda durub getdi. Elə suyu süzülə-süzülə getdi ki, yazığı gəldi ona. O gedəndən sonra Əliyənlən Kəmalə uzun-uzadı onun qarasına danışdılar, lakin mənim ona acığım tamam soyumuşdu. Uşaqlara bunu demədim, desəydim, yəqin ki, mənə qəzəbləri tutacaqdı, ancaq mənim hirsim tamam soyumuşdu və niyəsinə özüm də bilmirdim!

Üçümüz də yanaşı uzanmışdıq, üçümüz də susurduq, nə isə süstləşmişdik, yəqin ki, acından idi. Sabir əlində qumbara gəlib deyəndə ki, durub komendantın otağına keçək, heç başımızı da qaldırmadıq. O, başa saldı ki, çıxış yolundakı dəmir darvazanı partlatmaq istəyir. Yeriməyinə, yeriyə bilirdim, amma sərxoş adam kimi, ayaqlarım bir-birinə dolayırdı. Yaxşı ki, Əliyənlən Kəmalə qolumdan tutmuşdular. Otağa girən kimi, Əli bizi saxladı və Sabirin yanına qayıtdı. Kəsülü olsalar da, deyənlən Əli istəmədi ki, Sabir qumbaranı tək partlatsın.

Biz Kəmaləyənlən otaqda oturub, nə olacağını gözləyirdik. Bura o qədər sakit idi ki, elə bilirdim bu otaq hansı bir idarənlənsə kabinet idi və bu dəqiqə müdir içəri girəcəkdı. Qırımızı dəstənlənsə böyründəki yazıya bir də baxdım. Kitabçanı oxuyandan sonra bilirdim ki,

“Tod” ölüm deməkdir. O söz kitabçada tez-tez təkrar olunurdu. Bir də “Erschie Ben” – güllənlən sözü. Bu da yaxşı yadımda qalmışdı, çünki hər iki sözə demək olar ki, hər səhifədə rast gəlmək olurdu.

Sonra güclü partlayış səsi eşidildi, otağın qapısı kip örtülüydü, partlayış olan kimi, zərblə açılıb divara dəydi. Şamların hamısı birdən söndü.

Əli bizə danışdı ki, Sabir qumbaranın dəstənlənsə özünlə sarı çəkdi, yana burdu, qapının dibindəki çalaya qoydu, sonra ikimiz də dərhal qaçıb zirehli maşının dalında gizləndik. Ancaq partlayışın faydası olmadı, yalnız qapının üzü bir-iki yerdən cızıldı.

Komendantın otağında holo xəyli oturduq. Hər bir söz deyirdi, hamısı da boş-boşuna, çünki artıq açıq-aydın bilirdik ki, işimiz çox pisdi. Yavaş-yavaş, özümüz də hiss eləmənlənsə, Sabirnlən danışmağa başladıq. Amma ta o bizim başımız deyildi. Sabirnlən kəsülü olsaq da, olmasaq da, onsuz da indən belə bizə başçı lazım deyildi.

Hamımız durub otaqdan çıxdıq.

Yaman acmışdıq. Heç kim bu barədə heç nə demənlənsə də, acından ölürdük. Birco fikrimiz vardı, o da yemək. Ayrı heç nəyi düşünmək mümkün deyildi. Dördümüz də öz yerimizdə uzanıb ancaq onu fikirləşirdik. Yaxşı ki, bu kitabçanı tapmışam, yoxsa lap dəli olardım. Heç kəs dinib-ələmir, otafa elə bir sükut çöküb ki, elə bil bu dünyada bizdən başqa canlı adam qalmayıb. Bu skeletlər də bir yandan adamı osəbiləşdirir. Təsəvvürmə gətirmənlənsə çalışdım ki, bir vaxt onlar da sağ-salamat olublar, ancaq bir şey çıxmadı.

Kitabçanı vərəqləyir, o vaxtların neco qorubo bir dövr olduğuna mat-məntənlənsə qalırıdm. Demək olar ki, hər səhifə müdhiş hədə-qorxuylə doluydu, hər şeyin də bir cəzası vardı – o da ölüm! Oxuyanda adamı üşütmə tuturdu: “...güllənlənmişlər”, “...ölüm cəzasına məhkum olmuşlar”. Yəqin ki, bunu rəngarənglik xətinənlənsə eləmişdilər: bir yerdə güllənlənmiş, o biri yerdə ölüm cəzası. “Tod”, ya da “Erschie Ben”. Bəlkə də ölüm cəzası deyənlənsə güllənlənmiş yox, adam öldürmənlənsə başqa üsulu – dar ağacından asmaqlənsə ya boy-nunu vurdurmaqlənsə nəzərdə tutulmuş. Özünü də gör nəyənlənsə görə?! Fikirləşənlənsə adam az qalır dəli olsun; kommunisti və ya döyüşçünü gizlətmənlənsə görə. Partizanlarla əlaqə saxlamağa görə. Almaniyaya gətmənlənsə boyun qaçırmağa görə. Deməli, biri evində öz yaralı yoldaşını gizlədirmişsə, onu güllənlənsə yollarmış. Bəs o gizlətmənlənsə, nəyənlənsə gizlətmənlənsə, nəyənlənsə gizlətmənlənsə, nəyənlənsə gizlətmənlənsə? Görək sataymış, he? Doğrudanımı, bu kitabçanı tortib

eləyənler başa düşmələri ki, belə şeydən ötrü adam öldürmək olmaz? Axı, bu kitabçanın hər səhifəsində insanın eləyə biləcəyi bütün yaxşılıqlar ölümə hədələndirdi. Deməli, yaxşılığa ölüm, hə?!

Heç təsəvvür eləyə bilmirəm ki, ölüm nə olan şeydi. Bilməyənə bilirmən ki, hamı axır bir gün ölür, ancaq heç cür inana bilmirəm ki, bir gün mən də öləcəm. Hər şey olduğu kimi qalacaq, bir mən olmayacağam. Bunu gözümün qabağına gətirməyə çalışıram – hər şey yaxşı alınır, birçə ölümü təsəvvür eləyə bilmirəm. İnana bilmirəm, vəssalam. Bir də bu həyatda olmayacağım günü təsəvvürümə gətirə bilmirəm. Çox qoribə işdi.

Kəmalə mənə san süründü, uşaq kimi başımı qucaqladı və soruşdu:

– Bərk ağrır?

Başımı buladım. Hələ də danışmağa çətinlik çəkirom, ağzımı açanda çənəm sancır.

– Hamımız öləcəyik burda, – Kəmalə dedi. – Və heç kəs heç vaxt bizi tapmayacaq. – Bu zaman onun sifəti tamam sörtleşdi, sanki qəti inanmışdı ki, bizi daha heç nə qurtara bilməz.

..Yuxudan ayılanda bilmədik ki, səhəri, yoxsa gecə, lap elə günorta da ola bilərdi. Çünki Kəmalə saatını quramışdı. Yadımdan çıxmışdı. Onsuz da indi bunun əhəmiyyəti yox idi. Yerimizdən durmağa da ərinirdik. Yaxşı ki, acliğimiz tamam keçmişdi, heç yadırmıza da düşmürdü. Amma yaman zəifləmişdik.

Kəmalə lap heydan düşmüşdü, gözlori açıq olsa da, başa düşmərdün ki, yatıb, yoxsa lal-dinməz uzanıb. Yaman yazığım gəldi. Bax, indi bildim ki, onu sevirəm. Əvvəl də ağıma gəlmişdi, ancaq indi buna qəti inanırdım. Kəmaləyə qədər çoxuna vurulmuşam. Elo ki, kinoya və ya teatra gəldim, mütləq birinə vurulmalı idim. Amma bu sevgimin ömrü çox qısa olurdu: ancaq iki-üç gün davam edirdi. Bir dəfə hətta birçə gün çəkib. Kitabdakılara da tez-tez vurulurdum. Hamıdan çox kraliçə Marqoynan mədəmə Bonasye xoşuma gəlirdi. Xəyalən onların yanında olmaq mənə ləzzət eləyirdi. Özü də xəyalə dalanda özümü üçüncü şəxs kimi fikirləşirəm. Xəyalən də olsa, heç vaxt “Mən gedib o gözəli xilas eləyirəm” – demirəm, nədənsə! “O gedir o gözəli xilas eləyir” – deyirəm. Ayrı cür, nə qədər eləyirəm, bacarmıram. Xəyalə dalanda özüm barədə homişə üçüncü şəxs kimi fikirləşirəm. Yəqin buna bişmiş toyuğun da gülməyi tutar, ancaq nə gizlədim, bir dəfə hətta İfrıtəyə də vurulmuşdum. Camım haqqı, düz deyirəm. Vurulmuşdum, vəssalam.

Yalnız bu gün başa düşdüm ki, bunların hamısı boş şey imiş. Kəmaləni sevdiyim qədər heç kəsi sevməmişəm. Hələ istədim özüne də deyəm. Deyəcəkdim də, nədənsə indi nə Əlidən utanırdım, nə də Sabirdən. Birdən öm çox sevdiyim bir şeir yadıma düşdü və onu Kəmaləyə söylədim. O da axırca qulaq asdı, amma bir söz demədi. Soruşdum ki, xoşuna gəlmədi, o dedi ki, niyə, “pis deyil, şeirdi də”. Bu da mənəm yaman xətrinə deydi, “xoşuma gəlmir” desəydi, bundan yaxşıydı. Bir də ki, nə dəli var, bu şeir, hökmon hamının xoşuna gəlməməlidir ki! Ancaq nə iso, mən elə bildim Kəmalənin xoşuna gələcək.

Aforin Sabirə, vallah! Bizdən az zəifləmişdi, amma yenə o, əl-ayəq eləyirdi. Xahiş elədi ki, durub bir yerdə daldalanaq, çünki bir də o andıra qalmış dəmir darvazanı partlatmaq istəyir. Bu dəfə qumbaranı çox eləyəcək. Yenə də komendantın kabinetinə yollandıq, bu dəfə yol bizə yaman uzun gəldi. Ora çatanda nefosimiz kəsilmişdi. Elo bil sıldırım qayaya dırmaşmışdıq. Əli yenə də Sabir-nən gəlmək istədi, elə durmaq istəyirdi ki, birdən günahkar adam kimi gülməsündü və yere çökdü. Başa düşdük ki, tay gücü qalmayıb.

Bu partlayışın da səsi elə ovvəlki kimi çıxdı. Sonra bildik ki, altı qumbaradan biri partlayıb. Yəqin o biriləri xarab imiş. Yenə də xeyri olmadı. Xeyir nədi, əksinə, həm də zərər çökdük.

Siftə heç nə başa düşmədik. Kabinetdə oturub Sabiri gözleyirdik. Nə qədər vaxt keçdi, bilmirəm, o hələ də gəlib çıxmamışdı. Deyən, hamımız mürgülmüşdik. Bir də ayıldım ki, Sabir hələ də yoxdu, tez otaqdan bayıra çıxdım. Kəmaləyən Əli də dalınca. Sabir gözə döymüdü. Ancaq onda başa düşdük ki, nə iso bədbəxt hadisə olub.

O, zirehli avtomobilin dalında uzanmışdı, qan içindəydi. Siftə elə bildim ölib, ancaq olimizi vüranda bərk zərtdi. Qumbara qol-pəsi dirsəyindən azca yuxarıda otını qoparmışdı. Əli qanı görün kimi, səndirlədi, yere çökdü. Kəmaləni ösməcə tutdu, dişi-dişinə deydi. Əyilib yaraya baxdım, mənə elə gəldi ki, çox dorində, bəlkə də lap sümüyü çatıb. Köynəyimi çıxardım, ondan bir şırıncı cırıb Sabirin qolunu yaradan bir az yuxarı bərk-bərk bağladım. Hardasa oxumuşdum ki, bu yolla qanı dayandırmacaq olar. Bağlamağına bağlamışdım, amma gördüm ki, heç kəsəmə oxşamır. Birdən ağıma gəldi ki, yəqin gücüm çatmayıb, bərk sıxa bilməmişəm. Yaxşı ki, Kəmalə kömək elədi. Hələ də əlləri ösir, dişləri şaqıldayırdı, ancaq aforin ona, yaman dadıma çatdı. Qan dayandı və biz yaranı sarıdıq. Amma

özümüz də yaxşı bildirdik ki, kirli köynək cırıgıynan bağladığımız bu sarğının elə bir faydası olmayacaq. Bəlkə də öksinə, ziyan elədi.

Özümüzə də zirehli avtomobilin yanında yer saldıq. Pul bağlarını ora daşımağa azı bir saat vaxt sərf elədik. Daşayıb qurtarandan sonra tamam əldən düşdü. Sabir sifto sakit idi, birdən sayıqlamağa başladı. Bir-bir adlarımızı çəkirdi, hamıdan da çox mənim. Bir də tez-tez anasını çağırırdı. Özünə gələndən sonra isə elə hey su istədi. Növbə ilə ona su daşıdıq. Daha skeletlərdən qorxmurdum, su götürməyə gedəndə əvvəlki kimi, dolayı yolla yox, düz onların böyründən keçib gedirdim. Özüm bilirəm ki, o vaxt mənə elə gəlirmiş, amma hər dəfə onların yanından keçəndə özümə baxıb gülürdülər. O gecə yuxuma da girirdilər, elə yerə uzanan kimi. Bir də o danışıq kitabçası, içindəki müdhiş hədə-qorxulardan bir yerdə. Gördüm, elə hey oxuyuram, heç cür ondan ol çəkkə bilmirəm. Yuxuda da təəccüb eləyirdim ki, niyə bu kitabçada hər şeyə görə, adama ölüm düşürmü... Özü də yaxşı şeylərə görə.

Sonra ölməyə başladıq. İndi öz ölümümü də təsəvvürümə götürə bilirəm. Hər şey necə var elə qalacaq, bircə mən olmayacağam. Birdən-birə bu necə alındı, birdən-birə necə dəyişdim, özüm də baş açmıram, ancaq bir onu dəqiq bilirəm ki, mən də ölə bilərəm. Uzanılı fikir məni götürmüşdü. Elə şeylər fikrimdən çıxırdı ki, əvvəllər heç eynimə də gəlməzdi. Axı əvvəllər ölüm bərdə heç düşünməmişdim. Niyə də düşünəydim? Tanıdığım adamlardan tək bircəciyi, Nailə adlı bir qız ölüb. Bizim küçədə yaşayırdı. Maşın vurmuşdu. Dəfininə bütün küçə yığılmışdı. Uşaqların hamısına öklil payladılar. Biz onları addım-addım tabutun dalınca aparmalıydıq. Ancaq bizi qəbiristanlığa buraxmadılar. Nərimanov prospektinə çatanda evə qayıtdılar. Yəqin hamı ağlaşdı, ona görə də böyüklər istərdirdilər ki, uşaqlar bunu görsünlər. Nailənin anası özünü öldürürdü, amma atası ağlamırdı. Tabutun dalınca birinci o girdi. Qonşularından ikisi qoluna girmişdi. Atası arabir soruşurdu: "Necə olub axı bu? Bu nəydi başımızca gəldi?" Ancaq heç kim ona cavab vermirdi. Mən də öz-özümə fikirləşirdim: "Doğrudanmı bir də Nailəni görməyəçəyik". Belə şey olar görün? Hələ onda, dəfn günü, bir gün öləcəyimi təsəvvürümdə canlandırmağa çalışmışdım, amma heç nə alınmamışdı. Elə bil başım xarab olurdu, daha doğrusu, öləcəyimi və bir də bu dünyada mən adda olmamacağımı təsəvvürümə götürməyə başladım kimi, işləmədi, dayanmadı. Hətta bu

qədər sadə bir şeyi bacarmadığıma görə, özümə acıgım da tuturdu. Əvvəlcə, hər şey yaxşı alınır, lap dəfinimi də, ağlaya-ağlaya qəbiristanlığa yollanan adamları da gözümün qabağına götürə bildirdim, amma elə ki, tamam yox olacağıma, nə çşidə, nə də görə biləcəyimi təsəvvürümə götürmək istəyəndə hər şey pozulurdu. Nə qədər eləyirdim bir şey çıxırdı. Amma indi hiss eləyirəm ki, belə şey ola bilər. Heç bu bərdə düşünmək fikrində də deyildim, amma hiss elədim.

Hamımız dinnməzcə uzanmışdıq, bircə Sabir zarıydı. Ayıq olanda o da dinnirdi, ancaq gözünə yuxu gedən kimi başlayırdı zarmağa. Qolu yaman şişmişdi, elə bil üfürüb doldurmuşdular. Qızdırmadan ol tutub yanır, qıpqırır qızarmışdı. Yarasını sarımsıdıq. Amma bunun xeyri az idi, get-gedə qaralırdı. Başa düşdük ki, dava-dərsansız hökmən hovlayacaq.

Uzanıb fikirləşirdim ki, bu andıra qalmış yarığa girməsəydik, heç bu bolaya da düşməzdik. İndi hamımız Bakıdaydıq, bəlkə də məktəbə gedirdik. Məktəbi, evimizi bu qədər şirin-şirin xatırladığıma özüm də təəccüb qaldım. Əvvəllər heç oralarda elə bir şirinlik duymamışdım. Hər şeydən çox anamla atam yadıma düşürdü, cürbəcür hadisələri, özü də olamətdar yox, ən adi hadisələri xatırlayırdım, məsələn, bir dəfə məktəbdən gələndə anam pilləkonda dayanıb gülümsünə-gülümsünə mənə gözləyir və ya axtaş oturub televizora baxıram, anam atama nə isə deyir, heç nə dediyini də bilmirəm, amma heç demə, hamının bir yerə olmağı çox yaxşı şeymiş, hətta toy-bayram olmasa da. Bütün bunları xatırlayanda qəhər mənə boğdu və yenə kitabçanı götürüb vərəqləməyə başladım.

Bu kitabçada bir şey mənə yaman narahət edirdi, amma nə? Heç cür anlaya bilmirdim. Soruşsalar, sətirbəsətir özəbr deyərdim. Nəyə görə adama ölüm cəzası, lap istəson nəyə görə dar ağacından asılma, nəyə görə güllələnmə düşdüyünü dəqiq deyə bilirdim. Özüm də duymuşdum ki, o vaxtlar görə insan ancaq özünə yaxşılıq eləyirmiş, deyək ki, biri kommunist və ya qızıl oşqor olduğu üçün almanlardan gizlənmişsə, onu güllələyirlərmiş, yox əgər başqasına yaxşılıq eləyirmişsə, yəni yaralını öz evində gizlədirmişsə və ya partizanlara kömək edirmişsə, asırlarmış. Bunları oxuyanda belə, adamın canına üşütmə düşür. Neçə dəfə oxusam da, heç cür öyrəşə bilmirdim. Hər dəfə bu hədə-qorxudan yaman vahiməyə düşürdüm. Və bir də hiss eləyirdim ki, bu kitabçayla bağlı nə isə mühüm bir şey olmalıdı, ancaq onun no olduğunu heç cür dərk edə bilmirdim. Yalnız hiss eləyirdim.

Əli durub su götürməyə getdi. Addımlarını çox ləng atır, sorxoş adam kimi ayaqları bir-birinə dolayırdı. Hamımıza flyaçada su gətirdi. Əvvəlcə verdik Sabir boyunca içdi, sonra Kəmalə bir-iki qurtum aldı. Mən də içdim, o saat da qarım sancdı, amma artıq buna öyrəşmişəm, bir qurtum içən kimi, adamın qarını ağrımağa başlayırdı. Ona görə də çalışırıdım mümkün qədər gec-gec, lap dözo bilməyəndə içək. Əli yanımda oturmışdu, sifəti ağappaq ağarmışdı. Birdən mən-dən soruşdu:

– Biz də bu skeletlər kimi, burda qalacağıq mı? – O başı ilə skeletləri göstərdi.

Kəmalə bunu eşidən kimi hönküdü. Başını çiyənə qoyub ağladı, guya mənəm ona bir köməyim-zadəm dəyə bilirdi.

Mənə isə hər şey ovucum içi kimi aydın idi. Bu skeletlər kimi, biz də homişəlik burda qalıb çürüyəcəyik. Heç kim bir vaxt bizim burda olduğumuzdan xəbər tutmayacaq. Lap min il keçsə də, heç kim bilməyəcək ki, biz burda tamam havayı yerə ölmüşük. Və bunlar kimi, biz də skeletə dönəcəyik. Ancaq bir şey var ki, biz bura təsadüfən düşmüşük, amma onlar özləri girib, özü də sağ-salamat çıxıb gedə bildikləri halda, özləri bir-birini qırırlar. Bir də ki, bu cür kitabça çıxardan adamlardan bundan artıq nə gözləyəsən?! Bəlkə də hər şeyə görə, adam öldürməyi elə bunlardan biri uydurub. Siftə başqalarını öldürüblər, sonra da növbə özlərinə çatıb.

Bu fikirlər mənə rahat buraxmırdı. Bu fikirlər, bir də nə isə başqa şey. Məndə bəzən belə hallar olur ki, bir də görürsən fikir mənə aparıb, amma nə fikirdi, başa düşə bilmirəm. Amma onda bəlkə də ona görə, dərhal başa düşə bilmədim ki, Kəmalə ağlaya-ağlaya mənə qucağından buraxmırdı. Qorxudan gözləri hədəqosından çıxmışdı və mən birdən dedim:

– Sən qorxub-eləmə, Kəmalə, onsuz da burdan çıxacağıq, – bir yandan bunu dediyimə görə, özümdən noxum gəldi, çünki o yaman sevindi buna, vallah, düz sözümdü, elə indəcə qorxudan gözləri bərələ qalmışdı, elə bil onu vuracaqdılar, amma mən bu sözləri deyəndən sonra gördüm ki, rəngi açıldı, gözləri güldü.

O saat mənə inandı və dedi:

– Doğrudan? Sən heç sifə belə demirdin? Demirdin ki, çıxma bilirik! – Elə baxırdı ki, elə bil hər şey məndən asılıymış, o biri yandan da Kəmaləni bu cür havayı yerə aldatdığıma bərk peşman oldum.

Ən təəccüblüsü də buydu ki, Əli də mənə inanmışdı. O da sevinçək məndən soruşdu:

– Deyəsən, bir şey fikirləşib tapmısan? – Və onun da gözləri güldü. Kəmalənin kimi. Artıq iş-ışdən keçmişdi. Heç nə eləyə bilməzdim, ona görə dedim ki, hə, tapmağına tapmamışam, amma görək ətrafı götür-qoy eləyəm.

Sonra bizi yuxu apardı. Sabir yaralanan gündən bəri son üç günün elə hey yatmışıq, aylarda da bir-iki saatlığa ayılır, sonra bir də yatırıd.

Bu andıra qalmış kitabça yuxuda da məndən əl çəkmirdi. Elə bil, beynimə həkk olub! Yatanda da, duranda da, elə hey onu fikirləşirəm, nə isə var onda, yaxamı rahat buraxmır, amma nədi? – heç cür anlaya bilmirəm. Sətirbəsətir gözümün qabağından çəkilir. Ən qoribəsi də budu ki, tək rusca yazılanları yox, almanca yazılanları da. Almanca bir kəlmə də bilmirəm, amma sözlər, xüsusən də “Tod” və “Erschie Ben” gözümün qabağından getmir. Yəqin ona görə ki, o kitabçada bu sözlərə tez-tez rast gəlirdim. Artıq mətnə görə müəyyən eləmişdim ki, onlar “asmaq”, “güllələmək”, “öldürmək” deməkdi.

Hələ yuxudan ayrılmamışdım, birdən qışqırıq səsi eşitdim. Aylarda gördüm qışqıran Sabirdi. O yerindən dik atılıb, nə isə qışqırırdı, amma anışdırı bilmirdim. Gözlərini bərəldə-bərəldə adama baxsa da, xeyri yox idi, heç birimizi tanıya bilmirdi. Ayaq üstə dayanıb xırıldaya-xırıldaya nə isə qışqırırdı. Bir sözü də anlamaq olmurdu. Bu da bir cür sayıqlamayıd. Üçlükdə onu birtəhər yerə uzatdıq. Bütün bədəni od tutub yanırdı, hotta dodaqları da qaralmış, çat-çat olmuşdu. Ona su verdim, sonra bir qədər də mızıldandı və nəhayət, yuxuya getdi.

Burdan beləsinə pis xatırlayıram. Nə qədər vaxt keçdiyi də yadımda qalmayıb. Ayıldım, baxdım ki, hamı uzanıb, ön uzaqdakı şamdan savayı hamısı sönüb, o da qurtarhaqurtardadır, görünür, çoxdan bəri heç birimiz oyanmamışıq və ona görə də şamları təzələyən olmayıb.

Durub şam dalınca getdim. Mən uzandığım yerdən çox da uzaq deyildi, ancaq gördüm ki, onlara çatanaçan mənəmə mənə dəyə-cək. Yolda üç dəfə dayanıb nəfəsimi dərdim, oturmağa qorxurdum, qorxurdum ki, otursam qalxa bilməyəm.

Şamı alışırdım, ancaq onu yerə qoyub o birilərini yandırmaq əvəzinə durduğum yerə fikrə getdim. Əlimdə yanar şam oradaca xeyli dayanmalı oldum, çünki fikrimi güclə bir yerə yığa bilirdim. Güclə, yavaş-yavaş və birdən hor şey dağılırdı, təzədən başlayır-

dım. Bir də ona görə çətin idi ki, "Tod" sözü yaman mane olurdu mənə. Gözümün qabağından getmirdi ki, getmirdi. Bir xeyli beləcə durandan sonra yerimdən törpəndim.

Amma uşaqlar yatan yerə sarı yox, tamam əks tərəfə. Beynimə səs düşmüşdü: "Tod" sözü hələ də yaxamdan əl çəkmirdi, amma yenə də fikrimi bir yerə cəmləşdirməyə çalışırdım.

Yəqin ki, çox ləng gəlmişdim, çünki komendantın otağına keçmək üçün dəhlizə girəndə gördüm əlimdəki şamın yansı gedib və ağılıma gəldi ki, bəlkə geri qayıtmağa çatmadı, ancaq bu fikir birçə anlıq yadıma gəldi və o andaca yadımdan çıxdı, çünki həmin vaxt var gücümü toplayıb ancaq və ancaq birçə şey barədə fikirləşirdim.

Komendantın otağında hər şey əvvəlki kimiydi. Axırncı dəfə çıxanda necə idisə, elə də qalmışdı. Əlbəttə, heç nə dəyişməmişdi və dəyişə də bilməzdi, amma hər halda mən bura gəlmişdim.

Bütün kabinetini bir də diqqətlə gözdən keçirdim. təzə heç nə tapmadım. Keçən dəfəki kimi, Hitler portretinə mənə baxırdı. Çox məhraban gözləri vardı, bıqları da bizim qonşu Məmməd dayının bıqına oxşayırdı. Onun da burnu bu cür uzun idi. Əgər qabaqcadan bilməsəydim ki, bu portret Hitlerindi, heç ağılıma da gəlməzdi ki, bu adam bütün bu müdhiş skeletlərə – adamları kiçik bir yaxşılıq eləməyin üstündə güllələyən və asan bu sabiq insanlara komandanlıq eləyib. Mühəribə haqqında çox kitab oxumuşam, çox da kinoya baxmışam, ancaq mənə həmişə elə gəlib ki, bu mühəribə çoxdan olub, əlbəttə, nə Şah İsmayılın, nə də Kventin Dörvardın vaxtında, mənə o qədər küt bilməyin. O monada çoxdan olub ki, mən bu mühəribədən danışan kitablara da, kinolara da çox maraqlı bir şey kimi yanaşmışam. Ağılıma da gəlməyib ki, bu qədər qorxunc şey imiş. Və istər kitabda oxuyum və istər kinoda görüm, həmişə faşistlərə olan nifrətim nə Teaton cəngavərlərinə, nə kardinalın qvardiyaçılarına, nə də Şah Qacarın sərbazlarına olan nifrətimdən çox olmayıb. Axı bunların heç biriyən mən heç bir təmasda olmamışam. Burda isə lap yaxından hiss elədim ki, necə dəhşətli adamlarmış və necə qorxunc bir dövr olub. İndi Hitlerin sifətinə də baxanda mənə vahimə basırdı. Daha mənim üçün o sifətin bu skelet kəllələrinin heç bir fərqi yox idi. Gözlərimi Hitlerin portretinə zilləyib durmuşdum, heç cür aralana bilmirdim. Ona görə ki, çətinliyənin fikirləşirdim. Sonra yadıma düşdü ki, mən bura başqa şey üçün gəlmişəm və portretlə üz-büz divara sarı yollandım.

Burda da hər şey əvvəl necə vardı, elə də qalmışdı. Şüşə qutunun üst tərəfində yenə həmin o anlaşılmaz yazıydı durmuşdu, ancaq indi bu yazıda bir şey mənə aydın idi – "Tod". Gör ha, burda da adamı ölümlə hədələyirmiş!

Yazı stoluna yaxınlaşıb, ağır marmor külqabını əlimə götürdüm. Bu dəfə o mənə lap ağır gəldi. Əslində yəqin xeyli yüngül olardı, ancaq onda mənə elə gəldi ki, qantel kimi, azı səkkiz kilo olar.

O külqabını götürüb qapayıcıyı örtən şüşə qutuya çırpıdım, o cingiltiyə sinib yerə töküldüm. Sonra stulu ayağımın altına qoyub, əlimi qırmızı dəstəyə uzatdım. Ölümdən xəbər verən anlaşılmaz yazı da elə bu dəstəyin üstündəydi.

İndi bildim ki, bu, qapayıcı deyilmiş, çünki mən altından, no yuxarısından heç bir elektrik xətti çıxmırdı. Dəstəyi də domirdondən və özü də, deyosən, yaman ağır idi. Onu özüme sarı çəkməmişdən qabaq fikirləşirdim ki, nahaq uşaqlara demədim, görək onlar da burda olaydılar. Hətta istədim gedib onları çağırıq, amma no fikirləşməmişəm, getmədim. Sonra hər şey yadımdan çıxdı, çünki dəstək heç cür sözüme qulaq asmırdı, çünki no qədər güc eləsam da, yerindən törpənmirdi. Ayrı əlac yox idi, stulu ayağımla itələyib, dəstəkdən asılı qaldım. O saat da barmaqlarıma boşalmağa başladı, deyosən mənə saxlamağa gücü çatmırdı. No qədər sıxsam da, xeyri yox idi, bu dəqiqə əllərim dəstəkdən buraxılacaqdı. Bax, elə onda dəstək yerindən törpəndi, üzünə gəldi. Yəni dəyhadəydə boğucu partlayış səsi eşitdim, elə bil qayanın lap özəyində ildırım çaxdı.

Bir müddət oturduğum yerdən dura bilmədim, sonra əlimdə şam birtəhər ayağa qalxıb dəhlizə çıxdım. İndi heç yeriyə bilmirdim, tez-tez ayaq saxlayıb nəfəsimi dərmək üçün hiç divara söykənirdim.

Dəhlizdən çıxanda əvvəlcə gözlərimə inanmadım – mağara tomiş işıqlanmışdı. Işıq bura demir darvazanın durduğu yerdən, nəhəng bir dönbucaqlı deşikdən düşürdü.

Onları gücnən durğuzdum. Kəmaləynən Əlini deyirəm. Heç oyanmaq istəmirdilər. Hətta oyanandan sonra da, nə dediyimi başa düşmürdülər, birtəhər başa saldım.

Sabir də durğuzduq. Qoluna girib apardıq. Ayaqları işləməyə, heç nə dərk etməyirdi, çünki huşunu itirmişdi.

Darvaza yerə aşmışdı, bayır tərəfə. Mağaradan çıxıb ağac-uğac, kol-kos basmış bir dəvənə düşdük. Amma no sifətdə gördüyüm şey mavi səma oldu, bir də havanın, yarpaqların ətrini ciyərlərimə çökdim və bundan sonra başım elə pis gicəlləndi ki, az qaldı yıxılmaq.

Kol-kosların arasıyla yavaş-yavaş irəli getdik. Bir-iki dəfə yığıldıq. Hər dəfə də yığılanda heç durmağımız gəlmirdi. Xüsusən də Əli axırıncı dəfə yığılanda dedi ki, yerindən duran deyil. Deyən kimi də yuxuladı. Onda fikirləşdim ki, bizim birçə gücümüz var. Kəmaləynən mən gücümüz çatanacan irəli gedək, adam tapaq, Əliyənən Sabirə köməyə göndərək. Ancaq Kəmalə də getməkdən boyun qaçırdı, dedi ki, qüvvəm, gücüm qalmayıb. Dili də heç söz tutmurdu, gücnən danışırdı. Özüm tək getməli oldum. Ona dedim ki, qorxmasın, gedib adam göndərəcəm, amma o, mən deyəni artıq eşitmirdi. Yola düşdüm, özüm də bilmirdim hara gedirəm, necə gedirəm.

Ağac gövdələrindən, ağac budaqlarından savayı heç nə görmürdüm. Sonra açıqlığa çıxdım. Heç demə, bu dərə geniş şose yoluna çıxarmış. Gəlib yolun qırağında oturdum, maşın gözləməyə başladım. Gözlədim, gözlədim, amma şose hələ də boş idi. Bir də gördüm ki, yanımızda beş-altı maşın dayanıb, adamlar başına yığışib, hamısı da qorxa-qorxa mənə baxırdı. O yadımdadır ki, biri soruşdu: "Ay oğlan, sənə nə olub? Necə gəlib çıxmısan buralara?" Mən də dərəni göstərərək dedim ki, uşaqlar orda ölürlər. Bundan sonra nə bir şey gördüm, nə də bir şey eşitdim.

Gözümü açanda özümü işıqlı bir otaqda gördüm və gözümə dəyən birinci adam anam oldu. Atam da ordaydı. Ancaq anamı siflə gördüm. Çarpayımın böyründə oturub, gözünü mənə zilləmişdi və dəqiq deyə bilərəm ki, ömrümdə heç kim mənə belə baxmayıb. Sən demə, bura xəstəxanaymış. Bunu mənə sonra dedilər, ilk günlər nə özümə danışmağa icazə verirdilər, nə də mənə bir şey danışırdılar. Heç o biri uşaqların da bu xəstəxanada olduqlarını deməmişdilər. Hamısını sonra danışdılar, dedilər ki, mən hamıdan gec özümə gəlmişəm. Yəqin ona görə ki, mən ən balacasıyam və bədənəncə hamısından zəifəm. Onda yeməkdən başqa heç nə yadıma düşmürdü. Elə açmışdım ki, balışı çeynəməyə hazır idim. Ancaq ilk günlər şirədən, bir az kəsmik və dumduzu bulyondan savayı nə qədər cəssəm də, heç bir şey vermirdilər. Yalnız beşinci gün bir tikə paxtə verirdilər. Bundan dadlı şey yeməmişdim!

On gün sonra gördük – Əli, Kəmalə, bir də mən. Sabiri soruşdum, mənə danışdılar ki, Sabirin halı çox xarabəmiş, hətta siflə elə biliblər ki, daha yaşamaz. Heç demə, onda qanqənə başlayıbmış, hətta qolunu kəsmək istəyiblər ancaq son iki gündə həkimlər bundan qəti vəz keçiblər. Onun palatasına getmək istədik, buraxmadılar, dedilər

ki, bu gün gözdüyünüz bədi. Dəhlizdə cəmi-cümlətimi on-on beş dəqiqə olmuşduq, amma palataya qayıdanda yaman yorulmuşdum, ayaqlarım sözümə baxmırdı. Kəmaləynən Əli özlərini məndən daha gümrəh hiss ələyirdilər.

Yuxudan ayılıanda çarpayımın böyründə iki nəfər oturmuşdu, biri mayordu. İkisi də jurnalist idi. Biri hərbi qəzetdən, biri şəhər qəzetindən gəlmişdi. Mənə dedilər ki, yaman qoçaqlıq ələmişik və bizə mükafat verəcəklər. Mənə isə, bir başçı, komandır kimi ordən, ya da medal düşür. Elə bildim, nə isə qarışıq salıblar və sonra heç bir anlaşılmazlıq yaranmısan deyə, onlara dedim ki, mən başçı deyiləm və heç vaxt da olmamışam. Bir-birlərinin üzlərinə baxdılar və birdən hərbiçiyə mənə elə bir söz dedi ki, tamam mat qaldım. Sən demə, bunu onlara uşaqlar deyiblər, özü də hər üçü – Əli də, Kəmalə də, Sabir də – bir ağızdan. Deyiblər ki, onların arasında başçı, komandır mən olmuşam. Ömrümdə inanmaram ya Əli, ya da Sabir məni, hələ başçı olmaq cəhənnəm, heç olmasa özlərinə tay hesab ələsinlər, axı ikisinin də həmişə məndən zəhləsi gedib. Ən qırıbosi də buydu ki, o dəqiqə olmasa da, mayor deyənə inandım. İnanımdı ki, zərəfat ələmir.

Onlar mənə bir neçə sual verdilər. Sonra mayor soruşdu ki, almanca bilməyə-bilməyə, fəvqələdə partlayış cihazını işə salmaq hardan ağılıma gəlib. Axı ona görə biz azadlığa çıxma bilməmişik. O, şüə qutunun üstündəki yazını tərcümə ələdi: ora yazılıbmış ki, kome-dantın yazılı göstərişi olmadan fəvqələdə partlayış cihazı işə salan yerindəcə ölümlə cəzalandırılır! Bu cihaiz partlayış vasitəsi ilə avto-matik çıxış yolunu uzun müddətə sirdən çıxarırmış, yəqin elə ona görə də fəvqələdə adlanırmış və onu işə salmaq bu cür ciddi qadağan olunmuş. Bir sözlə, ən müstəsna hal üçün nəzərdə tutulubmuş. Fikirleşdim ki, bu müstəsna hal nəhayət ki, baş verdi!

Mayor isə məni gözleyirdi. Gözleyirdi görşün, ona nə cavab verəcəm. Hətta qələm-kağızını da əlində hazır tutmuşdu. Dedim, ağılıma gəldi, vəssalam! Başqa nə deyə bilirdim? Ancaq mayor əl çək-mirdi, min cür sual verir, çıxış yolundan tamam uzaq olan bu cihaizi birdən-birə niyə işə saldığımızı öyrənmək istəyirdi. Yaxşı ki, elə bu vaxt yoxlama başladı, baş həkim içəri girdi. Və onlardan bayıra çıxmağı xahiş ələdi. Onlar dərhal mənimlə gülərlüzlə görşüdürlər və "bir də gələcəyik" – deyib getdilər.

Onlar gedəndən sonra fikirləşdim ki, onsuz da gec-tez mən bu suala cavab verməliyəm. Yoxsa bu mayor məndən əl çəkan deyil.

Bəlkə də dərhal cavab vermədiyimə görə, məndən incidi. Buna dərhal cavab vermək olar? Bundan ötrü görək hər şeyi başdan-ayağa danışasan; o bir-birini qıran esəşçi skeletlərdən tutmuş bütün yaxşılıqlara ölüm vəd eləyən danışıq kitabçasına kimi. Danışasan ki, görək əvvəlcə bu yaxşılıqları eləyən adamlar haqqında uzun-uzadı düşünüyüdü, axı onlar ölümü gözlərinin qabağına ala-ala bu yaxşılıqları eləmişdilər... və daha nələr, nələr barədə... Beynimdə hər şeyi ölçüb-biçirdim ki, gələndə dəfə mayora bunları necə izah eləyim, ona necə başa salım. Birdən ağıma gəldi ki, əgər faşist ölüm vəd eləyirsə, deməli, hökümən nə isə yaxşı şeyə görə vəd eləyir... Bu barədə hələ çox fikirləşəcəkdim, ancaq birdən anamla atam içəri girdi və başladım onlar haqqında fikirləşməyə.

Həm onlarla danışır, həm də düşünürdüm ki, bu dünyada mənə bunlardan əziz adam yoxdur.

Onlar mənə zəlzələdən söhbət açdılar. Heç demə, mən onda səhv eləməmişəm, – yeraltı təkan həm gündüz olub, həm gecə. Həm bizim qəsəbədə, həm qonşu qəsəbədə bir neçə ev uçub, xoşbəxtlikdən, ölüm-itim olmayıb. Əvvəllər heç belə şey başıma gəlməyib: onlar yanımda ola-ola ancaq onları fikirləşirəm.

1976

RÜSTƏM İBRAHİMBƏYOV

(1939)

Məşhur nasir və dramaturq İbrahimbəyov Rüstəm Məmməd İbrahim oğlu 1939-cu il fevral ayının 5-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. Burada orta məktəbi, sonra Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılması fakültəsini, Moskvada SSRİ Texniki Kibernetika İnstitutunun aspiranturasını bitirmiş, SSRİ Kinematografçılar İttifaqı nazirlikdəki Ali sənəni kursunda oxumuşdur.

Ədəbi fəaliyyətdə XX əsrin 60-cı illərində başlamış, "Mürəbbis çörək" adlı ilk hekayəsi 1962-ci ildə "Molodoy Azərbaycan" qəzetində çap edilmişdir. Sonralar dramaturq, ssenariçi və rejissor kimi də fəaliyyət göstərmişdir. "Səhranın ağ günəşi" və "Qum üstündə ev" filmlərinə görə Ümumittifaq Lenin komsomolu mükafatına, "Ad günü" və "İstintaq" filmlərinə görə SSRİ Dövlət mükafatına, "Günəşdən usanmışlar" filminə görə "Oskar" mükafatına layiq görülmüşdür. Əsərləri bir sıra xarici dillərdə nəşr edilmişdir.

"Nəğmə dərsi" hekayəsi yazıçının "Park" adlı povestlər və hekayələr kitabından (Bakı, Gənclik, 1987) götürülmüşdür.

NƏĞMƏ DƏRSİ

Alçaqbov, arıq, otuz beş yaşlarında, qaragül dərisindən yaxalıq dəri gödəkcə geymiş, şalvarının balaqları xrom uzunboğazlarına salınmış bir kişi Bakı ibtidai məktəblərindən birinin həyətini keçdi, qar altından qaralan parta qalağını ötüb, üçmərtəbəli məktəb binasının qapısına aparən pilləkənlə qalxdı.

Vestibüldə oturmuş xadimə qadın onu görüb yerindən qalxmaq istədi, amma kişi qapıdan girmək fikrini dəyişdi, iki cərgəylə məktəbi əhatəyə almış kollağa atıldı və ayaq dəyməmiş qarın üstüylə məktəbə dövrələmə getdi. Qar qapını azca aralayıb, kişini töəcüblü baxışlarla izlədi... Kişi kollardan şalvarına, uzunboğazlarına səpilən qara fikir vermədən yeyin addımlarla gedirdi. Arabir dayanıb məktəbin pəncərələrindən birinə boylanırdı. Boyu çatmadığın-

dan bəzən yerindən atlanıb pərvazdan yapışır və qollarıyla pəncərəyə tərəf dartınırdı...

Sınıfların birində – üçüncü, ya dördüncü sinifdi – cavan müəllimə xoşuna gəldi, inamlı, qırılmaz gözlerini ta yorulanadək ona zillədi, nə müəlliminin karıxması, nə şagirdlərin gülüşü ona təsir etmədi.

Yerə atılardan sonra gördü ki, xadimə qarı tindən onu izləyir. Gülməsədi, şalvarının qarını çırpdı və məktəbin ətrafına dövrə vurmaqda davam elədi. Qarı onu sezdiyini anlayıb daha gizlənmədi, tindən çıxdı və barmağıyla onu hədələdi...

Zəng çalınan kimi məktəbin qapıları taybatay açıldı və balaclar hay-küylə həyəətə cumdular. Ağ qar fonunda həyəət onların qaynaşan, qara fiqurları ilə doldu. Bir neçə saniyə bundan əvvəl sakit, tərək olunmuş kimi görünən həyəət indi çoxhüceyrəli orqanizmi xatırladırdı və bu hüceyrənin hər biri ixtiyarında olan beş dəqiqəni nə eləyəcəyini dəqiq bildirdi.

Bələ bir müqayisə gödəkçəli kişinin ağılına gələ bilməzdi – o, orqanizmin hüceyrələrdən ibarət olduğunu bilmirdi. Çiyinini məktəb binasının tininə söykəyib durmuşdu, bu yerdə daş hasar binaya lap yaxın idi və binanın o tərəfindəki həyəətə dar bir keçid əmələ gətirirdi. Həyətdə qaçısan məktəblilər onu maraqlandırmırdı, o, məktəbin qapısından çıxmaqda olan uşaqlara baxmaqda davam edirdi. Məhz həmin uşaqların arasında istədiyini – səylə geyinmiş, dolğun, düymələrinin hamısı bağlı, eynəkli birinci sinif şagirdini gördü və onu hayladı.

Birinci sinif şagirdi kişini görüb sevindi, qapıdan birlikdə çıxdı-ğrı iki dostunu qoyub, kişiyə tərəf addımladı.

Kişi oğlanın yırğalana-yırğalana ona tərəf necə gəlməyinə qımışa-qımışa baxırdı.

– Nədi, qaça bilmirsən yoxsa? – oğlan yaxınlaşanda soruşdu.

– O qədər yedirdiblər ki, özünü güclə çəkirsən...

Kişi oğlanı diqqətlə nəzərdən keçirdi.

– Professora oxşayırsan, – handan-hana dedi və məlum deyildi, oğlan məzəmmət edir, ya onun görkəmindən razıdır. – Eynəyi həyətdə də çıxarmırsan?

– Olmaz, – oğlan izah elədi. – Gözlərim onda pis görür.

– Bir dəqiqəliyə çıxart eynəyini.

Oğlan eynəyini çıxartdı. Kişi bir neçə addım kənara çəkildi.

– Neçə barmaqdı? – o, iki barmağını göstərərək soruşdu.

– İki.

– Bəs indi?

– Üç.

– Görmən yaxşıdı! – kişi razı halda dedi. – Nahaq eynəklə gözlerini korlayırlar.

– Yaxını pis görürəm, – oğlan dedi.

– Yaxının cybi yoxdu, tək uzağı yaxşı görəsən, – kişi onu sakitləşdirdi. – Hə, məndən nə danışılır? Söyürlər?

– Yox.

– Söyürlər, – kişi inamlı səsle dedi. – Bəs o nə deyir? Necə çağırırsan onu?

– Hüseyin dayı.

– O nə deyir?

– Deyir ki, dərslərimə fikir verim.

– Düz deyir, – kişi razılaşmağa məcbur oldu, – dərslərə ciddi baxmaq lazımdır...

O yenə nəşə əlavə etməyə istəyirdi, amma susdu, çünki dərşə çağıran zəng çalındı.

Həyətdəki vurmuxma qəfil başlandığı kimi qəfil də qurtardı.

– İndi hansı dərşdi? – kişi soruşdu.

– Nəğmə dərşdi.

Kişi özlərini məktəb qapısından eyni vaxtda içəri dürtüşdürməyə çalışan balacalara öteri bir nəzər saldı.

– Gəl arxamca, – o, eynəkli oğlana dedi və məktəbin arxasındakı həyəətə tərəf addımladı.

– Zəng oldu, – oğlan burnunun altında qətiyyətsiz halda dedi, amma itaətlə kişinin arxasına getdi.

Onlar bina ilə hasarın arasındakı dar keçidlə keçib, tikilməkdə olan idman meydançasına çıxdılar.

– Otur, – kişi meydançanın kənarında iki qalaq tökülmüş kubik daşları göstərdi. Oğlan daşların üstünü örtmüş qara şübhəylə baxdı.

– Nədi? – kişi soruşdu.

– Qara oturmaq olmaz, – oğlan izah elədi.

– Qorxursan yanın donar? – kişi istehza ilə dedi. – Otur.

Oğlan vilvət şalvarına baxdı, amma daha heç nə demədi və oturdu.

– Əhşən, – kişi dedi. – Əsl kişi heç nədən qorxmamalıdır.

Kişi hasara yaxınlaşdı, küçəyə boylandı və oğlanın yanına qayıdıb oturdu...

Oğlan gödəkcəli kişiyyə vəcdlə, amma bir az ehtiyatkarlıqla baxırdı – ağıllı yaşlı adam gözlənilmədən hər bir oyun çıxara bilən dostuna belə baxır.

– Köynəyin çıxıb, – oğlan dedi. O, kişinin gödəkcəsinin altından çıxmış zolaqlı köynəyinin ötəyini göstərdi.

– Bilirəm, – kişi dedi. – Səni axtaranda çıxıb, – o, köynəyini şalvarına saldı.

Başları söhbətə qarışdığından arxadan yaxınlaşan xadimə qarını sezmədilər.

– Hə, əlimə keçdi! – qarı kişinin qolundan yapışib, qalibana tərzdə dedi. – Uşaqla neylirsiniz burada?

Kişi qolunu azad etmək istədi, amma qarı bərk-bərk yapışmışdı.

– Gedək direktorun yanına, – qarı qətiyyətlə dedi. – Çoxdandı izləyirdim səni.

– Hara istəyirsən gedək, – kişi qolunu bir də dartdı. Qarı az qala yıxılacaqdı, amma kişinin ötəyini buraxmadı.

– Niyə dərsdə deyilsən? – qarı oğlandan soruşdu.

– Bu mənim atamdı, – oğlan dedi. – Buraxın onu.

Qarı təəccübləndi və kişi nəhayət, gödəkcəsinin ötəyini qarının əlindən dartıb çıxara bildi.

– Qarı, sənin axırın pis olacaq, – o qaşqabaqla dedi. – Sənin kimilərini beləkdəcə boğmaq lazımdı ki, adamlara rahat yaşamaqda mane olmasınlar.

– Səni boğmaq lazımdı, – qarı cavab qaytardı, amma gödəkcəli kişiyyə baş qoşmağın yersiz olduğunu anlayıb, bir neçə addım kənara çəkildi.

– Get, get, – kişi qarıya dedi. – Get zəngini dinqıldat. Bu mənim oğlumdu, bizim işlərimizə başını soxma...

Qarı məsləhətə qulaq asıb getdi...

Bu hadisədən oğlanın gözləri yaşardı.

– Fikir vermə, – atası onu sakitləşdirdi, – həyatda belə şeylər tez-tez olur. Bax, gör sənə nə gətirmişəm, – qəfil yadına düşdü və əlini qoltuğuna aparıb, tükləri səliqəylə daranmış balaca bir bolonka çıxartdı. – Al, oynat.

Oğlan iti görüb sevindi.

– İstəyirsən, verim sənə? – ata soruşdu. – Boş vaxtında oynayırsan onunla.

– Anam icazə verməz, – oğlan iti tumarlaya-tumarlaya dedi.

– İcazə verər.

– İt döşəməni bulayar axı.

– Eybi yox, təmizləyərsən.

– Bəs məktəbə gedəndə necə?

– Buraxarsan həyəte.

Oğlan inamsızlıqla atasına baxdı, amma bir söz demədi. Ona aydın oldu ki, atasının möişət məsələlərindən qəti başı çıxmır, amma onunla mübahisə etmək istəmədi.

– Balaca itləri xoşlamıram, – oğlunun itlə necə oynadığına baxan ata dedi. – Fərsiz heyvandı! Keşik çəkəmmir, ova getmək mümkün deyil onunla...

Həyəte uşaq xorunun boğuş səsi yayıldı – nəgmə dərsi başlanmışdı.

– Müəllimə danlayacaq məni, – oğlan dedi.

– Eybi yox, – atası onu sakitləşdirdi. – Bir dəfə olar... Deyərsən ki, atam gəlmişdi...

Onlar bir müddət dinmədilər.

– Səni incidib ələmlirlər ki? – atası soruşdu.

– Yox, – oğlan onu inandırdı.

– Savaşa girmə, – atası ciddi tərzdə dedi, – amma sənin üstünə cumsalar, o saat vur. Anladın?

Oğlan başıyla təsdiqlədi.

– Birinci vüranda hesab ələ ki, işin yarısı həll olunub, – atası izah elədi, – adamların çoxu zərbə alan kimi ağılları başlarına gəlir. Amma eynəyini çıxartmağı unutma. Savaşanda eynəyi həmişə çıxartmaq lazımdı... Başa düşə bilmirəm, niyə gözlərin belə zəifdi? – Ata təəssüflə əllərini yellədi. – Bizim nəsilə eynək taxan olmayıb. Babanın səksən beş yaş var, hələ də ova gedir.

– Nigar nənə eynək taxır, – oğlan dedi.

– Hə, ana tərəfdən çoxları eynək taxır, – ata razılaşdı. – Üşürsən ki?

– Yox.

Kişi yenə yerindən qalxdı, hasara yaxınlaşdı və küçəyə boylandı. Məhəllənin axırında boru yüklənmiş QAZ-51 dayanmışdı.

Üzbəüz səkidə pirojnasatan yeşiyini arxasınca dartırdı: ağ xələtinin qarın tərəfində iri bir yağ ləkəsi də vardı.

- Ey, - kişi onu hayladı.
- Nədi? - satıcı soruşdu.
- Pirojna varındı?
- Var.

- On donə gətir bura...

Kişi pirojna alıb, oğlanın yanına qayıtdı.

- İti yedirt, - o dedi və pirojna büküdüü qəzeti qarın üstünə qoydu. - Özün də ye, - birini götürüb dişlədi.

- Anamsa deyir ki, dalaşmaq olmaz, - oğlan pirojna yeyo-yeyo dedi.

- Anan qadındı. Qadınların belə şeylərdən başı çıxmır. Bəs, nədi o. Hüseyn dayı nə deyir?

- Deyir ki, dərslərimə fikir verim.

- Düz deyir, - ata bir də razılaşdı.

- İndi şəhərdə qrip epidemiyasıdı, - oğlan uzada-uzada dedi.

- Xəstəliklərdən danışmağı niyə belə xoşlayırsan ey?! - ata töəcəübləndi. - Nəyinə lazımды şəhərdə epidemiya olmağı? Sən yaşda olanda qışda ayaqyalın gözirdim, qrip nədi, bilmirdim... Mühəribə idi. Mühəribənin nə olduğunu bilirsənmi?

- Bilirəm.

- Mühəribə başlananda elə sən yaşda idim. Babanı cəbhəyə apardılar. Biz qaldıq - nənənlə səkkiz uşaq... Qarnımızı doyurmaqçün day nələr eləmərdik. Bazarda qəzet satır, körpüdə kömür yükləyir, "Parapet" də karusel hərələyir, növbə satırdıq - gecələr mağaza qabağında növbə tutur, səhərlər kimsə pulla növbəmizi satırdıq. Hə... çox şeylə məşğul olurduq. Oğurluqdan başqa, - ata qəfil oğluna ciddi bir nəzarət salıb əlavə elədi. - Bu yolla heç vaxt pul qazanmamışıq... Həmişə oğurluğun əleyhinə olmuşam, ömrüm boyu heç nə oğurlamamışam. Atam, baban cəbhəyə gedəndə dedi: "Əgər bilsən ki, uşaqların pis yola düşüblər evə qayıtmayacağam. Hacıbalanın uşaqları oğru ola bilməzlər..." Hətta nənən açıqdən köpəndə belə - açıqdən adamlar toxluqdan köpən kimi köpürlər - nə mən, nə də sənin əmilərin oğurluq ələmərdik. Bunu hamı bilirdi... Bir dəfə belə hadisə oldu: kimsə qonşumuz Ramizin maşınına girmişdi, o onda yük maşınında işləyirdi, "bardağok" da nə vardı hamısını oğurlamışdılar... Bilirsən "bardağok" nədi?

Oğlan bunun nə olduğunu bilmirdi.

- Balaca bir yeşikdi, - ata izah elədi, ora yol vərəqələrinin, cür-bəcür alətlər qoyurlar...

Oğlan yol vərəqəsinin nə olduğunu soruşdu. Atası izah elədi:

- Hə, Ramizin "bardağok" unda nə vardı oğurladılar. Ramiz belə şeylərə dözən adam deyil, adamı heç nəyin üstündə o dünyalıq elədi (sonra yazıq özü cəbhədə həlak oldu). Kişi maşını evinin yanında qoyub gedir çörək yeməyə, özünüklərdən kimsə maşından oğurluq edir... Hə, evdən çıxıb deyir: "Maşına kim minmişdi?" Hamı susur. Tində bir iyirmiyodək adam dayanmışdı və hamı da dilini sanki udmuşdu. Bir də soruşur: "Kim maşına minmişdi?" Hirsindən qıpqırmızı olmuşdu. Mən o vaxt sən boyda idim, dözməmədim, boynuma aldım. "Mən minmişdim", - deyirəm. "Hə, sən minməsən, gəl bura". Gəldim. "Uzan yərə", - deyir. Uzandım. Keçdi rulun arxasına, qazı basdı, düz üstümə gəlirdi. Bir əliylə maşını sürür, o biri əliylə qapını açmışdı ki, mənə qədər neçə metr qaldığını görsün. Mənsə uzanmışdım. Hara qaçaqaçsan? Onsuz da qovub tutacaq. Uzanmışam, o isə deyir: "Yaxşısı budu də ki, "bardağoka" kim girib, yoxsa sənə basıb özəcəm". "Bilmirəm, - deyirəm, - hardan bilim? Maşına mən minmişdim, amma kim oğurlayıb, bilmirəm". "Bilmirsən, onda it kimi gəbərəcək sən", - yenə üstümə sürür. Yaxşı ki, anasını imkan tapıb çağıra bildilər. Əgər anası qaçıb gəlməseydi, mənə basacaqdı. Birçə anasının sözüne qulaq asırdı. Anası balaca, ariq, amma çəvik qadın idi. Bəzən olurdu ki, içib maşının yayını əlinə alırdı və qabağında keçəni vururdu. Yaxşı ki, adamlar aradan çıxıb bilirdilər, yoxsa yerlərindəcə canlarını alardı. Heç kim onun qarşısını ala bilmirdi. Birçə anasından başqa. O saat dalınca bir adam göndərirdilər, gəlib qulağından yapışdıb apardırdı evə. Anasını görün kimi yayı atıb, müqavimət göstərmədən yollanırdı evə. Anasını çox sevirdi... Başqa cür ola da bilməz. Ananı həmişə sevmək lazımdı, anadan yaxın adama kim var? Düzmü deyirm? - Oğlan başının hərəkəti ilə cavab verdi. - Əhson! - atası onu tərifiyə və hekatəyə davam elədi. - Hə, anası sağ olsun, qanımın arasına girdi. Ramizin maşınından kimin oğurluq elədiyini deyə bilməzdim axı.

- Bilirdin kim idi o?

- Əlbəttə bilirdim. Hamı bilirdi... - Kişi istehzayla gülümsədi, susdu və bolonkanın ağzına pirojna soxmağa çalışdı.

– Bir bu itə bax a! – o, təəccüblə dedi. – Ətli pirojnani yemək istəmir. Əgər pirojna yemirsən, onda onun sahibləri nə yeyir?! Sən niyə yemirsən?

– Yeyirəm. – oğlan dedi. O doğrudan da bir neçə pirojna yemişdi. İştahı yaxşı idi. atasıyla pirojna yemək xoşuna gəlmişdi.

– Görək bir dəfə səni evə aparım. Bizimlə qalarsan. Qoy nənənə ilə baban sevinənlər. Uşaqlıqda oynadığım yerləri, küçəmizi, həyatimizi sənə göstərəm, oralarda indi də uşaq-muşaq qaynaşır, oynayırsan onlarla.

– Anam icazə verər?

– İcazə verər. Burda pis nə var ki? Mənimlə qalmaq istəyir səni?

– Hə, istəyirəm... – oğlan mehribanlıqla atasına baxdı, sonra baxışlarını çəşniqlə məktəbin pəncərələrində gəzdirdi, uşaq xorunun səsi daha gəlmirdi. Bu vaxt zəng çalındı. Bu, nəğmə dərşinin qurtardığını bildirdi.

– Axırıncı dərşdi? – atası bir müddət susandan sonra soruşdu.

– Hə, – oğlan təəssüflə dedi.

– Portfelin hamı?

– Sınıfda qalıb.

– Di get götür...

Onlar dinməz-söyləməz durdular, dar keçidlə həyətin o biri tərəfinə keçdilər. Məktəbin qapısından yenə uşaqlar axışıb çıxdılar, amma hamısının əlində indi portfel vardı. Kişi oğlanı dümsüklədi, oğlan başını çiyinlərinə qısıb atla-atla məktəblilərin arasından sivişərək portfelinin dalınca qaçdı. Qapıya çatanda döndü. Atası əlində bolonka həyətin ortasında dayanmışdı. Oğlan qapıdan girdi.

Bir dəqiqə keçməmişdi ki, əlində portfel dəhlizlə geri qaçdı. Amma atasını bayaqkı yerində görmədi. Məktəbin həyətinin darvazasında anasını gördü, atalığı həmişəki kimi onunla yanaşı idi...

Gödəkcəli kişi də onları görmüşdü (o gizlənmirdi, amma məktəbin tinində elə dayanmışdı ki, gözə dəymirdi) oğlanın anasının öyündə qara xəz palto vardı. Boyca hündür olan atalığının gözü cənəklə idi, başına şlyapa qoymuşdu...

Onlar ətrafına boylan oğlanı həyətdən çıxarandan sonra kişi gizləndiyi yeri tərk etdi və boşalmış həyətin ortasına addımladı. Qabağınca bolonka qaçdı.

Kişi ixtiyarsız pirojna yeməyindəydi...

Az keçməmiş məktəbin darvazasından çıxdı və məhəllənin o başında qoyduğu maşınına yaxınlaşdı. Maşının arxası açıq idi və ordan öz ağırlıqlarından öyülmüş altıdüyməli qazma boruları sallanmışdı.

Gödəkcəli kişi maşının qapısını açdı, xalça sorilmiş oturacaqda qalxdı və mühərriki işə salmazdan əvvəl bolonkanı kabinədə yatmış kepkəli, bığlı oğlanın dizinin üstünə qoydu.

– Niyə belə gec gəldin? – o, gözələrini açmadan soruşdu.

– Söhbət edirdik.

– Hə, necədi oğlan?

– Yaxşıdı.

– İti niyə götürmədi?

– Neynir ey iti?

– Bəs indi biz iti hara aparacaq?

– Hardan götürməsən, ora da qaytar, – gödəkcəli kişi mühərriki işə saldı, maşın yavaşca yerindən tərpəndi və boruları yellədə-yellədə məktəbin böyründən ötüb-keçdi...

ƏKRƏM ƏYLİSLİ

(1937)

Xalq yazıçısı Əkrəm Əylisli 1937-ci il dekabrın 6-da Ordubad rayonunun Yuxarı Əylis kəndində doğulmuşdur. Doğma kəndində orta məktəbi qurtardıqdan sonra ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almış, sonra Moskvada M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəsr bölməsini bitirmişdir. "Azər nəsr" in tərcümə şöbəsində redaktor, "Gənclik" nəşriyyatında, "Mozalan" satirik jurnalında, Azərbaycan Dövlət Kinematografiya Komitəsində, "Azərbaycan" jurnalında baş redaktor, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi, "Yazıçı" nəşriyyatının direktoru vəzifələrində işləmişdir.

Bədii fəaliyyətdə XX əsrin ikinci yarısında başlamış, istedadlı nəsir və dramaturq kimi məşhurlaşmışdır. Xüsusilə "Adamlar və ağaclar" trilogiyası ona böyük şöhrət gətirmişdir. Xidmətlərini dövlət yüksək qiymətləndirmişdir. O, "Şərəf" nişanı və "Şöhrət" ordeni ilə təltif olunmuş, Azərbaycan Xalq yazıçısı fəxri adı almış, 2005-ci ildə respublikanın Milli Məclisinə üzv seçilmişdir.

"Ürək yaman şeydir..." povesti yazıcının "Seçilmiş əsərləri"ndən (Bakı, 2005) götürülmüşdür.

ÜRƏK YAMAN ŞEYDİR...

I

Sərvər əsgərlikdən bir ay vaxt gəlmiş olsaydı, bəlkə kənddə belə tez dərinxmayacaqdı. Ancaq o, payızda gəldi. Payızın lap axırlarında. Gəlib gördü ki, çöl-bayırda əl-ayaq kəsilib, atasının hər il kolxoza əkdüyü bostan sovuşub... Dağlarda ayrı vaxt adam boyunca qalxan ot-ələf son çöpnüncən biçilib-daşınmışdı; bağların mermeyvəsi çoxdan dərilmişdi, xəzəli yandırılmışdı; Sərvərgilin heyva ağaclarındakı beş-altı heyva və döşlərdə, kolkoz xırmanlarında sarılaşan üç-dörd taya saman – meşəli, bağlı-bağçalı Buzbulaq kəndinin bir dünya payızından qalan xırdaca xatirə idi, özge bir şey deyildi.

Əsgərlikdən gələn günü Sərvər kənd arasına çıxıb üç il görmədiklərinin hamısını bir necə saatda nə ki var gördü. Gördü ki, yene

qızlar, qadınlar çəsmələrdən su daşıyır, kişilər çayxanada çay içir, uşaqlar klubda domino oynayır. Gördü ki, axtamüstü adamlar yene çinarın dibinə yığışırlar, futboldan, siyasətdən danışırlar, sonra küçəküçə məhəllə-məhəllə evlərinə dağılışırlar və üç il bundan qabaqkı kimi, yene də gedə-gedə, yol uzununu eyni sözlər deyib, eyni qayda ilə bir-birlərini axtam çayına-çörəyinə dəvət eləyirlər.

O axtam evə qayıdanda küçənin bir yerində Sərvər təzəcə papiros çəkməyə başlayan bir dəstə oğlan gördü; küçənin başqa bir yerində, təzəcə pıçıldaşmağa başlayan bir dəstə qız gördü. Gördü ki, yene kənddə atasına Pişik Ağalar deyirlər, anasına Cüceli Xamım deyirlər. Və birdən-birə hiss elədi ki, dərinx.

Sərvər birdən-birə yəqin elədi ki, qış kənddə keçirmək onun üçün çətin olacaq; nə bir hərəkət, nə bir maşın dirlitisi; qarlı dağlar tam üç-dörd ay göyün östəyinə dirənib duracaqdılar – Buzbulağın dünyadan əli üzüləcəkdik... Ev – çayxana, çayxana – ev... Qış Sərvəri qorxutdu, dəhşətə gətirdi və Sərvər bu dəhşətlə yatıb, yuxusunda isti və işıqlı bir yag gecəsi gördü.

O, atasının bostanında idi, çalanın üstündə yatırdı, həm də ələ bil onu yerdən-bostandan çalaqarışır qıxeyli yuxarı qaldırılmışdılar və buradan Sərvər bütün bostanı rahatca görə bilirdi. Bostanın üstündə süd kimi ay işığı vardı və iri-iri, ağ-ağ qovunlar bu işıqda, qoyun sürüsü toki yatmışdılar. Sərvər qovunlara baxırdı, həm də bostandan aralıda, dağın dibində böyütkən kollarına oxşayan qara kölgələr görürdü. Kölgələr qımıldayırdılar, pıçıldayırdılar – nəse qorxulu bir iş görməyə hazırlanırdılar. Sonra kölgələr sürətlə hərəkətə gəldilər, bostanın üstünə yeridilər və böyütkən koluna oxşayan bu kölgələrin içindən zil qara yapıncılı nəhəng bir çoban çıxıb, çomağını yuxarı qaldıran kimi tağlarda, bostan boyunca yatmış iri-iri, ağ-ağ qovunlar tərəşib hərəkətə gəldilər və o saatca bir ağ qoyun sürüsü olub, sürətlə dağ səmtə gedən qara yapıncılı nəhəngin arxasınca tökülüşdülər. Sərvər qışqırmaq istədi, qışqıra bilmədi, yerindən durmaq istədi, dura bilmədi. Sonra birdən hava işıqlandı, səhər açıldı və Sərvər həmin qara yapıncılı adamın Əjdər olduğunu gördü. Əjdər dağın lap kəlləsində dayanmışdı; Sərvərə əl eləyirdi: "Bakıya gel... Bakıya gel... Bakıya... Bakıya... Bakıya..."

Hələlik yuxu yuxuluğunda, Əjdər Əjdərliyində qalsın, əsas mətləb burasındadır ki, səhərisi yataqdan duranda Sərvər, özlüyündə,

qışın məsələsini tamam həll eləyib qurtarmışdı. Əl-üzünü sevino-sevine yudu, çörəyini tələsə-tələsə yedi, küçəyə çıxıb qonşuluqdakı çoxdan kimsəsiz qalmış bir evin qapısında bir müddət ayaq saxladı... Bu ev Əjdərin idi: həyatını qaçaq basmışdı, damını ot basmışdı... Əjdərin Bakıda olduğu Sorvər çayxanada öyrəndi. Bir də Teymur Bakıda idi; Kəmərcü bazarında alver eləyirdi. Teymur Sorvərin sinif yoldaşı idi, buna görə Sorvər daha da ürəklandı, hətta o qədər ürək-ləndi ki, atasına bir söz deməmiş, anasından pul almamış, qayıdan-baş, məhəllədə özünün yol tədarükünü də elədi. O heç vaxt heç yərə alverə getməmişdi, ancaq alışı-verişi üçün bir qozun, bir də badamın başqa meyvələrdən sərfəli olduğunu kimdənsə eşitmişdi. Buna görə də Sorvər bağında, bağçasında qoz ağacı, badam ağacı olan bir neçə adamın qapısını döydü. Bir neçə evin dərvasasında dayanıb ev yiyə-ləri ilə əsl alverçilər kimi danışdı, sövdələşdi; axırda, Şövkət arvadda otuz-yırx kilo badam yeri elədi, Gülgöz arvadda əlli-altmış kilo çövbüz yeri elədi; sonra evə gəldi, anasını yola gətirdi, sonra onlar ikisi bir yerdə Ağalar kişini də birtəhər yola gətirdilər... Və bütün bunları eləyə-eləyə Sorvər xəyalında böyük Bakını gördü, orada alver elə-yib, pul qazanıb, aynında təzə kostyum, təzə palto Leninqraddın bir zaman yalnız "uvolneniye" vaxtı ehtiyatla gözə bildiyi küçələrinə xəyalında doyunca və ləzzətlə gəzdi. Və eyni vaxtda da o, Əjdəri və Əjdərlə bağlı olan əhvalatı xatırladı.

Əhvalat isə çoxdanın əhvalatı idi, yeddi-səkkiz ilin əhvalatı...

Yay idi, qovunun təzəcə ağaran vaxtı idi. Və o yay qovunun təzəcə ağardığı vaxt, gecələrin birində Xanım arvadın bostanda, dəmir tor arasında saxladığı fərelərdən biri yoxa çıxdı. Fərənin yoxa çıxmağı səhər bilindi və o səhər Ağalar kişi ilə Sorvər bostanın dörd yanını gözib ayaqdan saldılar, ancaq heç yerdə toyuq tükü, toyuq nişanəsi tapmadılar. O biri gecə bir fərə də yoxa çıxdı. Bu dəfə Ağalar kişi gecəni yatmayıb, səhərəcən hina keşik çəkməyi qərara aldı. Əlində tüfəng, kolların arasında gizləndi, ağacların dalında pusdu, ancaq onun səhərə yaxın dözməyib, oturduğu yerdə bir balaca mürgüləməyi ilə səhər hindən bir toyuq da qeyb olub, əlli-ayaqlı göyə çəkildi. Ağalar kişi möhkəm dilxor oldu, çünki bu, yaxşı ələ-mət deyildi; çünki bu iş, heç şübhəsiz, adam işi idi – yer üzünün heç bir heyvanı o dəmir torun arasında toyuq apara bilməzdi. Bir də bu söhbət təkəcə toyuq söhbəti deyildi, burada adama sataşmaq məsə-ləsi vardı. Və bu cür adama sataşmağın axırı çox pis qurtara bilirdi,

çünki bu gün-sabah qovun yetişirdi. Ağalar kişi çox fikirləşdi, kənd-dəki düşmənlərini çox götür-qoy elədi, hətta üç-dörd qonşu kəndin şübhəli hesab elədiyini cavanlarını da üroyunda bir-bəbir sayıb-sadaladı, ancaq heç bir dürüst qənaətə gələ bilmədi. Ağalar kişi o fərə oğru-sunu heç vaxt görə bilmədi, onu Sorvər gördü; gecələrin birində oğru özü öz ayağı ilə gəlib çıxdı. Özü də bostanın lap ortasına, çardağın lap yanına... Ağalar kişi yatmışdı, xoruldayırdı, ancaq Sorvər yatma-mışdı, çardaqda üzüqoylu uzanmışdı, aşağıda Ayın süd kimi işığında bozuntlu tağlar boyunca ağara-ağara səpələnib gedən yemişlərə baxırdı. Birdən Sorvər arxa tərəfdən öz adını eşitdi. Diksindi, qorxdu və elə diksindi, elə qorxdu ki, qışqırıb atasını oyatmağa da səsi-nəfəsi gəlmədi. Sonra o, aşağıdan, dirəyin dibindən piçilti eşitdi: "Ə, səs salma, aşağı düş, mənəm, Əjdərim, qorxma..." Ancaq Sorvər elə qorxmuşdu ki, heç tərpənməyə də halı qalmamışdı. O, handan-hana birtəhər dikələ bildi, çardağın bu tərəfinə keçib altda, dirəyin dibində əlini ağzına qoyub, bütün vücudu ilə Sorvərə "sus" deyib dayanmış uzun və arıq Əjdəri gördü. Sonra Əjdər qollarını uzadıb Sorvəri çardaqdan ehmalca düşürdü. Çaladan uzaqlaşıb, ta bostandan çıxanacan onlar dinnməz-söyləməz yeridilər; bostanın qur-taracağında bir qoz ağacının dibində Əjdər dayandı.

– Otur.

Sorvər oturdu.

– Malades, oğulsan, səs-küy salmadın. – Əjdər gülümsədi, əlini Sorvərin çiyinə vurdu.

Bir müddət bir-birlərinə baxdılar.

– Bərk qorxdu?

Sorvər dinnmədi.

– Dur bir tikə çörək tap götür, acından lap nəfəsim kəsilir... Amma, bura bax, kişi ol, Pişik Ağaları oyatma.

Sorvər durub çörək dalınca getdi. İki lavaş gətirdi, bir qac pen-dir gətirdi və Əjdər çörəyini yeyib qurtarandan sonra o, ehmalca, ehtiyatla soruşdu:

– Toyuqları aparın sən idin?

– Mən idim...

– Kənddə səni bərk axtarırdılar.

– Bilirəm.

– Beş-altı milsənər gəlmişdi.

– Hə?..

– Bizdən də soruşdular. Dədəm dedi ki, Bakıdasan, Bəs son Bakıda deyildin?

– Bakıdaydım.

– Bəs niyə orda qalmadın ki?..

– Yerimi bilmişdilər. Bir oclaf satmışdı məni.

– Bəs indi neyləyəcəksən?

– Gizlənib, ara soyuyanda yenə gedəcəyəm.

Bu yerdə Sərvər sualların arasını kəsdı, çünki qalan şeylər onsuz da məlum idi. Cəməsi üç-dörd ay bundan qabaq rayondakı konserv zavodunun meyvə qəbulu məntəqəsində işləyəndə, günlərin bir günü Əjdər hökumətin üç min manat pulunu götürüb aradan çıxmışdı; bu əhvalatı Buzbulaqda hamı bilirdi... Sonra Əjdəri kimsə Bakı bazarlarının birində alver ələyən görmüşdü. Bu xəbər də çox tezliklə kəndə yayılmışdı. Bu üç-dörd ayda Sərvər Əjdərin barəsində yüz cür rəvayət eşitmişdi. Əvvəllər qonşuluqda hər gün gördüyü Əjdər Sərvərin təsəvvüründə yavaş-yavaş dəyişmişdi, qəribə, nağılvəri bir adam olmuşdu. İndi burada, gecənin bu vaxtında, çölün üzündə bu adamla yanaşı oturmaq da Sərvər üçün, əlbəttə, qəribə idi...

Sərvər susdu, Əjdərin barəsində xeyli vaxt öz-özünə düşüncədən sonra, yenə də çhalca, ehtiyatla soruşdu:

– Bəs gecələr harda qalırsan?

Bu dəfə, cavab vermək əvəzinə, Əjdər uzun müddət Sərvərin gözlərinin içinə baxdı, onu çaşıdıranacan, hətta hürküdüb qorxudanacan baxdı və bu uzun-uzadı baxışdan sonra nəhayət ki, dilləndi:

– Gedib sarmazsan ki?

– Yox, ə... Nə danışırsan, heç kəsə demərəm!..

– And iç!

– Nəyə and içim?

– Nəyə inanırsan?

Sərvər çox fikirləşdi, ancaq and içməyə bir şey tapmadı. Əjdər göydəki Ayı göstərib:

– Ona inanırsanmı? – dedi.

Sərvər başını qaldırıb Aya baxdı. Ogeçəki Ay isə elə böyük idi, elə qəribə idi ki, o Aya inanmamaq doğrudan da mümkün olan şey deyildi... Buna görə də Sərvər lap ürəkəndə:

– İnanıram! – dedi.

– And iç.

– O Ay haqqı, heç kəsə demərəm!

– Di dur dalımcə gəl...

Və onlar bir xeyli yol gedəndən sonra gəlib dağın dibinə, Buzbulaq camaatının “İlanmələşən” dediyi yerə çıxdılar. Burada – saysız-hesabsız böyürtkən kollarnın arxasında – üstündə, dörd yanını kol basmış, tikan basmış özgil ağacının sallaq budaqları altında Əjdər özünə yer eləmişdi. Buraya girmək üçün üzüqoylu yerə sərilib böyürtkən kollarnın dibi ilə uzun müddət sürünmək lazım idi. Üstəlik, kollarnın dibinə Ay işığı da düşmürdü. Əjdərin cib fənəri, kol-kos yığnağı olan bu schrlı ələmə azca işıqlandıra bilirdi. O gecə Sərvər, hər şeydən çox, Buzbulaq camaatının ilan yığnağı hesab elədiyü bu yerdə bir dəna də ilan görməməyinə təəccübləndi. Xeyli sürünəndən sonra onlar nisbətən açıqlığa çıxdılar. Və Əjdərin, nəvəng hürümçək toruna bənzəyən koması qabağında Sərvər heyrətindən donub qaldı: komanın qabağında xeyli sahənin kol-kosunu Əjdər son çöpünəncə biçib təmizləmişdi, yeri qazmışdı, hamarlanmışdı, hətta hamarlanmış yerə su da səpmişdi. Komanın dal tərəfində dağın dibində bir sısqa bulaq süzülürdü. Bulağın qabağında Əjdər əməlli-başlı bir hovuz da düzəlmişdi və hovuzun içindəki su, Ay işığında, ərənmiş qurğuşun kimi parıldayırdı; komanın qabaq tərəfində – ocaq, ocağın yanında – misli, qara çaydan; Əjdərin bostandan oğurladığı toyuqların sür-sümüyü də burada idi.

Sanki Sərvəri daha da təəccübləndirməkdən ötrü Əjdər, hələ içəri girməmiş, komanın ağzında dayanıb, astadan bir fit də verdi: elə bil küçük çağırırdı, ancaq içəridən küçük çıxmıdı, kirpi çıxdı. Sərvər kirpiyə təəccüblənmədi, burada kirpinin, başını çıxarıb, çox asudə dolanmağına təəccüb elədi. Çünki kirpinin başını çıxarmadığından ötrü onu uşaqlar suya salırdılar, hovuzla atırdılar, yazıq heyvanın başına min cür oyun açırdılar. Kirpinin adam qabağında belə görməyini Sərvər birinci dəfə görürdü. Elə bil kirpi də bunu hiss elədi, Sərvərin iyini alan kimi yumurlandı, başını gizlətdi və onun bu hərəkəti, nədənsə, Əjdərin bərk xoşuna gəldi.

– Qardaşımdır, – dedi. – Mənim kimi yetimin biridir, özü də çox vicdanlı kirpidir, ilanlara göz verib işiq vermir... Yatanda qarovulumu çəkir.

İçəridəki şeylər isə Sərvərə tanış idi: Əjdərin sırıqlışı, neft qabı, neft çıraqı, rəhmətlik Xavər arvadın su vedrəsi, xörək qazanı... (bütün bunları Əjdər bir gecə xəlvətcə kəndə girib, öz evlərindən gətirmişdi).

O hörümçək toruna oxşayan komanı, o sısqə bulağı, o kirpini, hətta o qara çaydanı və hisli çırağı da Sərvər əsgərlikdə olduğu vaxt hər gün xatırlamışdı. Zarafət deyil, bir ay, ay yarım sərəsər o, atasını yuxuya verib, yaxud onu – bostanı gəzmək bəhanəsi ilə əldəlib, hər gecə o dağın dibinə qaçmışdı – Əjdərə yemək aparmışdı. Bir ay, ayyarım sərəsər onlar gecə kolxoz zəmilərindən buğda yıqıb, noxud yıqıb, lobya yıqıb hədik biçmişdilər və Sərvər ömründə o hədikdən dadlı bir şey yeməmişdi. Və Sərvər ömründə o günlərdən gözəl günlər görməmişdi, – nə olsun ki, ürəkədə qorxu vardı, hürkü vardı. Bu boyda sirri saxlamaq, əlbəttə, asan deyildi, üstəlik, Əjdəri hələ də axtarırdılar. Hələ də onun dalınca kəndə milis gəlirdi. Məktəbdə, xüsusən Zinyət Şəkərek qızının dərslərində Sərvərin vəziyyəti daha çəkilirdi. Çünki hər dərstdə direktor ıgıdlikdən, cəsarətdən və hər cür düşməne qarşı həmişə ayıq-sayıq olmaqdan danışdı. Zinyət Şəkərek qızının təliminə görə, Əjdər də, heç şübhəsiz ki, düşməni idi, əsl “şpion” idi. Üstəlik, Sərvər də o vaxt uşaq deyildi, altıncı sinifdə oxuyurdu, hökumətin o qədar pulunu qaçırmağın nə olduğunu bilirdi. Buna baxmayaraq, o sirri açmaq, o yeri milisənlərə nişan verib, Əjdəri tutdurmaq cəməsi birca dəfə Sərvərin ürəyindən keçdi. Ancaq elə həmin gecə orada, o kulluğun-tikanlığın arasında, o hörümçək toruna oxşayan komanın qabağında Əjdərin üzünü görənin kimi Sərvər özü öz fikrindən iyrendi. Çünki orada, o hörümçək toruna bənzəyən komanın qabağında, o Ayın işığında Əjdər “düşməni”, “şpion” deyilən şeyə qətiyyəni oxşamırdı; adicə Əjdər idi – uzun, arıq, hətta, bir suyumdu da rəhmətlik Xəvər xalanı yada salırdı...

O il bütün sentyabr ayını Sərvər həm qorxu-tələş, həm də qərübə bir səvinc içərisində keçirdi. Elə vaxtlar olurdu ki, o, gecədə bir-iki saat da yata bilmirdi. Ancaq Əjdər bekarçılıqdan bütün günü yatırdı, yatmaqdan Əjdərin gözləri şişmişdi. Bekarçılıqdan Əjdər dağlardan ot yolub, bəbətə, vedrayə, kuzovə oxşayan qərübə şeylər qayırdı; sısqə bulağın qabağında hovuzu tez-tez söküdü, təzədən düzəldirdi, hətta arada bir şeir də quraşdırırdı:

“Yetim kirpi, çək mənim keşiyimi,
Doğma yurda qaçaq düşüb gəlmişəm.
Buraxmışam evimi-əşiyimi,
Tülkü kimi kol dibinə girmişəm”.

“Zalım dünya, göylərə bax, Ay çıxıb... Zalım dünya, göylərə bax, Ay çıxıb...” Əjdərin lap axırıncı şerinin əvvəli belə idi. Öz komasının

qabağında oturub, göydəki Aya baxa-baxa Əjdər o sözləri beş-on dəfə təkrar elədi. Ancaq şerini dalısı gəlmədi. Şerini sonuncu sözlərdən Sərvərin xəbəri olmadı. Payız düşəndə, yağışlar başlayanda gecələrin birində onlar o komanın qabağında sözsüz-söhbətsiz vidalaşdılar. Gedəndə Əjdər təkə sırıqlısını götürmüşdü, bir də kirpini qucağına almışdı. Və nə qədər qərübə olsa da, Sərvərə elə gəlirdi ki, Əjdər kirpini də Bakıya aparmaq istəyir. Sonra Əjdər kirpini yaş burnundan öpüb onu chmalca yera qoydu. Sonra Əjdər Sərvəri qucaqladı, nədənsə Sərvərin də məhz burnundan öpdü və sısqə bulağın yanında dağa dirmaşib quş kimi, qırğı kimi yuxarı şığıdı və bir göz qırpmında dağın təpəsinə qalxıb, oradan Sərvərə əl elədi: “Bakıya gəl... Bakıya gəl... Bakıya... Bakıya... Bakıya...”

II

İndi onlar Bakıda Təzə bazarın qapısı qabağında üz-üzə dayanmışdılar. Əjdər ağlagəlməz dərəcədə kökəlmişdi, qarın bağlamışdı, buxaq sallamışdı. Boğula-boğula nəfəs alırdı, hirsli-hirsli Sərvərin üzünə baxırdı və bu hirsin səbəbini Sərvər heç cür anlaya bilmirdi.

– Nəyə gəlmisən? – Əjdərin birinci sualı bu oldu.

Sərvər dedi:

– Alverə gəlmişəm. Bir az şey-şüy getirmişəm. Satıb, sonra Leninqrad tərəfə getmək istəyirəm.

Sərvərin ütülənmiş şalvarına və onun qara pencək altından geydiyi, bu dünyada yalnız Buzbulaq qarlılarının toxuya bildiyi, qırmızı naxışlı ağappaq yun köynəyini Əjdər çox baxdı. Baxıb nəşə fikirləşdi, nəyisə götür-qoy elədi:

– Bu vid-fasonla, – dedi, – bazarda oturacaqsan?

Əjdər cibindən quru ota oxşayan bir şey çıxardı. Onu iyləyib xeyli öskürəndən sonra boğula-boğula soruşdu:

– Nə getirmisən?

– Badamdır, bir də çövtüz. Cəməsi yüz on beş kilodur.

– Harda qoymusan?

– Kömürçü bazarında, Teymurun yanında.

Bir müddət Əjdər fikirli-fikirli yola baxdı. Sonra yoldan keçən bir boş taksini saxlayıb Sərvəri oturdı:

– Get, qoy maşına gotir! – dedi.

Çox keçmədi ki, onlar iki nəhəng kişini həmin taksidəncə düşürüb, bazarda Sərvərin tanıdığı bir adamın yanında qoydular. Özləri

bazarm yuxarı qapısından çıxıb, yavaş-yavaş Basın küçəsinə endilər... Qar yağdı, yağdıqca əriyirdi, yerdən buxar qalxırdı və bu nəm havada Əjdər, bir kəlmə də dinib-danışmadan, başını aşağı salıb, tramvay xətti boyunca Sərvəri harasa aparırdı. Sərvər hara getdiklərini soruşmaq istəyirdi, ancaq soruşmağa ürək eləmirdi. İstəyirdi toyuq əhvalatını yada salsın, o yaydan, o komadan, o kirpədən danışsın, o şəri deyib, Əjdərin kefini dəyişsin, üzünü güldürsün. Ancaq susurdu, demək istədiklərini dilinin ucundan bərbəbir geri qaytarırdı: qorxurdu ki, bu söhbəti Əjdər ayrı cür başa düşər, elə bilər ki, Sərvər onun boynuna minnət qoyur, elədiyi yaxşılığı yada salıb, bu yaxşılığa əvəz istəyir. Ayrı bir söhbət isə Sərvərin ağına gəlmirdi... Beləcə – dinməz-söyləməz onlar bir xeyli də yol gəldilər və hələ mənzil-başına çatmamış Sərvər dözməyib, birdən-birə dilə gəldi:

– Bura bax, Əjdər, – dedi, – mən sənə öngəl-zad olmağa gəlməmişəm ha! İşin var get... Şəhərdə birinci dəfə deyiləm ki, üç il Lenin-pradda olmuşam.

Əjdər:

– Əcəb eləmişən, – dedi. Və başqa heç nə demədi.

Onlar bir tündən burulub, bir xırdaca həyəət girdilər. Köhnə ev idi, qabağında aynabəndi vardı və ahıl, ağsaçlı bir qadın o aynabəndədə paltar ütüləyirdi.

Əjdər Sərvəri həyətdə qoyub, pilləkənlə yuxarı qalxdı, qarı ilə xeyli söhbət elədi, sonra Sərvəri də yuxarıya çağırdı.

– Bəri gəl, burda qalacaqsan, – dedi və aynabəndə açılan iki qonşu qapıdan birini itələyib açdı. – Bu sənin otağın, o da qırvatın... Çay iç, yat, dincəl. Çıx göz, kinoya get... Bu da Marqodur, tanış ol, gürcüdür. Tək arvaddır... Pul-zad lazım olsa, bundan alarsan... Sənin bazarmın işin olmasın, bazarmın işinə mən baxacağam.

Belə görüş şübhəsiz ki, Sərvərin ürəyindən ola bilməzdi: elə bil Əjdər onu hələ də uşaq hesab eləyirdi. Teymur bazarda ola-ola, Əjdərin onu bazara buraxmamağı Sərvərə toxundu, bərk toxundu, ancaq Sərvər Əjdərin məsləhətindən çıxma bilmədi, onun üzünə durmağa ürək eləmədi. O gün Sərvər axşamcaq şəhəri dolandı, axşam evə qayıdıb Əjdərin yolunu gözlədi, çünki onun fikrincə, Əjdər o axşam mətləq bu evə gəlməli idi. Ancaq o axşam Əjdər o evə gəlib çıxmadı; onun səhəri də Əjdər o tərəflərdə görünmədi. Sərvər günortaya-cənab gözlədi. Günorta bazara cumdu, ancaq orada da Əjdəri tapmadı.

O, bazarda öz şeylərini də tapmadı; bazarı əldən-ayaqdan saldı; dünün şeylərini tapşırığı o adam da elə bil əlli-ayaqlı göyə çökmişdi... Əjdərin yer-yurdunu öyrənmək üçün bazardan Marqo arvadın evinə qaydında yolboyu Sərvər çox fikirləşdi, çox baş sındırdı, ancaq bu işdən heç nə anlaya bilmədi. Üstəlik, Marqo arvad da Əjdərin yerini demədi. Elə bil qəsdən demədi. Əlac bircə Teymura qaldı və o gün axşamüstü – bazar başlanana yaxın – Kömtürçü bazarı Sərvər Teymurun üstünü kösdirdi:

– Ə, Teymur, Əjdəri görməmişən ki?

– Görmüşəm. Səhər tezdən Tiflisə getdi.

– Necə yəni Tiflisə getdi?

– Getdi də. Necəsi yoxdu ki.

Sərvər az qaldı ki, uşaq kimi ağlasın.

– Bəs mənim barməm bir söz demədi?

– Dedi. Dedi ki, gözəb-dolansın, çıxıb getsin kəndə. Dedi, ondan alver eləyən çıxmaz.

Sərvər səsi gəldikcə bağırdı:

– Bəs mənim pullarım, bəs mənim şeylərim?!

Teymur heç halını da pozmadı:

– Mən pul işini bilmərəm, – dedi, – onu özünüz bilərsiz. Mənə söz tapşırıblar, mən də sənə deyirəm... Dedi ki, tək gün getsin, cüt gün getməsin. O günlər Əjdərin tanış pravadnikı var – yeddinci vaqonda. Dedi ki, bilet-zad almasın, vaqonun pravadnikinə səni tapşırıbdr. Poyez gecə bir tamamda gedir, pravadnikə Əjdərin adını verəcəksən... Yeddinci vaqon, yadından çıxmasın...

Əgər onlar on il bir yerdə oxumuş olmasaydılar, bəlkə söhbət buradaca bitəcəkdə. Ancaq söhbət burada bitmədi, çünki onlar on il bir yerdə oxumuşdular. Çünki söhbətin lap axırında, özü də lap axırncı sözü deyəndə Teymur azca ehtiyatsızlıq eləmişdi, bir balaca qımışmışdı və bu anda onun gözünün içindən nəyinsə qaçıb gizləndiyini Sərvər aşkar sezməmişdi və qaçıb gizlənen o bapbalaca işartıda Sərvər haçanına fırlıdaq Teymurunu görmüşdü. Buna görə də o, qəfildən Teymuru yaxaladı:

– Əjdər Tiflisə-zada getməyib, – dedi. – Sən mənə yalan deyirsən. Sən Əjdərin yerini bilirsən, mənəndə gizlədirsen!..

Teymur əl-ayağa düşdü:

– Əjdərin yer-yurdu nə gözür. On ildir ki, Əjdər nizakonnı yaşayır, heç yerdə propiskası-zadı yoxdur.

– Deyirsən, Tiflisə gedib, hə?.. Adam ol, ə, vicdanın olsun!.. Axı görürəm ki, yalan deyirsən, gözlərinin içindən görürəm!

Bir müddət Teymurun səsi gəlmədi. Sərvər hiss elədi ki, Teymur yumşalıb, özü də yumşaq danışmağa başladı:

– Mən onu adam bilirdim, – dedi. – Nə biləydim ki, əclafın, dilənçinin biridir... Yüz kilo şeyi götürüb çıxıb aradan... Belə də vicdansızlıq olar?!

Teymur dedi:

– Təxir özündədir, özün oturub sataydın.

Və Sərvər yenə də özündən çıxdı:

– Vicdansız qoydu ki, satmı?! Mən haradan biləydim ki, bu adam afiristdir, alçağın, julikin biridir.

Teymur yenə də səsini çıxarmadı. Beləcə səssiz-səmirsiz də onlar piştaxtanın üstündəki şeyləri yığırdılar. Bir yerdə kişələrin ağzını bağlayıb, bazarın qarovulçusuna tapşırıdılar. Bazardan çıxdılar və bir müddət Əjdərini söhbətini eləmədilər.

– Havanı görürsən?

– Yaman soyuqdur!

– Amma təmizdir, görürsən?.. Lap Buzbulağın havasına oxşayır. Sərvər dedi:

– Buzbulağa da qar yağımı görəsən?.. Mən gələndə yağış yağırdı.

Bu yerdə Teymur özü Əjdər söhbətini üstünə gəldi:

– Belə havalarda Əjdərini pristupu tutur, – dedi.

– Nə pristup?

– Bəs bilmirsən? Əjdər naxoşdur da... Asmadır, nədir, bir axmaq naxoşluqdur. Hava soyuq olanda yazıq nəfəs ala bilmir. Hava ki belə oldu, Əjdəri bazarda-zadda görməzsən, dəniz tərəfdə bir restoran var, bədvaldır, gedib orda oturur.

– Deyirsən, indi də orda olar?

– Bəlkə olar, nə bilim, ancaq mən ölüm, mənim adım olmasın!

Daha Sərvər heç nə soruşmadı. Teymur yolda qoyub, dəniz tərəfə qaçdı və o, "bədval" restoranın qaranlıq bir küncündə Əjdəri tapdı.

– Paho!.. Tiflisə gedən burda imiş!.. Afirist!.. Əclafın biri, əclaf!..

– Otur görüm, Pişik Ağaların oğlu, artıq-əskik çərənləmə.

Sərvər dedi:

– Dur gedək mənim şeylərimi ver, mən sənin kimi əclafnan oturmaram.

Əjdər onun əlindən dartıb oturtdu:

– Şeylərimi satmışam, – dedi. – Görürsən də – bala-bala ötürürəm içəri, – deyib, qabağındakı araç şüşəsini göstərdi.

– Pullarını verməsən... – Sərvər yumruğunu Əjdərini üstünə tuşladı.

Əjdər ehmalca onun qolundan yapışdı:

– Çıxarıq bayırda vurarsan, – dedi, – burda olmaz, Pişik Ağaların oğlu!..

– Deməli, dedəmə də sataşırsan! Yaxşı, baxarıq, çöldə danışarıq!

Əjdər dedi:

– Mən o Pişik Ağaların xayasından öpərəm, sənin kimi oğul böyüdüyünə görə!

O, Sərvər üçün də araç süzdü. Ofisiantı çağırıb yemək sifariş elədi. Ancaq Sərvər nə o araçı içdi, nə o yeməyə ol vurdu.

– Görək o vaxt mən səni tutduraydım, – dedi. – Əgər o vaxt səni tutdurmuş olsaydım, indi belə əclaf olmazdım.

Əjdər hirsələnəndi, güldü. Sonra gözlənilmədən soruşdu:

– Leninqrada nəyə gedirdin?.. Düzünü de, qızın-zadın var, yoxsa gedib alver cləyəcəkdin?

Sərvər dedi:

– Sənə dəxli yoxdur, sən mənim pullarımı ver!

Əjdər bir müddət susdu. Sonra bir cibindən beş-altı badam çıxartdı, o biri cibindən üç dəne cövüz çıxartdı və onları stolun üstünə qoyub altından altından Sərvərin üzünə baxdı:

– Tanıyırsan?

– Tanıyıram! Hamısını sənin xirtdəyindən çıxardacağam!

– Arağımı iç.

– İçmiyəm!

– Çörəyini ye.

– Yemiyəm!

Əjdər stolun üstünə qoyduğu badamdan birini götürdü:

– Şövkətin badamındandır, düz tapmışam?

Sərvər təəccübləndi.

– Bu da Güləz arvadın bizim barının yanındakı cövzündəndir, sizin dal həyətdəki pişpənin bu tərəfində. O pişpənin böyründə bir əncir ağacı vardı, yarpaqları payızda da gömgöy olurdu. Bir də bir alça vardı, tövlə tərəfdə, divarın lap dibində, payızda çiçək açırdı... O alça durumu hələ?..

Sərvər dedi:

– Durur, niyə durmur... Sən mənim başımı bişirmə. Mənim pullarımı ver.

- Pişpişə də durur?
- Məni dolayırsan?
- Dolamuram, soruşuram, dururmu o pişpişə?
- Durur, nə olsun ki?
- Mən o pişpişənin dibində Əli oğlu Mürsəlin qızını öpmüşəm. Sərvər dedi:

- Sən piyansan, ağzına gələni çərənləyirsən!

Əjdər susdu, xeyli vaxt körük kimi fısıldadı, sonra öskürdü, sinəsindən dəhşətli xırıltı qopdu və birdən bu xırıltının içindən qəribə, vahiməli bir səs çıxdı:

- O pişpişəyə deyərsən ki, Əjdər ölürl!..

Və birdən-birə Sərvər baxıb gördü ki, Əjdərin gözləri dolub, gördü ki, Əjdər ağlayır, gözlərinin gildir-gildir yaşı pəncəyinin yaxasına tökülür. Onun Əjdərə yazığı gəldi, bərk yazığı gəldi, bir xoş söz demək istədi, deyə bilmədi, bunun yerinə qabağındakı arağı götürüb başına çəkdi...

- Çörəyini ye.
- Meylim çəkmir.
- Bir arağ da gəlsinmi?
- Özün bilərsən.

Və stolun üstünə bir arağ da gəldi.

O arağın çoxusunu Sərvər içdi, qəsdən içdi. İçdi ki, Əjdər çox içib lap sərxoş olmasın. Ancaq Əjdər onsuz da sərxoş idi.

- Bu gün ayın neçəsidir?
- On üçüdür.
- Bu gün mənim ən xoşbəxt günümdür.
- Sərvər dedi:
- Dur gedək, restoranı bağlayırlar.

Və restoranın işıqları sönəndən sonra onlar ayağa durdular. Əjdər stolun üstünə üç donə onluq qoyub, ofisiyanta heç nə demədən bayıra çıxdı. Bayır soyuq idi: yer donmuşdu, küçə Ay işığında bəmboş işarırdı.

- Saat neçədir?
- On ikiyə qalır.
- Bu gün sən gedəcəksən.
- Niyə axı?

Əjdər bulvar tərəfə döndü və üzünü dənizə sarı tutub xeyli vaxt tənəgiyə-tənəgiyə getdi və nəhayət:

- Səndən alverçi çıxmaz, - dedi.
- Mən alverçi olmağa gəlməmişəm.
- Bə niyə gəlmisən?
- Demədim? Gəzməyə gəlmişəm, istəyirəm Leninqrada gedim.
- Əjdər dedi:
- Mən də gəzməyə gəlmişdim, görürsən də - hələ də gəzirəm.
- Axı səndən mənə nə?.. Mən ki hökumətin pulunu qaçırtmamışam.

Və məhz bu yerdə Əjdərin sinəsindən qopan dəhşət o sözləri deməyinə Sərvəri peşman qoydu. Əjdər döşünü tutub öyilə-öyilə özünü dənizin lap qırağındakı demir məhəccerin üstünə saldı. O öskürdü, Sərvər dediyi sözlərin peşmançılığını çəkdi; aradan xeyli vaxt keçdi və bir xeyli keçəndən sonra Əjdər bir az dikələ bildi. Dikələdi, ancaq dinib danışmadı. Onlar gözlərini dayanız zilləyib durdular... Ay işıqlı idi, Ay göyün ton ortasında dayanmışdı və onun gur işığında dəniz soyuq-soyuq alışıb-yanırdı...

- Deyən, sözümlə bərk deydi sənə... Bağışla, mən elə demək istəməmişdim.
- Yox, oşi, o nə sözdü ki, mən ayrı şey fikirləşirəm.
- Nə fikirləşirsən?
- Bu gün bazarda bir qəribə şey görmüşəm. Səhərdən beynimdən çıxırmı. Bir xırdaca ev köpəyi bir yekə küçə itini qabağına qatıb qovurdu... Ağappaq, el boyda bir şey. Heç tüllab, itə də oxşamırdı... - Nə olsun ki?
- Necə nə olsun? Top boyda bir şey, o boyda iti!.. Özü də görüyədin necə qovurdu. Camaat da baxıb hırıldaşırdı.

Sərvər:
- Sən piyansan, - dedi, - sayıqlayırsan.

Əjdər dedi:
- Bilirsən, o it niyə qaçırdı?

Sərvər dedi:
- Bilmirəm, gəl çıxaraq gedək.

- Hara gedək?
- Hara deyirsen.

Əjdər dedi:
- Onda vağzala tərəf gedəcəyik.

Onlar baş alıb, vağzal سمتə yollandılar və bir az gedəndən sonra yenə Əjdər it barədəki o söhbətin üstünə qayıtdı.

– Mən o itin qaçmağına təəccüb eləmirəm. – dedi – Başqa şeyə təəccüb eləyirəm: o qədər adamın içində heç kəs bilmirdi ki, o yekəlikdə it o siçovula oxşayan tüllabın qabağından niyə qaçır...

– Sən bilirdin?

– Bilirdim, əlbəttə bilirdim! O it gözəl başa düşürdü ki, cama-hatın hamısı o siçovul tüllabının əlbirdir... Ona görə də qaçdı.

– Bundan, yəni nə mənə çıxır ki!

– Heç bir mənə-zad çıxır! – Əjdər hirsli-hirsli dilləndi. – Onu demək istəyirəm ki, mənim o itə yazığım gəldi.

Donmuş sahil yolunu xırçıldada-xırçıldada onlar bir müddət də səssiz-səmiş yeridilər. Sonra Əjdər özünü bir skamyanın üstünə saldı:

– Saat neçədir?

– Birin yarıdır.

– Az qalıb ki!

– Nəyə az qalıb?

– Poyezdin getməyinə.

– Axı sən mənə niyə qovursan burdan?.. Pullarımı xərclədiyən üçün?

– Xeyr, bilirəm ki, sən burda ilişərsən, özü də tez ilişərsən.

– Bəs Teymur niyə ilişmir?

– Teymur heç vaxt ilişməyəcək.

– Bəs mən niyə ilişirəm ki?

– Çünki sən satqın deyilsən!

Yenə həmin xırıltılı nəfəs, yenə həmin fisilti, həmin dilxorçuluq. Üstəlik, Əjdərin gözləri də qızarıb, get-gedə qan çanağına dönürdü. Və Sərvərin Əjdərə bərk yazığı gəlirdi. Sərvər çaşıb qalmışdı: çıxıb getsinmi, necə getsin? Qalsın, nədən ötrü qalsın? Əjdərdən ala biləcəyi puldan o, hələ restoranda ümidini üzmüşdü.

Sərvər birdən-birə saatına baxıb:

– Gedirəm, – dedi.

– Düz deyirsən?

– Mən səni birdən-ikiyə aldatmışam?

Əjdər ayağa durdu:

– Pulların pravadnikdədir, – dedi. – Yeddinci vaqon – Teymur deyib sənə. Beş yüz manatdır, rayona çatanda alacaqsan. Bu küçə ilə düz gedib, vağzalın qabağına çıxacaqsan. Di, yeri get. Mən xarabam, çox xarabam, mən sənnən vağzala gedə bilməyəcəyəm...

Bir dəstə onluq idi. Bir qoşa dəftər varacağının arasına qoyulmuşdu və varacağın ortasında xırda, solğun karandaş yazısı vardı:

– “İstəmədim bu şəhərdə qalasan,

Qalıb burda mənim kimi olasan.

Vaxt gələr ki, bu sözümlü bilərsən,

Gəlib qəbrim üstə rəhmət deyərsən”.

Sərvər pulları pravadnikdən alıb, cibinə qoydu, o yazını pravadnikin yanındaca oxudu, sonra kağızı da səliqə ilə büküb, cibinə qoydu. ...Və o sözləri Əjdərin şeirlə yazmağına Sərvər qətiyyətlə təəccüblənmədi, çünki haçansa, məktəbdə oxuyanda, o özü də bir qıza şeirlə məktub yazmışdı və o vaxtdan bildirdi ki, dünyada elə şeylər var ki, onları yalnız şeirlə demək olur...

ANAR

(1938)

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatını təkcə ölkədə yox, onun hüduqlarından çox-çox uzaqlarda da layaqlı təmsil edən və sevdiren Xalq yazıçısı Anar klassik bir sənətkardir, böyük ictimai xadim, millətin haqq səsini bütün dünyaya vayan qüdrətli ziyalıdır. O, 1938-ci ilin mart ayının 14-də Bakı şəhərində şair Rəsul Rzanın ailəsində doğulmuşdur. Doğma şəhərində onillik musiqi məktəbini (1955), ADU-nun filologiya fakültəsini (1960), Moskvada Ali sənəri (1964) və Ali rejissorluq kurslarını bitirmişdir (1972).

Əmək fəaliyyətinə 1960-cı ildə Azərbaycan SSR EA Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində elmi işçi kimi başlamış, sonra Azərbaycan SSR Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində redaktor, "Qobustan" incəsənət toplusunun baş redaktoru işləmiş, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Birinci katibi olmuşdur. 1991-ci ildə həmin qurumun sədri seçilmiş, müxtəlif illərdə SSRİ Ali Sovetinin və Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı olmuşdur.

Ədəbi fəaliyyətə tələbəlik illərində başlamış, ilk hekayələri 1960-cı ildə "Azərbaycan" jurnalında (№12) çıxmışdır. Sonralar yazdığı "Molla Nəsrəddin-66" hekayələr silsiləsi, "Ağ liman", "Bəsmətbəli evin altıncı mərtəbəsi", "Əlaqə", "Macal" kimi roman və povestləri, "Adamın adamı", "Qaravəlli", "Şəhərin yay günləri", "Səhra yuxuları", "Təhmina və Zaur" və s. dramatik əsərləri ona böyük ədəbi şöhrət gətirmişdir. Bu əsərlər dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunaraq Rusiya, Almaniya, İsveçrə, Çexoslovakiya, Macarıstan, Bolqarıstan, Polşa, Türkiyə, habelə Özbəkistan, Moldova, Türkmənistan, Tatarıstan və b. ölkələrdə böyük tirajla buraxılmış, tamaşaçılara qoyulmuş, dünya xalqlarının Azərbaycan ədəbiyyatına maraq və sevgisini artırmışdır.

"Vahimə" hekayəsi yazıcının "Əsərləri"nin IV cildindən (Bakı, Nurlan, 2004) götürülmüşdür.

VAHİMƏ

(hekayə)

İlk qışqırq
Gələcək günlərin vahiməsidir bəlkə,
Sən sükut –
Ömrün yorgunluğuna məlhəm –
Sakit, sərin bir kölgə.

Rəsul Rza

Həkim Oruc həyatından razı idi. Səhhətindən şikayəti yoxdu. Qırx beş yaşın içindəydi, indiyə qədər heç zəkəm də olmamışdı. Ailəsi sarıdan da arxayındı. Özündən altı yaş böyük arvadı Pakizə evdar qadın idi. Ev-əşiyi həmişə səliqə-sahmanlı, bişirib-düşürdüyü xörəklər ləzzətli, özü iddiasız, təmənənəsiz, dilsiz-ağızsız. Heç vaxt orini: hara getdin, hardan gəldin, tez gəldin, gec gəldin – deyə, diğ cləməzdi.

Oruc hər səhər yuxudan durub mətbəxdə təzə dəmlənmiş pür-rəng çayını, soyutma yumurtasını, ya qayğanağını (bir gün soyutma yumurta, bir gün qayğanaq), yağ-çörəyini, pendir-çörəyini hazırlayırdı. Köynəyi, kostyumu, qalstukunu təzəcə ütülənmiş, çəkmələri silinmiş, paltarlarını, ya pləşinin düymələri dənən bir balaca boşal-mışdısı, səhər yenidən bərkidilmiş olardı.

Oğlundan da razı idi – orta məktəbi qızıl medalla bitirmişdi. Ali məktəbə də əsasən öz gücünə girmişdi (əlbəttə, Oruc da bir balaca saqqal tərətmişdi). İkinci kursdan, yəni də Orucun bir balaca səyile Moskvaya İkinci Tibb İnstitutuna keçirilmişdi. Hər həftə ata-anasıyla telefonla danışır, hər bayramda təbrik məktubları göndərirdi. Oruc da hər ayın başında oğluna əvvəlcədən sözləşib müəyyən-ləşdiriyi məbləğdə pul keçirirdi.

İşini sevirdi. Şəhərin tanınmış psixiatrlarından idi. Xəstələrin qəribəliklərinə, bəzən hətta əcaib hallar alan sapıntılılarına çoxdan alışmışdı, bundan danlımırdı, kiməsə yardım edə biləndə məmnun olur, ümidsiz, sağalmaz xəstəliklərin aqibətini isə ürəyinə salmırdı – axı belə dərdlərin çarəsi ondan, həkim Orucdan asılı deyildi... Əlbəttə, məsələnin maddi tərəfi də vardı və həkim Oruc rifahını özgələrin bədbəxtçiliyi üzərində qurduğundan vicdan əzabı çəkəsi deyildi – bu onun sənəti idi. Sənətinə, peşəsinə yaxşı yiyələnmiş mütəxəssis idi. Kiminsə vəziyyətini yüngülləşdirə bilməmişsə, kimisə

sağaltmışdısı, ya müalicə etmişdisə, ya ancaq elə müayinə edib çərəsizliyini təsdiq etmişdisə, bunun müqabilində halal haqqını alması təbii idi. Halal saydığı haqq rəsmi məaşından ölçüyəgəlməz dərəcədə artı olurdusa, bunu da ədalətli hesab edirdi. Axı çıxardığı ad, təcrübəsi, biliyi onun qədər maaş alan bir çox başqa kolleqalarından, işdaşlarından dəfə-dəfə üstün idi. Xəstələrin, daha doğrusu, xəstə ziyələrinin başqasını yox, məhz həkim Orucu axtarması, onun qəbuluna düşmək cəhdləri, bunun üçün istənilən məbləği verməyə hazır olduqları da danılmaz həqiqətdi. O da vardı ki, xəstəxanadakı iş saatlarından əlavə həftənin iki günü, axşamlar həkim Oruc pasiyentləri öz evində də qəbul edirdi. Bir sözlə, son on-beş ildə həkim Orucun heç bir maddi sıxıntısı yox idi. Pəncərələri dənizə baxan kooperativ evdə dördotaqlı mənzil almışdı, onu tamamilə yenidən təmir etdirmişdi, yeni, bahalı, naxışlı parketlə döşətmiş, qapı-pəncərələrini palıd ağacından düzəltmiş (həm də otaqların arasındakı qapıları yarımdairevi tağ şəklinə salmışdı), tavana və divarlara qabartma bəzəklər vurmuş, hər otaqçün, mətbəx və evyançün xarici mebel dəstləri almışdı. Otaqları, dəhlizi xrustal vazalar, bərg vuran çilçiraq işıqlandırır. Üç televizoru, iki müxtəlif sistemli videosu (biri də bağda idi), lazer diskləri çaldıran cihazları vardı. Xarici səfərlərə videokamerayla çıxardı. Özünün sürdüüyü içi maqnitofonu, stereodinamikli “Volqa”sı və Mərdəkanda bağı vardı.

Elə bütün rahatlıqlar da bu bağdan başladı. Daha doğrusu, əvvəl hər şey son dərəcə uğurlu və xoş idi. Bağı beş il bundan qabaq almışdı. Orucdan əvvəl bu bağ 88-ci ilin məlum hadisələrindən sonra Bakıdan Moskvayə köçmüş bir erməni həkimin imiş. Ermənidən qalma birmərtəbəli evin ikinci mərtəbəsini və geniş evyanını Oruc tikdirdi. Hamamı genişləndirib sauna qurdu, yeni mebel aldı. İyul, avqust aylarını bağda Pakizəylə qalardı. Yay tətilərində Moskvadan gələn oğlu da bir-iki həftəni bağda keçirirdi. İlin qalan aylarında isə hər həftənin sonunda Oruc bağa tək gəlirdi. “Tək” deyəndə, yəni ki...

Cümə günü axşamtərəfi axırıncı pasiyentlərini qəbul edib evinə gedər, paltarını dəyişər, “Volqa”sına minib bağa yollanardı. Son üç ildə – Ofelyayla əlaqələri başlandı bəri – iki həftədən bir – əvvəlcədən sözləşdikləri kimi – şənbə günü Ofelya bağa, Orucun yanına gəlirdi. Bütün günü bir yerdə olardı. Ofelya bərabər yaşadıqları ata-anasına: – “Növbətiçiyəm”, – deyib gəcəni də Orucun

yanında qalardı. İlk vaxtlar Oruc bir az vicdan əzabı çəkirdi ki, Pakizənin belə səliqə-sahmanla hazırladığı yeməkləri – qızardılmış eti, kartofu, dolmanı, ya toyuğu, göyertini, turşunu, pomidor-xiyarı, meyvəsinəcə ayrı büküüyü təamları Ofelyayla birlikdə həzmirabədən keçirir, bala-bala sorabdan, konyakdan vura-vura. Sonralar bu vərdiş halını aldıqca daha heç bir vicdan sızılıtlarını da vəcino almırdı. Bazar günü səhər Ofelya ondan qabaq oyanar, çay damləyər, bərabər qəlyanaltı edirdilər. Sonra Ofelya çıxıb gedərdi. Oruc bel götürüb meynələrin dibini belləyər, şlanqı götürüb bostana su verərdi.

Saat 12-də – 1-də dostları gələrdi. Mehdimin sürücüsü axşamdan basdırma edilmiş tikələri şişə çəkəndə, ocaq qalayanda Oruc dostlarıyla saunada pivələyər, çıxıb nərd atardı. Sonra qabırğa kababını dişlərinə çəkib bir-birləri haqqında bəlağətli tostlar deyərdir. Axşama yaxın tostlar tükənər, dostlar yorulur və Mehdimin maşınına minib Bakıya yollanırdılar. Oruc isə bağdakı videosunu qurub Amerika detektivlərinə baxardı. Porno filmləri (onların kolleksiyasını burda, bağda saxlayırdı, bir o çatmırdı ki, Pakizə belə filmlərə baxsın) isə şənbə günü axşam Ofelyayla birgə seyr edərdi. Ekranda gördükləri onların yataq davranışlarını daha da çözdürürdü.

Bazar ertəsi tezənd Oruc səhərə gələrkən hiss edərdi ki, bu iki gün yarımda əməlli-bağlı dincəlib, bütün stresslərdən uzaqlaşib və yeni bir həftənin gərginliklərini yaşamağa hazırıdır. Evdə paltarını dəyişib işə gedər və yeni bir həftə dəyişməz cədvəl üzrə gündəngünə keçirdi: gündüzlər iş, bazar ertəsi və xas günü axşamlar evdə xəstələrin qəbulu, çərşənbə günü axşam Mehdigildə preferans. Udduğu da olurdu, uduzduğu da. Çox da böyük məbləği oynamırdılar, elə-bələ məşğuliyət üçün. Cümə axşamları, demək olar ki, hər həftə pəs-məzara gedərdi. Bəzən hətta iki-üç yerə. Tanışları çoxdu və xeyir-şər, necə deyərler, boredü.

Tanış çox, dostu azdı. İki-üç dostuyla nadir hallarda siyasətdən danışdırlar. Maraqları – peşələri və peşələrinin yaratdığı maddi imkanlar, ailələrinin rifahı idi. Bir də qadınlar. Hamısı hələ cavan erkəklər idi və hamısının həyatın zövq-səfasına aludəliyi, həyatdan kam almaq istəyi təbii idi.

Bir-birini sürətlə təqib edən gərgin ictimai-siyasi hadisələrdən uzaq olmağa çalışırdılar. Tez-tez dəyişən iqtidar-müxəlifət xadimlərinin heç birinə inanlar yoxdu. Nə onların səmimiyyətinə inanır-

dılar, nə davalarının doğrudan-doğruya xalq yolunda olduğuna... Əmindir ki, hamısının məqsədi yalnız iş başına gəlmək, qapışdır-malını qapışdırmaq, qamarlanmalını qamarlamaq, ələ keçirməliyə ələ keçirmək idi. Orucun indiyəcən öldə etdikləri bəsi idi, artığını istəmədi, bilirdi ki, artıq tamah baş yarar.

Həyatın şövqünü, ləzzətini dadmaq üçün də su perisinə oxşayan iyirmi beş yaşlı Ofelyası vardı.

Ofelya Orucugilin xostəxanasında şəfqət bacısıydı. Beş il qabaq orə getmiş, ayrılmışdı. Xasiyyətləri tutmamışdı, bir ildən də az sürən nikhələri uğursuz olmuşdu.

Orucun gözü Ofelyanı çoxdan tutmuşdu, amma Ofelyadan da gözəl, gənc qızları əlinə almaq üçün hər imkanı vardı – boy-buxunu, yaraşığı, geyinib-kecinməsi, təcürbəsi, dillo tovlamaq məharəti, pulu, bağı, maşını. Məhz Ofelyanı seçməsi bəlkə də gənc qadın Şüvə-landa – Orucun bağına nisbətən yaxın yerdə yaşaması oldu. Bir dəfə bağdan şəhərə qayıdarkən Ofelyanı elektrik qatırı stansiyasına tərəf addımlayan gördü, maşını saxladı və yalnız onda bildi ki, Ofelya burda yaşayır. Orucun bağı Ofelyanın ata-anasıyla yaşadıqları evlə elektrik qatarlarının dayanacağı, bazar, dükənlərin arasında idi, odur ki, gənc qadın məhz bu yolla gedib-gəlməsi heç kəsə heç bir şübhə oymatmazdı. Bağ qapısına gedən yol isə kor dalanın dibində idi, bura burulandan sonra da, ya burdan çıxanda da kiməsə görə bilməzdi. Oruc boynuna almaq istəməsə də, Ofel-yayla münasibətlərinin yaranmasında bu mühazirələr də rolı vardı. Hər halda, əlaqələri üç ilə yaxın davam etdirdi və işdə görüşsələr də, sevgi gecələri ayda iki, ya üç dəfə olduğu üçün bir-birindən doyub usanmamışdılar, bir-birinin pisin vurmamışdılar. Əlbəttə, Oruc bir az ondan narahat idi ki, onun özüyçün yalnız xoş bir macərə olan bu əlaqə Ofelya üçün daha böyük bir hissə, duyğuya çevrilə bilər... Amma deyəsən, Ofelya yetərincə ağılbaşında bir qadın idi və çılgın, xoş keçən bu şənbə görüşləri, Orucun vaxtaşırı bahalı hədiyyələri onu tamamilə təmin etdirdi, bəsi idi. Ayrı bir şey istəmədi, ayrı bir şey gözləmədi və ayrı bir umacağı yoxdu.

Müayinə və müalicə, maddi imkanlar, ailə sakitliyi və sabitliyi, oğlunun gələcək yüksəlişi, bağın açığı havası, bellə ağacların dibini işləməsi, Ofelyalı şənbələr, dost məclisləri, preferans, nörd, video-filmələr – dəqiq ömür cədvəli Orucu çəpər içinə salıb qoruyurdu və bu çəpərin, bu divarın dalında qaynayan, çalxalanan, kükrəyən, qan

axıdılan, göz yaş tökülən dünyanın ona elə bil, heç dərli yoxdu. Bəlkə bu elə özü də dünyanın mühafizə olunmaq, qorunmaq və xilas olmaq yolu idi, dünyanın onsuz da heç vaxt, heç kim tərəfindən düzəlməyəcək dərdlərini Orucun öz içinə salmaması üçün bir üsul, vasitə idi. Öz xoşumuzla gəlmədiyimiz bu beşgünlük dünyanın beş gününü də qara görmək, dörd-bəla içində yaşamamaq həddi idi.

Şəhərdən şikayətçi olmadığı kimi, yuxusundan da şikayətçi deyildi. Adotən 11-də, 12-nin yanında yuxulayar, səhər 7-də, on gecə səkkizin yanında durar, idman edər, yay-qış düşən altına girirdi. Amma son vaxtlar hərədən bir yuxusu qaçardı. Ələlxüsus da, axşam-dan yatıb gecəyarısı qəfləten oyananda, səhərcənə yata bilməyib yataqda qurcuxa-qurcuxa qalanda halı yaman olurdu. İlan-qurbağa girirdi beyninə. Yaşının xofu basırdı onu – olliye nə qalıb ki... Əlildən sonra isə nə həyatı yaşayasan? Xəstəliklər, qarşıdan gələn qocalığın soyuq nəfəsi, ölümün honiri... Nə qalıb, lap az. Sonra nə olacaq? Heç nə... Oruc atəst təbriyə almışdı, nə o dünyaya inanırdı, nə cənnətə, nə cəhənnəmə. Həkim kimi insanın hansı maddələrdən ibarət olduğunu və beyni sönəndən sonra bu maddələrin hansı sürətlə, hansı ardıcılıqla çürüyüb dağılmasını təsəvvür etdirdi. Köhnə təbirlə deyilsə, ruh həkimi idi, ruhun da məhz müəyyən maddi funksiyalarla, beynin sağ və sol yarımdairələrinin fəaliyyəti ilə bağlandığını bilirdi. Beyin sönən kimi heç bir ruh-filan da qalmır, heç hara da uçub getmir, qayıtmır. Bu barədəki bütün söhbətlər, son zamanlar hətta elmi də geyindirilən söhbətlər də ancaq nağıldır, əfsanədir, xam xəyallərdir, xurafatdır, vəssalam. Birçə bu yaşadı-ğımız həyat var. Birçə bu gördüyümüz, eşitdiyimiz, duyduğumuz dünya var. O da beş gündür və beşi də qara. Hünər bu qara günləri istədiyən rəngə boyamaq və o rəngdə yaşamaqdır. Son vaxtlara qədər Oruca elə gəlirdi ki, bunu bacarıb. Amma indi, onun çəpər çəkib dünyanın qılı-qalından ayrıldığını həyat müxtəlif həmlələrə moruz qalırırdı və çəpərin, divarın dalındakı sel bu sədləri laxladırıb yıxa, ya qabarıb aşırı bilərdi. Qəfləten soviyyəsi qalxmağa başlayan Xəzər qabarıb dambalarlı, körlüləri, bulvar məhəccərlərini aşan kimi.

İctimai həyatın təlatümləri – mitinqlər, tətillər, Qarabağ davası, hakimiyyət çəkişmələri və hakimiyyət dəyişmələri hətta Orucun peşəsinə də təsir göstərirdi. Ruhü xəstəliklər artmış, beynin sapıntıları çoxalmış, yeni maniylər və fobiyalar meydana çıxmışdı. Qohumlarının, ailə üzvlərinin müxtəlif bəhanələrlə tovlayıb Orucun qəbu-

luna gətirdiyi adamların azı əlli faizi Qarabağ problemiylə xəstə idi. Çoxu "mənə imkan verin, iki saata Qarabağ məsələsini həll edim" – deyirdi. 20 dəqiqə deyən, ya iyirmi gün möhlət istəyənlər də olurdu, əmma məsələnin mahiyyəti dəyişmirdi. Yeni bir psixoz əmələ gəlmişdi, hər baxımdan tamam normal olan adamlar yanlış bir xəyalə qapılmışdılar: Qarabağ probleminin həllinə, daha doğrusu, bu həllin tək bir yeganə sirinə vəqif olduqlarını sanırdılar. Bununla da bağlı maniyalar vardı. Bəzilərinə elə gəlirdi ki, məhz bu sirdən agah olduqlarına görə təqib edirlər – ermənilər tərəfindən, özümüzlükülər tərəfindən, Moskva tərəfindən, KQB tərəfindən. Hətta biri iddia edirdi ki, Staravoytovanın kosmik qüvvələrlə əlaqəsi var, onları ermənilərin tərəfinə keçirib və onun özünü də bu sirni bildiyinə görə kosmosdan izləyir, güdür, təqib edirlər. Fobiyalara, qorxulara qapılanlar da az deyildi. Birisi iddia edirdi ki, yaxın zamanlarda Mingəçevir bəndi partladılacaq, su Azərbaycanın yarısını basacaq. Bakıda əlyazmaları fondu yandırılacaq – odur ki, bu xalqın nə özü qalacaq, nə keçmiş... Başqa birisi hardansa öyrənmişdi ki, Orucun bağı əvvəllər erməninin olub və məxsusi olaraq qəbula gəlmişdi (qohumları gətirməmişdi, özü gəlmişdi). Orucu xəbərdar edirdi ki, erməni bağı evinin divarlarına, ağacların budaqlarına, meynələrə xüsusi kimyəvi maddələr asılıyab. Bu maddələr nə görmək olur, nə duymaq – əmma onun bağda yaşayanlar və qonaq gələnlərin hamısını yavaş-yavaş zəhərləyir, iki-üç aya ölümcül xəstəliyə salır. Oruc o bağda artıq beş il yaşadığını xatırladanda qəbula gələn: nə olsun, – dedi, – bəzən orqanizmin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq xəstəliyin aşkar edilməsi dörd-beş il də çəke bilər. Əmma gec-tez bu xəstəlik sizi yaxalayacaq, nə qədər gec deyil yandırın o bağı, evi, ağacları, meynələri, hər şeyi. Özünü də heç vədə o tərəflərə ayaq basmayın.

Bələmini ilk dəfə görəndə, daha doğrusu, nə üçün gəldiyini biləndə Oruc düşündü ki, bu da ağıl çəmşis psixiyatlıdır. Orucun qəbul saatlarında xəstəxanaya gəlmişdi. Qəbula yazılmışdı. Növbəsi çatanda otağa qısaboylu, enlikürək, qapqara bir kişi girdi. Orta yaşlarında idi, həddindən ziyadə dar alını vardı. Pırpız qaşları qan dammış gözlərinin üstündən ağır tağ kimi asılmışdı. Baxışları da ağır idi. Professional səriştəylə Oruc "olixofreniya" deyər düşündü və onu da düşündü ki, belə daralınlı və ağır baxışlı adam ideal qatil tipidir. Oruc:

– Buyurun, nədən şikayətiniz var? – deyər həmişəki sözlərini dedi.

– Süzdən...

– Nə?

– Süzdən şikayətim var.

Belə sözlərlə Orucu çaşdırmaq mümkün deyildi, çünki tez-tez şəxsən onun özünə qarşı yönəlmiş maniyalarla da rastlaşırdı.

Söhbəti ayrı səmtdən başlamaq üçün:

– Adınız nədir? – dedi, halbuki, qarşısındakı kağızda adı yazılmışdı.

– Adım Bələmi, fəmilim Dadaşov. Süzün də yanınıza gəlmışəm onunçün yox ki, xəstəyəm. Xəstə-filan deyiləm. Süzdən şikayətçiyəm. Süz mənim bağımı tutmusuz.

Oruc sifətini yaxşı xatırladığı erməni həkimi yadına saldı və:

– Yanılırsınız, – dedi, – o bağı bir erməninin idi, həkim idi, beş il qabaq Moskvaya köçdü, o bağı da mənə verdilər.

– Mən yox, süz səhv edirsiniz. Ermənidən qabaq o bağı mənim atamın olub, ondan qabaq da bobamın. O yer bizim dedə-baba yerimizdi. Gavar eşitmiş olarsız: Məşədi Dadaş mənim bobamdır. Gəlmişəm halal haqqımı istəməyə süzdən. İndi, Allaha çox şükür, elə vaxtdır ki, hərə öz köhnə mülkünü, malını qaytarır, süz də halal xoşluqla qaytarın bizim bağımızı ki, arada artıq-əskik söz-söhbət olmasun. Burda alayı məsələ ola bilməz. Nöşün ki, təmiz söhbətdir.

Oruc bir müddət kərxub qaldı. Qarşısındakı adam xəstəliyin müəyyən əlamətlərini bürüzə versə də, hər halda, xəstə deyildi və dedikləri də bəlkə həqiqətə uyğun idi; ola bilsin ki, ermənidən əvvəl haçansa bu bağı onun dedə-babasının olub. Əmma indiki məsələnin bu sayaq qoyuluşu nə dərəcədə ağlabatan söhbət idi.

– Bilmiyəm əvvəl kimin olub, – dedi, – əmma mənə oram Bağlar idarəsi verib. Siz də ora mürciət edin.

– Mən ora mürciət-filan etməyəcəyəm. Birmincisi ona görə ki, əlimdə heç bir kağız-filan, kupça-filan yoxdu. İkincisi də, süz izvestni adamsuz, sizdən alıb bağı mənə verməyəcəklər ki...

– Bəs onda məndən nə istəyirsiniz?

– Elə onu istəyirəm də... İstəyirəm ki, özünüz könül xoşluğuyla o bağı mənə qaytarasız.

Orucun dilinin ucuna gəldi ki, desin "başın xarab olub?", əmma vaxtında yadına düşdü – bu ifadəni kim işlətsə də, psixiatrın işlətməyə haqqı yoxdur.

– Yaxşı, – dedi, – mən beş ildir ki, o bağdayam. İkinci mərtəbə-sini tikdirmişəm, başqa abadlıq işləri görmüşəm. Bu beş ili harday-dın? Bütün bunları mən eləyib qurtarandan sonra niyə ayrılmısan?

Baləmi:

– Bunun səbəbi ayrudu, – dedi. – Amma dəxli yoxdu. Xərc çək-mişən, onu danışıraq – xərcivi qaytararaq. Amma sən də o bağı mənə qaytarmısan. Atamın böyük oğlu mənəm, o bağı mənə düşür. Nə deyirsən, mən ölüm, təmiz söhbətdir?

– Yox, təmiz söhbət deyil, – saatına baxdı, – mənim də burda sizinlə boş yerə çənə döyməyə vaxtım yoxdur. Xəstələr gözleyir. Sizi də xəstə bilib qəbul elədim. Xoş gəldin.

– Deməli, bağı mənə qaytarmırsız?

– Yox.

– Nöşün?

– Bu barədə danışmağın mənası yoxdur. Bağı mənə veriblər, mənəmdir, mən də yaşayacağam orda.

– Yox, mən qoymayacağam siz orda yaşayasız. Bundan sonra bir gün də orda qala bilməyəcəksüz.

– Niyə?

– Onu mən özüm bilərəm.

– Yandıracaqsan bağı, ya qapısına tank qoyacaqsan?

– O mənim öz işimdir.

– Yaxşı, sənin bu şantajını milisə xəbər versəm, necə?

– Elə mən də onu istəyirəm də... İstəyirəm ki, mənə tutsunlar, özü də süz tutdurasız. Süzü hamı tanıyır. İndi də o əvvəlki vaxt deyil, qəzetdə, mitinqdə, hər yerdə səni yaş yuyub quru sərəcəklər ki, pəs filankəs, böyük alim, həkim, adı bir kəndçi balasının bağını mən-gir-ləyib, özünü də tudurub, basdırıb qazamata, balalarını yetim qoyub.

Orucun artıq hövsələsi çatmırdı.

– Bilirsen nə var? – dedi. – Əlim-ayağım sənə dəyməmiş, dur bu saat çıx bayıra, yoxsa özüm qulağından tutub ataram. Əlindən gələni də beş qaba çək. Amma bir də bura ayaq basma, gözümlə səni görməsin.

Baləmi aramla ayağa durdu, sifəti əvvəlki kimi tutqun, baxışları ağırdı.

– Neynək, – dedi. – İki oğlum var, böyüyü Hüseynağadır – iyirmi bir yaşında, kiçiyi Həsənağa – on doqquz yaşında. Mən də ala bilməsəm o bağı, oğlanların alacaq. Amma özgenin malına sahib çıx-maq Allaha da xoş getməz. Adamlardan qorxmursan, Allahdan qorx.

Yavaş-yavaş qapıya tərəf addımladı, çıxdı.

Cümə günü idi, səhər bağda Ofelyayla görüşməli idi. Oruc Ofel-yanı çağırdı.

– Səhər təcili işim çıxdı, – dedi. – Bağa gedə bilməyəcəm. Qalın gələnin həftəyə.

Ofelya dinmədi.

***

Gələnin həftə də bir bəhanə tapıb Ofelyanı xəbərdar etdi. Bağa getməyəcəyini dedi. Getmədi də. Nəinki şənbənin məhəbbət gecə-sindən, bazarın dost məclisindən də imtina etmişdi. Bundan təəc-cüblənən dostlarına: – Bağın işığını, qazını kəsiblər, – demişdi, – bu soyuqda işıqsız, qazsız orda neyləyəcəyik?

Mehdi:

– Əşşi bu saat Seydığaya telefon edim, – deyirdi, – qazını da açıdırın, adam göndərib işığı da düzəltsin...

Oruc:

– Yox, lazım deyil, – dedi, – bir ustayla danışmışam, gələnin həftə gəlib düzəldəcək. O biri həftə də inşallah görüşərik.

Mehdi:

– Yeri gəlmişkən, o yüksək cərəyanlı xətti də danış, – dedi, – bağdan kənara çıxarsınlar.

Orucun bağının üstündən keçən yüksək cərəyanlı məfilləri de-yirdi. "Bir gün, Allah eləməmiş, küləkdə qırıb düşər, xəta çıxardar".

Orucun özünün də fikri vardı ki, montyor çağırıb bu xətləri bağ-dan kənara çıxartdırın, amma heç macal tapıb bu işi gördürə bilmirdi.

Bağa getməməyinin səbəbi qorxu deyildi. Baləmidən qorxub eləməirdi. Qorxduğu o idi ki, Baləmi gəlib bağda Ofelyayla onu pusa bilər, qızın valideynlərinə xəbər verər, bir söz, həngəmə, dava-morəkə qalxar, hər ikisi – Oruc da, Ofelya da biabır olar. Yox, işdi-şayət, şənbəni ixtisar edib bazarlar dostları bağa yığsa, bundan da Ofelya xəbər tuta, portləşə bilirdi. Elə düşünürdü ki, Oruc ondan soyuyub, bezib, əlaqələrinə xəbər vermək istəyir.

Hər nəyə, iki həftə bağı yolunu tanımadı. Amma bir bəhanə tapıb Ofelyadan soruşdu ki, bəlkə sən taniyasən, kənddən Baləmi Dadaşov adlı bir xəstə gəlmişdi yəmmə. Mülaliçəyə ehtiyacı var, amma bir dəfə gəlib sonra ilim-ilim idi. Ofelya: – Əlbəttə, taniyram, – dedi. – Beş ildə qazamata yatırdı, təzə çıxıb.

– Nə üstə?

– Deyəsən, ölüm hadisəsiydi, bufetçiki öldürmüşdülər. Amma sübut eləyə bilmədilər. Baləmilgil bufetdə içib dalaşmışlar, bufetçiki xub döyüblər. İş ondadır ki, bufetçik orda ölməyib, evinə gəlib, həmin gecə ürəkdan ölüb. Həm də bufetçiki, əsasən, beş barmaqla Ağagül vurubmuş. Baləmi cəmişi iki-üç dəfə kollə atıb. Hər nəyisə, beş il verdilər, dörd il yatdı, çıxdı. O vaxt bütün kənd danışırdı bu əhvalatı.

İki həftə sonra Oruca elə gəlirdi ki, qarmaqarışlıq bir yuxu görüb – Baləmi-filan adda adam da heç yerli-dibli yoxdur, yuxusuna girib. Ödur ki, nəhaq yerə bağdakı xoş günlərdən, saatlardan əl çəkib. Sabah, cümə günü hökmən Ofelyayla sözləşəcəm, şənbə onunla bağda görüşəcəm, bazar günü isə dostlarımla kababa dəvət eləyəcəm.

Bu xoş niyyətlərlə yatağına təzəcə girmişdi ki, telefon zəng çaldı. Əlini uzadıb çarpayısının yanındakı telefon dəstəyini qaldırdı.

– Allo.

– Salam-ələyküm. Baləmidir.

– Kim?

– Baləmi. Keçən ay yanına gəlmişdim, yadunda? Atamın bağı məsələsiyçün. Bir fikrə gəldün?

Oruc əvvəl dərhal dəstəyi asmaq istədi, sonra nədənsə, asmadı.

– Mənim ev telefonumu hardan bilirsən? – deyər soruşdu.

– Çətin iş imiş bəgəm? Adresivü də bilirəm. Yaxşı nə oldu, sözlün nədi?

– Sözlüm əvvəlki sözdü. Get özünə iş tap. Bir də mənə zəng eləmə.

– Çox əcəb. Amma bircə xahişim var səndən.

– Nə xahiş?

– Bir qələm-kağız götürüb yaz.

– Nə yazım?

– İndi deyəcəyəm. Yazarsan.

Altı nömrə dedi və Oruc da öz-özünə tövəcüb qalaraq yazdı.

– Yazdın?

– Bu nə rəqəmlərdir belə?

– Mənim telefonumdur. Haçan ki, bir fikrə gəldün, yəni haçan ki, bağı mənə qaytarmaq istədin, bu telefonla zəng elə, bir saata qulluğunda hazırım.

Oruc hirsli dəstəyi yerinə qoydu, indicə telefon nömrəsi yazdığı kağızı cırmaq istədi, amma hər ehtimala qarşı cırmadı, qatlayıb cibinə qoydu.

Səhər Ofelya özü ona yanaşdı. Dəhlizdə o yan-bu yana boy-landıb heç kəsin görünmədiyini müəyyənləşdirəndən sonra yenə də pıçılıyla:

– Darıxmamısan? – dedi. – Sabah görüşək?

– Sabah yox. Gələn həftə mütləq.

***

Gələn şənbə də bir bəhanə tapdı. Yenə bağa getmədi.

Sonrakı həftə cümə axşamı isə Ofelya izin istədi ki, işdən iki saat tez çıxsın.

– Anamla hüçür yerinə gedəcəm, – dedi.

Oruc izin verdi:

– Rəhmətə gedən kimdir?

– Arvadı anamla tanışdı, mən də qızını tanıyıram, – birdən Ofelyanın ağlına nə isə gəldi. – Vaxsey, – dedi, – tamam yadımdan çıxıb. Axı onu sən də... siz də tanıyırdınız?

– Kimi?

– Rəhmətə gedəni. Sizin yanınıza da gəlmiş bir dəfə. Hələ mənəndə də soruşdunuz.

Oruc hiss etdi ki, ürəyi bərkənd döyünməyə başladı.

– Baləmi? – dedi.

– Hə də... Baləmi... Obsirni infarkt olub, ölüb.

***

Heç kəsin ölümünə sevinmək olmaz, günahdı. Amma o gün işdən çıxıb evə qayıdanda Oruc, elə bil, bir yüngüllük hiss edirdi, bir arxayınlıq, sakitlik duyurdu. Səhər işdə isə Ofelyaya:

– Bağa gedirəm, – dedi. – Sabah gözləyirəm.

***

Pakizəyə:

– Çoxdan bağa dəyməmişəm, – dedi. – Sabah getmək istəyirəm.

Pakizə işini bilirdi. Şənbə günü Oruc bağ paltarını – mavi cins kostyumunu, “Adidas” ayaqqabılarını geyinəndə Pakizə də dağlı çörəyinin arasına səliqəylə düzülmiş kotletləri, ayrıca sellofan paketlərə yığılmış qızardılmış kartofu, vəzərinə, reyhanı, tərşunu, qırmızı turpu, şorabani, soyutma yumurtaları, pendiri, yağı, almanı, armudu,

saftalını iri zənbilə qablayırdı. Mineral və şirəli suları, alkoqollu içkiləri götürəsi deyildi, bağda bunların hamısının bollu ehtiyatları vardı.

Pakizəylə vidalaşmış, zənbili götürüb həyəte düşdü, qarajın qapısını açıb "Volqa"sını küçəyə sürdü və yola düzəldi. Maşının maqnetofonundan Ajda Pekkanın, İbrahim Tatlısesin, Sezen Aksunun həzin mahnıları səsləndikcə Orucun xəyalında iki-üç saatdan sonra bağ evində cərəyan edəcək hadisələr canlanır, bütün bədəndən xoş bir gizilti keçir, gərginləşmiş əzələlərinin ləzzət sobirsizliyini duyurdu.

Bir saatdan, saat yarımından sonra əlaqəpəriyə yaxınlaşacaq, qapını azacıq aralayıb dalana boylanacaqdı, görüşqabağı son deqiqlərinin hövsələsizliyini yaşayacaqdı. Dalanın başında Ofelyanın yaşıl plışı görünəcəkdə, tələsik addımları qapının ağzında avazıyacaqdı, bir addım da atıb qapıdan içəri girəcək və Orucun boynuna atılacaqdı. Oruc bir əliylə Ofelyanın saçlarını, boynunu tumarlayacaqdı, sonra onu qucağına alıb içəri, otağa aparacaqdı. Sonra öpüşəcəkdilər, sonra soyunub birlikdə saunaya girecəkdilər. Saunanın buğlanmış istisindən sonra soyuq duşun altında qucaqlaşacaqdılar. Sauna hərəkətinin tərləri, duşun soyuq damcıları, ətirli şampun – hamısı bir-birinə qarışacaqdı və iki bədən birləşib bir bütün olacaqdı.

Sonra konyak içəcəkdilər, musiqi dinləyəcəkdilər, ayıq vaxtı porno filmlərə baxmaqdan utanan Ofelya içkinin təsiriylə abırna-həyasına qısılmıyacaqdı və ekranda birlikdə seyr etdikləri şəhəvət səhnələrini sonra özləri yataqda canlandıracaqdılar.

Bir aylıq Ofelyasızlığın və doli şeytannın Orucun beyninə qalması bu fikirlər, istəklər, səhnələr, xatirələr və az sonra baş verəcək onu elə həyəcanlandırır, hallandırır, tələsdirir ki, cins şalvarının darlığını hiss edir və bir neçə kilometrlik məsafəni daha tez qət etməyə, vaxtın özünü yeyinləşdirməyə çalışırdı – guya ki, vaxtı yeyinləşdirmək olardı, guya ki, bir-iki saat sonra cərəyan edəcək hadisələrə daha tez çatmaq mümkündür.

Maşının içində Ofelyanın ətrini duyr, toxunuşlarını, nəvazışlərinin hiss edir, xısn pıçıldılarını, iniltilərini eşidir və tələsir, tələsir.

Qəsbənin icad edilən maşının Ofelyagilin evlərinin qabağında keçirəndə elə bil bu birmərtəbəli evdə, bu qoşa pəncərənin arxasında Ofelyanın görüşə necə hazırlaşdığını, alt paltarını, corablarını dəyişdiyini, ətirləndiyini görürdü. Maşını dalana döndərdi, düşüb əlaqəpəriyə iri qıfılını açdı, darvaza laylarını araladı və maşını içəri saldı.

Darvazanı içəridən bağladı, evin birinci mərtəbəsindəki otağın qapısını açdı. Zənbili getirdi, içəridəkiləri soyuducuya düşdü, sobanı qaladı, işıqları yandırdı, televizoru qurdu. Sonra ikinci mərtəbəyə qalxdı; yataq otağı, bar, video orada idi.

İliq bir aprel günüydü və Oruc plışı soyunub aşağıda qaymışdı. Eyvanda bir müddət göziydi, ətraf bağlara, çox uzaqlarda görünən dənizə baxdı, sonra yataq otağına tərəf addımladı və qapının qarşısında quruyub qaldı: qapının üstündə açar vardı.

Oruc gözələrinə inanmırdı. Bağ evinin – darvazanın da, aşağıdakı və yuxarıdakı otaqların da comisi iki açarı vardı, ikisi də onda, Orucda idi. Biri şəhərdə, seyfində, biri cibində. İndi burda, qapının üstündə yuvasına kəp girmiş açar hardan çıxmışdı? Amma hələ bu hərasıymış. Oruc bir də gördü ki, açar yavaş-yavaş dönməyə başladı, yeni içəridən kimsə qapının qıfılını bururdu. Hiss elədi ki, alınmış soyuq tər basır. Bu nə olan şeydi belə?

Açar sonra qədərdə burulub dayandı. Oruc əlini uzadıb qapını açdı və içəri girdi. GİRƏN kimi də diksindi, içəridə adam vardı. Qoribo məxlük idi içəridəki. Sapsarı. Saçı, qaşu, üzünün tükü – hamısı sapsarı. Gözlərinin bəbəkliəri də sarımtıl rəngdə idi. Albinos idi bu adam.

Oruc özünü ələ alıb:

– Kimsən? – dedi. – Burda neyinrson?

Albinos:

– Hüseynağayam, – dedi. – Baləminin böyük oğlu. Babamın, atamın evinə gəlmişəm. Sənin burda nə işin var?

Cin vurdu Orucun başına. Hüseynağanın özünü belə yekəxana, saymazıyana, həyasız aparmağından daha çox Orucu cin atına mindirən o idi ki, bir an bundan öncə bu eybəcər məxlük onun qarşısında, Ofelyayla sədət anları yaşadıkları və yaşayacaqları yataqda yayxanıb uzanıbmış – çökməsini belə çıxarmadan sərələniymiş – əzik bəllilər, adyalın qırıq-qırıq olması buna dələlət edirdi.

– İtil burdan, çıx get, – dedi Oruc. Özü də narazı qaldı ki, əsəblərini cilovlaya bilmir, uşaq kimi hirsələnir, qışqırır.

Hüseynağa yerindən tərponmirdi.

– Atovun, babovun evi hardan oldu bura? Buranı mən tikdirmişəm e. Mən özüm, öz puluma.

Hüseynağa durduğu yerdə durmuşdu.

Oruc fikirləşdi ki, güc işlətməli olsa, hər halda bu arıq, çəlimsiz cavanı üstələyə bilər. Yaşca iki dəfə böyük olsa da, köhnə güləşçi

idi, hələ də formasını saxlamışdı. Amma bir o qalmışdı ki, o, Oruc, şəhərin mötəbər adamlarından biri, tanınmış hökim, yoldan keçənin biriylə yumruq-töpik davasına başlasın.

Vaxt da gedirdi – bir azdan Ofelya gəlsiydi. Hüseynağani burda görməsi, illah da ki, Hüseynağanın Ofelyanı burda görməsi mümkün olan iş deyildi. Ofelya gələncən bu çağrılmamış qonağı burdan rədd etməlidir. Mümkün qədər yumşaq danışmağa çalışaraq:

– Bala, – dedi, – bu məsələlər belə həll olunmur. Atan da yanına gəlmişdi. Fikrimi ona da dedim. Buranı mənə Bağlar idarəsi verib, ora gedin, məhkəməyə, nə bilim hara müraciət edin, həll olunsun. Yoxsa dərəbəylik deyil ki, hələ istədiyini yerə girib otursun. Mən bu saat milis çağırısam, soni tutub dama basarlar. Nə hədlə özünin evinə soxulmusan. Hələ də görmü açarı hardan tapıb düzəltmişən?

Hüseynağa dinib-danışmırdı, yerindəcə hərəkətsiz dayanmış, sarımtıl gözlərini Orucun gözlərinin içinə zilləmişdi. Oruc da danışdıca bu iynə kimi, bizi kimi adamı dəşən baxışların təsiri altında sözlünü qaşdırır, dili topuq çalır.

– Di yaxşı, həvəsdi bəsdı. Çıx get bu otaqdan, açarı da götürürəm. Bax məbədə buralara yaxın düşsən – və son güzəşt kimi – şəhərdə yanına gələrsən, danışarq, – dedi.

Amma əlini uzadıb açarı çıxartmaq istəyəndə Hüseynağanın bədən sifəti dəyişdi. Soyuq gəzlorində, elə bil, qığılcım parladı, ağzi əyildi və əlini çarpayının altına uzatdı.

Oruc yalnız indi gördü ki, meynələrin dibini işlədiyi bel burda, çarpayının altında imiş. Kim getirib onu bura, kim gizlədib çarpayının altında? Kim? Kim getirəcək, əlbəttə, Hüseynağa. Nə məqsədlə?

Məqsədi indi aydınlaşdı. Beli çarpayının altından çıxarıb qul-pundan yapışdı, kənarları bülövlənmiş iti ağzılı dəmirini isə Orucun başına tuşlayıb irəli gəldi.

Sonrakı hadisələr Oruca yuxu kimi, ya kadrları həddən ziyadə yeyin dəyişən, göz qırpımında bir-birini əvəz edən film kimi gəldi. Reaksiyası cəld idi. Hüseynağanın zərbəsinə gözləmədən irəli atıldı, rəqibinin biləyindən yapışdı, o biri əliylə belin sapını tutdu. Sağ dizliylə albinosun paçalarının arasına möhkəm ilişirdi. Ağrıdan Hüseynağa qışqırdı, əli boşaldı. Oruc belini ondan aldı. Amma elə bu vaxt Hüseynağa özünü toplayıb var gücüylə Oruca bir yumruq ilişdirdi. Dünya-ələm Orucun gözündə qaraldı və bütün hadisələrin tam mənasızlığından, məntiqsizliyindən, absurdluğundan tənqə gələ-

rək, illah da tamamilə haqsız, yersiz yediyi yumruğun acığından Oruc lap dəli oldu. Artıq hərəkətlərinə nəzarəti itirərək öləndəki belini hirsli Hüseynağanın təpəsinə endirdi...

...və bu an sanki filmdəymiş kimi yeyin dəyişən kadrlar, indi əksinə aramla, ağır-ağır, yavaş-yavaş axmağa başladı. Hüseynağa yerə çökdü, yarılmış başından qan axmağa başladı, göz bəbəkləri hərəkətsizləşdi, bir nöqtəyə zillənilib qaldı, baxışları dondu. Oruc hökim olduğu üçün bunun mənasını dərhal dərk etdi. Hüseynağa ölmüşdü. Onu Oruc öldürmüşdü. Həm də öz evində. Öz evində, yəni Orucun evində, Orucun bağ evində, hər halda bu bağ, ya ən azı ikinci mərtəbədəki bu otaq Hüseynağagilin deyil, Orucunda, Oruc özü tikdirmişdi. Və indi burda, bu otaqda meyit vardı. Görək ki, vur-tut iyirmi bir yaşlı olan bir gəncin meyiti. Qanı da dökşəməni ləkələmiş, yatağa sıçramışdı. Belin dəmirində qan ləkələri, sapında Orucun barmaq izləri vardı. Son illər Orucun müəllisi yalnız detektiv romanlardan ibarət idi. Videoda da xeyli detektiv film görmüşdü. Odur ki, bu dəhşətli və gözənlənməz hadisə baş verəndən sonra ilk işi cib dəsmalını çıxarıb belin sapını döndür-döndür möhkəm silməsi oldu. detektiv əsərlərdə məhz belə edirlər. Belin dəmirindəki qanı da silmək istədi, amma silmədi; bel sapının üstündə barmaq izləri yoxdursa, üstündəki qanın nə əhəmiyyəti var? Onsuz da biləcəklər ki, Hüseynağa bu belə öldürülüb. Amma kim öldürüb? Qoy bunu tapsınlar. Əvvəlcə başqa bir suala cavab tapsınlar. Hüseynağanın burda nə işi varmış? Özünin bağına nə yolla keçib, bura, otağa necə girib, otağın açarını necə əldə edib? Oğurlayıb? Bu mümkün deyil, hər iki açar Orucdadır. Qəlibin çıxarıb, düzəldirib? Ola bilər. Amma nə məqsədlə? Özünin evinə soxulmaqla, yayxanıb yatağında uzanmaqla bu evə sahib olmaq mümkündürmü? Dünya dərəbəylik deyil axı, qanun var, qayda var.

Məsələ də bunda idi. Bu ana qədər qayda-qanun Orucun tərəfində idi, amma bu andan etibarən, yəni hər hansı səbəbdən, hər hansı şəkildə, şəraitdə olursun, adam öldürəndən sonra qanunun, ədalətin, cozanın hədəfi o, Oruc idi. Cinayət törətmişdi. Mütəəmmim, məqsəssiz, günahkar o idi. Əlbəttə, əgər cinayəti açarsa, sübut edə bilsələr.

Qaçıb xilas olmalıydı. İşin üstü açılanda hər şeyi danmalıydı. "Həç bağda olmamışam. O gün (xəyalı müstəntiqin sualı: nə bilirsiz hansı gün?), yox, o gün demək olmaz. Bir aydır bağda olmamışam

– demək lazımdır. Əslində də belədir də. Bir aydır bağa gəlməyib. Bu günü saymasan. Bu gün də olmamışam. Kim bilir mənəm bağda olduğumu? Pakizə? İndicə evə qayıdıb: fikrimi dəyişdim, – deyərəm, – bağa gətmədim. Yadıma düşdü ki, axşam səhərdə işim var.

Daha kim bilir? Ofelya. Aman Allah, yarım saatdan sonra Ofelya gələcək. Tez çıxıb getmək lazımdır burdan. Gələr, bir az qapını döyüb çıxıb gedər. Bazar ertəsi bir bəhanə tapıb üzrxahlıq edələr. Gələn həftə görüşürük – deyərəm. Amma gələn həftə görüşə biləcəklərimi? Gəlməyə, bu iş necə açılacaq? Meyitin məhz onun bağında, evin ikinci mərtəbəsində olduğu kimin ağına gələcək? Hər halda, bir şey aydındı – bu saatca burdan getmək lazımdır. Belin sapından barmaq izlərini sildi – yetər, qapıdan, başqa yerlərdən silmək lazım deyil – bura onun evidir, öz evində Orucun barmaq izləri olmalıdır da, burda nə var ki? Bu izlərin işi köhnə, ya təzə olduğunu təyin etmək mümkün deyil. Ayrı bir izi yoxdur ki, burda – bəlkə dava ehtiyatında düşməsi qəbul düşdü, ya cibindən bir şey düşüb. Ya başının tükü... Diqqətlə otağa nəzər saldı. Hüseyinə çarpayının yanında yerə sorələnib qalmışdı. Alın yarısından sızan qan dərəcəsinin üstündə göllənir, lehmələnir, meyitin gicgahında, sapsarı birçöklərində laxtalanıb quruyurdu. Qan çarpayının üstündəki çəhrayı adıyla da lopa-lopa ləkələmişdi. Meyitin yanında qanlı bel atılıb qalmışdı. Otaqda dava-dalaşın və cinayətin ayrı izi-sorağı yoxdu. Hər halda Orucun gözüne dəymirdi.

Otağa son dəfə göz atıb evvana çıxdı. Otağın qapısını çırpdı, pilləkənlə tələsik aşağı düşdü, televizorun düyməsini basdı, şnurunu dartıb şəkəldən çıxardı, işıqları keçirdi, sobanı söndürdü, qapını açarlarla bağlayıb darvazaya tərəf getdi, darvazanı açdı, məşını dalana çıxardı, qayıdıb darvazanı bağladı. “Əsas odur ki, məşını itirməyəsən. Hələ ki, mənə burda görün olmayıb. Tez aradan çıxmaq lazımdır”.

Vardış halını almış mexaniki hərəkətlə məşını işə saldı, dar dalandan geniş yola çıxardı, yolboyu kilometr irəlilədikcə beynində fikirlər bir-birinin üstünə qalanır, bir-birini itələyir, bir-birinə ilişib düşüb düşürdülər. Bu fikirlər tünlüyündə, forziyyələr, gümanlar basa-basında düşünü çözmək, açmaq mümkün deyildi. Görən bir səhv buraxmayıb ki, cinayətin açılması üçün bir ip ucu, bir iz-soraqı qoymayıb ki? Bu barədə düşünərkən ağına gəldi ki, yuxarıdakı otağın qapısı üstündəki açarı nəhaq götürmədi. Kimo sübut edə bilirdi ki, bu açar onunku deyil... İki açar varsa, üçüncüsü də ola

bilməzdimi? Bəlkə qayıdıb götürsün? Yox, riskdir, ilişə bilər. Lap elə Ofelyanın özünə rast gələ bilər və onda hər şey qat-qat çətinləşər.

Amma Binə hava limanının yanında keçəndə ağına gəldi ki, bağda başqa bir ip ucu da qoyub – buz dolabındakı yeməklər, meyvələr. Ekspertiza həmin yeməklərin, meyvələrin məhz bu gün götürüldüyünü və deməli, Orucun da bağda olduğunu təyin edə bilər. Tərs kimi göstərtini büküdü qozetlər də bugünkü qozetlər idi. Odur ki, Orucun məhz aprelin bu günündə bağda olduğunu tamamilə doqiq müəyyənləşdirmək mümkündür.

Bu fikrə gələn kimi məşını geri döndərdi. Bağa qayıtmağın riski böyük idisə, qayıtmayıb əşyayı-dəlilləri orda qoymasının təhlükəsi daha artıqdı. Birca Ofelyaya rast gəlməyöydi.

Səkkiz dəqiqədən sonra məşını dalana salırdı. Darvazanı taybatay açmadı, məşını çöldə qoyub özü içəri girdi, soyuducuya qoyduğu bütün yeməkləri, meyvə-tərəvizi təzədən zənbilə yığdı. Qazandakı çörəyi də çıxarıb zənbilə qoydu və hətta zibil torbasından yaş qozetləri – bugünkü qozetləri də birca-birca çıxarıb tualetdən axıtdı.

Yubanmasının ən təhlükəli dəqiqələri idi. Ofelya gəlib məşını çöldə görəcəkdı. Orucun içəridə olduğunu bilib darvazanı tıqqıldadacaqdı. Onda ya darvazanı açıb hər şeyi Ofelyaya izah etməliydı (izah etmək mümkündürmü?), ya da darvazanı açmayıb Ofelyanı nigaran qoymaq olardı. Nigarançılığın sonu necə olacaqdı? Nə qədər gözloyəcəkdı Ofelya qapı qabağında? Bəlkə Oruc sarıdan nigarançılığı, təşvişi, bəd gümanları – sirr saxlamaq ehtiyacını üstələyəcəkdı, qonşulara, ya milisə xəbər verəcəkdı...

Birca Ofelya gəlməyöydi. Həmişə məşuqəsinin gəlişini sobsizliklə gözləyən Oruc indi nəyi varsa verərdi – tək Ofelya gəlməsin. Amma bəlkə Oruc yolda olanda gəlib gedib. Orucun bağdan ayrılıb Binə hava limanının yanında geri qayıtmayıb, yenidən bağa çatması on beş-iyirmi dəqiqə çəkmişdi. Bu müddət ərzində Ofelya gəlib-qayıda bildirdimi? Bəlkə də. Kaş elə olaydı, ya Rəbbim!

Oruc zənbili çöle çıxarıb aşağı otağın qapısını bağladı, yüyürə-yüyürə ikinci mərtəbəyə qalxdı, az qala ayağı bürəyib pilləkəndən kəllə-mayallaq aşağı düşdü. “Birca yıxılıb qıçımı sındırmağım çatmırdı”, – deyər düşündü. Yuxarıdakı otağın qapısına yanaşmış üstündəki açarı çıxardı. Ayaqqabısının ucuyla qapını aralayıb otağın içinə baxdı. Hər şey eynən bəyaz kimi idi – meyit, bel, çarpayı... yalnız qan gəlmeçəsi böyümüşdü...

Oruc tələsik qapını çırpdı, yenə də ayağıyla çırpdı, amma bu çırpmanın səsi bağın və ətrafların sakitliyində çox bərk səsləndi və Orucu hürkütdü. Yuxarı otağın açarını – “üçüncü” açarı quyuya atdı.

“Hüseynəğanın ailəsi hələ faciədən bixəbərdi” – deyə düşündü. Biləndə gör nə vay-şivən qopacaq. Baləminin yeddisi çıxmayıb, böyük oğlu da belə getdi. Doğrudan, müsibətdi. Bu müsibətin, hər halda, ən azı Hüseynəğanın ölümüylə bağlı tərəfinə bəlsək özü olduğunu ağına gətirmək istəmədi, fikrindən qovurdu. Axı onun, Orucun nə təqsiri vardı? Bu monasız haqq-hesab çürütdüyü omu başlamışdı? Omu getmişdi Baləminin evinə, ya Hüseynəğa idi gəlib Orucugiin evinə soxulan? Davanı kim başladı, kim hücum elədi? Oruc belin qulpundan yapışmasaydı, həmin bu belə Orucun təpəsinə enirəcəkdi Hüseynəğa və indi yuxarı otaqda, çarpayının yanında Hüseynəğanın yox, Orucun meyiti sərələlib qalacaqdı. Orucun cinayət əməli yoxdu, etdiyi hərəkət yalnız qanunu özünümdafəyə idi.

Yaxşı, indi ki, belədir, bəs nədən elə indicə maşını milisin qabağına sürmüşsən, hər şeyi olduğu kimi danışmırsan onlara? Hədisələrin məhz belə cərəyan etdiyinə çətin inanardılar. Bütün hörmətimə, izzətimə baxmayaraq, heç cür inanmayacaqlar. Ya tutalım lap inandırlar, hər şeyin məhz mənə söylədiyim kimi olduğunu qəbul etdilər. İş məhkəməyə çıxsasa, onda da bəraət qazandı. Bu halda belə qatillik damğası ömürlük alınma yapışacaqdı. Bu isə bütün çalışmalarımın, işimin, karyeramın sonu deməkdir.

Darvazanı bağlayıb maşını işə salanda, dalandan çıxıb düz yolla sürəndə başında dolayan min bir fikrin məntiqi nəticəsi birdi: hər halda, düz iş görür ki, milisə getmir. Cinayət, cinayət niyə deyirəm, hadisə, bəli hadisə yerində heç bir izi-sorağı qalmayıb. İp ucu yoxdur. Əgər özünü düzgün apara bilsə, heç kəs onun, Orucun boynuna heç bir şey qoya bilməz. Özünü düz apararsa, yəni heç vədə heç vəchlə, heç bir şəraitdə, dindirmədə təminatını pozmasa, özünü heç bir şeydən xəbəri yoxmuş kimi sakit tutsa... apara biləcəkdə özünü, necə ki lazımdır, tuta biləcəkdə... Hər halda peşəkar psixiatr idi – əsəblərini, davranışını, kefini, ovqatını idarə etməyi, özünü ölə almağı və gərək olduğu kimi aparmağı bacarırdı. Heç bir təcrübəli, mahir müstəntiq onu halından çıxara bilməzdi. Gec-tez müstəntiqlə üzləşməyinə isə şübhəsi yoxdu. Axı cinayət (hadisə!) onun bağında baş verməmişdi, axır-əvvəl onun üstünə gələcəkdilər. Heç olmasa izahat almaq üçün. O gün bağda kim olub, açar daha kimdə ola bilərdi, bu

adama (meyiti) tanıyırsınız, görmüşünüzmü, ailələrlə bir müsibətiniz olubmu? Bütün bu suallara dəqiq cavablar hazırlamalıydı. Bir yerdə çəsmədən, karıxmadan dürüst izahlar verməliydi.

Yenə gördüyü detektivləri xatırladı – özünə alibi düzəltməli idi. Xəstəxanaya sürdü. Təəccüblənmiş qapıçıya: – kağızların qalıb, – dedi, – götürməliyəm. Səhərdən oturub işləyirdim, bir də gördüm ki, kağızlarımın bəziləri işdə qalıb.

Qapıçının saati soruşması lap ürəyindən oldu. Həqiqi vaxtı yox, bir saat əvvəli dedi. O vaxtı dedi ki, o vaxt buradan 42 kilometr aralı belə Hüseynəğanın başını yaradı.

Xəstəxanadan çıxıb dükana dəydi. Dış pastası alıb satıcıyla hal-əhval da tutdu. Aptekə girdi, valokordin istədi, “yoxumuzdur”, cavabını alanda haray-həşir qaldırdı. “Haçan sizdən bir lazım olan dərman almaq mümkündür ki, bir saat bundan qabaq da gəlmişdim, divardakı saati göstərdi – aspirin istəmişdim, Allahın aspirini də yoxunuzdu”.

Orucu sifətdən tanıyan satıcı:

– Doktor, – dedi, – aspirinimiz var, sizə kim dedi ki, yoxdur?

– Nə bilim, cavab bir qızdı, bir saat bundan qabaq gəlmişdim. Dedi yoxumuzdu.

– Evo gəldi. Qapımı öz açarıyla açıb zənbillə içəri girəndə Pakizə mat qaldı.

– Bəs sən bağda deyildin?

– Getmədim, – dedi, – yolda yadıma düşdü ki, birisi gün mərəzəm var, materialların hamısı evdə və xəstəxanadadır. Bu gecə oturub sabaha qədər işləməliyəm. Bu zənbildəkiləri də qoy xolodniko, xarab olmasın.

Bu səhnəni hindancırı oynamışdı. Özü də razı qaldı. Amma canında bir vicivə vardı, bütün bədəni xırda-xırda titrəyirdi. Heç cür özünü ələ ala, sakitləşə bilmirdi. İki saat öncə baş vermiş hadisələr fikrindən çıxırmı ki, çıxırmı, dağılırmı ki, dağılırmıdır.

Hamama girdi, əvvəl isti, sonra soyuq duş qəbul etdi. Vannanı suyla doldurub bir müddət orda uzandı. Yadıma saldı ki, isti suyun içində uzanıb damarlarını kəşəndə bu ən rahat intihar üsuludur. “Hansı şeytan belə fikirləri başıma salır” – deyə özünü məzəmmət elədi. Otuz-otuz beş doqiqədən sonra hamandan çıxdı. Fenlə saçlarını qurutmağa başladı. Elə bil, azacıq toxtamışdı. Pakizə gətirib qabağına pürrengi çay qoydu, limonuyla, mürəbbəsiylə.

– Sənə telefon eləmişdilər, – dedi, – dedim ki, çimir, bir azdan zəng eləyin.

Oruc qulaqlarını şəkəldi.

– Kim idi zəng eləyən?

– Tanımadım, dedi ki, adım Baləmidir.

– Kim?

– Baləmi.

Oruc hiss elədi ki, ürəyi qopub düşür. Baləmi! Neçə gün bundan əvvəl rəhmətə getmiş Baləmi. Üç saat bundan qabaq öldürülmüş Hüseynağarın atası.

Heç şübhə yoxdur ki, bu zəng iki-üç saat bundan qabaqki hadisə ilə bağlıdır. Bəlkə “Baləmi” yox, “Baləmigildəndir” deyiblər. Ya bəlkə Baləmi adlı başqa bir qohulan da var. Hər halda bu gün, bu saat Baləmi adının telefonda söhlənməsi quru bir təsadüf ola bilməz, şəksiz ki, bayaqki hadisə ilə bağlıdır.

Pakizo Orucun soyumuş çayını təzələdi.

– Ac deyilsən? – dedi.

Pakizənin bu diqqətçilliyi, qayğısı, ümumiyyətlə, onun davranışı, rəftarı, mülayimliyi və dilsiz-ağızsızlığı nə qədər vacib imiş onunçün, Orucün nə qədər qiymətliymiş – bu barədə düşündü və onu da qəti bilirdi ki, hadisənin (cinayətin!) məğzi bir gün açılsa və hətta Oruc müttəhim olsa, məhkum olunsa (bu da mümkündür), Pakizo onun yeganə pənahı, güvənç yeri, arxalandığı son dayaq nöqtəsi olacaq. Belə etibar və fədakarlığı heç oğlundan da gözləmədi, o ki qalsın başqa qohumlara və dostlara. Bu an Ofelya heç yadına düşmürdü. Yaxşı ki, bu gün bağda rastlaşmadı – Ofelya haqqında yalnız bu baxımdan fikirləşə bilirdi indi.

– Aclığım yoxdu? Səhərdən bir şey dilinə dəyməyib axı. – Pakizo sualını təkrar etdi.

Doğrudan da, səhərdən bəri heç nə yeməmişdi. Amma iştahı da yoxdu. Heç nə yemək istəmədi. Heç nə haqqında düşünmək istəmədi. Kürül-kürül bəd xəbərlər gətirən televizora baxmaq istəmədi. Səhifələri nifrət, hiddət, ölüm, qan saçan qəzetləri vərəqləmək istəmədi. Heç nə istəmədi. Gözlərini yummaq, heç nə duymamaq, heç nə eşitməmək, kimsəni görməmək istəyirdi. Dünyadan tamamilə ayrılmaq, sakit, sərən bir kölgədə tək-tənha dincəlmək istəyirdi. Sözlərdən, sifətlərdən, sözlərdən, cürbəcür fikirlərdən yorulmuşdu. İnsanlardan yorulmuşdu. Normal adam kimi davranan xəstələrdən

və xəstə kimi danışan normal insanlardan yorulmuşdu. Özü özündən yorulmuşdu. Uzun, sonsuz bir sükutun, səsizliyin tamarzısı idi. Son sükutun. İntihar-filan yox. Buna iradəsi, gücü çatmazdı. Hətta isti vannada damarlarını kosib rahatca ölməyi də bacarmazdı. Amma yuxuda ani bir ölüm – əziyyətsiz, ağrısız, qorxusuz, vahiməsiz... nə yaxşı olardı. Sadəcə yatmaq, yuxulamaq, bir də ayılmamaq. Heç vaxt, heç vaxt...

Çaydan bir qurtum alıb gözlərini yumdu. Beynində dolan fikirləri, xəyalında canlanan o moşum səhnəni silib atmaq istədi, başqa şeylər haqqında düşünməyə cəhd etdi. Hətta Ofelyayla oynadıqları cinsəl oyunları xəyalında canlandırmaq istədi, içi bulandı. Uşaqlığına, çayqovuşlarına, six meşə içindəki bulacağı yadına saldı, bir an ayaqlarında o suyun səriniyini duydu, qulaqlarına şırlıtısa doldu və yumşaq kreslodə yavaş-yavaş xumarlanaraq yüngülcə mürgüləməyə başladı.

Qapının zəngi çalındı. Qapı zəngi həmişə əhəngdar, həzin bir melodiyə çalardı (Türkiyədən gətirmişdi bu zəngi), amma indi Oruc yuxuda olduğundanmı, tarım çökülmüş əsəblərinin gərginliyindənmi, ona elə gəldi, lap qulağının dibindən bir sürət qatırı ötüb-keçir, həm də zil fit səsiylə.

Stırayıb ayağa durdu, qapıya gətdi. Adətən, qapını soruşub, ya balaca gözcükdən baxıb açardılar. Oruc nə soruşdu, nə gözcüyə baxdı. Eləcə açdı qapını.

Qapı qabağında dayanan adam Baləmi idi.

***

Sonralar Oruc özü də töəcəbləndirdi: necə oldu ürəyi getmədi, bayılıb yuxulmadı. Axı qarşısında ölü bildiyi bir adam dayanmışdı. Həm də üç saat bundan qabaq oğlunu öldürdüyü adam. O dünyadanmı gəlmişdi? Oğlunun qisasını almağamı gəlmişdi?

Amma Baləmi qisas, intiqam alan adama oxşamırdı. Üzündə xoş, arxayın, dinc bir ifadə vardı. Hətta gülümsəyirdi. İlk və yeganə görüşləri zamanı Oruc bu qənaətə gəlmişdi ki, bu ağır baxışlı adam ömründə gülümsəməyib. İndi qarşısındakı adamın sifəti homin sifəti idi: iki qabaq dişli qızıl. Əvvəlki görkəmindən ikicə şeylə fərqlənirdi – saqqal saxlamışdı, bir də üzünün ifadəsi dəyişmişdi – mülayim, mehribandı. Təbəssümlüydü.

– Bayaq telefon etdim, bəci dedü çimirsən, dedim, he, çimirsən evdə olacaq, bir yerə gətməyəcək. Hava birdən soyuqlaşdı. Xəzri

ösir yaman, belə havada çimib çıxsan, sətəlcəm olarsan. Bir söz həmişə təmizlikdə, səhhəti-vücut. Dedim həkimə bir baş çökim, qapıdan qovmayacaq ki... İçəri girmək olar?

- Buyur.

Bələmi dəhlizdə gödəkcosini, sonra da çökmələrini çıxartdı. Orucun başında fikirlər ildırım sürətiylə bir-birini təqib edirdi. "Bu nə olan işdir belə? Axı bu ölmüşdü. Amma kim demişdi ki, ölüb? Ofelya. Bəlkə Ofelya tamam başqa adamı deyirmiş. Dünyada Bələmi tək bir budur məyər? Yaxşı, tutalım, məsələnin bu tərəfi məlum. Ölməyib, ölən başqasıdır, bu da dipdiri durub gəlib bura. Deməli, oğlunun müsibətindən də hələ xəbəri yoxdur. Xəbəri olsaydı, hətta Orucdan sübhələnməsaydı belə, bu sayaq güləmsəməzdi ki... üçgə saat qabaq o boyda oğlunu itirib... Bəlkə başına hava gəlib. Oruc professional kimi Bələminin gözlərinin içinə baxdı, əllərinin hərəkətinə izlədi. Yox havalı adama oxşamırdı. Hər halda, lap yəqin, oğlunun faciəsindən hələ ki, bixəbərdi. O zaman Oruc ilə niyə təsirli gətirmişdi? Məqsədi nədir?"

Otağa keçdilər. Bələmi əvvəlki xoş təbəssümlə otağa göz gəzdirir, susurdu. Oruc: "Bəlkə indi bu mənzilimə şərik çıxmaq istəyir". - deyə düşündü. - "Bəlkə bu psixi sapıntının yeni bir şəkli dir, özgeninə bağına, evinə ortaq çıxmaq".

Pakizə çay gətirdi, Bələminin qabağına qoydu. Bələmi başını qalınır Pakizəyə baxmadan:

Sağ ol, bəci, - dedi, - balalaruvun toyunda içək. - Çayından qurtum aldı, otağı bir də əməlli-başlı gözənd keçirəndən sonra:

- Bəli ya, Oruc qədəç, - dedi, - canım sənə söyləsin, bu dünya çox interesni dünyadı. Osobı dünyadı, Ətağa cəddi. Canım sənə desin, iki həftədi burda yoxdum, İrana getmişdim. Allah-toala sənə də qismət eləsin, Məşhadə, imamın ziyarətinə getdim. Bu gün qayıtmışam. Piraxodnan. Orda əhd elədim ki, evə, uşaqların yanına getməkdən qabaq bir sənə baş çökim. Niyyətim vardı, niyyət eləmişdim orda, qurban olduğumun qəbri üstündə, hindü niyyətimi deyim sənə. Qədəç, gəldim deyim sənə ki, halal elədim o bağı sənə, day sənənd heç bir xahişim, iltimasım yoxdu, iddəəm-filan da yoxdu day. Elə bil, ziyarətinə getdiyim o qurban olduğum mənə məsləhət elədi ki, Bələmi, əl çək bu işdən, qoy halal xoşları olsun, neçə il erməni yaşadı, bir şey demədin ki, indi öz musurmanımız yaşayanda nəş məroko salırsan? Qoy kişi cansağlığıyla, rahatlıqla dolansın, sən də ki,

maşallah öz evin-eşiyin, oğul-uşağın var. Day olan-olub, keçən-keçib. Bir söz, qədəç, gəldim sənə deyim ki, halal xoşun olsun. Yaşə o bağda, kef-damağ içində. Vahid rəhmətlik demişkon:

Vahid! Cahanda baqi qalan eşqi mülküdür,
Ondan qalan nə varsa da, viranədir mənə.

Oruc düşündü ki, Bələmi indi kəndə gedəcək, hər halda ən yaxın zamanda oğlunun itdiyindən duyuyq düşəcək, axtarib gec-tez meyi tapacaqlar. Müsibət onda başlanacaq.

Bələmi çayını içib ayağa durdu. Oruc özünə də qərribə gələn bir arsızlıqla:

- Otur, - dedi, - hara tələsirsen? Bir stəkan da çay iç. Bəlkə aclığın var?

- Yox, sağ ol, Allah artıq eləsin. Getməliyəm. Uşaqlar gözləyir. - Neçə uşağın var? - bəlkə bu sualları boşuna vermirdi. Hüseyn-əganın qətlinə dəxli olmadığını belə təbii suallarla bir daha təsdiq edirdi.

- Demişdim ki, sənə, iki oğlum var, bir qızım. Böyüyü Hüseyn-əğadır, kiçiyi Həsənağa.

Oruc öz-özünə "Hüseynəğa idi" - deyə düşündü, - "daha yoxdur böyüyü, ancaq kiçiyi qalıb".

Bələmi hələ bunu bilmirdi. Güllümsünürdü. Oruc bilirdi, amma Bələminin təbəssümünün qarşılığına o da güllümsəməyə çalışırdı.

Bələmi vidalaşib gətirdi. O gecə Oruc səhərə qədar yata bilmədi. Səhəri gün - bazar günü də elə bil ino istə oturmuşdu. Hər telefona zəngindən hürküb diksinirdi. Hər gözləyirdi ki, qapı döyüləcək, gəlib onu aparacaqlar. Amma bütün günü qapını döyən olmadı. İki-üç ohəmiyyətəz telefon zənginin də heç bir təhlükəsi yoxdu. Qonşuydu, suyun gəlib-gəlməsinə soruşurdu, tanışlarıydı, hal-əhval tuturdu, kənar bir şəxsdi, nömrəsi səhv salmışdı. Axşama yaxın Oruc tamam üzüllüb öldən düşmüşdü, yatağına uzanıb bir-iki saat mürğələdi, sonra oyanıb yenə səhərəcən yata bilmədi.

Səhər altıda durub düş qəbul elədi, "Filips" dəzgahıyla üzünü qırxdı, bir loğma çörək qoydu ağzına, boğazından gətirdi, bir stəkan çay içib pay-piyadə işə getdi.

Xəstəxanaya çatanda qapının ağzında tanış fiquru gördü. Ofel-yaydı, Oruca tərəf gəlib: - Professor, sizə məktub var, - dedi, -

olindoki zərifi uzadı. Zərif açıq idi və içində heç nə yoxdu. Oruc Ofelyanın belə sadələh konspirasiya fondlərinə belə idi. Ofelya səsinə qısaraq:

– Bağışla, son allah, – dedi, – o gün gələ bilmədim. Ananın təzyiği qalxmışdı, neçə iynə vurdum, qoyub gəlməyə ürək eləmədim. Hirsənlənmirsən ki?

– Əlbəttə, yox, – dedi Oruc və ürəyində sevindi ki, nə yaxşı belə olub, təzə bir problem çıxmayıb ortaya. Sonra yadına düşdü ki, alibisini Ofelyaya da tələm etməlidir – bəs mən səndən üzr istəmədim, – dedi, – təcili işim çıxdı, bağa gedə bilmədim. Nə şənbə, nə bazar. Ürəyimə salmışdım, deyirdim indi Ofelya gəlib qapımı bağlı görəcək. Yaxşı ki, gəlməmişəm, – yəno də sözüno düzəliş verməli oldu, – əlbəttə, ananın təzyiqinin qalxması yaxşı deyil. İndi necədir?

– Səhər ölçdüm, normal idi, – Ofelya port kimi görünürdü. – Deməli, sən də gəlməyibsonmuş. Mən dəli də özümə yer tapmırdım ki, nigaran qalacaqsan...

Onların söhbətləri uzanırdı və gəlib keçənlər mənəli baxışlarla hər ikisini süzürdü. Əlaqələri güman ki, çoxlarına bölli idi.

Oruc iki-üç pasiyent qəbul edib qaşqınlığın fərqiinə varırdı, heç cür fikrini cəmləyə-toplaya bilmirdi. Assistentinə:

– Nədənsə, yaman başım ağrıyır, – görək evə gedəm.

Evə gələnin kimi burda halının daha da pis olacağını anladı. Xəstəxananın adam çoxluğunda, pasiyentlərin min bir dərdi yəno bir az başını qatırdı, burda evin təklüyündə – dilsiz-əğzəsiz Pakizənin varlığı təklüyünü, yalqızlığını aradan qaldırmırdı – Oruc daha çox sıxılır, danırdı. Üroyi danırdı. Səksəkəliydə. Hər an nə isə döhşətli bir şey gözəlyirmiş kimi bədəni narın-narın gizildəyirdi.

Hadisədən üç gün keçirdi. Niyo bəs Baləmi hay-küy qaldırmamışdı. Ən azı ona görə ki, oğlu ilim-ilim itmişdi. Əgər hay-küy qaldırtsa, milisə xəbər veribse, milis gec-tez iza düşüb gəlib Orucun bağına çıxacaqdı. Axı şübhəsiz, Hüseynağa atasının bağ iddiasından xəbərdar idi, elə Orucun üstünə də bu iddialarla gəlmişdi. Məşhədə ziyarətdən sonra Baləminin fikrini dəyişdiyini də bilə bilməzdi. Baləmi qayıdandan sonra oğluyla görüşməmişdi. Evdə də bu söhbətlər yəqin ki, çox olub. Baləmi Hüseynağanın məhz Orucun yanına gedə bilməsi cəhtimalını nəzərdən qaçırmazdı və milisə də bu barədə məlumat verərdi. Və bu zaman iz, şübhəsiz, gətirib Oruca çıxara-

caqdı və Oruc heç olmasa dindirəcəkdilər. Amma bütün bunlar bu gün də, səbah da, bir həftə, bir ay sonra da ola bilərdi. Həm də bir aydan sonra həftəlik adətli üzrə bağa baş çəkəməydi, bunun özü də şübhəli görünə bilərdi. Gec-tez Oruc axır-əlbət bu bağa gəlməli və o zaman meyiti özü aşkar etməliydi. Cürüməyə başlamış, üfunəti bütün bağa yayılmış meyiti. Aşkar edib özü xəbər verməliydi. O vaxtadan cinayətin izinə düşməyidilər, bir ay, on ullağı iki aydan sonra bu cinayəti özü xəbər verməliydi. Əlbəttə, canını açmadan. Amma bu bir ayı, ay yarımı, iki ayı hər gün ürəyinin içini yeyə-yeyə yaşamaıyıldı. Buna dözə biləcəkdimi? Qeyri-müəyyonlikdən ağır bir şey yoxdur dünyada. Necə deyərlər, “döhşətli son, sonsuz döhşətdən yaxşıdır”.

Birdən ağılma gəldi ki, telefonu götürüb Baləmiyə zəng çəloyə bilər. Telefon nömrəsini yazdığı kağızı nə yaxşı ki, atmamışdı, saxlamışdı. Axtarıb tapdı. Yaxşı, zəng çələdim, sonra? Nə deyəcəm, nə soruşacağam? Nə qədər fikirləşsə də, bir bəhanə tapa bilmirdi. Baləmiyə nə əlveri vardı, nə söhbət ola bilərdi? Ağılma gəldi ki, zəng çəloyib əsa bilər. Eşitdiyə səsənd də çox şeyi müəyyənləşdirmək olar. Zəng çəloyib əssa, görün bəndən də bir iş çıxamaz ki... Bolkə Orucun telefonu artıq nəzarət altındadır. “Sən də lap vəsvəsinin birisən, vallah”.

Dəstəyi qaldırıb nömrəni çevirdi. Az sonra kişi sosi eşidildi. Baləminin sosiydi, tanıdı. Sos sakit və gümrahdı.

– Bəli, bəli, eşidiyəm. Kimdir?

Oruc susurdu. Baləmi bir də:

– Bəli, əlo, – deyib telefonu əsdi.

Yaslı, dərddi adam sosi deyildi sos. Bəs onda Hüseynağanın yoxluğundan niyə təlaşlanmır, narahat qalmır gərəson?

Axşam fikirləşib bəhanə tapdı. Baləmiyə telefon edib İrən səfəri haqqında soruşacaq, deyəcək ki, bir dostum İrana gətmək istəyir, səndən bəzi məsləhətlər almaq istəyir. Məsələn, o baş-bu baş gedib gəlməyin xərci nə qədər çıxır? Bəs bəhanə idi, amma indi düşünüb daha tutarlısını tapmaq halında deyildi.

Axşam 9-da zəng çələdi. Yəno Baləminin özü çıxdı. Oruc həyəcanını boğub:

– Salam, Baləmi, – dedi, – həkim Orucdu.

– A... Oruc müəllim, xoş gördük soni, nə var, nə yox? Səndən nə əcəb belə? – sos gümrahdı, hotta şəndi. Heç bir nigarançılığa yer qalmırdı.

Oruc dostunun İrana səfər etmək niyyəti haqqında uydurmasını danışdı, suallar verdi, cavablar eşitdi və yalnız söhbətın axırına yaxın qorara gəlib:

– Uşaqların necodir? – deyə xəbər aldı.

Baləmi:

– Sağ ol, duaçıdırlar, – dedi, – Həsənağa bağda-bostanda əlləşib vuruşur, Hüseynağa da Moskvağa bazara gül aparıb.

Oruc düşündü ki, yəqin Baləmi də başqa kəndçilər kimi pərikdə qorənil yetişdirir və Moskva bazarlarına göndərir. İndi yəqin Hüseynağanı da Moskvada bilirlər, ona görə arxayındırlar, itirib axtarırlar. Oruc dərək edirdi ki, verəcəyi sual sonralar ona baha başa gələ bilər, şübhələr oyadar, amma özünü saxlaya bilmədi, bu təhlükəli sualı da verdi:

– Hüseynağa haçan gedib ki, Moskvağa?

Baləmi:

– Dünən getdi, – deyəndə telefon dəstəyi az qala Orucun ölinəndən düşdü. Tələsik sağollaşmış dəstəyi yerinə qoydu.

Qoribə hisslər keçirirdi. Bilmirdi sevsinsin, sevinməsin? Sevinməyə əsası vardı. Baləminin bütün ailəsi sağ-salamat idi, onların ailəsinə Orucun heç bir pisləyi dəyməmişdi. Bəllə öldürdüyü albino (heç ağına gəlməyib ki, Baləmi kimi qarabuğdayı adamın oğlu niyə sapsarı olsun) Hüseynağa deyilmiş. Əgər o adam Hüseynağa olsaydı, ölməmiş (öldüyünə Orucun həkim kimi heç bir şökk-şübhəsi yox idi), yaralanmışdasa, sonra özünə gəlib durub evinə gətmişdə, hər halda ölməmcül zərbinin ona Oruc tərəfindən vurulduğunu unutmamışdı ki... Deməli, o bağdakı meyit Hüseynağanın meyiti deyilmiş. Mən şükür. Amma bəs onda kimin meyiti imiş? Niyə özünü Baləminin oğlu Hüseynağa kimi qələmə vermişdi? Bu bağ məsələsinə hardan bilirdi? Moqsədi nəydi?

Hüseynağanın sağ olmasına nə qədər sevinirdisə, bu müəmmənin sirri onu bir o qədər həyəcandırırtdı. Kimi öldürüb? Nə səbəbə, nə moqsədlə soxulub o adam Orucun evinə? Hər nə səbəb olursa olsun, hər halda. Oruc adam öldürmüşdü. Ömründə ilk və yəgənə dəfə adam öldürməyin sarsıntısı bir yana, bu cinayətin açılması qorxusu, ümumən, bu qoribə, izahsız olayın vahiməsi Orucu əsimsizləşdirirdi. Həyəcənini, xofunu, qorxunc fərziyyələrini kimləsə paylaşa, kimləsə bölüşə bilirdimi? Heç kəsle!

O gəcə də gözünə yuxu gətmədi və səhər üzünü qırqarkən güzgüdən ona baxan qıpqırmızı qızarılmış batıq gözləri, gözlərin altındakı qara halələri, sapsarı saralmış sifoti görəndə bildi ki, daha bələ bir gəcəni yaşamağa tabi-təqəti qalmayıb. Bu halda işə də gədə bilməzdi. Pakizə də gəc-təz onun halını başa düşəcəkdə, hələ başa düşməyibse. (Hələ ki, “yaman başım ağrıyır” – deyə canını qurtarırdı, həkim çağırmaqdan imtina edirdi və yalandan başaşağrısı həbləri atırdı.)

Üç gəcənin yuxusuzluğu Orucu həlsizləşdirmiş, beynini yormuş, əsəblərini pozmuşdusa da, hər halda, düşüncələrini, atmaq istədiyini addımları müəyyən bir məntiq əsasında düzməyə çalışırdı. Aydındır ki, öldürdüyü adam Baləminin oğlu deyildi və ümumiyyətlə, o ailəyə daxil yoxdu. Deməli, şəxsi-qorəzlik, düşmənçilik motivi aradan qalxır. Hüseynağa öldürülsəydi, şübhəsiz, Baləmi Orucu günahləndirə bilirdi, hər vəchlə onun qisas almağa çalışırdı. Öldürülən isə nəməlum bir şəxsdi. Əlbəttə, bu cinayəti də Oruc boynuna almamalıydı. Amma onun açılmasını aylaqla gözəloyə də bilməzdi. Bəlkə albinos sorsorinin biridir, heç kos, heç bir vaxt onu itirib axtarmayacaq...

Amma axı yay mövsümü gəlirdi, istilər düşəcəkdə, tut dəyəcəkdə, onsuz da gəc-təz bağa gətməli olacaqdılar və o zaman bu cinayət daha mürdər, iyronc şəkildə üzə çıxacaqdı. Meyiti yarıb öldürülmə tarixini də təqribi təyin edə bilirlər və o zaman bir şübhəyə də düşərlər ki, necə olub Oruc iki-üç aydır bağa gətirmir. Axı onun hər həftə, ya iki həftədən bir bağa gətdiyini çox adam bilirdi... ələ Pakizə də bilirdi, dostları da bilirdi... Hələ Ofelya bir yana dursun. Ofelyayla uzun müddət görüşəndə imtina etsəydi, bu da tozo problemlər çıxaraçaqdı.

Yox, ha tərəfdən baxırsan bax, məsələni üzəatmaq olmaz. Elo gününə gün bağa gətməlidir, meyiti “aşkar etməlidir”, dərhal milisə xəbər verməlidir. İşin içindən quru çıxmaq üçün birçə şey lazımdır – özünü itirməmək, özünü ələ almaq, bütün iradəni toplayıb özünü sakit və şax tutmaq. Yəni tamamilə günəhsiz, təqsirsiz kimi. Sarsıntıdan həyəcənlandığı, özünü bir az itirdiyi isə təbii görünəcək – gəlib öz evinə kiminləsə meyitini görən – əlbəttə, həyəcənlanacaq, sarsılacaq, özünü itirəcəksən.

Yox, mütləq ələ bu gün gətməlidir. Bu qeyri-müəyyənliyə bir son qoymaq lazımdır. Pakizəyə də bir şey demək lazım deyil. Gedib qayıdandan sonra hər şeyi ona danışar. Əlbəttə, milisə danışacağı şəkildə. O versiyanı. Niyə möhz bu gün bağa gətdiyinə bir bəhanə

tapar. "Maşına təzə təkər alıb bağda qoymuşdum, – deyər, doğrudan da, belə idi – onun dalınca getmişdim". Yuxarı otağa çıxdım ki, ordan kaset götürüm. Onda gördüm..." və s. və i.a.

Soyuq, küləkli bir gündü. Bağa yaxınlaşdıqca yağış da çisələməyə başladı. Maşını içəri salmadı, dalanca saxladı. Həyətə keçdi. Otrafa göz gəzdirdi. Heç bir dəyişikliyi yoxdu. Hər şey həmişəki kimi idi. Tut ağacı, öncir ağacları, bağın üstündən keçən yüksək çərəyanlı elektrik xətləri, quyu, hovuz, meynələr, qaraj, sauna, iki-mərtəbəli ev. Birinci mərtəbənin qapısını açmadı. İkinci mərtəbəyə qalxdı, evvana çıxdı, otaq qapısına yanaşdı.

Otaq qapısının üstündə yenə açar vardı. Orucun gözləri bərəldi, axı bu üçüncü açarı quyuya atmışdı, ya bəlkə bu üçüncü yox, dördüncü açarmış. Açar öz-özünə dönməyə başladı, axıracan döndü, dayandı. İndi qapı açıqdı.

Onsuz da şiddətə döyünən ürəyi az qala sıçrayıb köksündən çıxacaqdı. Qapını aralayıb içəri girəndə isə ürəyi, elə bil, birdən-birə dayandı. Sanki qopub düşəcəkdə.

Orucun gözləri qaraldı, başı giccləndi, az qala qəşş edəcəkdə. Bütün iradəsini toplamağa, başını itirməməyə çalışdı.

Otağın döşəməsində nə qan izləri vardı, nə qanlı bel, nə albinosun meyiti. Albinos – təbii ki, meyiti yox, özü, həm də sappaşğ çarpayının üstündə uzanmışdı. Alnunda, başında, gicgahında yara, çarpıq, qan izləri-filan yoxdu. Orucu görüb tələsmədən tənbel-tənbel əyağa durdu.

Oruc:

– Sənsən? – dedi, – yenə burdasan?

Albinos:

– Mənəm, – dedi. – Hüseynağa. Baləminin böyük oğlu. Babamın, atamın evinə gəlmişəm.

Oruc bu sözləri artıq bir dəfə də eşitmişdi, yenidən eynən təkrarını eşidirdi. Hüseynağamın – əgər bu, doğrudan da, Hüseynağa idisə – baxışı, hərəkətləri də eynən ögünlüküləri təkrarı idi. Ən dəhşətlisi o idi ki, Oruc hadisələrin necə çərəyan edəcəyini də bildirdi. Fəhmlə duymuşdu bunu və hadisələrin bu sayaq gedişinin heç cür qarşısını almaq mümkün deyildi – bunu da bildirdi.

Danışan, elə bil, Oruc deyildi, elə bil, kimsə onun səsiylə dörd gün bundan qabaqkı sözləri eynən təkrar edirdi:

– İtil burdan, çıx get. – Oruc özü, öz xoşuylə yalnız bir yeni cümlə əlavə etdi, – mənə qana salma.

Hüseynağa – əgər bu oydusa – lal-dinməz durub dayanmışdı. Hərəkətsizdi, gözlərini də Orucun üzünə zilləmişdi və Oruc da qurulu maşın kimi ögünlü sözlərini bircə-bircə təkrar edirdi: "Buranı mən tikdirmişəm... Bağlar heyəsürü... atan da yanıma gəlmişdi..."

Albinos susurdu. İdarə susurdu. Dəhşətli deqiqa, dəhşətli hadisə sürət qatırı kimi yaxınlaşır, anbaan yaxınlaşır, hardansa axıb onların üstünə gəlirdi.

Oruc çarpayının altına baxmamaq üçün gözlərini qaçırdı, çünki çarpayının altında nə olduğunu bildirdi və çarpayının altındakı belin bir neçə saniyədən sonra çərəyan edəcək dalaşda nə rol oynayacağını da bildirdi. Dəhşətli sonluğa bir neçə an qalırdı və vaxt yetəndə Hüseynağa çarpayının altından beli çıxarıb Oruca hücum etdi. Oruc bu hücumdan qorxmurdu, çünki nəticəsini bildirdi ki, ona, Oruca heç bir şey olmayacaq. Amma bu hadisəni bildiyi üçün qorxurdu, həm də bildirdi ki, istəsə də, istəməsə də qarşısındakı gənci – kim olur olsun, fərqi yoxdur – öldürməli olacaq.

Bir az süpürüşdilər, belin sapından yalıb hərəsi bir tərəfə çəkdi, amma məqam gələndə bel Orucun önündə idi və albinos Oruca yumruq iləşdirəndə Oruc da beli onun təpəsinə endirdi. Albinos yərə sərilirdi. Qan da eynən ögünlü kimi adayın üstünə sıçradı, yərə axdı.

Oruc otaqdan çıxdı, dosmal çıxarıb barmaq izlərini silmədi bu dəfə. Bunun heç bir mənası yoxdu. Artıq heç bir şey haqqında düşüno, heç bir məntiqi nəticəyə gələ bilmirdi. Peşə təcürbəsiylə bağlı ən qoribo, ən izahsız psixi sapıntılar yada saldı. Dəqiq bildirdi ki, dəli olmayıb, beyni pozulmayıb. Amma bu izahsız olayların məntiqi ardıcılığında da baş aça bilmirdi. Haçansa hardasa oxuduğu yarıfəntastik bir fərziyyəni xatırladı – bəzən insan fəhmlə gələcəkdə baş verəcək hadisəni öncədən ən oyanı şəkildə duya, görə, yaşaya bilər. Bəlkə bu elə homin qoribo hadisələrdən biridir. Bu gün, indəcə baş vermış hadisəni dörd gün bundan qabaq belə aydınca, oyanı şəkildə görüb, yaşayıb. Deməli, o gün baş verən cinayət xəyalı imiş, təsəvvür imiş... Eləyso, bəlkə bugünkü cinayət də eyni cür xəyalidir, təsəvvürdür...

O da yadına düşdü ki, xəstələrdən – pasiyentlərdən biri onu xəbərdar etmişdi – erməni o bağı tilsimləyib, yəni evin divarlarına zəhərli maddələr hopdurub. Bəlkə bu dəli sayıqlamlarında bir həqiqət varmı – qalyutisogen maddələr mövcuddur axı... Onların beynə təsirini də elmə məlumdur. Ümumən, bu son illərin hadisələri hamımızın beynlərinə az, ya çox dərəcədə çəşdirməyibmi, sapdırma-

yıbmı, məhvərindən çıxarmayıbmı? Bir də axı kim deyib ki, insan təbiətin bütün sirlərindən, əfsunlarından agahdır. Dünyanın o qədr açılmamış siri, tilsimləri var ki... otağa tərəf boylandı – bu da onlardan biri.

Pilləkənlə aşağı endi. Külək güclənmiş, yağış şiddətlənmişdi. Bir an Oruca elə gəldi ki, bağda nə isə başqa bir iş də olub və bu iş son dərəcə vacibdir, onun həyatı əhəmiyyəti var – bu Orucun həyat və ölüm məsələsidir.

Amma bunun nə olduğunu, nədən ibarət olduğunu heç cür təyin edə bilmirdi. Nə qədr soy edirdisə, heç cür təyin edə bilmirdi, başa düşə bilmirdi.

Başə düşə biləcəyi an gələndə isə artıq gec idi – beləcə sonacan nə baş verdiyini dərk etmədi...

***

Küləyin gücündən yüksək cərəyanlı elektrik xətti qırılıb hətəyə düşmüşdü. Hətəyə yağışdan yamyaş idi. Çardaq altındakı eyvan qupquruydu.

Oruc birinci mərtəbənin eyvanından yamyaş torpağa ayaq basan an yanib kösöbə döndü.

***

Orucun meyitini ölümündən iki gün sonra aşkar elədilər. Mühüm məsələ vardı. Oruc evdə, işdə olmadığından təbii ki, dalınca bağa adam göndərdilər. Dalınca gələn Mehdiyin sürücüsü idi.

Mehdiyin sürücüsü qapının ağzında Orucun maşınını gördü, darvazanı xeyli döydü, açılmayanda barını aşib hətəyə düşdü. Hətəyə indi qupquruydu və Mehdi yerə sərilmiş qapqara cəsədin Oruc olduğunu əvvəl-əvvəl heç başa düşmədi. Sonra başa düşdü, amma ölümünün, illah da belə qapqara qaralmasını səbəbini yənə də anlaya bilmirdi. Hər nəyə xəbər elədi, gəlib Orucun meyitini şəhərə apardılar.

Qəztlərdə nekroloq çıxdı, matəm mərasimi xəstəxanalarında keçirildi. İkinci fəxri xiyabanda dəfn etdilər. Dəfndə ailə üzvləri (oğlu da uçub gəlmişdi), dostları, iş yoldaşları, qohumları, qonşuları, tanışları iştirak edirdi. Ofelya bir bucağa çökəlib xısın-xısın ağlayırdı. Baləmi də iki oğluyla – Hüseynağa və Həsənağayla – qəbir-üstünəcən getdilər.

4 yanvar 1993, Bakı

ÇİNGİZ HÜSEYNOV

(1929)

Görkəmli yazıçı və ədəbiyyatşünas Çingiz Hüseynov 1929-cu il aprel ayının 20-də Bakı şəhərində doğulmuşdur. Burada orta məktəbi bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsinə daxil olmuş, ikinci kursda Moskva Dövlət Universitetinə dəyişilmiş, oranı qurtarmışdır. SSRİ EA Şərqişnaşlıq İnstitutunun aspiranturasında təhsil almış, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişdir.

Əmək fəaliyyətinə aspiranturayı bitirdikdən sonra – 1955-ci ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqında milli ədəbiyyatlar üzrə məsləhətçi kimi başlamış, sonra İctimai Elmlər Akademiyasında çalışmışdır.

Ədəbi fəaliyyətə XX əsrin 50-ci illərində başlamış, nasir və tənqidçi kimi şöhrətlənmişdir. Onun "Ləblüklük", "Fətəli Fətəhi", "Novruzqulu", "Məhəmməd, Məmməd, Məmiş", "Ailə gizliləri" kimi roman və povestləri məşhurdur.

Yazıcının bədii özünəməxsusluğunu əks etdirən "Adalar" hekayəsi onun eyni adlı kitabından (Bakı, Gənclik, 1980) götürülmüşdür.

ADALAR

Anam Məxfirət Məlikməmməd qızının unudulmaz xatirəsinə

İlk səs – çığırtı... Hamıya məlum həqiqətdir – doğulanın çığırtısı: mənəm də, sənin də. Deyir, ay camaat, ay dünya, gəlmişəm, səsimdən mənə tanıyın. Daha nələr gizləni? Yaz, yoz, poz, yənə yaz – uydurma məharəti: nə bilən var, nə deyən-danışan.

İlk göz yaşları nə mənəm yadımdadır, nə də sənin. Amma deyirlər ki, yumulu gözlərdən axıb çığırtını yuyan bu göz yaşları çay suyu kimi şirindir, sonralar dəniz suyu kimi acılaşır.

İlk gülüş... Bu da yadımda deyil. Amma deyirlər ki, çox da deyirlər?! Qara buludlardan gözlənilmədən boylanan günəş kimi, göz yaşlarından doğulan gülüş həmin ilk gülüşlərdəndir: hələ dodaq-

lar əzik-üzük, gözlərdə isə gülüş qığılcımları... Təlxəyə, oyunbaza, məzali sözo – hansı gülüş ilkidir?

Nə vaxtdan yadımdayam?

Düşün, fikrə get, ümidlən ki, bəlkə yaxədə gördün, – yox, yadıma gəlmir: qədimdən-qodim tarixim, qeyri-adi dövrüm, əfsanəvi zamanə, bəlkə də heç olmayıb... Yaddaşımda xırda, işiltılı adalar, ətraf isə boşluq, qaranlıq, hansı ada əvvəlkidir, on yaxındır.

Beş? Hə, deyəsən beş yaşındayam.

Əmioğlum Ənvərlə qaçırıq. Elə qaçırıq ki, dayananda üzümüz istidən yanır, qaynar tər dodağımızı göynədir, sanki üroyimiz elə bu dəqiqə ağzımızdan çıxıb şappılı ilə yərə dəyəcək, qənbər kimi. Otağımızdan qızıl qülləsi görünən Aleksandr Nevski baş kilsəsinin şiş uclu, oxvarı dəmir milləri arasında çıxıb üzüyuxarı qaçırıq... İndi nə əmioğlum sağdır, nə həmin hasar durur, nə də baş kilso var: dəniz uddu, qaynar əlov əritdi, zamanə yıxdı.

Qaçırıq... Və ilk dəfədir ki, mən təkcə özüm enli qozbel küçədə-yəm. Boylanmadan, – indicə tutacaqlar! – qaçırıq. Əmioğlumla kilso bağında əynində ağ paltar, başında qırmızı lent olan göygöz bir qız tutub saxlamışq, mən bir yanağında öpürəm, əmioğlum o biri yanağında, qız isə hərəkətsiz durub çığır, haray qoparır: "Maaaa..." Bıqlı kişi hasarın o tərəfində qaldı, millər qoymadı ki, bizi tutsun. Hasar arxadadır. Hey qaçırıq. Eve! Həyətimize!.. İri, göy, yumru-yumru qənbərlər yadımdadır... Əmioğlum məni ötdü, tini burulub gözəndi idi. Tez ol, tez!.. Uca, demir qapılar, daş pillələr, aynabənd... "Nə olub, nə xəbərdir? Bir dayan!.." Sonra isə – yaddaş uçurumu.

Bəlkə başqadır ilk yadda qalmağım?

Həmin baş kilsənin həyəti. Çəmənlük, gömgöy tər ot mən boydadır, məndən də uca. Atam kənddən gəlib, quzu gətirib, quzunu tozlu şəhərin çəmənlük adasında otarıram. Quzu tələsmədən, – bir özüdür, bir çəməndir, bir də mən, – otu xırda-xırda qoparıb yeyir, ağ dəri, yumruqözlü, alını təpəl quzu... Nə kəsildiyi yadımdadır, nə dadı – uçurum!..

Yox, deyəsən ilk-əvvəl bu yadımdadır: qonşumuz oğlunu əzizləyir, sinəsində oturub söyüş söyməyi öyrədir. "Ay sənin dilinə qurban!" – deyir. – "Söy kimi istəyirsən!.. Məni?! Söy, dilinə qurban! Lap mənim özümü də soy!.." İsti gündür, məni və oğlunu gəzməyə aparır, şəklimizi çəkdirmək istəyir. Dar otaqda, qaranlıqda

şəklimizi çəkirlər: oğlunun damağında uzun papiros, lap əməllisindən, mənim əlimdə isə kibrit, guya yandırırım, o da çökir; papiros da yalan, kibrit də, təkcə şəkil həqiqətdir. Bir də ata, çünki sağdır, oğul isə – qayıtmaz dünyasında...

Bəlkə də bu deyil, budur: pətefon çalınır. Çalanlar elə bil yeyin içində oturub çalır, üzə çıxırsalar inanaram, çünki təəccüb nə olduğunu bilmirəm – xoruz belində bostan əken cırdandan az eşitməmişəm. Məni kətil üstündə oturdublar, ayaqlarım nəinki yərə, heç kətilin iki ayağını birləşdirən tirə çatır. Milis otağında, üçüncü şöbə... Milis idarəsi və pətefon!.. Mənim, bir də kişilər – ucaboy, ənikürək böyüklər... Atam tez-tez deyirdi, mən onun sözlərini anlamırdım: "Mən fəhlə-kəndli milisiyəm!" Pətefon ləzginka çalır, kişilər də burada – milis rəisinin darsalq, kiçik otağında atlıbdüşür, yeyin-yeyin oynayırdılar. Aşırma qaşıqlar cırdıdayır, qalife şalvarlar daha da qabarmış, par-par parıldayan çəkmələr ətrafa işiq saçır. Atam oynamağı xoşlayır, oynamaqdan doymur, pətefon da hey çalır, yorulmaq bilmirdi... Atam hərdən ayağının burunda oynayıp, qolları havanı qılınc kimi kəsib-dəğrayır... Həmin bu ləzginkanı bəzən eşidirəm, çox nadir hallarda; o vaxtdan sanki əsrlər keçib, bəlkə yadıma qalan heç olmayıb, xəyaldır?.. Ləzginka və oynayan kişilər!.. Əksəriyyəti, atam kimi, kənddən gəlib, kəndüllü, "fəhlə-kəndli" milis libasını geyib, elədiklərinə qəlbən inanır və inandığını eləyirlər... Dodaqlarda, sifətlərdə, gözlərdə sevinc, gülüş... Xoş çığırılar, şəh səsələr... Gözüm kişilərdədir!.. Onların arxasındakı dünyanı işıqlı görürəm və heç kəndən, heç nədən qorxum yoxdur. Oynayan kişilər!.. Tənəffüs idimi, bayram idimi?.. Təkcə bu danışdığım yadımdadır – kişilərin rəqsi... Kişilər... Onların yaşı nə idi ki? İyirmi, uzaq başı otuz... Mənim indiki yaşından çox-çox az... Məndən çox-çox cavan idilər o zamankı oynayan kişilər... Amma yadımda nəhəng qalıblar, ucaboy ənikürək kişilər.

Bəlkə bu da deyil ilk yadımda qalan?

Bes ilk nə idi?

Birini danışdım, o birisindən dedim, amma duyuram: nə odur, nə budur, nə də üçüncüsü... İlk yadımda qalanı qovmağa çalışdım – olmadı ki, olmadı! Amma danışsam, heç kimi inanmam, deyərələr: "Ola bilməz! Uydurmadır!.." Həqiqətdən: bu "ilkim" qeyri-təbii bir haldır, doğumdan əvvəl yadda qalmaq kimi bir şeydir – desəm, gülürlər.

Amma danışacağam. Qoy inanan inansın, inanmayan çiyinlərini çəkib gülümsösün, heç üstünü vurməsın. Axı xırda cizgilərə qədr yadımdadır!.. Anam məni gündüz asma nənnidə yatızdırdı, özü isə irigövdəli, qara tut ağacının kölgösində yerə serilmiş xalçanın üstündə uzandı. Birdən yuxudan oyanıb məni nənnidə görmədi, tez qalxdı. "Vaxsey!.." Mən nənnidən yerə düşüb qum yeyirdim. Qumun dadı indi də yadımdadır: duzsuz, dadsız, yeyilmir ki, yeyilmir – xırçıldayır, dənə-dənə yığılıb ağızda qalır, dişlər arasında... yox, hələ dişlərin çıxmasına xeyli var, bütöv bir tarixi esr keçməliyəm – sürünə-sürünə, yıxıla-yıxıla, dilim söz tuta-tuta...

Yadımda qalan adalar...

İlk, birinci, əvvəlki...

İndiyə qədərki – başlanğıc idi, əsas mətləb isə irəlidedir.

II

Yadımda qalan ilk sevincim...

Düşün, düşün!..

Bəlkə budur:

Mən Pirsağı bağındayam.

Evin dal tərəfində divara yapışmış qum təpəsi; bu qumu Abşeronda tez-tez əsən şimal küləyi gətirib, divar dibinə yığa-yığa təpə düzəltdib.

Biz damdan təpəyə hoppanıb təmiz quma yıxılırdıq, quma batırıq. Birdən elə bil kim isə dedi: "Anam gəlir!" Əslində heç kim bir söz demədi, ürəyimə damdı.

Anam istirahət evindən gəlirdi.

Onun ilk və sonuncu istirahəti.

Qum təpəsindən ayağımı güclə çəke-çəke tilsimdən qurtaranlar kimi tələsə-tələsə çıxdım və ayaqyalın, ilıq toza bata-bata yumşaq, sakit kənd küçəsi ilə yüyürdüm.

Küçənin lay-lay tozundan ayaqlarıma dizəçən ağımtıl pərdə çökdü, elə bil toz bataqlığıdır, küçəni toza bürüyə-bürüyə hey yüyürürəm, elə qaçıram ki, ox da atsan çatmaz, – axı üzünü çoxdan – bir aydan bəri görmədiyim anamı qarşılamağa tələsərəm.

Uzaqdan yalnız anamın sifətini görürəm.

Üzünə gülüş yayılıb, axı o da sevinir – ayrı cür ola bilirmi?..

– Budur – anam!

Qaç-a-qaça qucağına hoppanıram, məni tutur, bağına basır, qucağında aparır, – sağlam, güclü, ən öziz... Yeganə. Əvəz olunmaz. Mənim...

Bəlkə...

Yox, deyəsən, ilk sevincim yalnız budur...

Amma yox, biri də yadıma düşdü: odumu ilk sevincim, bunu?..

Xalam – mənim cəld, qoçaq, dilli-dilavər xalam məni arabaçıya tapşırdı.

Kənddən şəhərə gəlirəm. Mən və arabaçı.

Araba hey gedir, axşam düşür, biz isə hələ də yoldayıq, mənzilə çata bilmirik.

Əvvəl qumlu-tozlu yolla gedirik, sonra daş yola çıxırıq, bizi dalbadal elektrik qatarları ötür... Arxadan gəldiyini eşidirik, qulağımıza dalğa-dalğa dolan uzun fit verib ox kimi keçir, ətrafa istilik yaya-yaya... Biz isə hey yol gedirik. Yaxında-uzaqda vışkalar görünür, ətrafa neft iyi yayılıb – mənim uşaqlığımın, mənim bütün həyatımın qanına keçmiş, canıma hopmuş neftin iyi, nöyüt qoxusu: bu qoxuda – yollarım, doğma şəhərim, doniz və məni keçmişimə, doğma yurduma bağlayan min-min tellər.

– Budur, təpə, buradan qənbər yolu başlanır. Buradan, bu hündürlükədən şəhər görünür, çıraqlar içində, ev-ev, mülk-mülk. Az qalib, çatmışıq...

Artıq şəhərdəyik.

Arabaçı arabanı birbaşa küçəmizə sürür.

"Evinizi taparsanız?" – soruşur. Üzü qapqaradır, tükülü-saqqallı.

Qapqara gözlərini mənə, "şəhər uşağı"na dikib, deyəsən gülümsünür.

Bu nə sözdür? Necə yəni taparsanız?! Odur – evimiz də, küçəmiz də, həyətimiz də.

Mən arabadan düşürəm və vidalaşmadan uzaqlaşırım. "Bəs çox sağ olun hani?!" – soruşur. Mən isə artıq həyətimizin demir qapılarında keçib evimizə tələsərəm. Bağı da çoxdan unutmuşam, yolu da, arabaçımı da... Evimizə! Çoxdan bəri qoyub getdiyim evimizə!..

Qapılar!..

Bir anlığa dayandım, ikinci mərtəbəmizə baxdım – otaqlarımızın hamısında işıq yarırdı. Balkonumuz da işıq içindəydi. Tərtəmiz silinmiş şüşəsi par-par parıldayırdı, qaynar elektrik lampaları ətrafa gur-gur, bol-bol işıq saçdırdı. Bu işıqda o qədər istilik, doğmalığ, sevinc var idi ki!.. Birco söz: evimiz!

Hamı sağ idi – atam da, anam da... Gənc, sağlam, güclü... Xoşbəxtlər, bəxtəvərlər... Yaxınlaşan, evin kənarında duran müharibədən xəbərsiz... Işıq söndürən müharibədən... Bəlkə də duyurlar, bilirlər, bəlkə mənə indi elə gəlir ki, bilmirdilər... Amma başqa faciədən həqiqətən xəbərsiz idilər, bilmirdilər ki, yaşamalarına çox az vaxt buraxılıb.

Bu işiq isə hey yanır və yanır, ilk sevinc işığım.

Kim bilir, nə qədər yanacaq, axı mənim, yalnız və yalnız mənim işığımdır, ilk və əbədi... Bu sözün mənasını indiyə qədər dərk etmirdim, indi-indi yavaş-yavaş dərk etməyə başlamışam... və yanıldığma zərəcə şübhəm yoxdur.

III

Yadımda qalan ilk kədərim...

Həç yada salmağa ehtiyac yoxdur.

Çığırtı!

Qonşu qızın çığırtısı!

Eyvanimızın o ucunda yaşayan və anadangəlmə iki ayağından topal, mənim yaşadım, indi isə boyca mənə ötüb-keçən beş oğul anası qonşu qızın çığırtısı!..

Bakımın qızmar avqust günü idi. Qapılar, pəncərələr – həm eyvana açılan, həm də küçəyə – taybatay, açıq. Ümidimiz buludsuz, rəhmsiz göyədir: ay səma, ay təbiət, – deyə yalvarırıq, – bəlkə azca da olsa yeləbənzər, küləkvari nəfəslə bu durğun, alov dolu havanı tərpədəsən?..

Qız elə qışqırırdı ki!.. Telefon təkcə onlardadır və yalnız qonşularımız qızın çığırtısına səbəb olan bu faciəni ilk əvvəl eşidə bilərdilər. Və qız eşitdi! Və eşidib inanmadı, amma çığırdı, eşitdiyi söz qışqırtya qarışırdı, qışqırtı içində təkrar olundu.

Və bu təkcə sözdən mən qurudum, ayaqlarım yerə mışlandı.

Ağardım, ürəyim soyudu, sanki nazik bir sapdan asıldı.

Qonşum eşitdiyinə qışqırdı. Bu xəbər dünyada hamıdan çox, hamıdan əvvəl yalnız və yalnız mənə aiddir, mən çığırmağım, mən bağırmağım.

“Öldü?!”

Anam öldü.

Mənə elə gəlir ki, mən hələ indi-indi yaşayıram, hələ həyatımın əsas illəri irəlidedir, hələ ömür uzanacaq... Anam isə mənə indikimdən də az yaşadı, çox-çox az.

IV

Məndə baş qaldıran ilk qorxaqlıq...

– Mən onu – bu qorxaqlığı, heç vaxt unutmuram. İstəsəm də unuda bilmirəm...

Xalamın gözləri qızarmışdı, səsi kallaşmış, elə bil dərin quyudan gəlirdi.

Məni çağırıb dedi:

– Get xəstəxanaya! Anan səni görmək istəyir!

Mən bildirdim, eşitmişdim ki, dünyanın palatadan çıxarıblar, carpaysını xəstəxanada dəhlizin bir küncünə sürüyüblər ki, o biri xəstələr ölən adamı görməsinlər...

Xalamın sözlərində mən: “Anan ölür, get ananla vidalaş!” eşitdim.

Və getmədim.

Getmədim!

Qorxdum!

Ölən adamı görməyə qorxdum.

Pəncəsi iti, əli sümüklü görürdüm mən onu, bu ölümü. Yapışsa – buraxmaz.

Bu ölüm indi anamın ətrafında fırlanır, anamın yanındadır – həm ruhdur, həm ötlü-sümüklü canlı.

Getməyəcəyəm!

Durdum – və yerimdən tərpənmədim.

Daş kimi susdum, qaya kimi lal oldum.

Birdən o (kim “o”? Ölümümü? Anamımı?.. “Həm “o”, həm də “o”.

Çünki “onlar” mənə qorxumda birləşmiş) yaxamdan yapışdı?! Birdən mənə: “Sən də gedək” – dedi?!

İstəmirəm!

Getməyəcəyəm!

Bəli, qorxuram!!!

Küt, heyvani qorxu!

Daş dövrü...

İlk qaygım...

Birillik ömür sürdü, mənim bu ilk qaygım...

Küçəmizin yoxuşu anama əziyyət verməyə başladı, işdən sonra təkbaşına qalxa bilmirdi.

Bir də – qaranlıq.

Küçələr axşamdan zülmət içində batır – işiq gözgörməz olub, gizlənir, çünki müharibədir.

Qaranlıq küçə təhlükəsiz deyil, vahimə də basa bilər – çünki müharibədir... Ən əsas isə – ürək, ürəyin gündən-günə şiddətlənən xəstəliyi. Anamla yanaşı gedəndə ürəyinin döyüntüsünü eşidirəm; mənə elə gəlir ki, anamın ürəyini hətta görürəm: yekəlib, sinəyə sığmır və təmiz havaya möhtacdır, havası çatmışır, qanı bədəndə qovub dolandırmısa gücü qalmayıb, az qala ürək dayanacaq ya partlayacaq... Köks də darlıq edir, ürəyi sıxır, ürək bu köksə sığmışır ki, sığmışır!..

Anam, mama işlədiyi doğum evindən çıxanda mən onu qapıda qarşılayıram. Qolumdan yapışıb, mənə arxalanıb, yavaş-yavaş gedirik. Əvvəl daşından belə yod iyi gələn doğum evi binasını və kiçik bağçasını əhatə edən dəmir hasarın böyründən keçirik, tinə çatıb dənşqal Basın küçəsində tramvaya minirik və bu üç nömrəli tramvay bizi gətirib səs-küylü, tozlu-torpaqlı Bazar küçəsində düşürür.

Və bütün çətinliklər tramvaydan sonradır: küçəmizin yoxuşu.

Ağır-ağır, asta-asta üzüyuxarı qalxırız. Kor pəncərəli, birmərtəbəli evlərin arası ilə. Küçə dardır. Divara toxuna-toxuna, divardan tuta-tuta bir tin keçdik. Qədim ikimərtəbəli evin qapısında anam ayaq saxlayır. Zülmət gecədə onun göyərən, rəngini itirən dodaqlarını sanki görürəm. Nə isə demək istəyir, nəfəsi çatmır ki, sözləri itələsin, çölə çıxartsın. Ələcsız qalıb başını aşağı salır, əlini evin ovulmuş, küləkdən-zamandan çopurlaşmış divarına yapışdırır, mən də yanında durmuşam, azca geri çəkilmişəm ki, havası bol olsun, mənim yaxınlığımı onu dardırmasın, ürəyini sıxmasın... Ürəyinin döyüntüsünü də aydın eşidirəm... Az qala ağzından çıxıb düşəcək... Amma daha çatmışıq, evimizə çatmağa birçə tin var. Anam başını aşağı salır, hiss edirəm ki, özünü danlayır, ürəyini ürökləndirir, ürəyinə ürək-dırək verir, ona keçmiş xatırladır: "Axı, sən belə deyildin, ay ürək!" – deyir. – "Axı bir zamanlar sən bu yoxuşu bir-

nəfəsə qalxardın, indi nə olub sənə, ay ürək? Məni niyə belə incidirsən, axı mənim günahım nədir, ay ürək!" Danlayır, amma fikri artıq bu yoxuşda deyil, – pilləkəndədir, ikinci mərtəbəmizə qalxan pillələrdə!.. Eybi yoxdur, – anama deyirəm, – onu da keçərik, heç danxmı, tək evimizə çataq!..

Yenə yavaş-yavaş, asta-asta gedirik. Mən qəsdən bir addım geridə dururam, qəsdən addımlarımı yavaşdıram ki, o da tələməsin, elə bilsin ki, mən də yorulmuşam, elə bilsin ki, tələsən yalnız özünü, ayaq saxlayıb bir az dincələ bilər, nə xəbərdir, niyə tələsir?..

İkinci və sonuncu küçəni keçirik, budur – küçəmiz!.. Divarı dairəvi, daşları çəhrayı, rəngi qaranlıqda belə görünən evimiz, uca, dəmir alaqaşımız, – Bakıda nə çox dəmir var: qapılar, hasarlar, pəncərə dəmirləri!.. Bu qapıdan pillələrə qədərki yol, yəni həyatın içi, o qəddər də rahat-hamar deyil, qorxuludur, adam yıxan çökək-ləri, təhlükəli döngə – uçurumları var, odur ki, tələsmək lazım deyil, ayaqlarını ehtiyatla at... Amma mən bu qısa yolun bütün sirlərinə bələdəm, gözüyumulu keçəram, bilirəm ki, harada addımın uzun, harada isə qısa olmalıdır bax burası çökəkdir, burada isə zirzəmiyə gedən pilləkən var, ağzına daş qoyublar ki, yıxılan olmasın; bura su süzülüb, çünki kranı bərk bağlamayıblar, ax, bizim bu kranımız! Addayıb keçmək lazımdır: burada isə azca sağa dönmək, çünki topə-cik var, sonra isə – sola və iki addım sayıb əlini uzat – əlin pilləkənin məhəccərinə toxunacaq... Amma pilləkənə hələ xeyli var: həyətdəki yeraltı su yolunun dəmir qapağı azca dikiir, onu elə keçmək lazımdır ki, ayaq ilişməsin!..

Budur, nəhayət, pilləkən məhəccəri. Anam bu tirdən yapışır və yenə dayanır, tez-tez nəfəs alır, sanki qüvvə toplayır. Otuz daş pillə! Son hücum!.. Düz otuz! Nə az, nə çox... Daşların ortası çuxur-cuxurdur, bizim addımlarımız, bizdən əvvəlkilərin addımları ilə, günbəgün bu daşları yalaya-yalaya, sürtə-sürtə ovub...

Evdə anam özünə tez gəlirdi, axı evdir!.. Xoşladığı üstü meşin "kuşetkaya" oturub, gözələnini azca yumar, çəncələrdi; ayaqlarından ağırılıq çökələr, bütün bədəni ürəyə xidmət edirdi ki, ürək toxtasın, köksü vurub dağıtmasın... Qabırğalar incə, dərisi də kağız kimi nazik, açıq şabalıdı rəngdə, azca osmor, mənimki kimi.

Ürək neyləsin – ürəyə saf hava lazımdır, şirə lazımdır!..

Məgər təkəce bunlarımı?..

İlk acığım.

İndi də – kütləsə də, azca soyusa da – keçməyib mənim ilk acığım, bəlkə indi heç acıq deyil, yalnız düşüncədir? İnsan zəifliyi barədə acıgabənzər duyğudur? Hissdir?..

Hər dənənin dayısı Abdul kişi ilə rastlaşırım. Qocalıq onu qupquru qurudub. Tez-tez öskürür, öskürəyi də qupquru. Yazığım gəlir: elə qocalıb ki, canını güclə gözdürür. Hal-əhval tuturuq – necə olsa, yənə də qohumdur, ananın yeganə dayısı, səksən yaşlı kişi...

Şəhərə çox nadir vaxtlarda gəlir, bağda olur, atadənqalma mülkdə... Meynəliklər, öncir ağacları, qum və bağın ortasında – nohəng qara tut ağacı: ağacın ömrü əsri keçib, amma yənə də sağlamdır; bu yerlərin ən qocaman ağacı... Tutu da şirin, dadlı. İndi də dadı damağımdadır: iri dənələr, içi şirə dolu... Daha çox ananın dayısı oğlunu görərim, – Akifi. İşi-peşəsi məlum deyil, gah tör-töküntü sifətidə, gah da ki, təzəbəy kimi, kefi kök, damağı çağ. Görürəm və atası yadıma düşür, qəlbimdə acıgabənzər nə isə tərpənir. Qohumlar kimi salamlışıq, ondan-bundan hal-əhval və – xudahəzif! Gələnlə dəfəyə qədər, gələnlə görüşə qədər!..

O ili müharibə axır ki, qələbə ilə nəticələndi... Cibimiz boş, anama isə dincəlmək hava-su kimi lazımdır! Yay! Şəhərdə qalmaq olmaz – istidən bişib yanar, xəstə ürəklə səfərə çıxmaq da çətindir, haraya gedəsən? Nə cür?.. Ürayə üzüm lazımdır, tut lazımdır – ağ, ya qara!

Doğmaca dayısına ağız açdı. Pis dolanmırlar, gəliri yaxşıdır – şəhərin mərkəzində baqqal dükənində işləyir, keçən il müharibənin qızğın çağında bağdakı evini – gözəl, ikimərtəbəli, uca binadır – təmir elətdirdi.

Ağız açdı.

Yox, yox, söhbət ikinci mərtəbədəki otaqlardan getmir; tutu da pulsuz yeməyəcəyik, önciri də. Bizə kiçik otaq lazımdır, özü də bilirsiniz hansı otaq? Pillekanın altındakı, küçəyə balaca pəncərəsi olan, quyuya yaxın otaq; bu otaqda binədən heç kim yaşamır, burada yalnız təsərrüfata aid dəmir-dümür, xırda-xuruş şeylər saxlanılır, onları odun anbarına da yığmaq olar...

Abdul kişi qaşqabağını salladı, arvadına baxdı... Arvadının üzündə onsuz da əbədi narazılıq həkk olunmuşdu – elə bil indicə ya torşu badımcan yeyir, ya gözü limon dilimindədir; ya da ki, piy basmış

boynunda ağcaqanad sancıb... Səsi də üzünün ifadəsinə uyğundur – danışanda elə bil indicə ağlayacaq, sızılıntı, incik, şikayətli.

Anam hiss elədi ki, dayısı arvadı ağızını açsa, xahişimizi rədd edəcək, odur ki, onu qabaqlayıb dedi ki, otağı havayı istəmirəm; pul söhbətini eşidəndə töəcəübləndim, axı bildirdim ki, pulumuz yoxdur.

Qohum danışmağa başladı: ananın dayısı.

Dedi ki, otağı başqasına söz vermişik (adını dedi, uzun-uzadı onun haqqında danışdı, “ağsaqqal adamdır”, “məmin kişidir”, “kəbəyidir” və sairə...). Hotta pulunun bir hissəsini almışdıq (üçrəqəmli məbləğ deyilir), “əlbəttə, o qədər də böyük pul deyil, amma yənə də puldur, hər halda alınır da, xərclənib də, məvacibə isə hələ xeyli var...”

Anam: “Pulunu qaytarırıq” – deyir, yəni ananın verdiyi pulu dayısı həmin məmin kişiyyə qaytarar.

Dayı qurtarıb, dayısı arvadı başlayır: deyir ki, söhbət “beh”də deyil, bütün məbləğdədir; axı alacağı pulu indidən borca girib xərcləmişik, bağban tutub əvvəlcədən pulunu vermişik ki, qaçmasın, bağ işi ağır işdir, meynələr, filan, məgər onların üzümünü almayacağıq!”, tut ağacı, tutu, əlbəttə, pulsuz da yeyə bilərəm, “axı qohumuq...”

Anam deyir ki, bütün məbləği ödəyirik...

“Varmı pulumuz?! Niyə demir ki, axı dayımsan, belə qohumluq olmaz?!”

Anam da pulu fikirləşirdi: bahalı tirmə şalını, atamın ilk hədiyyəsini satar, üzünü lombarda qoyar, birtəhər toplayar bu pulu, tək razılaşınlar.

Susub söhbətə qarışmaq istəmirəm, çünki anam əsəbiləşər, baxışlarla qaynayan qəzəbimi qohumlarımıza yağdırıram, amma ananın dayısı görmür, saymır, qəzəbimi heç vecinə almır.

O yay ananın sonuncu yayı idi...

Anama ilk günlər bağ havası anama düşdü: özünü birdən-birə yaxşı hiss etməyə başladı, hətta bir dəfə özü, mənim köməyim olmadan alpinistsayağı ikinci mərtəbəyə dırmaşdı; pillələrlə yox, pillənin böyründən azca kənara çıxan daşlardan yapışa-yapışa, mən göstərdiyim kimi, tələsmədən yuxarı dırmaşdı, sonra əlini uzadıb evanın məhəccərindən adlı, o tərəfə, evvana aşdı. Elə sevinirdi ki!.. Eyvandan donizə sarı baxdı – gömgöy, ipək kimi işildayan donizə həsrətə, ümidlə baxdı!.. Sonra başını ayıb yuxarıdan aşağı məni süzdü, gülümsündü, saçını düzəldib, yənə də üzünü donizə sarı tutdu, uzaq, mehriban, ilıq sulu, yumşaq qumlu donizə serinə daldı, doymadı ki, doymadı.

Ürəyi də sözündən çıxmadı, istəyinə qul oldu, dəcəllik etmədi, – quzu ki, quzu!..

Demə, təhlükə kənarında durub acı-acı gülümsünürmüş. Bir həftədən sonra, avqustun övvəllərində ürok ağrıları təkrarlandı, xəstəliyi şiddətləndi, tezliklə şəhərə döndük, anam öz ayağı ilə xəstəxanə qapılarından keçdi, tramvay zənginə boylanıb qaynayıb-qarşan küçəyə xeyli baxdı...

Bağa köçməmişdən övvəl pulu anamın dayısı Abdül kişiye aparıb vermişdim. O zaman ləçərişəhərdə olurdur, indi köçüblər: özü seksən neçə yaşında, odun kimi qupquru qurumuş və ərvadı, – üzü turşumuş, səsi sıztılılı, ağlamsınan, elə bil ağcaqanad sancıb, yaxud limon diliminə gözü düşüb, indicə onu yeyəcək.

VII

İlk incikliyim...

Atamdan idi mənim ilk incikliyim: boğazım yandı, ağrı ürəyimi sıxdı, qəhərləndim. Əfsus ki, ağlaya bilmədim, ağlasaydım – yaş acını yuyub aparardı; incikliyi bəs necə, öridirdim?..

Və atamdan incikliyim – onun sağlığında yox, onu basdırandan sonra.

Elə acı inciklik ki, nə edirsən et – keçmir ki, keçmir!..

İndi isə inciklikdən əsər-olamət qalmayıb – acısı öriyib, zəmanə axını onu aparıb dəniz suyuna qarşıdırıb, sadəcə qüسسə qalıb.

Küçə ilə gedirdik: anam, bizim "jensovet" qonşumuz və mən.

Birdən anam dayandı, ağappaq ağardı, dodaqları ösdi.

– Dəlisin ey! – qonşumuz anamın üstünə qışqırdı. – Üz ürəyini, çürüt ömrünü, vur öldür özünü!.. Ay dəli, adam da eləsindən ötrü ürəyini yeyər? Bir üzünə bax, gör nəyə oxşayırsan... A! bax! – qonşumuz cəld əl çantasından balaca güzgü çıxarıb anama uzatdı. – A! Bax!

Anam isə qabağa, irəliyə baxırdı. Qonşumuz da o tərəfə baxdı.

– İstəyirsən, bax, bu saat gedim, dizimlə onu daldan vurum, yıxıb bax bu dabanlarımla o ki var özizdirim!.. Gedim? Niyə dinmirsen? Gedim? De "get!" və bax gör analar necə qızlar doğub!..

Anam susurdu. Ağappaq ağarmışdı. Sanki bu saat yıxılacaq, ürəyi gedəcək... Əli ilə ürəyini tutdu, son günlər ürəyi onu narahat edirdi, xüsusən o gündən sonra ki, atam...

Atam evə gec gəlməyə başladı.

Tez-tez osəbiləşirdi, öcəşkon olmuşdu, anamı sancır, qəlbino toxunurdu.

Kim isə anama dedi: onu sarışın ərvadla görüblər. Hotta qadının ünvanını dedilər. Sözgəzdirənə nə var ki?..

Bir axşam atam evə qayıtmadı.

Şəhər obaşdan anam geyinin evdən çıxdı.

Göstördikləri ünvana getdi.

Və qapını döymədən itələyib açdı.

Atam ayaqlarını çarpayıdan salıb qalifə şalvarını geyirdi; çarpayının yanında qoyulmuş xrom çəkmələri par-par parıldayırdı. O isə... həmin o qadın... stola şəhər yeməyi düzürdü...

Anamın ürəyi uçundu, silkələndi, sanki qaranlıq dünyaya düşdü.

Və indi biz üçümüz həmin o sarışın qadını gördük. O gedir, mən isə bizim "jensovet" in ona necə yaxınlaşdığım gözəlrimdə canlandırdım. O zaman bilmirdim ki, gördüyümüz o qadın kimdir. Atam öləndən bir il sonra anamın danışdığı hekayəni – şəhər tezdən qadının evinə gedib orada qalifə geyən atamı gördüyünü eşidəndə boğazım yandı, qəhərləndim.

Ağrı, daş olub boğazımın yolunu kəsdi.

Əfsus ki, ağlamadım. Çünki udquna bilmirdim. Ağlayanda isə udqunmalısən ki, boğazına tıxanan incikliyi uda bilosən...

İndi öriyən ilk incikliyim. Onu illər apardı.

Mənim bu incikliyimdən yalnız qüسسə qalıb. Qüسسəvari duman.

Yaxına tutub baxdığım bir kitabı bürüyən örtük kimi, ağırmtıl pordo kimi. Həmin o kitabı gözəlindən azca kənar et, bir qədər uzaqdan, eynək şüşəsinin müsbət "bir", yaxud "bir yarım" mofafosından bax – örtük öriyib yox olur, kəlmələri açıq-aydın oxuya bilirsen: "Biri vardı, biri yoxdu..."

VIII

– Sənə baxıram: yanaqların yumru, dodaqların otli, qamın tox... Sən də mənə baxırsan. Həyatından razı baxışın mənə zillənib. Baxışın dərindir, bəlkə düşündüyümdən də dərindir.

– Nə demək istəyirsən? Sözü nü qurtar!

– Aha!.. Gözlərdən narahatlıq gözdü!.. Buna mən varam!.. Özündən razı olanlardan zəhləm gedir.

– Bilirəm.
– İndi ki, bilirsən, qulaq as!
– Nə demək istədiyini də bilirəm.
– Bilsən də deyəcəyəm!
– Niyə? Yoxsa ürəyini boşaltmaq istəyirsən?
– İstəyirəm narahatlığım ürəyinə dolsun, ağır bir daş olub ürəyini özsin!
– Ürəyimiz məgər bir deyil?
– İndi birdir! Anma əvvəlcə sənə baxanda, yumru yanaqlarını, tox gözlərini görəndə bir deyildi. Sən mənə yad idin. Mən uzaq müharibə gününü sənə xatırlatmaq istəyirəm!.. Anana dediyin sözlər yadındadırımı?!

– Mənim ilk qoddarlığım!.. İndi də bilmirəm necə oldu ki, mən o sözləri anama dedim.
– Bir də de, eşidim!
– Mümkün deyil!.. Desəm, dilim alışıb yanar!..
– Elə bilirsən yazmaq asandır?! Səndinmi “Çörəyi yolda yemirsən” qışqıran?! Səndinmi “çörəyi bol” tələb edən?!
– Heç bilmirəm o sözlər dilimdən necə qopdu!..
– Niyə susdun? Danış!
– O sözləri yadına kim saldı?
– Həmişə yadında idi.
– Bəs niyə indi, məhz indi deyirsən?!
– Bilmirəm.
– Bəlkə dünən gecə yuxuda uzaq müharibə günlərinə qayıtmışdın? Evinizi gördün? Üstünə müşəmbə salınmış dördkünc, iri stol, müşəmbənin bir ucunda ütüdən yanıq yeri, uca tavanlı otağımızı güclə qızdıran hisli keroqaz, yayları üzə çıxmış və meşini yırtıq, yamaqlı taxt, taxtın üstündə oturan yorğun baxışlı anan...
– Hərdən yuxumda görürəm, amma dünən gecə görməmişdim.
– Bəlkə...
– Səhbə axtarma! Əvvəl-axır deyəcəkdim bunu sənə!.. O sözləri anana dedin, bəs sonra? Sonra nə oldu?!

– Sən ki bilirsən.
– De!
Anam heyrətdən böyümüş gözlərini üzümə dikdi. Həyəcədən dodaqları titrədi. Nə isə demək istədi, bacarmadı, dodağı əsdi.

Birdən-birə otaq elə sakitləşdi ki, mən hövlək vahimə içində yerimdən qalxdım. Dediym sözlər beynimdə cingildədi. Anamın baxışına dözməyib otaqdan çıxdım, qəhər məni boğurdu.

– Anan doğrudan da yolda o qara çörəkdən bir tiko yemişdi!..
– Sus!.. İllər keçdikcə xocalotın yükü!..
– İndi necə!
– Çox ağırdır!
– Çünki toxluqdan şişmiş?! Qamın yekəlib!
– O günləri qaytara bilsəydim!..
– Heyhat!
Axşam evə döndüm. Anam məni gözləyirdi. Üzümə baxıb astaca, lakin qəti dedi: “Çörəyi başqaları kimi bəlsək, ürəyim partlar”. “Mən də, – dedim, – bunu istəmirəm!”

– Bilirəm... Lakin anan o gün çörəyi böldü! Öz tikəsindən sənin payına...

– Sus, dinmə!.. Sən ki bilirsən, mən o tikəyə dəymədim!
– Afərin!
– Tikəni anama qaytardım!
– Alqışlar!
– Anama yedizdirdim!
– Ha-ha!..
– Bununla özümü təmizliyə çıxarmaq istəmiyəm!
– Bacarmazsan da!
– Üzümə bəraət!..
– Kəs səsin: o sözlər artıq deyilmişdi!
– Anam günahımı bağışladı!
– Yoxsa sən üzr istədin?!

– Yox.
– Bəs nə bildin ki, bağışladı?
– Hiss eləyirəm.
– Nodən?
– Anam ömrünün axırınadək məni özizləyir, mən...
– Bəsdir! Sus!.. Anan bağışlasa da, mən bağışlamıram! Bağışlaya bilmirəm!.. Bəlkə ömrünün sonunda, ürəyinin dayanmasına bir saniyə qalmış, vaxt olsa, sənin əməllərin düşüncə torozisində çəkiləndə bağışlaram!.. Bəlkə!.. İndi isə itil gözümdən!..

İlk, əvvəl...
 Və sonuncusu.
 Deməsən olmaz.
 Qıbtə və həsəd!
 Tez-tez məndə oyanan. Və hər dəfə – təptəzə.
 Oğluma həsəd, oğluma qıbtə...
 Anası var. Qaynar səslı, gənc və sağlam. Əli şəfqətli, baxışı
 gayğı dolu, məhəbbət dolu.
 Anama oxşar.
 Anam kimi...
 Lakin anam deyil, oğlumun anasıdır.

ƏFQAN

(1929)

Görkəmli nasir, dramaturq və jurnalist Əfqan Əsgərov 1929-cu il sentyabr ayının 23-də Əli Bayramlı rayonunun Qarabağlı kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində təhsil almışdır (1948-1953).

Əmək fəaliyyətinə "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin redaksiyasında şöbə müdiri kimi başlamış, sonra C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında redaktor, "Kommunist" qəzetində şöbə müdiri, "Sovet kəndi" qəzetində redaktor vəzifələrində çalışmışdır.

Ədəbi fəaliyyətə tələbəlik illərində başlamış, nasir və dramaturq kimi məşhurlaşmışdır. "Qartal əfsanəsi", "Gülyanaq", "Katib", "Bəy İnal" romanlarını ədəbi tənqid yüksək qiymətləndirmişdir.

"Gözəllik soracağında" hekayəsi yazıcının eyniadlı kitabından (Bakı, Azərbaycanş. 1964) götürülmüşdür.

GÖZƏLLİK SORAĞINDA

Dünya gözəlliklərlə doludur.
 Pis ona görə tez gözə çarpır ki, azdır.

Mən onun ala gözlərini heç vaxt unutmuyacağam. Ona görə yox ki, o gözlər məhz ala idi. Yox... Mən o gözlərdə ülvı bir məhəbbət görmüşəm. Elə bir məhəbbət ki, onu ancaq gəncliyin salam atəşi olan ilk məhəbbətlə yanaşı qoymaq olar. Mən o gözlərə bütün ömrüm boyu baxmaq, and içmək istərdim. Əfsus ki, gözlər gözlərdən uzaqda, çox-çox uzaqdadır.

O gözlərin sahibinin adı İnaradır. Gözəllik vurğunu İnara... Gözəl İnara... Vəfalı İnara... İndi sən hardasan? Görən tale bizi bir də üz-üzə, göz-gözə gətirəcəkmı?

İnara latış qızıdır. Mən onunla mahnı bayramında bir təsadüf nəticəsində tanış olmuşam.

Doğma Bakının baharı da, yayı da çox gözəldir. Lakin hər il may və iyun aylarını Riqada keçirtmək məndə bir adət olmuşdur. Bu, heç də ədəbzlük deyildir. Bilirsinizmi, Riqanın baharı Bakıdan bir ay gec başlayır. Bizdə xətni alça və giləs şirin yeyiləndə Riqanın ağcaqayın ağacları təzə-təzə yarpaqlayır. Məgər bir ildə iki baharı qarşılamaq gözəl deyilmi?! Axı, bahar ilin tacıdır, ilin körpəliyidir. Əgər təqvim yenidən tutmuş və məndən rəy soruşmuş olsaydılar, təzə ili baharın əvvəlində qarşılamağı israr edərdim. Əslində də belədir. İl anadan olur – bu, bahardır, gəncleşir – bu, yaydır, yaşa dolur – bu, payızdır, qocalır, – bu, qışıdır. Hər fəslin öz yeri, öz gözəlliyi olsa da, biz ancaq bahara gözəl deyirik. Bəlkə elə bu səbəbdəndir ki, heç bir fəslin gəlişi bahar qədər duyulmur.

Bahar... Körpə uşaq kimi şıltaq və sevimli bahar... Ətrafı ucsuz-bucaqsız meşə olan Riqada hər il baharın gəlişi mahnı ilə qarşılır. Həm də bu gül-çiçək mahnısını xorla bütün Latviya oxuyur, bütün Latviya "liqo-liqo" deyər yallı gedir. Liqo bahar bayramının adıdır. Deyirlər, bu bayram həm də vüsəl bayramıdır. Liqoda evlənen cavan – xoşbəxt ata, ərə gedən qız xoşbəxt anadır. Dünyanın ən xoşbəxt adamı isə liqo bayramında ən çox oxuyan, ən çox çiçək toplayan adamdır.

Bəli, bəli, mən İnara ilə səadətin mahnıyla, gül-çiçəklə ölçül-düyü bir gündə tanış olmuşam.

Həmin günün səhəri mən yaşadığım "Ovçular evi"nin evyanına çıxıb, bülbüllərin bir-birini necə şura gətirdiyinə heyranlıqla qulaq asırdım. Belə vaxtlarda nə əlli addımlıqdakı dənizin uğultusu, nə də şam qozalarını cırtlaya-cırtlıyaya yeyən dələlər mənə şirin xəyallarımdan ayıra bilmirdi. Mən bəzən gözlerimi də yumurdum ki, bütün varlığım eşitdiyim bahar nəğmələrinə bağlansın.

Lakin ürəyimdəki arzular qədr şirin olan bir səs bülbüllərin cəh-cəhinə qarışanda, mən gözlerimi açdım.

- Andrita, sənənmə?!?
- Bəli. Gözləmərdin?
- Doğrusu, yox, heç ağıma gəlməzdi...
- Gəldim səni liqoya dəvət edəm. Bu gün hamı düzlərə, meşələrə çıxıb mahnı oxuyacaq, çiçək toplayacaqdır.

- Axı, mən mahnı bilmirəm...
- Öyrədərəm.
- Bəlkə heç səsım yoxdur...
- Yənə də oxumalısın. Başa düşürsənmi, bu gün hər kəs oxuduğu mahnı, yıxdığı çiçək dəstələri qədər xoşbəxt olacaqdır. Sən xoşbəxt olmaq istəmirsənmi?

– İstəyirəm.
– Onda düz saat doqquzda mənə gözle! – deyər Andrita ürəkə maral kimi götürüldü və şam ağacları arasında yox oldu.

Andrita ilə mən dünən Riqadan Dubultya gələndə elektrik qatarında tanış olmuşam. Ancaq heç inanmırdım ki, o, görüşə çıxsın. Çünki Andrita öz nadir gözəlliyi ilə təkə mənə yox, vaqondakı adamların, kişili-qadınları, hamısını heyran etmişdi. Bu sarışın qız latış nağıllarında ki, dəniz pəriləri qədər zərif və cəzbedici idi. Heç də təsadüfi deyildir ki, yanımda oturmuş orta yaşlı bir kişi bizə tərəf addımlayan Andritaya heyran-heyran baxıb:

– Su pəri... – deyər pıçıldadı. – Beləsini görəndə adam həyata lənət yağdırır.

Bu pıçılıtda mən gənclik illərini hədə keçirmiş bir qəlbin naümid iniltisini eşitdim və gənc olmağımla bir daha fəxr etdim. Bir daha həyatın şirinliyini, yaşamağın gözəlliyini bütün ürəyimlə duydum. Elə bu qürur hissi mənim cəsaretimi birə-yüz qat artırdı, biz tanış olduq.

Bu gün hava ilıq, buludsuz göylər yaqut rəngində idi. Elektrik qatarları hər iki tərəfə dolu gedirdi.

Andritanın təklifi ilə biz Lielupe adlanan yerə getdik. Artıq saat on idi. Hər ağac altında bir meclis qurulmuşdu. Qızlar və oğlanlar bir-birini qova-qova çiçək toplayır, çələng hördülər.

Yaşıl talada 50-60 adam dövrə vurub, "liqo-liqo!.." deyər-deyər yallı gedən cavanlara əl çalırdı. Meydanın mərkəzində Yanyu-ata ilə Yanyu-ana mahnı oxuyurdular. Qədim latış əfsanəsinə görə, xoşbəxtlik rəmzi olan Yanyu-atanın əlində bir dolça pivə, bolluq rəmzi olan Yanyu-ananın əlində isə ağ dəsmala bükülmüş pendir var idi. Onlar öz mahnılarında insanlığa xoşbəxtlik və bolluq arzulaırdılar.

Yanyu-atanın təklifi ilə qızlar bir dəstəyə, oğlanlar isə ikinci dəstəyə bölünüb, üz-üzə dayandılar. Yanyu-ana, ən gözəl çələng hördüyü üçün Andritanı qızların kraliçası seçdi.

Andrita alqışlar altında meydana çıxdı. Tor çiçəklər hər tərəf-dən yağış olub onun başına öləndi.

– İndi ən yaxşı oxuyan gənc, gözəllik kraliçası ilə oynamaq hüququ qazanacaqdır!

Yənyu-ata sözləri deyəndə Andrita qeyri-ixtiyari olaraq mənə baxıb güldü. Bəli, oxumağa qalanda mən gözəllik kraliçasına nöinki rəfiqliyə, heç nökarliyə də yaramırdım. Andrita ilə oynamaq yarışını Yanis adlı bir gənc uddu, o da mənim xoşbəxtliyimdən gözəllik kraliçasının çiyindən oldu. Hamının gülüşünə səbəb olan bu rəqs bitəndən sonra cavanlar yelləncək asıb, öz sevgililərini yelləməyə başladılar.

Andrita özü ilə ip gətirməyənləri topaldıqca oyununa səsledi. Biz çox oynadıq, günəş günüortadan dönüncə oynadıq. Yarışın kəsilmə-sinə yorğunluğumuz yox, achiğimiz səbəb oldu.

Yuyunub nahar elədikdən sonra biz hündür bir təpəyə çıxıb, nəfə-simizi dərə-dərə ətrafa baxmağa başladıq. Təpənin ətrafı qarışıq meşə idi. Meşə, gözəllikdə misli olmayan bir ovalıqla birləşirdi. Yamyaşıl ovalığı Lielupe və Dauqava çayları beş-altı hissəyə bölüb, müxtəlif şəkili adalar əmələ gətirmişdi. Lap ayağımızın altında, bayram paltarları geymiş adamlar körpüyə yan almış, nəhəng başmağı xatırladan balıqçı gəmisinə doluşurdular.

Andrita sevincək qışırırdı:

– Dənizə gəzməyə çıxırlar! Gedək! Görək kim kimi ötcək!.. – deyə o. əlini əlimdən üzərək, yayından ayrılmış ox kimi üzəsağı yüyürdü.

Mən ayaqqabımın içinə düşmüş çöpü çıxarıb, gülə-gülə onun ardınca götürüldüm. Yaxşı deyiblər ki, mərdimazarı axtarmaqla deyil, rast gəlməklədir. Mən təzəcə yolu yarılayırdım ki, kim isə qəflətən böyrümə soxuldu. Müvazinətini saxlaya bilməyərək yıxıldım. Elə bu vaxt bir neçə addımlığımda inilti eşitdim. Tez qalxıb arxaya döndükdə, yerə yıxılmış bir qız gördüm. O, inildəyə-inildəyə dikəldi və mənə məzəmmətlə baxıb:

– Düz yeriməyi də bilmirsiniz? – dedi.

– Mən, ya siz? Siz az qalmışdınız mənim böyrümü dəşəsiniz. Hələ bir diliniz də var? Hayıf ki, qızınız...

– Oğlan olsaydım, neynardınız?

Mən sözlərimin mənasızlığını duyub güldüm. Qız da qəflətən güldü. Mən qalxıb üst-başımı çırpdıqda, gördüm ki, balıqçı gəmisini sahildən xeyli ayrılmışdır.

– Bəs... bəs Andrita hardadır?..

– Mən hardan bilim? – deyə qız ufuldaya-ufuldaya deyindi.

Odur! Andrita gəminin kapitan körpüsündən mənə yaylıq edirdi.

– Andrita!!! – deyə var səsimlə çığırdım və cavab olaraq gəmi-nin uzun, zil vida fitini eşitdim.

Sonra orkestr çaldı və mənim Andritam sarısaç bir oğlanla üz-üzə durub, rəqs etməyə başladı. Mən Andritanın vəfasızlığından çox laqeydliyinə görə, anbaan alovlanırdım.

– Andrita gəlir? – deyə yenə həmin qız diləndi.

Mən cavab vermədim. Əslində, qəzəbimdən susurdum.

Qız oturduğu yerdə bir də ufuldayıb qurcalandı:

– Nə fikrə getmisiniz?

Mən yenə dinmədim.

– Sizə heykəl kimi dayanmaq heç yaraşmır.

– Siz məndən əl çəkərsiniz?

– Mən yerimdən qalxa bilmirəm... – deyə qız yazıq-yazıq mızıldandı.

Mən ikinci dəfə axmaq vəziyyətdə qaldığımı başa düşdüm.

Qız ümidsiz bir səslə:

– Siz mənə qalxmağa kömək etsəniz...

Mən gözlerimi uzaqlaşmaqda olan gəmidən ayrıb, qıza tərəf döndüm. O elə yıxıldığı yerdə qalmışdı.

– Yenə ədəbahlığınız tutub?

– Nə üçün siz hər şeyə sübhə ilə yanaşırsınız?

– Necə buyursunuz? Sizi peyğəmbərimə sanım?

– Yox. İnsana həmişə inanmaq lazımdır.

– Əgər o, pisdirsə?

– Beləsi çox azdır.

– Siz “azdırla” “heç yoxdur” arasındakı fərqi görmək istəmir-sinizmi?

– Mən həmişə yaxşılıqları görməyə çalışıram. Bunu sizə də məsləhət görürəm.

Qızın hazırcavablığı məni lap haldan çıxartdı:

– Dədiyiniz nədir? Bundan sonra bütün nadürlülərin qarşısında papağımı çıxarıb təzimmi etməliyəm? Bəlkə onlara “Ən namuslu insan” ordeni də verdirsiniz?

Qız nədənsə mənim bu sözlərimə güldü və gülə-gülə də soruşdu:

– Belə bir orden vardımı?

- Təsəvvür edin ki, var.

- Siz də təsəvvür edin ki, dünyada bütün insanlar gözəldir. Siz də gözəlsiniz, sizin sevgiliniz Andrita da gözəldir...

Artıq mən tamamilə tərkislah olunmuşdum. Yaşca məndən kiçik olan qızın məntiqi, şirin ləhcəsi və sənsindəki məlahət bütün şüuruma hakim kəsildi. Mənim dəqiqələrdə mən böyük həyat yolu keçmiş ağıllı bir müəllimənin qarşısında hazır dayanmış şagirdə çevrilmişdim. O, mənə oxlaqdan təstədiyi qiyəmə yazma bilirdi...

- Nə fikrə gətiniz? - deyə qız yaranmış sükutu pozdu.

- Fikirləşirəm ki, siz bu ağılla vaxtından tez qocala bilərsiniz.

- Nə yaxşı oldı... - deyə qız bu dəfə bir uşaq səmimiyyəti ilə güldü. - Qoca olsaydım, siz mənimlə söz güləşdirmək əvəzinə, əlimdən tutub ayağa qalxmağa kömək edərdiniz.

- Bağışlayın... - deyə mən üz istədim. - Əlinizi verin...

Qız səli ilə cavab ağcaqayın ağacının gövdəsindən yapışmış, sağ əlini mənə verdi.

- Yalvarıram, ehtiyatla...

Mən kömək edib qızı ayağa qaldırdım. O bir ayağının üstündə durub, ikinci ayağını yerə qoymağa qorxurdu.

- Siz həmişə birayaqlı gəzirsiniz? - deyə mən zarafat etdim.

- Yox... Ayağım bərk sancır.

- Bəlkə...

- Narahat olmayın... Adıca burxulmadır. - Qız elə qayğıkeşliklə gülməyədi ki, sanki ağrıyan onun ayağı yox, mənim ayağım idi və ona yox, mənə təskinlik vermək lazımdı.

Qız bir də əlimdən tutub, ayağını qorxa-qorxa yerə basdı. Ancaq yeriyə bilmədi. Ağrının şiddətindən üzünü turşutdu, dodaqlarını dişlədi.

- Yeriyə bilmirəm... Bərk ağrıyır...

Bu da təzə xəbər! - deyə düşündüm.

- Yaxşı, indi bas mən sizinlə nə edim?

- Siz gedin. Mən gözləyəcəyəm...

- Kimi? Sevgilinizi?

- Yox, ayağımı... Gözləyəcəyəm ağrısı çəkilsin. Siz gedin, Andrita inciyər. O sizi çoxdan gözləyir.

- Gözləmir... - deyə mən dənizin üföqlə birləşdiyi yerə baxdım.

Günəş artıq çəhrayı rəngə boyanmışdı. Qızılı ləpələrin üzərində yığılən balıqçı gəmisi hələ də uzaqlaşmışdı. Ağac gövdələrinin

uzun kölgələri yeri müləmil dənizçi köynəyinə döndərmişdi. Hava bir qədər sərinləşmişdi, ancaq soyuq deyildi. Məşənin hər tərəfindən həzin məhni səsi eşidilirdi. Mən ilk dəfə idi ki, günəşin qürubunun insan əhvalına təsirini görürdüm. Hətta quşlar da susmuşdular. Təkcə qarabaşlı qağaylar çayın ortasındakı kiçik adada böyük məclis qurub, elə hey qışqırırdılar. Mən bu qədər qağayını da bir yerdə ilk dəfə görürdüm.

- Toy edirlər... - deyə qız xəyalımı lap uzaqlara, uşaqlıq illərinə apardı.

O vaxt biz də söyüdlükdə qarılşan qarğaları göstərib elə güman edirdik ki, toy edirlər. Məni xəyal ələmindən qızın ikinci sualı ayırdı:

- Sizin adınız nədir?

Doğrudan da biz nə vaxtdır ki, dalaşmış, küsüşüb barışmışıq, ancaq bir-birimizin adını da bilmirik. Mən günahkarcasına gülmə-sünüb öz adıma dedim.

- Bəs sizin adınız?

- İnarə.

- Doğrudan? Lap bizim adlara oxşayırsınız ki... İnarə, Minarə, Gülnarə... Gözəl adlardır.

- Amma mənim öz adımdan heç xoşum gəlmir.

- Hansı qızın öz adından xoşu gəlir ki, sizinki də gəlsin.

- Bəs Andrita? Andrita bizdə bütün adların şahı sayılır.

İnarə Andritanın adını çəkəndə mən qeyri-ixtiyari olaraq dənizə tərəf boylandım. Balıqçı gəmisi artıq görünmürdü.

- Siz onu çoxmu sevirsiniz?

- Kimi? - deyə mən gözələrimi qızarmaqda olan üföqdən çəkmə-dən soruşdum.

- Andritanı...

Mən dindim. Çünki hələ özüm də qəlbimdəki hissələrin sevgimi, yaxud qızğın marağını olduğunu ayırd etməmişdim. Bir də, Andritanın qəflətin məni atıb, heç nə olmamış kimi, başqası ilə rəqs etməsinə bəraət qazandıra bilmirdim. Gözəllik kraliçası kimi tanıdığım bir qız indi mənə çiçəkdən-çiçəyə qonan qayğısız, vəfəsiz kəpənəkləri xatırladırdı. Bəlkə də mən haqsız idim, bəlkə də Andrita çox gözəl insan idi. Ancaq onun bu nöqsanını mən görmək istəməyə bilmirdim. İnarə isə təzə dil açmış uşaq kimi sualı-sualın etəyinə bağlayırdı.

- Andrita necə? O da sizi sevirmi? Ürəkdonmi sevir?

- Yox... Sevmir...
 - Nə üçün?
 - Çünki gözəllik kraliçasıdır. Nərgiz kimi özü-özünə bənd olub...
 İnarə yanınayə ilə deyilmiş pis sözlərdən bir qədər tutuldu.
 - Siz bütün qızlar barədə belə fikirdəsiniz?
 - Hər halda siz narahat olmaya bilərsiniz.
 - Deməli, mən hamıdan çəkinəm?
 - Bunu sevgilinizdən soruşun. Səhərdən dalınızca da gəlmir.
 - Mən onu incitmişəm.
 - Vəfasızını çıxmısınız?
 - Susun!!! - deyə İnarə qəflətən çışqırdı. - Siz tanımadığınız
 adam barədə nə üçün pis düşünürsünüz?!

- Tutaq ki, mən yanılmışam, bəs sizin sevgiliniz? Oğlan da qız
 kimi küsormü?
 - O, küsməyib... Arvadının yanında.
 İnarə mənim heyrotimi görüb, özü öz sözüne izah verdi.
 - O, evlidir. Bir qızı da var...
 - Demək, o sizə vəfasız çıxıb. Ay nədürüst!.. - Mən acığımdan
 əlimin altındakı cavan qayın budağını çəkib sındırdım.
 - Yox. Yox... Siz nəhaq yerə hirsənirsiniz. O heç də pis adam
 deyil. O, mənə indi də dolıcısına sevir.
 Mən heç nə anlamadım. Sınıq qayın budağını buraxıb, İnarənin
 yanına diz çökdüm.

- Görünür, siz əsil məhəbbətin nə olduğunu bilmirsiniz!
 Mənim bu hökmüm İnarənin ancaq acı gülüşünə səbəb oldu.
 - Əsil məhəbbət... Mən bütün səadətini əsil məhəbbətə qurban
 vermişəm, bundan sonra da arzum qarımı döyən səadətə həmin
 məhəbbətə qurban verməkdir. Yenə də əsil məhəbbətin nə oldu-
 ğunu bilmirəm?..
 - Siz, sizi sevməyən adamı kor-korana sevirsiniz.
 - Susun!!! - deyə İnarə ikinci dəfə çışqırdı və özü də susdu.
 Onun geniş açılmış gözləri naməlum bir nöqtəyə zillənib qalmışdı.
 Mən İnarənin gözlərinin belə gözəl olduğunu bilmirdim. Əslində
 ilk dəfə idi ki, bu gözlərə diqqətlə baxırdım. İnarənin iri ala göz-
 lərindəki həyat işığı, aydınlıq və dərin mənə bütün fikrimi alt-üst
 elədi. Dənizdən əsərkə ağcaqayın ağaclarının şux yarpaqlarını xəşif-
 xəşif xışıldadan sorin axşam mehi İnarənin latuş qızlarına xas olma-
 yan şabalıdı saçında, geniş ağı altında oynayırdı. Onun qalın qaşları

saçından da tünd idi. Sol yanağında qara xalı vardı. İkinci elə bir xal
 onun yaraşıqlı çənəsini bəzayırdı. Hələ rəng üzü görməmiş dodaq-
 ları isə körpə uşaq dodaqları kimi zərif və hossas idi.

İnarə bəlkə də bu gözəllikdə deyildi, Latviyada çox qız, elə
 Andritanın özü İnarədən gözəl idi. Amma heç kəs İnarə kimi yara-
 şıqlı ola bilməzdi. Yəni gözlər!.. Məsum gözlər!.. İnarəni gözəllik
 sultanına çevirmiş ala gözlər!..

- Siz mənəndə incidiniz ki?..
 - Əsla... Mən ötən günləri xatırladım... Raymond...
 - Raymond kimdir?
 - Ürək qədrə yaxın, ulduzlar qədrə uzaq...
 - İnarə, bu, xəyaldır.
 - Bəli, indi xəyaldır. Amma bir zaman həqiqət idi. Biz bir
 həyətə yaşayırdıq... - deyə İnarə ixtiyarsız olaraq öz hekayətini
 danışmağa başladı.
 - Bu, iki ilin söhbətidir. O zaman mənim on yeddi yaşım var idi.
 Onuncu sinifdə oxuyurdum. Ata-anamın bir cə donəsi idim.

- İndi necə?
 - Elə indi də. O zaman bilmirəm oxuduğumuz romanların, bax-
 dığımız filmlərin, tamaşaların təsirindənmi, ya nədənsə, oğlanlarla
 maraqlanmağa başlamışdıq. Bu hiss mənim bir neçə rəfiqəmdə lap
 doqquzuncu sinifdən baş qaldırılmışdı. Onlar tənəffüslərdə bir guşo
 çəkilib, xıslılaşa-xıslılaşa oğlanları tərifləyəndə, mənim acığım
 tuturdu: çünki lap balacalıqdan oğlan uşağı ilə it-pişik kimi yola
 getmişəm. Bir də, mənim rəfiqələrim çox vaxt öz yaşidları ilə sevi-
 jirdilər. Bu mənə yüngüllük kimi gəlirdi. Elə indi də həmin əqido-
 dəyəm. Axı, mən yaşidlarımdan əskik olmaya-olmaya, onları necə
 ideallaşdırım?! Mənim ələməmdə, qadın nə qədər ağıllı olursa olsun,
 kişi ona dərs verməlidir.

- Bu, feodal düşüncəsi deyilmü?
 - Feodalizm dövründə məgər hər şey pis olub? Görünür, siz
 evləndəndən sonra arvadınızı ailə başçısı seçəcəksiniz.

- Bunu heç kəs elmir.
 - Deməli, lazım da deyil. Əgər kişi gözəl insan olsa, əsil mənada
 kişi olsa, qadın ona həmişə hörmət edər. Mənim ələməmdə, or arva-
 dından heç olmasa yeddi-əkkiz yaş böyük olmalıdır ki, qadın onun
 etibarlı əllərini və isti nəfəsini hiss etsin. Mən yetmiş yaşlı babamın
 öz arvadını necə bir nəvazişlə oxşadığını, altmış iki yaşlı nonəmin

isə körpə uşaq kimi ərköynüklük etdiyini, orinin nəvazışları altında xoşlanıb mürgülediyini güdmüşəm. Qərribə qoca idilər. Onlar bəzənib səhəro çıxanda hamı tamaşaçı dururdu. Nənəm həmişə deyirdi ki, hər tozə paltar insana tozə gözəllik götürir. Amma özü köhnəni də tozə əvəzinə geyməyi bacarırdı. Nənəm elə səliqəli, özünə qarşı elə diqqətli idi ki!.. Hələ babam!.. Babam qoca vaxtında saçına otür vurub darayardı. Biğ darağı cibindən heç öskik almazdı.

– Onlar vəfat deyiblər? – deyən mən hüznlə soruşdum.

İnara mənəm bu sözlərimə qaqqanaq çəkib güldü. Onun saf dişləri sapa düzülmiş mirvariye oxşayırdı. İnara mənəm gözlerimdə get-gədə gözəlşöydü. Mən elə heyran olmuşdum ki, nə liqə bayramı, nə də Andrita yadıma düşürdü.

– İnara, bəlkə səhv edirmən?..

– Siz qərribə oğlansınız. Əlbəttə, səhv edirsiniz. Mənəm babam da, nənəm də lap top kimidirlər. Bu axşam onların qızıl yox, brilyant toyudur. Düz əlli ildir ki, or-ərvaddırlar...

– Siz əvvəlcə elə danışırdınız ki, təkçə mən yox, hamı elə düşünə bilirdi...

– Çünki onlar indi bizimlə yaşayırlar. Bilirsinizmi, babam lap uşaq vaxtından balıqçı olub. Dünyanın bütün dənizlərini dolaşmış. Babam ilin çox vaxtını okeanda keçirdiyindən, mən nənəmlə yatardım. Gecələr nənəm mənə orinin igidliyindən gözəl-gözəl hekayətlər danışdı. Guya nənəmi yoxsul babama vermək istəməyiblər, babam isə toy günü nənəmi götürüb qaçmış. Guya babam Baltik sahilindəki bütün kişilərdən güclü olub. Guya babam okeanda çimərəkən bir sürü köpək balığı ilə üzlaşmış, onların hamısını bıçaqlayıb öldürmüşdür.

– Siz də inanırdınız?

– İnanırdım. Çünki mənəm babam çox qoçaq adamdır. Qışda Yuqla gölünün buzunu baltalaymış çimər. Heç indinin özündə də babam Lusiş özüni qoca hesab etmir. Şagirdləri də təqaüdə çıxır, amma o, qocalığı təslim olmur. Babam hər səhər ala-qaranlıqda gənclərlə işə getməkdən həzz alır. Həmişə deyir ki, insanın birinci gözəlliyi zəhmətdir. Buna görə də babamı hamı sevir. Hətta balıqçılar arasında gözəl bir adət yaranmışdır: təzə evlənen gənclərə xeyir-dua verib deyirlər ki, görün Lusiş və Velta kimi bir-birinizə sədaqətli olasınız, uzun və xoşbəxt ömür sürəsiniz.

Velta – nənəmin adıdır. Mənəm babamla nənəm doğrudan da xoşbəxtidirlər. Çünki onların bir-birinə olan məhəbbəti tükanməzdir.

Təkçə anamla atam uğursuz evlənməmişlər. Onlar yaşlıdırlar. Olsun ki, mənədən qabaq onlar deyib-gülmüş, bir-birlərini sevmişlər. Lakin mən dünyaya göz açandan atamı qaşqabaqlı, anamı isə elə hey deyindən görmüşəm. Bilmiyəm nə səbəbdən, atamı anamdan çox sevmişəm. Baxmayaraq ki, o, mənə anamdan az dindirir, az əzizlərdi. Mən atamı, demək olar ki, heç deyən-gülən görməmişəm. Əvvəllər mənə belə gəlirdi ki, atam tez qocalıb və deyib-gülməyi xoşlamır.

Atam on altı yaşından çilingör işləyir, indi də çilingördür. Onun iri əlləri işləməkdən qabar bağlanmış, geniş alını isə fikirləşməkdən qırıqmışdır. Mən həmişə atamın qüvvətli olması ilə öyünmüşəm. Buna görə də rəfiqələrimin sevdidiyi ağzı süd qoxuyan “kişilərə” baxanda mənə gülmək tuturdu. Atam belələrinin onunu bir yumruqla yıxardı!

Hoyotimizdə ikinci bir çilingör də yaşayırdı. Bu, atamın iş yoldaşı Raymond idi. Mənə Raymonda bağlayan atama qarşı məhəbbətlim olmuşdur. Onun necəliyini təsəvvür etmək üçün atamın gəncliyini gözələriniz qarşısında canlandırın. Raymond atamdan iyirmi yaş kiçik idi.

Raymonda mən əvvəllər sadəcə olaraq bir-birimizə hörmət edirdik. Mən yeddinci sifə qədər, işdən qayıdan atamı qarşılayıb öpəndə, Raymondu da öpürdüm. Çünki Raymond atamın on yaxın dostu idi. Atam heç bir işi Raymondsuz görməzdi.

– İnara, get Raymondu çağır, – deyirdi, – o cavandır. Beyni mənimkindən yaxşı işləyir.

Raymond hər həftənin dörd-beş axşamını bizdə olar, gecə yarsınadək atamla birlikdə yeni çilingör dəzgahı layihəsi üzərində işlərdi. Mənəm ən çox sevdidiyim öyləncə onların ciddi, osil kişi söhbətinə qulaq asmaq idi. Təkçə anam mənə saat on olan kimi yatmağa məcbur edərdi:

– Səhərlər oyanmaq istəmirsən, get yat. Siz də bu zohrimarı az çəkin. Evdə nəfəs almali deyil. Belə başınız var idi, gedib elə institut qurtaraydınız da...

Raymond anamın xasiyyətinə bələd idi. Atam kimi o da tez papirosu söndürüb, otağın havasını dəyişər, yenidən öz işinə başlayardı. Anam isə deyinə-deyinə yatağına girər, deyinə-deyinə də yuxulardı.

Anam yatan kimi mən yerimdən qalxıb, barmaqlarımın ucunda qonşu otağa keçərdim. Hər dəfə də atam mənə anama qulaq asmadığım üçün məzəmmətləyər və sonra “get yat” demək əvəzinə:

– Bizə qəhvə gətir, – deyərdi.

Mən, əlimdən heç nə gəlməsə də, yaxşı qara qəhvə dəmləməyi öyrənmişdim. Atam qəhvəni qaradiməz içər, mən soruşmamış “ikincisini gətir” deməzdi. Raymond isə həmişə məni təriflərdi.

Bir gün atam işdən qayıtmadı. Anam pəncərədən Raymondu səslədi. Dedilər ki, Raymond da hələ gəlməyib. Nigarən qalmış anam məni zavoda göndərdi. Mən zavoda çatanda artıq ikinci növbə işləyirdi.

Mən soraqlaş-aş-aş atamı baş mühəndisin kabinetində tapdım. Atam və Raymond layihələrinin divardan asıb, bir dəstə mühəndisə yeni avtomatın üstünlüklərindən danışdırlar.

Altı aydan sonra qəzetlər yeni avtomat çilingər dəzgahı barədə yazmağa başladılar. Mən köşkdən bir qəzet alıb sevincək evimizə yüyürdüm. Həyəət girən kimi anamın bərk deyndiyini eşitdim və istər-istəməz düşündüm ki, yazıq atam sevincək gələcək, yenə də anamı deyindən görəcəkdir.

Raymond öz pul mükafatına bir motosiklet aldı. O öz göy maşınımı uğuldadaraq lap yanımda saxladı, sevincək:
– İnarə, min tərkimə! – dedi.

Mən ikinci təklifi gözləmədən dal oturaçağa mindim və yıxılmamaq üçün Raymonddan tutdum. Raymond xam olduğundan, sürəti elə dəyişdi ki, motosiklet dəli əl kimi yerindən sıçradı. Mən qorxub Raymonddan bərk-bərk yapışdım.

Xoşbəxtlikdən, istirahət günü idi. Küçələrdə çox az maşın olduğundan, Raymond motosikleti qəzaya uğratmadan şəhərdən çıxdı. Biz bütün yollardan, döngələrdən quş kimi keçirdik. Amma mən qorxmurdum, çünki ürəyimizin dərinliyində Raymonda qarşı böyük inam var idi.

Biz, ətrafı qayın meşəsi olan Yuqla gölünə çatdıq. Raymond yoldan çıxıb motosikleti gölə tərəf sürdü, ancaq saxlaya bilmədi. İkimiz də motosiklet qarışıq suya soxulduq. Mən, ayağımın əzil-məsinə baxmayaraq, birinci olaraq sudan çıxdım. Raymond çim suyun içində motosikletin buynuzlarından tutub elə çəkirdi ki, elə bil batmış öküzü çıxardırdı.

Mən qəhqəhə ilə gülürdüm. Raymond, nəhayət, palçıqı bulaşmış motosikletini çəkib, göy çəmənin üstünə yıxdı. Nə qədər çalışdısa, onu işə sala bilmədi. Biz ağır “İJ” motosikletini itələyə-itələyə yola düzəldik.

Biz həmin gündən başlayaraq tez-tez motosiklet seyrinə çıxdıq. Sonra kinoya, teatra və parka etdik. Bu yaxınlığa xoşbəxtlikdən nə atam, nə də anam etiraz etdi. Xüsusilə atam məni görüşməyimin üstündə tez-tez danıyırdı.

Göy motosiklet bizim böyük sevincimizə çevrilmişdi. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, “İJ” də canlıdır, bizim üçüncü dostumuzdur. Mən ona Raymonda inandığım qədər inanırdım, ən gizli sirlərimi ona açırdım, onunla məsləhətləşirdim.

– “İJ”, – deyirdim, – sən bu işə necə baxırsan?

Raymond mənə bir yana getməyi təklif etdikdə, mən o saat “İJ”-dən soruşurdum:

– İcazə verirsənmi?

Raymond məsələdir ki, “İJ” həmişə çox mənalı şəkildə susurdu. Aydın övvəllər bundan çox bacarıqla istifadə edib, gülə-gülə:

– Susmaq razılıq işarəsidir, – deyirdi.

Sonralar mən sualı başqa cür, yəni öz xeyrimə qurdum.

– “İJ” bu işə razı deyil. Belə deyilmi, “İJ”?

“İJ” susurdu. Deməli, o mənimlə razıdır. “İJ”-in hökmü qəti olduğundan, hər kəs çalışırdı ki, ona birinci sual versin. Biz bu göy maşına nə qədər vurulmuşduqsa, anamın ondan bir o qədər zəhləsi gedirdi. O:

– Sizin beyniniz qandır, – deyirdi. – Bu motosiklet övvəl-axır ikinizdən birini şikəst edəcək. Rədd ələyin onu. Camaat belədən qaçır, siz onu satın almissınız. Hələ bir əzizləyirsiniz də...

Aydın məsələdir ki, nə mən, nə də Raymond anamın bu öyüdlərinə qulaq asmırdıq. Anam ürəyi yana-yana “yavaş sürün” dedikdə, biz sürəti yüzə qaldırırdıq. Ancaq bu da bizim ürəyimizdəki həvəsi söndürə bilmirdi. Mən təyyarələrə də həsəd aparmırdım, istəyirdim ki, göy “İJ” kosmik raketdən də yelli getsin. İrəlində bir maşın gördükdə, Raymonda “Onu öt! Öt!” deyirdim. Çünki istəyirdim ki, məndən irəlində təkə arzulamın olsun. Arzular işə tükənməz idi. Bizim riyaziyyat müəllimimiz həmişə deyirdi ki, hesabda rəqəmlərin sayı ilə insan arzuları bir-birinə düz mütənasibdir, hər ikisi kainat kimi sonsuzdur. Ancaq mənə belə gəlir ki, kainatın da, hesab rəqəmlərinin də bir sonu olacaq, yalnız arzu övvəlki kimi sonsuz qalacaqdır.

Mənim arzularım böyük idi, xam torpaqlardan tutmuş ən uzaq ulduzlara qədər ucalırdı. Mən arzu edirdim ki, Raymondu bütün dünya tanınsın. Ulduzlara ilk dəfə Raymond uçuşun. Raymondun şəkli

qəzetlərin, jurnalların bəzəyi olsun. Nə bilim daha nə... nə!.. Raymond isə kəndli balası olduğundan, mənə dünyanın ən məşhur torpaqşünası görmək istəyirdi. Mən gülə-gülə:

– Ayda, Marsda, Yupiterdə xam torpaqları ilk dəfə mən oya-dacağam! – dedikdə o:

– Sən əvvəlcə doğma Latviyanın bataqlıqlarını qurudacaqsan, – deyirdi.

Mən heç etiraz etməirdim. Sevinirdim ki, Raymond mənim gələcəyim barədə də düşünür, mənim gələcəyim onun arzusudur. Mən Raymondun bütün arzularını yerinə yetirməyə hazır idim. Əlimdən çıxan hər yaxşı iş üçün Raymonddan “çox sağ ol” eşidəndə ürəyim fərəhlə dolurdu. Raymond və mən belə sevinc gölündə üzərək heç ağılmıza da gəlmirdi ki, kədən bir kölgə kimi bizi izləyir: buna səbəb heç də, anamın qorxduğu kimi, “İ” olmadı.

Son günlər Raymond keyfi fikirlə görünürdü. Tez-tez papiros çəkirdi. Amma hiss edirdim ki, buna səbəb mən deyiləm. Çünki o mənə əvvəlki qızgınlıqla sevirirdi. Onun kənar işlərinə də çox qarışmırdım. Bilirdim ki, o mənə inanır, bu gün də olmasa, sabah özü hər şeyi açıb-danışacaqdır. Lakin o susurdu və mənim yanımda bacardıcaşad görünməyə çalışırdı.

Bir gün atam evə həmişəkəndin gec və çox pərişan qayıtdı. Anamı mətbəxə çəkib, qapını bağladı. “Bəlkə Raymondun başında bir iş var...” – deyərək mənə tez həyəət yüyürdüm. Raymondun evinin qapısı bağlı idi. Qapını döydüm.

– İnarə, – deyərək atam mənə pəncərədən çağırırdı. – Qızım, evə gəl.

– Ata, Raymond hardadır?

– Ona heç nə olmayıb, sağ-salamatdır. Evə gəl.

– Ata, sən məndən nəse gizlədirsən?

– Dedim, Raymond sağ-salamatdır. Bu arvadlar iblis südü içiblər. Başları qarışıq qeybətə, heç bilmirlər uşaq küçədə neynir.

– Hansı arvad, hansı uşaq, ata?

– Heç özüm də bilmirəm. Növbəni verib gəlirdik demiryolunun kənarı ilə. Adını ana qoymuş iki arvad irəlilədi çənə-çənəyə vermişdi. Qəflətən onlardan biri qiyyə çəkdi. Gördük ki, 4-5 yaşında bir uşaq demiryolunun üstündə oynayıb, sürətlə gələn yük qatarı da onu həqləməkdədir. Biz bir qərara gəlincə, Raymond relslərin arasına atılıb uşağa doğru yüyürdü. Bu, qızım, insanın ölümümlə kəllə-kəlləyə gətirməsi idi.

Atam sanki bu qəhrəmanlığın qarşısında təzim edirmiş kimi susdu. Onun təfəssilatla uyması mənə lap əsəbiləşdirdi.

– Bəs sonra, sonra...

– Sonra Raymond uşağı parovozun lap ağzından alıb, tez kənara sıçradı. Uşağa heç nə olmadı. Raymond azacıq özildi. Apardılar demiryolu xəstəxanasına. Qorxma...

Mən atamın sözünü ağzında qoyub, xəstəxanaya doğru qaçdım.

Cərrahiyyə şöbəsinin qapısında iki qadın dayanmışdı. Onlardan biri o birinə razılıq edərək deyirdi ki, “sizin Raymond çox qocmaq oğlandır. O, ölümdən qorxmadı. Mənim uşağımı parovozun altından qurtardı. Bilmirəm ki, mən ona necə yaxşılıq edim”.

Mən ilk dəfə idi ki, Raymondun şəninə deyilən təriflərdən xoşlanmırdım. “Axı bu qadın kimdir? Nə üçün Raymond onun olsun? Nə üçün? Nə səbəbə? Nədən ötrü?” Mən bu sualların ağırlığı altında irəliləyib, qapının zəngini basdım. Ağxalatlı şəfqət bacısı çıxdı.

– Mənə Raymond...

– Bacım, Raymondun yanına adam buraxmırlar.

– Mən onun nişanlısıyam. – Bu sözləri deyərək qeyri-ixtiyari cavan qadına baxdım və bununla ona elan etdim ki, Raymond mənimdir!

Şəfqət bacısı:

– Raymond çox qan itirib, haldan düşmüşdür. Professor onun yanına heç kəsi buraxmır.

Şəfqət bacısının sözləri məni qorxutdu:

– Raymond nə olub ki?..

– Qorxmayın, bacım. Əli, ayağı salamatdır. Kənara atılarkən başı elektrik dirəyinə dəyib yaralanmışdır. Qorxusu yoxdur. Ona qan verməyə lazımdır.

Mən öyrəndim ki, burda duran qadınlardan hər ikisi Raymondla öz qanını təklif etmişdir. Bu, mənə çox narahət etdi, xüsusən cavan qadının qanının Raymondla vurulmasını istəmirdim. Elə bu vaxt ikinci şəfqət bacısı gölgedə bildirdi ki, onların qanı Raymondla düşmür. Mən sevincək:

– Mənim qanımı gözləyin, – dedim. – Bizim qanımız birdir.

Şəfqət bacısı göldü. Mən bir daha təkəbbürlə cavan qadına baxıb, içəri keçdim.

Raymondla mənim qanım xoşbəxtlikdən düz gəldi. Raymond sağaldı, gənc olduğundan, çox tez sağaldı. Çox sevindim ki, onun

damarlarında mənim qanım axır. Raymond xəstəxanadan çıxandan sonra mən onu cavan bir qadına qışqandığımı dedim və onun kim olduğunu soruşdum. Raymond əvvəlcə duruxdu, sonra:

– Tanımıram... – deyib məni qucaqladı. – Bəlkə iş yoldaşlarımdan... ya könüllü donörlerden biridir. Tanımıram...

– Tanımasan yaxşıdır, – deyər mən sevincimi gizlədə bilmədim.

Bir aylıq intizardan sonra biz yenidən sevinc gölündə üzməyə başladıq. O vaxt mən Raymondü bütün qəhrəmanlarla müqayisə edirdim. Yerli-yersiz, anama onların məhəbbəti barədə suallar verirdim. Anamın dediyinə görə, atam da onu çox sevmişdir, hər heqiqi məhəbbət keçmişdə olub. İndiki cavanlar sevməyi bacarmırlar:

– Atam məni bir an da darıxmağa qoymazdı. O çox deyib-gülən idi. Çoxlu lətifə bilirdi...

– Bəs, atam indi niyə deyib-gülmür, anacan?

– Bilmirəm... – deyər anam köksünü ötürürdü. – Təqsir özündədir. il-ildən ağzına su alır.

Bizim söhbətimiz həmişə anamın əsəbiləşib, deyinməsi ilə bitirdi.

Bir axşam Raymondla kinodan çıxıb "Arkadi" parkında göz-nirdik. Mən Raymondla kamal attestatını alandan sonra instituta getməyəcəyimi dedim.

– Nə səbəbə?

– Bunu sən məndən yaxşı bilirən.

Raymond susdu. Çünki bu bizim birinci söhbətimiz deyildi. Bu fikri mənə Raymond özü eyhəmlərlə başa salmışdı. Raymond haqlı idi. Mən beş il də institutda oxusaydım, onun yaşı lap ötəkdədi. Bir də, axı, necə ola bilər? Arvad ərindən bilikli olsun? Raymond bəlkə də belə düşünmürdü. Amma mən özüməndən əskik kişiye arvad olmazdım.

– Bəs Raymond nə üçün qiyaibi oxumurdu?

– İstəmirdi. Oxumağa çox tənəblə idi. Əlinə kitab alan kimi yatırdı.

Biz elə oradaca belə qarara gəldik: "İyulun 16-sında mənim on səkkiz yaşım tamam olur. Həmin günün axşamı biz məclisin başında ər-arvad kimi oturacağıq".

Raymond sevincindən məni qucaqlayıb öpmək istədi. Mən onun qolları arasından çıxıb yüyürdüm. Siz "Arkadi" parkında olmuşsunuzmu? Ora gənclərin ən çox sevdiiyi yerdir. Lap meşəni xatırladı. Deyirlər ki, guya bu parkı sevgililər üçün salmışlar. Son vaxtlar biz də "Arkadi" parkına, xüsusilə "Məhəbbət xiyabanına" ayaq açmışdıq. İndi də mən tanış xiyabanla yüyürürək kiminsə şahrah gülüşü

məni saxladı. Bu nədir? Gənclərin "Məhəbbət xiyabanına" beş nəfər qoca soxulmuşdur! Xiyaban yarıqaranlıq idi, amma buna bax-mayaraq mən onlardan birini tanıdım. Tanıdım, lakin nə gözlərimə, nə də qulaqlarıma inana bilmədim. Çünki mənim həmişə qaradın-möz tanıdığım adam indi heç kəsə aman vermədən ucadan danışır, öz məzəli söhbəti ilə yanındakıları elə hey güldürürdü. Onun sənsədə qərübə bir məlahət, hər gənçə məxsus olmayan şirinlik, cazibədarlıq və təravət var idi. O, mənim Raymondumdan da gözəl danışır, gözəl güldürdü. Mən, özünü yetirən Raymondun ölindən tutub, iş paltarını soyunmamış kişiləri göstərdim:

– Tanırırsan?..

– Bəli. Atam da onlardır.

– Danışib-gülən odurmu?

– Əlbəttə. Atam sevimizdə ən zarafətli adamdır. Xüsusilə kəfi bir qədər saz olanda...

– Bəs o, evdə niyə qaradınməzdir?

– Bilmirəm... – deyər Raymond üzümə baxdı, – yoxsa qışqarırsan? O arvad bizim tabelçı Austradır...

Mən lap atam kimi ucadan güldüm.

– Sən də qərübə oğlansan. Mən atama yenidən vurulmuşam, Raymond. Mən hələ atamı bu qədər gənç və dilavər görmüşümdüm. O, dünyadakı bütün kişilərdən gözəlmiş, hətta sənsəndə!

Mən evə gələndə anam hələ yatmamışdı. Atamın qarasına dey-nirdi, səbəbini heç başa düşmədim. Mən anamın pəjmürdə görkə-minə, tələsik darlanmış, bəlkə də heç darlanmış saçına, öyündəki solğun paltara, yamaqlı döşlüyə, ayaqlarındakı köhnə başmaqlara ürək acısı ilə baxıb dedim:

– Demək, təqsir səndəymiş, ana.

Anam mənim sözlərimdən daha da acıqlandı:

– Birleşin! – dedi. – Bir görün məni öz evimdən qova bilərsi-nizmi?! Bəli, təqsir mənədir ki, sizin müftə qulluqunuz olmuşam. Təqsir mənədir...

Həmin hadisədən sonra mən öz gələcəyim haqqında bir də düşündüm və and içdim ki, anam kimi arvad olmayacağam. Arvad üçün təkə ərimi və övladlarını sevmək, yaxşı evdar olmaq əzdir. O təzə təravətini və gözəlliyini də saxlamalıdır. Axı atam bir zaman anamı dälicəsinə sevmişdir. Nə səbəbə anam ərə gedəndən sonra özünü atamın həyat yoldaşı kimi yox, məhz müftə qulluqçu kimi

aparmışdır? Nə üçün anam, dost-dəst təzə paltar ola-ola, evdə nımdaş geyinir? Nə üçün o, axşamlar tovuq quşu kimi bəzənib atamla gəzməyə çıxmır? Axı insanın gözləri ta körpoldən gözəllik əsiri olmuşdur. Yox, mən elə edəcəyəm ki, Raymond həmişəki kimi gözəl olsun. Atam kimi evdə bir cür, işdə başqa cür olmasın. Axı bu bir həqiqətdir ki, insan özü öz həyatını gözəlləşdirməlidir.

Bir neçə gündən sonra Raymondla sözü bir yerə qoyub, kəbin bürosuna getdik.

– Biz evlənməyi qərara almışdıq! – dedik.

– Çox gözəl, – deyə ağsaçlı bir qadın bizə təmiz blanklar verib, yer göstərdi. – Oturun, doldurun...

Biz üç-dörd blankı korladıqdan sonra, nəhayət, bütün suallara cavab yazdıq.

Ağsaçlı xala səliqə ilə doldurulmuş blankları nəzərdən keçirdikdən sonra, məhrabanlıqla soruşdu:

– Evlər idarəsindən arayırsınız varmı?

– Nəinki evlər idarəsindən, heç valideynlərimizdən də arayırsınız.

Ağsaçlı xala bizim sözüümüzdə güldü:

– Bir-birinizi çoxdan tanıyırsınız?

– Bir həyatdə böyümüşük.

– Çox gözəl. – Ağsaçlı xala bizim kağızları təzə qovluğa tikib, üstünü nömrələdi.

Mənə elə gəldi ki, artıq bütün işlər öz qaydasındadır, indicə kəbin kağızımız veriləcək, pasportlarımızın “Xüsusi qeyd” vərəqləri möhürlənəcəkdir. Ancaq hər şey gözəldiyimizin əksinə oldu.

Ağsaçlı xala qovluğa şüşə qapılı rəfə qoyub:

– Bir həftədən sonra gələrsiniz, – dedi.

– Bir həftə?.. Bir həftə nə üçündür? Üç gündən sonra mənəm ad günüdür.

– İndidən təbrik edirəm...

– Axı biz istəyirik ki, ad gününədək...

Ağsaçlı xalanın məhraban sifəti birdən-birə ciddiləşdi:

– Qızım, kəbin kağızı ad gününə veriləcək hədiyyə deyil, yeni bir ailənin səadət müqaviləsidir. Bu gün nəzərdən qaçan kiçik bir səhv sabah sizin bütün həyatınızı poza bilər.

Mən üzdə ağsaçlı xala ilə razılışsam da, ürəyimin dərinliyində bütün kəbin bürolarını söydüm. Kükəyə çıxan kimi Raymond:

– İnarə, – dedi, – bir həftə çox uzun vaxt deyil ki. Qanundur... Görək gözləyək...

– Mən gözləməyəcəyəm! Lap onların acığına gözləməyəcəyəm.

– Kilsəyə gedəcəksən?

– Yox! Ad günü məclisi dağılan kimi köçəcəyəm sizə. Guya o kağız parçası olmasa, sən mənə sevməyəcəksən?

Biz belə də razılaşıdıq.

İki gündən sonra Raymondun ata və anası Dauqavapilsdən gəldilər. Mənim valideynlərim isə əhvalatı başa düşüb, daha böyük hazırlıq görməyə başladılar. Əgər əvvəllər anamın yanında mənim bir gün erə gedəcəyimdən söz açılanda o ağlayırdısa, indi sevinirdi. Çünki onun yeganə övladı öz evindən uzaqlaşmayacaqdı. Raymond anamın ürəyincə idi. Özü çox zəhmətkeş olduğundan, onun özmə-büzmə işçilərdən zəhləsi gedirdi.

Artıq bütün qohum-qonşu, tanış-biliş bilirdi ki, mən və Raymond evlənik. Atam zavodun direktorunu da evimizə dəvət etmişdi. İyulun on altısı axşamı mən hədsiz sevinc içərisində qonaqları və rəfiqələrimi qarşılarək, qonşu uşaqlardan biri:

– İnarə, – dedi, – sənə küçədə bir xala gözləyir.

Mən tələsik küçəyə yüyürdüm. Alaqağıdan bir qədər aralı tünd-göy paltar geymiş bir qadın durmuşdu. Mən onu tanıdım: xəstəxanada gördüyüm gənc qadın idi. O, tərəddüd içərisində mənə yaxınlaşmış, son dərəcə müti və xəstə bir səsle:

– Siz İnarəsiniz?.. – deyə soruşdu.

– Bəli, – deyə mən heç xasiyyətimə yaraşmayan bir ehtiyatkarlıqla cavab verdim.

27-28 yaş ancaq olan bu qadının solğun sifəti, kədərli gözləri, həyəcəndənmi, həyadanmı və yaxud qeyri bir səbəbdənmi titrəyən dodaqları mənə qorxuya salırdı. Araya çökmək sükut nə qədər cansıxıcı olsa da, mən onun danışmamasını istəyirdim. Çünki ürəyimin dərinliyində baş qaldıran sövq-təbii duyğular bu naməlum qadının qara xəbərle gəldiyini xəbər verirdi. Mən özümdən də çox Raymond üçün qorxurdum.

Lakin uzaqdan eşidilən motor uğultusu ürəyimə su çilədi. Bir göz qırpmında Raymond və “İJ” bizim yanımızda dayandılar.

– Əzizim! – deyə mən Raymondun boynuna sarıldım və gözlədim ki, bax bu saat o, mənə öpəcəkdir.

Ancaq Raymond mənim qollarımı boynundan açıb, tələsik naməlum qadına tərəf addımladı. Salam belə vermədən:

– Sən bura nə üçün gəlmisən?.. – deyə soruşdu.

Onun səsində tələbdən çox yalvarış var idi. Qadın sanki əvvəlki mütiliyini pozmamalı üçün dinmədi. Məni qısqançlıq və şübhə alovları bürüdü. “Deməli, Raymond bu qadını tanıyırmış. Bəs o, bunu mənədən nə üçün gizlədirdi?..” Mən onların ikisinin arasına girib, qeyri-ixtiyari Raymondun əlini tutdum.

– Sən bu qadını tanıyırsanmı?..

– İnarə, sən get evə, – deyə Raymond məni uzaqlaşdırmaq istədi. Onun rəngi avazımızı, gözləri çəmşiyi, geniş alını isə tərləmişdi.

– Raymond, bu qadın kimdir?!

– İnarə, dedim get evə!

– Mən hələ sənin ərvadın deyiləm! Qışqırma! Bu qadın kimdir?!

– Tanıyıram! – deyə Raymond mənim əlimi buraxıb, açıqlıq halda həyatə girdi.

...Mən evimizə qalxanda qonaqlar artıq süfrə başında öyəlmişdilər. Onlar məni görəndə kimi yer-yerdən səsləndilər.

– Canım, belə təqsirlənir olar?.. Belə gəlin olar?.. Bəy tok darıxır... Araç zəhərə dönüb... Keç... Keç!..

Mən hələ nə edəcəyimi bilmirdim. Yuxarı başa keçib, Raymondun yanındakı yeganə boş stulda oturdum. Məclis qızıydı. Əvvəlcə müqəddimə üçün mənim on səkkiz yaşımı təbrik etdilər. Sonra zavodun direktoru ailənin gözəlliyindən, ailə qurmağın sirlərindən və tarixindən danışdı. Raymondun bir insan kimi, əməksevən, istedadlı və yenilikçi çilingər kimi uzun-uzadı mədh etdi.

Söz mənim gələcək qaynatama verildi. O, ərvadının köməyi ilə iki-üç cümlə quraşdırıb məni təriflədi, sonra alınımdan öpüb nişan üzüyünü barmığıma taxmaq istəyəndə, mən sanki yuxudan ayıldım, dəli kimi yerimdən qalxıb:

– Dayanın! – dedim.

Bayaqdan gur-gur guruldayan otağa birdən-birə məzar sükutu endi.

– Mən bilirəm ki, siz bütün insanların xoşbəxtliyini istəyirsiniz. Bunun üçün çox sağ olun. Mən Raymondun bütün həyatım qədər sevirem. Ancaq mən ona ərvad ola bilməyəcəyəm. Çünki Raymond bir aydan sonra ata olacaqdır. Raymond, əgər sən mənə dost olaraq qalmaq istəyirsənsə, o küçədə göz yaş tökənə Ritayə... tökənə Ritayə evlənməlisən!..

Mən bu sözləri deyərək hövlnək evdən çıxdım. Həmin gecni səhərə qədər ağladım.

Raymond Rita ilə evləndi.

İndi kimin xoşbəxt olduğunu bilmirəm.

– Bəs insan da öz səadətindən ol çəkərmə?

– Mən həmin əhvalatdan sonra Raymond ilə xoşbəxt ola bilməzdim. Səadət birinci növbədə təmiz vicdanla yaşamaqdır. Ritayənin bütün gözəlliyi arxada qalmışdı. Mən isə təzə-təzə qönçələnirdim. Bir də, səadət bəzək kimi tökək özü üçün yuva çəməkdirmi? Əgər belə olsaydı, heç ananız sizi doğmazdı. Bütün ömrü boyu barsız ağaclar kimi əzab-əziyyətsiz yaşayardı. Ancaq insan ağac deyil. Məncə insanın böyüklüyü bundadır ki, o öz səadətini özündən sonra gələnlərin də üzündə görmək istəyir.

***

İnarə susdu. Mən də susurdum. Tökək meşə susmaq bilmirdi. Yəno mahni... mahni... mahni... Adamlar kimi günəş də bu gün yatmaq istəmir, Riqa körfəzinin qızıl sinəsində üfütə boyu sürürdü. Qəflətən döşətlə guruldayan göy məni də, İnarəni də diksindirirdi. İnarə əla gözəlörünü başımı üzərində qaynayan qara buludlara dikib:

– Yağış yağacaq... – dedi.

– Yağının necədir?

– Bir az toxtaıy, – deyə İnarə ağcaqayın budağından yapışıb, ayağa qalxdı. – Lap az ağrıyır.

Mən İnarənin çiçəkdən hörlümlüş çələngini yerden götürüb qalmaq istəyirdim ki, Andritanın gülə-gülə gəldiyini gördüm.

– Sən harda qalmısən? Bəs niyə gecikdin? Bilirsən necə yaxşı idi?!

Andrita sualı sual üstündən yağdıra-yağdıra dikkirə qalxdı.

– Nə gözəl çələng hörmüsen? Bu mənimdir?..

Mən cavab əvəzinə pörtə halda İnarəyə tərəf döndüm. Ey dad!.. İnarə yox idi. Mən azmış uşaq kimi ətrafa boylandım. İnarə yox idi. Mən həyəcanla:

– İnarə!!! – deyə çağırırdım.

Top gülləsi kimi açılan haça şimşək və göy gurultusu səsimi batdırdı. İri yağış damcıları əvvəlcə tok-tok, sonra cüt-cüt, sonra da şırıltı ilə yerə töküldü. Liqo bayramına çıxmış kişilər gülür, qadınlar isə çığırşırdılar.

Tökə mən susurdum. Andrita isə böyrümə qısılaraq, elə hey İnaranın kim olduğunu soruşur, şübhələrini yüz yerə yozurdu.

Biz qəsbəyə qaydanda saat on biri vururdu. Hava isə yenə işiq idi. Göyün üzü yağışdan sonra bənövşəyi rəngə boyanmışdı. Andrita istiqanlıqla soruşdu:

– Sən sabah axşam nə iş görəcəksən?

– Bilmirəm...

– Kinoya gedək?

– Yaxşı...

– Saat səkkizdə səni burada gözləyəcəyəm, – deyər Andrita olimi sıxaraq, taxta məhəccərli evlərinə tərəf yüyürdü.

“Ovçular evi”ndə heç kəs yatmamışdı. Hamı, hətta qonşu binalardan da iki nəfər tacik şairi Ansoininin otağında idi. Onlar bir balaca içdikləridən, ucadan danışib gülürdülər. Mən pəncələrimin üstündə pilləkəni xəlvət qalxıb, öz otağıma girdim. Yatağıma uzanıb, bütün gecəni özümə lənət oxudum ki, nə üçün İnaranın ünvanını götürmədim, nə üçün?.. O da görəsən indi mənə düşünürmü?..

Səhəri günü mən sözləşdiyimiz vaxtda görüşə getdim. Andrita gəlmədi. Mən heç buna təəssüflənmədim. Çünki tək olmaq, düşünmək... düşünmək istəyirdim. Çünki İnara mənim qəlbimə də, beynimə də hakim kəsilmişdi. Mən Sloka küçəsi ilə dənizə tərəf yollandım.

Hava sərin olduğundan, dəniz kənarında çox az adam var idi. Sükutu sahilə yem axtaran qağayıların çığırtısı və lap uzaqda tez-tez suya baş vuran boşboğaz ördəklərin ah-vayı pozurdu. Bu axşam günəşin də rəngi dəyişmişdi. O da dünənkisi kimi gülmür, sanki İnaranın həsrətini çəkirdi. Hələ dəniz!.. Küləksiz, sakit dənizin xırda ləpələri dünənkisi kimi şadyanılıqla pıçıldamır. “İnara... İnara...” deyər hiçqırmır.

Mən Rıqada olduğum günlərdə hər evdə, hər bağda, hər küçədə, hər tində İnaranı axtardım. Ancaq biz bir də rastlaşmadıq. Hətta arayış məntəqəsinə də baş çəkib:

– Mən İnara adlı bir qızı axtarıram, – dedim.

Pəncərənin dalında oturmuş küron qızət içində olan xırda göz-
lərini bic-bic süzdürərək:

– Tökə Rıqada 500 İnara var... – dedi.

– Mənim axtardığım qız gözəldir.

– Bizdə İnara adını ancaq gözəl qızlara verirlər.

– Görünür, sizin də adınız İnaradır.

Qız xoşlanaraq güldü. Mən də güldüm.

O vaxtdan mən hər gözəl şey görəndə İnara yadıma düşür. Dünya isə gözəlliklərlə doludur. O vaxtdan İnara kimi mən də bütün dost-aşnaya, tanış-bilişə yaxından tanımadıqları adama “pis” deməməyi məsləhət görürəm. Çünki insan gözəl hisslərlə gəncleşir.

O gündən Andrita da xəyalımdan çıxmır. Axı o da xoşbəxtliyi məhni ilə, gül-çiçəklə ölçürdü. Bəlkə də elə mənim belə məyus olmağıma səbəb Latviyanın bahar bayramında az məhni oxumağımdır... Kim bilir...

1964

ÇİNGİZ ƏLƏKBƏRZADƏ

(1936-1999)

İstedadlı yazıçı Çingiz Ələkbərzadə 1936-cı il oktyabr ayının 17-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Tovuz şəhərindəki A.S.Puşkin adına orta məktəbi bitirmiş, ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır (1955-1960).

Əmək fəaliyyətinə Əli Bayramlı şəhərindəki 2 saylı orta məktəbdə müəllim kimi başlamışdır. Müxtəlif dövrlərdə jurnalistlik etmiş, Əli Bayramlıda "İşiq" qəzetinin, "İsmayillıda" "Zəhmətkeş" qəzetinin redaksiyalarında məktublar şöbəsinin müdiri, Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində "Son xəbərlər" və "Günün səsi" redaksiyalarında müxbir kimi çalışmışdır.

Bədi yaradıcılığa tələbəlik illərində başlamış, ilk hekayəsi 1958-ci ildə Almaniyada dərc olunmuşdur. Sonralar müxtəlif nəşriyyatlarda çoxlu hekayələri, roman və povestləri çıxmışdır. O, 1999-cu il yanvar ayının 7-də vəfat etmişdir.

"Altıncı sim" hekayəsində ömrünü kölə kimi yaşayan insanın iradəsizliyi, qorxaqlığı təsvir olunur. Hekayə yazıcının "Qızıl yəhərli at" kitabından (Bakı, Gənclik, 1976) götürülmüşdür.

ALTINCI SİM

– Vətəndaş səmşinlər, qayıqları bağlayın, toyyarə lazımı yük-səkkliyə qalxmayınca papiros çəkmək olmaz.

Stüardessa marşrut, ekipaj və reys barədə məlumat verdi.
"TU-114" nəhəng motorlarının yeknesəq səsinə səmşinlərin beynində sınıq val kimi oxutmağa başlayanda pəncərələrdən içəri gün düşdü. Kimsə ucadan "şükür" dedi və günəş üçün darıxan səmşinlər pəncərəloro sarı boylandılar.

On gün idi ki, Kislovodsk günəş üzünə həsrət idi. Elə vaxt olmurdu ki, şəhərin tavanından asılan bulud onun yaşıl mənərəsinə yağışa "qonaq" elməsin və bu "qonaqlıq" demək olar ki, hamının ürəyini vurmuşdu. Yerlilərin də, istirahət edənlərin də.

Pəncərə ağzında oyləşən, əyində hava rəngli dakrondan kosuyumu olan cərrahı günəş maraqlandırmırdı. Çiyində, boyun-

boğazında rəqs edən günəş şüaları onun üçün payız milçöyi kimi bir şey idi. Cərrah razı idi ki, bundan sonra da keçirəcəyi günlərin hamısı yağışlı olsun. Ancaq onun istirahətini pozub geri çağırmaıydılar. Cərrah yağışlı, azad günləri yəqin ki, uzun müddət yadından çıxarmayacaqdı. Hələ sraqəğün, dünən, beş saat əvvəl həyat nə qədər gözəl idi, cərrah yenidən ayaq açıb gözün körpə kimi sevinirdi. O, çötirini tutub yağışın səsinə qulaq əsa-əsa parkin çal-çarpaz cığrılar ilə addımlayır, tez-tez burnunu çökür, çiçəklərin yuyulmuş ötrini axtara-axtara "Xram vozduxu" qalxır, ya qayıdıb "Mamok" a gedir, ya da "Mayskaya polyana" adlanan yamaclığa üz qoyurdu. Yağışın çötirdə oxutduđu məhnlər də cərrahla birgə gozirdi.

Cərrahın böyründəki ceynəklər arıq qadın tez-tez oyləşib özündən qabaqda oyləşən ortaboylu kök arvada nəso piçildəyir, başını qaldırıb cərraha baxır, öz-özünə deyirdi: "Pah atnonan, az qalmışdı o boyda bina yerli-dibli kökündən qopa". Cərrahın eşitdiyino görə şəhərin ortasıyla gedən səlin bir qolu Narzan vannasının anbarına axıb, anbarda isə karbit olub. Həmin gün şöhr adamları yuxudan bərk gurultu oyatdı, bu səsdən döşəmo titrədi, pəncərə şüşələri sil-kələndi. Vannanın partlama xəbəri ildırım sürətilə ölkəyə yayıldı. Kislovodskda qohumu, dostu, tanışi istirahət edənlər şəhəri telefon, teleqraf, məktub "atəşinə" tuturdular. Və eşidəndə ki, ancaq birco otaq partlayıb, hadisə zamanı vannada heç kim olmayıb, adamlar sevinəndir, bir-birlərini təbrik etdilər.

Sonra buludlar nəfəsini dərdi, istirahət edənlər şöhrə tökülüb, küçələrin kimsəsizliyini yağışın olımdan aldılar. Cərraha teleqram gələndə günəşin barmaqları bulud köynəyinin birco düyməsini açə bilmişdi və açq yerdən şam meşəsinə elo bil projektor düşmüşdü.

Teleqramda cərrahın gözüno birinci sətəşən arvadının imzası oldu. Onun ovəzino başqa ər olsaydı, düşüno bilirdi ki, yəqin arvadı vanna əhvalatını eşidib narahət olub. Cərrah üreyində gülmək istəyəndə sanki teleqramdan çöpur burunlu, kirpiksiz gözlü, yekə bir sifət çıxıb, özim-özim əzildi, qırım-qırım qırışdı. Cərrahın qulağına sos gəldi: "Ölürom, o-ə ölürom, sən orda kef çəkirsən, mən ölürom".

Cərrah çamadanını götürüb aerodroma getmək üçün küçəyə çıxanda yağış tozəndən başladı. Çötür bu dəfə nəğmə oxumadı. İri dam-lalar qara parçada tobil səsi çıxardılar. Və cərraha elo gəldi ki, ardı-arası kosılməyən tobil sədaları altında onu edam etməyə aparırlar.

Stüardessanın payladığı cəvhrəli kəftəndən cərrah götürmədi. Eynəklə qadın konfeti kağızdan açıb, sormağ ovəzino onu xar-

taxartla yeməyə başladı. Sonra üç-dörd dəfə asqırıb geriyyə çevrildi. Yan-yörəsinə baxıb qabağa öyildi, az qala bumunu kök arvadın qulağına yadadı. Kök arvad geriyyə dönüb qəti etiraz etdi:

– Yox, yox, adam-zad olmayıb.

– A... necə olmayıb? Vannalar mənim qulağımın dibində partlayıb. Evimizlə oranın arası heç yüz addım olmazdı.

Cərrah söhbətin axırına fikir vermədi. O, pəncəyinin cibindəki teleqramı çıxarıb bir də nəzər saldı. Cərrahın qaynı, yəni arvadının qardaşı Pərviz ölürdü. Onun köhnə xəstəliyinin təzə sancısı tutmuşdu. İynələr, dərmanlar bu adamın uzun illərdən bəri özündə gəzdirdiyi xəstəliyi (öd kisəsində daş vardı) müvəqqəti qılafloya bilirdi və bu qılaf gec-tez partlamalı idi. Arvadının yazdığına görə qardaşını təcili operasiya etmək lazım idi. Bəs kim etməli idi bu operasiyanı? Əlbəttə, cərrah. Yəni o. Onun özü. Çünki Pərvizin ondan başqa heç kimə etibar yox idi. Pərvizin fikrinə görə, son vaxtlar cavan-cavan həkimlərin etdiyi adı-adi operasiyalardan böyük-böyük adamlar ölürdü. Cərrahın gözü yenidən teleqrama sataşdı: “Qardaşım ölür, ölür... qardaşım...” və bu dəfə elə bil teleqramdan tüklü bir sinə çıxıb, fasiləsiz qalxıb-ənəməyə başladı. Sinə qalxıb-əndikcə uzun, sarı tüklərin arası ilə soyuq tər damlları kürəcik kimi o yan-bu yana diyirlənirdi. Elə bil zəlzələ olmuşdu. Cərrahın rəhbərlik etdiyi böyük xəstəxana bu zəlzələnin gücündən laxlayır, əlli kvadratmetrlik kabinetinin parket döşəməsi ayaqları altında sürüşürdü.

Cərrah teleqramla alınmış tərini silib, tüklü sinəni gözünün qarşısından uzaqlaşdırmaq üçün pəncərədən bayıra baxdı. Yox, sinə elə bil onu hipnoz eləmişdi. O, cərrahın baxışlarını oğurlayıb “məna bax” deyirdi. “Məna bax, gör mən nə çəkirəm”.

İyirmi ilə yaxın idi ki, cərrah bu sinəni tanıyırdı. Nəinki sinəni, bu sinəyə məxsus olan gövdəni, başı, ayağı, bir sözlə, bütün bədəni tanıyırdı. Bədənin daxilinə gəldikdə isə cərrah onu yeddici simli musiqi alətinə oxşadırdı. Cərrahın fikrincə öd kisəsindəki daş bu simləri çala biləcək yeganə mizrab idi. Və cərrah həmin daşla iyirmi ilə yaxın idi ki, dostluq edirdi.

İyirmi il böyük vaxtıdır. Bu müddət ərzində cərrah daş mizrabı yalnız bir sinə toxundurmuşdu. Bu, altıncı sim idi. Cərrah onun adını da bilmirdi. Qalan simləri yaxşı tanıyırdı. Hətta simlərin bezi-lərinə ad da vermişdi. Məsələn: birincisinə “tərif”, yedincisinə “ölüm”.

Pərviz tərif gözəl bir qadın kimi sevirdi. Tərif həmişə hər yerdə hava kimi onun başının üstə olurdu. Pərviz onu su əvəzinə stəkana süzüb içir, yatanda isə bu gözəl məxluqu bərk-bərk qucaqlayırdı. Ancaq o, beyninin, qulağının və mədəsinin tərif tutumunun ölçüsünü bilmirdi. Onu bilirdi ki, sağ böyründə Qarqantua ağızlı bir baş gəzdirir. Bilmirdi ki, bu ağız dünyanın tərif ağaclarında yetişən meyvələri çəcnəməmiş udmağa hazırdır.

Cərrahın yadına Pərvizin ünvanına dediyi birinci tərif düşdü. Bu o vaxtlar idi ki, tibb institutunda oxuyanlar müharibəyə getməyə hazırlanırdılar. Pərvizin bacısı cərrahla bir sinifdə oxuyurdu. Bütün institut bu incə səslə, qəşəng, nərmə-nazik qıza həsədlə baxırdı. Baxanlardan biri də cərrah idi. O öz çalışqanlıq, biliyi və ciddiliyi ilə o birilərdən fərqlənirdi. Bu arıq, uzun, pəncəyi yamaqlı oğlan başqaları kimi qızı göz dustağı eləmir, hətta özünü elə aparırdı ki, guya onu görmür, yaxud görür, ancaq məhəl qoymur. Bir dəfə qız evlərindən ağ çörək götürüb sinifdə yoldaşlarının arasında bölüşdürəndə, cərrah udqunmağı zorla saxlayıb, ona uzanmış əlin sahibinə “istəmirəm” – dedi, “toxam”.

Uşaqlar müharibəyə yola düşən günü institutun akt salonunda keçirilən yığıncaqda Pərviz gənclərin qarşısında çıxış etdi və sözlərini Səməd Vurğunun iki mısrası ilə tamamladı:

“Bilsin ana torpaq, eşitsin Voton,
Müsləlləh əsgərim mən də bu gündən”.

Müharibəyə gedənlər adından cərrah danışdı. O, nitqində Pərvizin atasının adını çəkdi. Onun vaxtilə əksinqilabçılarla qəhrəmancasına vuruşmasından söhbət açdı. Nəhayət, fikrini yekunlaşdırdı. “Biz də onlar kimi, onun kimi vuruşmalıyıq”.

Həmin günün axşamı qızlar əsgərləri ötürmək üçün vəğzala gəlmişdilər. Pərvizin bacısı da onların arasında idi. O, cərrahla üz-büz dayanıb, başını aşağı salmışdı. Vəğzalda iynə atsan, yero düşməzdi.

– Gedirsən?

– Gedirəm.

– Sənin səhərkə danışığın qardaşımın çox xoşuna goldi.

– Sənin necə?

– Mənim də.

– Əgər qalmaq istəyirsen, mən qardaşımın danışımı, soni saxlasın.

– Yox, sağ ol, gedirəm.

– Heç bilmirəm sənə nə deyim. O qədər söz var ki...

– Gəlməyin min sözə deyər.

Qızların hönkürtüsü qatarın fit səsində qarışanda Pərvizin bacısı ol çantasından öz şəklini çıxardı, cərraha uzatdı.

Cərrah tələsik, onu-bunu itələyə-itələyə çamadanını qoyduğu yərə getdi. Ordan qozətə bükülü şəklini gətirib, Pərvizin bacısına uzatdı.

– Evdə açarsan...

Təyyarə hava boşluğuna düşüb-çıxanda cərrah fikirdən ayıldı və gördük ki, eynəklilə kök arvad möhkəm mübahisə edirlər. Hətta arxadakı erməni arvadı da onlara qoşulub. Eynəklilə qadın cərrahın nəzərlərini üzündə hiss edəndə mübahisəyə ara verdi.

Yeddinci və axırıncı simin adı “ölüm” idi. Yəni daş. Cərrah bu daşı kəşf edəndən sonra Pərvizlə söhbətini xatırladı.

– Operasiya etməliyəm.

Pərvizin rəngi ağardı.

– Başqa müalicə üsulu yoxdurmu?

– Var. Ancaq müvəqqətdir. Operasiya isə birdəfəlik...

Pərviz əsəbi halda onun sözünü kəsdı:

– Öldürər.

– Sağaldar.

– Mən ölümdən qorxmuram. Ancaq fikirləşəndə ki, adamlara hələ lazımmam, ölmək istəmirəm.

Bəlkə də cərrah buna inanardı. Ancaq daşı əritmək üçün hər dəfə iynəni Pərvizin kürəyinə yaxınlaşdıranda bu tükülü kürəyin necə titrədiyini, puçur-puçur tərkəduyünü görürdü. Əgər cərrah Pərvizin bütün simlərinə ad vermiş olsaydı, növbəti simin adı “qorxaqlıq” olardı. Pərvizin elə bir ezamiyyəti, məzuniyyəti olmazdı ki, cərrahı özünü aparmasın. “Birdən sancım tutar, yolda ölüb elərəm”.

Cərrahın heç yadından çıxmaz. Bir dəfə Pərvizlə Azərbaycanın gözəl, mənzərəli bir rayonunda ezamiyyətdə olarkən onları bağlı-bağatlı bir evə qonaq apardılar. Axşam idi. Qurbağaların, circirəmələrin səsi bir-birinə qarışıbmışdı. Qonaqlar evyanda oyoşub yeyib-ıçməklə məşğul olduqları vaxt Pərviz öyilib cərrahın qulağına pııldadı:

– Mənim atam uzun müddət bir rayonda qaçaqlarla vuruşub. Dünən işini bilmək olmaz. Başa düşürsən, nə deyirəm? Yəni burada bizi istəməyənlər də tapılar.

Cərrah başını tərpətdi. Pərviz stəkanındakı bulaq suyundan bir qurtum içib, davam etdi:

– Dediym budur ki, ehmalca dur, get bağın ayağına, barının yanından mən oturduğum yərə bax, əgər ağaclar arasından görünmə, xəbər elə yerimi döyüşüm.

Təzə pomidor, xiyar iyi təyyarəyə yayılarda sərnəşinlərin çoxunun ağzı sulandı. Cərrah gözaltı eynəklilə qadının dizinin üstündəki qozətə süfrəyə baxıb uduqanda qadın dilləndi:

– Buyurun, qardaş, utanmayın. Götürün. Xalis vitamindi.

Cərrah təşəkkür edib ölini süfrəyə uzatdı. Birdən motor danışıqlara nöqtə qoydu. Sonra eynəklilə qadın sükutunu motorun ölinəndə aldı. O, ağzındakı çəynəyə-çəynəyə kök arvada dedi:

– İnanmırsan, qonşundan soruş.

Kök arvad böyürdəndəki sarışın oğlana nəşə dedi. Oğlan çiyinlərinə çəkdi. Arvad geri çevrildi.

– Bu heç partlayışı eşitməyib.

Erməni qadın arxadan dilləndi:

– Niyə mübahisə edirsiniz? Vannalar partlayanda deyirlər içəridə bir arvad olub.

Eynəklilə arvad qələbə çalmış adamlar kimi səsini qaldırdı:

– Eşitdid? – Sonra üzünü cərraha döndərdi: – Dəli oluram də.

Cərrah maraqlandı:

– Niyə?

– Bahadır Süleymanovıç bizi belə öyrətməyib. Dediym qanundur. Vəssalam! Sözümlə təsdiq olunmayanda əşəblərim mənə gicikən kimi dalayır.

– Harda işləyirsiniz ki?

– Nazirlikdə katibəyəm. Bilirsiniz, Bahadır Süleymanovıçın dediyini qaytarmaq olmaz. Biz də onun kimi yiq. Adam var onun qəbuluna düşmək üçün mənim yanıma gəlir. Bircə kəlmə deyirəm: gözləyin, vəssalam! O gözləməklə dörd-beş saat gözləyir. Bahadır Süleymanovıç bizi belə təbiiyə edib. İndi bunlar – o, ölini havada yellətdi – mənimlə mübahisəyə başlayıblar.

Cərrah Pərvizin rəhbərlik etdiyi idarəni xatırladı. Pərvizin görkəmi, özəməti, üzünün cizgiləri və istədiyini vaxt bu cizgilərə vəro bildiyi ifadə, onun ağır, bahalı mebelli kabinetinə girmək istəyənləri bir ürək də başqısından borc almağa məcbur edirdi. Onun idarəsində işləyənlərin çoxusu özünü vəroşə oxşatmağa çalışırdı. Hətta

bəziləri ayaqqabısını, kostyumunu Pərvizinki rəngdə geyirdi. Bu təsir idi. Əgər cərrah istəyəydi Pərvizin növbəti simlərinin birinə "təsir" adı verərdi. Pərvizin işçiləri demək olar ki, bir-birlərinə oxşayırdılar. Sanki yarı bölünmüş alma idilər. Danışıq tərzı, davranış, yerləş, oturuş... Pərviz özünün xasiyyətini sanki şprisə doldurub, işçilərinin beyninə, ürəyinə yeritmişdi. Deməli, Pərviz öləndən sonra hələ uzun müddət yaşayacaqdı.

Cərrahi fikirdən isti ayırdı. onun küreyi su içində idi. Arxadan kimsə papiros çəkib, elə bil qəsdən tüstünü ona tərəf üfürdü. Eynəkli qadınla kök arvad dil boğaza qoymurdu. Cərrah alnını sərinlətmək üçün başını pəncərənin şüşəsinə söykədi. O, baxışlarını göyün süd dənizində itirib, Pərvizin o biri simləri haqqında düşünmək istəyəndə sanki dənizdən qara bir adam çıxıb cərraha yaxınlaşdı. Onun qoltuğunda toz basmış qovluq vardı. Dəniz adamı qovluğu açıb, cərraha bir şəkil göstərdi:

"Taniyrsanmı bu şəkli?"

Cərrah başını tərpətdi.

"Al bu şəklə bax, otuz il əvvəl çəkdimişən. İnstitutun ikinci kursunda oxuyurdun. Hələ əsgərliyə getməmişdin. Görürsənmi, cinindən cindarlar hürkür, sifətində bir təkət ə yoxdur. Pəncəyin yamaq-yamaq, ayaqqabının ağzını açıb adamı udmaq istəyir".

Cərrah yenə fikrə gəldi.

"Sən bu şəkli Pərvizin bacısına müharibəyə gedən günü vermişdin. Qayıdandan sonra dəfələrlə həmin şəkli ondan geri almaq istədim. Ancaq ürək eləmədin. Pərvizin bacısı ilə sən müəllimlər otağının qarşısında rastlaşdın. Əsgər paltarında səni tanımayıb, ötnək istəyəndə adını çağdırdın.

- Sənsən...

- Mənəm...

O, əlini sənə uzadanda jurnal sürüşüb qoltuğundan yerə düşdü, əlləriniz bir-birini buraxmadı. Tələbələrəndən biri jurnalı götürüb Pərvizin bacısına uzatdı. Sən Pərvizin bacısının tələbesi oldun, dərəcə gəldiyinin dördüncü günü eşitdiniz ki, Pərvizin bacısının əri var. Və bu ər üç aya yaxındır ki, müharibədən qayıdıb. Özü də ürəyinin başında güllə gəzdirir. Əgər operasiya edilməzsə, güllə hərəkət edə-ədə ürəyə dəyə bilər. Bunu eşidəndən sonra Pərvizin bacısının gözünə baxa bilmədin. O isə heç nə olmamış kimi səninlə söhbət edir, ərinin səhhətindən danışdı.

Pərvizin bacısının əri operasiyadan çıxmadı. Sən beşinci kursa keçəndən sonra onlara ayaq açdın. Ayaq açdığı gün Pərvizin bacısı ona yadigar verdiyin həmin şəkli sənə göstərdi. İndi bu şəkli sən evinin ümumi albomundan götürüb gizlətmisən. Albom deyəndə, bilərəm, ürəyini ağrıyacaq. Çünki ora yalnız arvadının və arvad qohumlarının əksləri yapışdırılıb. Sən bir vaxtlar həmin adamların simasında öz doğma atanı, ananı görür, təsəlli tapırdın.

Bu şəkli sən o vaxt defn etdin ki, arvadın onu evin ümumi albomuna yapışdırmadı. Yadırdan çıxıbsa xatırlada bilərəm. Dedi ki:

- Bilirsen, o gün bacım sənin bu şəklini görəndə dəhşətə gəldi. İncimə, özüm, fikir versən görürsən ki, burda sənin adico şəklini yox, həm də yoxsulluğun, aqlığın böyüdüüb, gəl bunu albomdan çıxaraq, sənin təzə şəkillərindən birini böyüdüüb arvadına vuraq.

Sən yenə etiraz eləmədin.

Sizin altuotaqlı mənzilinizin divarlarından Pərvizin cürbəcür görkəmdə böyüdülmüş şəkilləri asılmışdı. Altıncı otağa isə sənin şəklini vurdular.

Bir gün arvadın dedi:

- Səni adam edib, el içinə çıxartdım. Axı sən kim idin? Mən olmasaydım Allah bilir sorayıb hansı kənddən gəlirdi. Səninlə qurtaranların çoxunun dalından itələdilər ağcaqanadlarla mübarizə eləməyə. İndi adam olmusan. Özün də yadırdan çıxartma, sən mənəndən çox qardaşıma lazımsan.

Dəniz adamı cərrahın qolundan yapışub otaqları gəzdirdi. Axırncı otağın qapısını açdılar. Bu otaq sumaqı rəngdə idi. Divardakı lüt qadın portretinin altında bir-birindən beş addım aralı iki çarpayı qoyulmuşdu. Çarpayılardan hər birinin baş tərəfindəki sumaqı rəngli tumbaların birinin üstündə cürbəcür rənglər, boyalar, ötir şüşələri, pudralar, o birində isə ürək və yuxu dərmanları var idi. Bu çarpayılar əvvəlcədən tərtib edilmiş cədvəl üzrə birləşdirilib. Düzünü desək çarpayılar öz yerində qalırdı, birləşən onların sahibləri idi. Cədvəli Pərvizin bacısı tutmuşdu və onu heç bir qüvvə poza bilməzdi. Cərrahın arvadı işdən sonrakı saatlarının çoxunu qardaşı, bacısı, qohum-əqrəbasıgildə keçirər, bəzən heç evə gəlməzdi. Cərrah öz çarpayısında uzanıb bir müddət gözünü arvadının çarpayısına dikər, sonra gecə yarıya qədər min dəfə sağa-sola çevrilir və yuxu dərmanı atandan sonra yatardı.

Cörrah alını şüşədən çəkib, baxışlarını ağ dənizdən yağış-dırmaq istəyəndə qulağına dəniz adamının səsi gəldi:

“Altıncı sim, altıncı sim, altıncı sim...”

– Bu nə deməkdir, necə yəni altıncı sim?

“Altıncı sim, cörrah, yəni sən... altıncı sim”. Deməli Pərvizin daxilindəki altıncı sim cörrah imiş və guya cörrah iyirmi ildə onun adını bilmirmiş.

Dəniz adamı güldü: “Çox yaxşı bilirdin. Ancaq qorxurdun mizrabı ona toxundurmağa ehtiyat edirdin ki, birdən bu simin sədaları sənin daxilindəkiləri aşkara çıxarar, deyər hanı inəyini satıb səni oxumağa göndərən atan? O, hansı cəbhədə öldü? Hanı səni böyüdə-böyüdə “çiyində gora gedim” – deyən anan? Onun qəbri hardadır? Kimlər onu dəfn elədi? Axı nə vaxta qədər kölə olacaqsan? Məgər sənin sərbəst düşüncə, sərbəst gozməyə ixtiyarın yoxdur? Pərvizlə iyirmi illik qohumluğunda sənə birinci dəfə idi ki, otuz gün azadlıq verilməmişdi, sən yenice ayaq açmış uşaq kimi sevinirdin. Bu otuzun onunu leysan yağışları döyəcələsə də, sən çox şeyi unutmşdu. Azadlıq sənə hər şeyi öz rəngində, öz qoxusunda göstərirdi. Təbiəti də, insanları da. Əgər teleqram almasaydın, Teberdaya gedəcək, Qaraçayskidən keçərək sol tərəfdə, yaşıl yamacın qurtaracağında, dağların başlanğıcında salınmış kosmos pavilyonuna girib tacik əspazının bişirdiyi mantılardan ləzzətlə yeyəcəkdin. Hələ bir qalın stəkan araq da içəcəkdin. Teberdanı gəzib Donbay çayının köpüklənən sularına baxacaq, Farel gölündə çiməcək, heç olmasa üç gün çadırda yatacaqdın. Gecələr çadırın damını döyəcələyən yağışın səsini qulaq asa-asa özünü dünyanın ən xoşbəxt adamı sayacaqdın. Əgər bu teleqram olmasaydı və bu teleqramdan çopur sifətli, kirpiksiz gözlü, yekəburunlu bir adam çıxıb bağıra-bağıra: “Vıcdansız, sən orda kef edirsən, mən burda ölürom” deməşəydi, fasiləsiz qalxıb-enən tüklü sinə, bu sinə üstündə qurulmuş əlli kvadratmetrlük kabinətin dağılmaq təhlükəsi olmasaydı, bəlkə də otuz gün azadlıq səni on il cavanlaşdıracaqdı”.

– Bəsdir! – Cörrah öz səsindən diksindi. Eynəkli arvad sözü özünə götürüb tələsik cavab verdi:

– A, necə bəsdir? Ölmüşdü Minayə ki, uşaq-muşaq onun “hə”sinə yox deyər!

Sən demə eynəkli qadın kök arvadla bərkədən-bərkədən danışmış. Eynəkli deyirdi ki, partlayan vannalarda guya adam olub. Arxadaki

erməni qadını da kök arvada qoşulub etiraz edirdilər. Bu söhbətə olavə dörd-beş adam da qoşulmuşdu. Əlbəttə, cörrah cənəklinin dediklərini eşitmədi. Onun “bəsdir”ini dəniz adamı cavabsız qoydu.

Sonra qara adam ağ dənizdə batdı. Cörrah dösməlini çıxarıb üz-gözünün, boyun-boğazının tərəni siləndə sanki Pərvizin səsinə eşitdi. Bu səs zarıya-zarıya, yalvara-yalvara deyirdi: “Məni operasiya eləmə. Özün bilirən ki, səni görəndə ağrımın yarısı kəsir. Elə bil daş zəhrimər da sənsiz darıxır. İstəyir ki, həmişə yanımda olasan. Biz bir-birimizə öyrəmişik, doktor. Razıyam, qalan ömrümü də birtəhər iynələrlə keçirəm, məni operasiya eləmə, doktor”.

Bu vaxt cörrah kiminsə olını çiyində hiss edib diksindi. Eynəkli qadın idi. Qadın yalvarıcı səsle soruşdu:

– Qardaş, xahiş edirəm, qurban olum, bəlkə siz deyəsiz, vannalar partlayanda içəridə adam olub, ya olmayıb?

Cörrah başını tərpətdi:

– Olub... olub...

Kök arvad çevrilib tərs-tərs cörraha baxanda stüardessanın səsi eşidildi:

– Vətəndaş səmişinlər, papiroslarınızı söndürün, qayıqlarınızı bərkidin...

FƏRMAN KƏRİMZADƏ

(1937-1989)

Tanınmış nasir Fərman Kərimzadə 1937-ci il mart ayının 3-də Qərbi Azərbaycanda – Vədi rayonunun Böyük Vədi kəndində doğulmuşdur. İbtidai təhsilini doğma kəndində almış, orta məktəbi Beyləqan rayonunun Şahsevən kəndində bitirmişdir. Ə.Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbində oxumuşdur (1955-1960). İsmayilli və Beyləqan rayonlarında orta məktəb müəllimi, "Yüksəliş" qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi, şöbə müdiri, məsul katib işləmişdir (1962-65).

Moskvada Ümumittifaq Kinematografiya Institutunun itkillik Ali sənəqi kursunu bitirəndən sonra Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində tərcüməçi, böyük redaktor, "Aşerson", "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetlərinin redaksiyalarında şöbə müdiri, ədəbi işçi, xüsusi müxbir işləmiş, Şüvəlan yaradıcılıq evinin direktoru olmuşdur.

1989-cu il mart ayının 17-də dünyasını dəyişmiş, Bakıda dəfn edilmişdir.

Ədəbi fəaliyyətə tələblik illərində başlamış, istedadlı nasir kimi tanınmışdır. "Qanlı aşırım", "Xudafərin körpüsü", "Çaldıran döyüşü" tarixi romanları XX əsr Azərbaycan nəsrinin klassik nümunələri sırasına daxildir. "Xəlli maral" povesti yazıcının "Ömrümüz, günümüz" (Bakı, Gənclik, 1969) kitabından götürülmüşdür.

XALLI MARAL

Oğlum Əzizə ithaf edirəm

GECƏ

Gecə hər şeyin üstünə qara pərdə çəkmişdi.

Şaqqıltı eşidildi. Elə bil güllə açıldı. Uzun bir zingilti zülməti başma götürdü. Sonra narahat olmuş quşların çığırması ətrafa yayıldı. Tüklü hinə girəndə tərdağı toyuqlar belə səslənir. Sonra sanki at ilxısını hürkütdülər. Onlarca dirnaq torpağı didə-didə uzaqlaşdı. Səslər yavaşladı, itdi, yenə də eşidildi, get-gədə gücləndi, gurultuya çevrildi.

Piltəsi aşağı çəkilmiş çırağın dili titrədi. Taxtın cırıltısı artdı. Uzun dirnaqlı yoğun barmaqlar saçın içinə girdi. Yuxarı, aşağı dartıldı. Kürkün altından çıxan ayaqlar taxtdan sallandı, yerə basılarda dəvə pəncələri kimi palazın üstünə yayıldı. Baş yuxarı qalxıb pərdiyə dırəndi. Zəkəriyyə gərənəydi, qollarını yanlara açdı.

Gözü çırağın yanındakı kağıza sataşdı. Sanki yazıları seçilməyən kağızda ona hirslə baxan, hədələyən Səfərəlinin sifətini gördü.

"Hə, eşidirsən? Düzünü de, belə ki, məktub yazırsan, mənə də qısmayırsan, özün indiki ses-küyü eşidəndə qapıdan çölə ayaq basarsanmı? Yox! Qorxaqsan, bağrın çatlar. Bəs mən necə dözü-rəm? Neçə ildir kəməxan də vermirsən. Deyirsən ki, artıq xərcdi, tək də bacarırsan. Fikirləşməyirsən ki, meşədə belə gecələr də var. Ay-hay! Gərək səni bir gün giro salam, tək-tənha daxmada saxla-yam, onda ləzzətini görərsən. Yoxsa şəhərdə əli təmiz, ayağı təmiz oturub məktubla buranı topa-tüfəngə tutmağa, haqq-hesab tələb etməyə nə var ki?!

Zəkəriyyəni gör nə ilə qorxutmaq istəyirlər ey, kağızla!.. Daha demirlər ki, məşənin bu vuruvarında bir tükü də tərənəmır."

Zəkəriyyə oyıldı. Barmaqlarını çəkəninin boğazının iç tərəfindəki ilgöklərə keçirib yuxarı dartdı. Ürayında: "Çər dəymişlər yazıq heyvanlara rahatlıq vermirlər. Buynuzları tökülecək" – dedi.

Qundağı gilonar kimi parıldayan tüfəng dirəkdən asılmışdı. Qara qatardakı gilizlər yan-yana düzölmüş nişan üzökləri kimi işlədiyirdi. O durduğu yerdən əlini uzatsa, tüfəngini götürə bilərdi. Lakin silah heç yadına düşmüdü. Qayımasına taxdığı qarmaqdan asılmış ondilliyə, çəngəlliyə bığcaq atılıb-düşdü, çırağın zəif işığında bərq vurdu.

Cəftənin şıqqıltısı eşidildi. Əyildi, çiyinləri çərçivənin yuxarısına sürtünə-sürtünə evdən çıxdı. Kərpic qəlibinə oxşayan pəncərədən eşiyə fosfor tozu kimi işiq səpilir, yaxındakı ağacların iri kötlökləri səhnənin dərinliyində azacıq işıqlandırılan dekorasiyalar kimi görünürdü. Bu kötlöklərin arasından dirnaq səsləri səli kimi axıb gəlirdi.

– Ey-hey!..

Zəkəriyyə nəre çəkdi. Elə bil bu axının qabağına bənd atıldı. İləlidəki ana maralın buynuzları belindən yuxarı qalxdı.

Təhlükə yaxınlaşanda maral mürəkkəb konstruksiyalara bənzər buynuzlarını belinə sıxır, qaçır. Özünü ayaqlarına tapşır. Belə zülmətdə nə yer görürün, nə cığır, nə də tala. Gövdələr pəncərədəki narncı işığı arabir kəsib o tərəf-bu tərəfə keçir. Yaxınlaşdıca işiq

böyüyür, dəmir tor isə onları pəncərədən ayrı salır. Qaçırlar. Talada dönə-dönə hərflənirlər. Pəncərədə görünən çırağ şöləsinə tərəf özlərini dönə-dönə atırlar, lakin taladan qırağa çıxa bilmirlər. Şaq-qılıtya, zingiltiyə görə qaçan sürü nəroni eşidəndə dayandı. Ana maralın yeddibuğum buynuzu bala maralların buynuzlarına toxunub saqqıldadı. O nəroni dinlədi. Bu səs ona tanış gəldi.

– Ey-hey!..

Xəzəli meşədə nəre eşidirdilər. Sürü qaçardı. Qıvrılıb açılan xallı pələng onların dalınca düşərdi. Lakin çatmazdı. Bir dəfə kol yatıb qalxdı. Marallar götürüldülər. Uzaqlaşdılar. Amma o vahiməli səs sürünü yenə də təqib etdi. Nəritli xırıltıya çevrildi, pələngin mırıltısı eşidildi. Sonra bu səs sındırılan körpə sümüyünün şıqqıltısı əvəz etdi. Sürüdəki marallardan biri azaldı. Ana maralın balası itmişdi...

Uzaqdan, meşənin lap dərinliyindən iy gəlir. İsti, buğlanan qan iy, balasının iy. Ana maralın burnunun ucu göynəyir...

Bundan sonra ikinci bədbəxtlik üz verdi...

Külək əsəndə körpə ağaclar yera qədər öyilir, qalxır, iri gövdəli palıd isə şax dayanır. Sanki meşə üçün o, cavabdehdir. Ana maral da balalarının arasında beləcə dayanmışdı. Sürünün içində ürəkək bir qorxu gəzəndə elə bil bu yarpaqları tökülmüş, qol-budağı çılpaq qalmış palıd birdən-birə yola düşdü, cavan meşə isə quru, özəməli gövdənin dalınca sərəyə düzüldü.

Arxada güclənən nəritli sonra qarşı tərəfdən eşidildi. Sürünün qovan pələng əjdaha ortası kimi qıvrılıb açıldı. Bu dəfə körpələrə toxunmur, tullanıb qabaqda gedən ana maralın belinə qonur. Sanki suda boğulmuş, çayın üzündə görünən quru budaqlardan yapışır. Yarpaqları tökülmüş və palıd ağacı yerə gəlir. Balalar – yarımbuy-nuz marallar dayanmadan axıb gedirdilər. Sürü başsız qalır. Marallar o gündən nərədən qorxur.

– Ey-hey!..

Həmin nidadan sonra hər şey susur. Ağaclarda narahat olmuş qaşlar sakitləşir. Zingilti də kəsir. Sonra ağrıya tablaşmayan heyvan kəşik-kəşik ulayır.

Meşədə gümüş xəncər parladı. Qəbzəsi Zəkəriyyənin ölinde idi. Tiyəsi gövdələrin, kolların üstündə o tərəf-bu tərəfə çalırıldı. Otla-rın, yarpaqların şehi tiyoni zərrolərə, qətrələrə bölüb ətrafa səpələ-yirdi. Qərribə xəncər idi. Get-gədə enlənirdi, yayılırdı. Ağac kötük-lərinə rast gələndə qınılırdı.

Zəkəriyyə öləndəki fənarın işığında başını kolluğa soxan çaq-qalın quyruğunu, torpağı cırmaqlayan dal ayaqlarını gördü. O, bar-maqlarını qoşalayıb dilinin üstünə qoydu. Fit səsi uzandı, nazıldı və zilə qalxdı. Heyvan bir-iki dəfə torpağı sovurdu, irəli gedə bilmədi-yindən geri dartdı, belə dəvə hürğücünə döndü, başını böyürtkən kollarından çıxarıb baxdı, qaçıb uzaqlaşdı.

Zəkəriyyə ömrünü meşədə, dağda-daşa keçirmişdi. Bu boy-buxunu, ağır adam çarğının dabanını bərkidib tufəngin lüləsindən yapışanda quşa dönürdü. Sərt qayalara dırmanır. Onun gəlişini bant iyindən duyan dağ keçiləri sıldırımılarda, darışqal dağ çıxırlarında itələşə-itələşə qaçırıldı. O hər dağda, hər meşədə çüyürlər, maralların su içdiyi bulaq başında marq düzəltmişdi. Elə bulaq vardı ki, gözündən təkə marallar və Zəkəriyyə su içmişdi.

...Zəkəriyyə kolları yara-yara talaya çıxdı. Işıq onu görəndə atılıb-düşən, zingiltisi meşəni başına götürən tülkünün üstünə saldı. Tülkü dartındıca az qalırda ayağı qopsun. Tolo iso, canavar açığı kimi, onu möhkəm tutub saxlamışdı. Işıq yaxında on-on iki ulduza, yaquta bənzər maral gözünü parıldadırdı. Marallar Zəkəriyyəyə tamaşa edirdi. Dünyanın ən ürəkək heyvanı olan maral ipə-sapa yatmışdı. Sürü indi onun nərosini eşidib tora yaxınlaşmışdı. Sanki onları bayaq hürküdəni görüb tanımaq istəyirdilər.

Ana maral qabaqda dayanmışdı. O, işıqlı sürünün arasındakı dəmir tordən qorxduğu kimi heç nədən qorxmurdu.

Bir dəfə sürü bant iyini duyub meşənin dərinliyinə üz qoymuşdu. Sürünün qabağına əli tufəngli, tösmərək, seyrek saqqallı adamlar çıxdı. Heyvanlar yolu dəyişirdi, xeyli qaçırdı. Yəno də himin adamlarla qabaqlaşdı. Sanki onlar sürünün üstündən keçib göbölək kimi meşədə bitirdilər. Yol yenə də özge somto düşürdü. Bu balacaboy, bellərinə xəncər-bıçaq taxmış ovçular sürünü nişan almadan patronlar hara gəldi boşaldırdılar. Meşəyə ildırım yağdı. Göy gurultularla dolur, yerə yağış əvəzinə sarı, qırmızı yarpaqlar töküldü.

Marallar qovub dar bir cığıra saldılar. Birdən-birə ana maral sürüdən də, meşədən də, torpaqdan da ayrıldı. Ayaqlarını yerdən üzdülər. Gözünün qabağına domir tor çəkildilər. Xəz paltarlı bu qərribə məxluqlar toru ağaca keçirib çiyinlərinə aldılar. Maralın beli yerlə sürtürdü, buynuzu kollara ilişirdi.

– Onu qəfəsdə çox saxlamadılar. Açıb özünə bonzəyon maralların yanına buraxdılar. O yeriməyə başladı. Ayaqları altından ağsağəl-

möz soslər çsıtdı: “Ta-q, taq, taq-taraq”. Qorxdı. İlk dəfə gördüyü marallara sığındı.

Hərdən bir qapıdan üstlərinə ot, taxta divarın dibinə qoyulmuş nova su tökürdülər. O heç vaxt şokli düşməyən sudan içməmişdi. Amma indi bu ot qarışmış bulanıq sudan sümürmək üçün gücü çatan körpə heyvanları o tərəf-bu tərəfə itələyirdi. Belə vaxtlarda yaş, lıqlı döşəmədə sürüşən dirnaqları taxtanın üzərində iz açırdı. Üstündə tok-tük ağ xalları olan, cıllanmış qara mormorə bənözəyən dirnaqların, narıncı daraqla daranıb sığallanmış kimi görünən dərisinin parlıtı itmişdi. Çox keçmədi ki, onları qəfəsə doldurdular. Qəfəs yığılandı. Ana maralın uzun kirpikləri tora ilişmişdi. Gözlərini yumanda zorla açırdı, açanda zorla yumurdu. Gözünün qara gilsində dağlar enib-qalxırdı, dağlar yaxınlaşırdı. Gözünün rəngi də dəyişir, maviləşirdi. Burada ağ talalar – buludlar əks olunurdu. Sonra hor tərəfə qaranlıq çökdü; məşin meşəyə girmişdi, ağacların baş-başə gəlmiş budaqları yolun üstünü örtmüşdü.

Məşin keyli gedib dayandı. Qəfəsin qapısını açdılar. Marallar özlərini hara gəldi tullayırdı. Ağaca, kola, başə baxmırdı. Həmişə qorxduqları insanlardan qaçıb uzaqlaşmaq istəyirdi.

Maral palıdların arasından talaya keçdi. Orada narıncı, başə hamar kəsilmiş kötüklər çox idi. Onlar bir-birinin yanına düzülmiş, içində xına quruyan boşqablara oxşayırdı. Maral yarısı yanıb qaralmış kötüyün üstünə qonmuş qarmaqdımdik qaraquşla üz-üzə çıxdı. Bu qoca qaraquşun iri gözləri qəzəbli idi.

Quş maralı görəndə bütün ağırlığı ilə irəli atıldı. Qanadlarının ucu yerlə süründü, toz qaldırıb göyə qalxdı. Neçə ildir ki, bu dağlarda marala rast gəlmir. Nə vaxtsə onun kölgəsi sürülərin üstünə düşmüşdü. Sonra birdən-birə azaldı, yoxa çıxdı.

Maral işə dayandı, buynuzları tufana düşmüş quru ağaclar kimi yığılandı. Sonra səmtini dəyişib götürüldü, özünü kolların arasındakı boşluğa atdı. Gözünə görünməyən dəmir tora çırpıldı. Tor onu geriyyə tulladı. Yıxıldı. Qalxıb qaçdı. Talada qabağına özgə bir maral da çıxdı. Yel kimi ötüb-keçdi. Dirnaqları altında nəşə şaqıldayırdı, qarağa sıçrayıb diyərlənirdi. Bunlar dəşə deyildi, xəzəllərin altında qalmış qoz, fındıq idi. Çürüyənə də vardı, qərzəyindən çıxmıyanı da. Bu ağaclıqdan keçənə qəddər onun ağ xalrı, qara mormor dirnaqları sıızladı. Ağrı artıqca daha bərk qaçdı. Birdən yənə də döşü zərbə tora toxundu. Tor maralı yəniden geriyyə atdı.

– Ey-heyl!..

Nərə meşəni başına götürdü. Zəkəriyyə atını torun çöl tərəfi ilə yorğa yerləşə çapırdı. Onun sesi hərdən bir yandan eşidilirdi.

Meşənin bir tərəfini dəmir torla çəpərləmişdilər ki, uzaqdan gətirilən marallar qaçib dağılmasın. İndi onları çəpəri yıxmaq, baş alıb getmək üçün üsyan edirdi. Zəkəriyyə görürdü ki, maralı çəpərdə saxlamaq üçün təkçə dəmir tor bəs etməz; nərədən də çəpər lazımdır. Bu fikirlə atın yüyənini boşaltdı.

– Ey-heyl! Ey-heyl!..

Nərə fırlanğıc kimi maralların başına hərəldi. Heyvanlar yoruldu. Tordan aralanıb xınalı “boşqabların” yanına topladı. Onlar nərəni izləyirdi. At hərəldikcə narahatlıq, ürkdü, qorxu bir gözədən o birinə keçir, Zəkəriyyənin özü kimi dövvrə vururdu. O gündən heyvanlar nərəni eşitdi, səsə öyrəşdi. Zəkəriyyə qorğun iri qıfıl vurulmuş darvasasını açıb arpa xəşasını dalında içəri gətirməmişdən əvvəl də beləcə səsənlərdi. Xəşanı bulaq suyundan yığılıb ağa boşaltdı. İçindən toz qalxan arpanı iri əlləri ilə yayır, üstündə barmaqlarının izi qalırdı. O, axurun divarlarına darəşən qara taxıl bitlərinə tamaşa edə deyindir. Sonra xəşanı tərsinə çevirib var gücü ilə çırpır, qayıdıb qoruqdan çıxırdı. Marallar da yaxınlaşıb arpanı imsiləyir, dodaqları ilə eşib yeyirdi.

İndi, gecəyari, nərəsinə eşidən marallar ona yaxınlaşıb tamaşa edir. O, tülkünün boğazından tutub yuxarı qaldırdı.

– Başın batsın, yaman da tülküsən. Canavara tolo qururam, son düşürsən. Hiyləgərliyin harada qaldı ki!..

Dünən gecə canavarlar meşədən yuxarıda sovxozun bir atını parçalamışdı. Quzğunlar, çalağanlar, qaraquşlar leş üstündə didişmişdilər. Buraya soxulan tülkünün az qala gözünü oyacaqdılar. Tülkü özünü porsuq yuvasına dürtüb canını qurtarmış, lakin axırda aclıq onu bu toloyə tuş gətirmişdi.

Zəkəriyyə tələni dartıb şir ağzı kimi ayırdı. Sıçrayıb konara düşmüş ət parçasını tapıb yerinə sanədi. İşığı söndürüb qaranlığa elə zənlə baxdı ki, sanki orada gizlənən canavarları görəcəkdı. Son vaxtlar yalnızcaqlar buradan əl çəkmirdi. Zəkəriyyə maralları qorumaq üçün andını basıb yənə tüfəng götürmüşdü. Neçə dəfə pusqada durmuş, tolo qurmuş, lakin onların heç birini gəbərdə bilməmişdi.

O, daxmaya tərəf yeridikcə tülkünün quyruğu şchli otların üstü ilə sürünürdü. Böyütkən koluna çatanda qulağına at kişnəməsi gəldi. Dayandı.

Zəkəriyyənin nərəsi yenidən meşənin ən uzaq guşəsində əks-səda verdi. Özünü daxmaya necə yetirdiyini bilmədi. Tüfəngin lülə-sini qapıdan çölə uzadar-uzatmaz tətiiyə çəkdi. Havaya bir dəstə lələ püskürdü. Sonra yolboyy qaçmağa başladı. Birdən at ayaqlarının tappılısını eşitdi. Bu səslər get-gədə yaxınlaşdı. Nəhayət, kəhərlə dōş-dōşə çıxdı. Ürkən at şahə qalxdı. O, yüyəndən yapışdı:

– Ədə, kimsən?

– Səni Allahın lənətinə gəlməyəsən.

Qadın səsi idi. Özü də, deyəsən, Zinyət idi. Zəkəriyyə fənərin işığını onun üzünə saldı. Başında iri gülləri olan şal vardı. Ətəyini dizlərinin altına yatmışdı. Yəhərin qaşına yatmışdı, sifətini atın yalına yapışdırılmışdı. Vəhşi qaçışla götürülən at canavar dişlərinin şaqılısını eşitmişdi.

– Gecənin bu vaxtı meşədə nə gəzirsən, Zinyət?

– Sənin oduna düşmüşəm, Zəkil..

Bu sözdə inciklikdən çox ərək vardı. Uzun ayrılıqdan sonra onların arasındakı danışıq həmişə belə olurdu. Əvvəlcə onu sancmağa çalışırdı. Elə ki, üç-dörd gün bir yerdə qaldılar, o, Zəkəriyyənin hər kəlməsinə “bəli”, “baş üstə”, “can” deyirdi. Lakin gəlinin səsindəki ərkyanalıq indi qüvvətlənmişdi. Elə bil nəyə görə ərindən hünərli çıxmışdı.

– Evi kimə tapşırıb gəlibsən?

– Kimə tapşıracağam, onsuz da hər tərəf adamdı. Səndən qorxuram, səndən!..

Zəkəriyyə bu sözü Zinyətin dilindən dəfələrlə eşitmişdi. Ancaq o bu kəlmələri hər dəfə yeni bir əhənglə, şirinliklə söyləyirdi. Eşitdikləri də Zəkəriyyəyə ləzzət verərdi.

– Düşürsən?

– Daxmaya çatanda düşüm də..

O, yüyəni Zinyətin əlindən ərklə dartıb aldı. Qolundan yapışib özünə tərəf çəkdi, yəhərdən ayırıb yerə qoydu.

– Utanmırsan? Görən olar..

...Zəkəriyyənin gülüşü maralları diksindirirdi. Marallar da, quyruğunu gah o, gah da bu böyrünə şappıldadan at da irəlidəki insan qaraltılarına baxırdı.

Zirvənin dalından çıxan qırmızı Ay göylərə qalxdıqca gümüşləndirdi. Meşədəki tala aydınlışırdı.

İnsan qaraltısı qoşalaşdı. Birinin başındakı yaylığın ətraf cizgilərini sanki tabaqlarla çəkdi, Zəkəriyyənin çiynindəki tüfəng lüləsinin dəyirmi ağzı parıldıadı.

At otları qarpa-qarpa irəlilədikcə dirəqləri də islanırdı. Sür-tülmüş üzəngi işıldayırdı. Cilovun gəmi cingildəyirdi. Qabaqdakı adamlar ağacların altına girib görünməz olanda at dayandı, onun iri gözləri qaranlığa dikildi.

– Bu qoca armud ağacı kimi çürüyüb gedirəm, Hümmeətin nəvəsi. Çoxdandı isti su görməmişəm. Kürayimdə əl qalınlıqda kir var.

– Sənə bu da azdı. Meşədə, kirin-pasağın içində ömür çürümək çox vacibdi? Özünə bir iş tapa bilməzsən?! Qayıt gəl evimizə.

– Bu haqda sonra danışıq.

At ayağının tappılısı kəsildi. Elə bil kimsə daxmanın yanında dayanıb fit çalırdı. Əlüzyuyanın da danqılısı eşidilirdi.

– Balam, burada əl-üzünü yuyan kimdir? Qonağımız hardan gəlib.

– Qonağımı mənəndən soruşursan?!

Zinyətin ürəyinə özge, xoşagəlməz bir fikir çökdü.

– Kimdi?

Zəkəriyyə səslənəndən sonra fit kəsildi. Əlüzyuyan yanı üstə düşdü. Donqultu eşidildi. Kəhər dal ayaqları üstə qalxıb kişnədi. Sanki qanad açıb göyə uçaçaqdı.

Zəkəriyyə qolunu Zinyəti arxasına keçirtirdi.

– Dayan! Qorxmə, ayıdı.

Zinyəti gülmək tutdu.

O, alaçıqda böyümüşdü. Uşaq vaxtı qoduqları minib bizləyə, soncuqlada-soncuqlada çapar, oğlanlarla ötüşərdi. Sürüşüb heyvanın boynuna düşsə də, qışqırmazdı, gülərdi. Mərə başına çatanda qodugun belində bənd alıb qalan tok Zinyət olardı. Oğlanlar onun yanında dōşlərinə dōyməyə, özlərini öyməyə cəsəət etməzdilər. Babası Hümmeət kişi qırmızı tubluğa çubuğunu bizlə deşə-deşə deyirdi:

– Mənim balam at üstə doğulub, onu quzu kimi xurcunda yaylağa aparmışıq. Ona görə də belə dəcəldi. Oğlan olacağımsı, fikrini dəyişib.

Zinyət böyüyəndə yaxşı at çapan oldu. Cavanlardan heç biri ürok ələyib onunla cıdırı çıxmadı. Çünki Zinyət tez-tez oğlanların papağını götürüb qaçar, onları pərt eləyirdi.

Zəkəriyyənin Zinyətlə evlənməyinin qoribə tarixi vardı..

Bir gün obaya xəbər çatdı ki, Zəkəriyyə beş ayı vurub. Atndan-ulaqdan çullayıb onun dalınca getdilər. Axşama yaxın meşədən qalxan Palantokən yoxuşunda Zəkəriyyə göründü. Tüfəngini üzüşəyi çiyinə keçirmişdi. Tərdən islanıb saralan can köynəyinin yaxası açıq idi. Döşündə bir çəngə qıvrım tük vardı. Yol üstünə çıxmış qızları, qadınları görüb yaxasını düymələdi. Zinyot də atını minib onun qabağına çıxmışdı. Zəkəriyyə adamlarla salamlaşdı, görüşdü, obaya tərəf yeridi. Laləliyin ortasında, ağ səkilli, qara atın üstündəki qırmızı paltarlı qızı görən kimi duruxdu. İndi o, hamının gözündə igiddir. Ən qoçaq cavanlar belə ona həsəd aparırlar. Bir anın içində bu igidlik məhv edilir – Zinyot onun papağını götürüb qaça bilər. Sübüt eləyər ki, o, Zəkəriyyədən qoçaqdır.

Zəkəriyyənin gözlərindən belə bir sual oxunurdu: “Məndən nə istəyirsən?”

Qız atdan düşdü. Onun çöhrəsi lalələrdən oldı.

Yəhərdən asırılanda qədr Zəkəriyyə ondan chtiay eləmişdi. Bilirdi ki, lap papağını götürüb qaçmaq istəsə də, əli çatmaz. Heç bir söz deməz. Belə qıza kim qıyar?!

Zinyot öz atının cilovunu ona uzatdı:

– Al, obaya mənim atını min get?

Bu nə deməkdir? Zinyot atının yüyənini hələ heç bir igidə uzatmayıb. Zəkəriyyə torəddü içində cilovu aldı. “Çox sağ ol!” – deyib yəhərə sıçradı. Gözden itdi.

Atı obanın arası ilə çapıb, çadırların yanından yel kimi ötürdü. Harda düşəcəyini bilmirdi, qışqırmaqdan özünü güclə saxlayırdı. Ürəyində tez-tez təkrar edirdi: “Zinyot məni sevir, atını mənə verdi”.

Zinyot onun dalınca xeyli baxdı. Adamlar yaxınlaşdılar. Onlara qoşuldu. Əşitdi ki, Zəkəriyyə gözəlilmədən ayların arasına düşüb. Özünü itirməyib; söyüd ağacına dırmaşmış, aylar da onun dalınca. Ağacın haçasında yerini bərkidəndən sonra onları bir-bir vurub, beşini də öldürüb.

İndi Zəkəriyyə ona deyirdi ki, ayıdan qorxma.

– Get, Allahın heyvanı, qanını bura tökmə, – deyər o, tüfəngi üzünə qaldırdı.

Ayın işığında dal ayaqları üstə qalxan ayı görünürdü. Onun qolları qalxıb-ənir, başı silkolənirdi. Zinyotə elə gəlirdi ki, bığlı qaracının çaldığı qumrovlu qavalın səsinə əşidib oynayar. Zəkəriyyə tüfəngin lülesini ayıya tərəf çevirmişdi. Sağ lüle boş idi. Lazım olsa, arxadakı tetiyi çəkəcəkdə. Barmağını tetiklərin arasına güclə dürtürdü.

– Zəki, öldürmə!

Arvadının yanında o da qan tökmək istəmirdi. Bir də meşədəki heyvanlara öyrəşmişdi. Elə bilirdi, ev heyvanlarıdır. Ayının mağarasını da tanıyırdı. Hərdən bir döşə qalxıb meşə seyrələnlə qayalıqda özünü günə verdiyini, balası ilə oynadığını da görmüşdü. Ayı balalarını duyunca baxmış, ah çəkmiş, ürəyi nisgilli-nisgilli çıxıb getmişdi.

Ayı yırğalana-yırğalana kiçilir, uzaqlaşır. Ağaclardan altında şıq-qıltı əşidildi. Kol əzildi. Ayı donquldanıb yoxa çıxdı.

Daxmaya girdilər. Zəkəriyyənin çırağa tərəf uzanan qolu getdikcə işıqlandı. İşıqlı xətlər elə bil qara lövhədə onun alınının, burnunun, qalın dodaqlarının, ortası batıq çənəsinin şəklini çəkirdi; reklamlardakı kimi. Geri dönəndə xətlər söndürdü. Kölgəsi Zinyotü görünməz edirdi.

Dönüb hər əli ilə arvadının bir çiyindən yapışdı. Elə bərk-bərk tutdu ki, sanki bu saat qanad açıb uçacaqdı.

– Bu nə gün-dirilikdi, Zeki? – O, başı ilə tör-töküntü daxmanı göstərdi.

Parç yanı üstə düşmüş, su axıb göllənmişdi. Dibi kirkoli stokanın altı nəbəkəyə pas kimi görünən dairələr yazmışdı. Əzilmiş cod kağızın arasında dişlənmiş quru çörək vardı. Ağır çuqun çaydanı qoyduğundan stolun üstündəki qəzet qapqara qaralmışdı.

– Nə eləyim, səliqəsizim də.

– Bəlkə bir qonaq gəldi. Deməyəcəklər bəs bu nədi?

– Soruşanda, bax, onları göstərəcəyəm. Deyəcəyəm. Deyəcəyəm ki, yoldaşların bunlardır. – O gülə-gülə raf boyu düzülmiş quş ovuqlarını göstərdi.

Köklik əyilib dən götürürdü. Çırağın işığı qaraquşun şüşə gözündə parıldayırdı. Bu, birinci gün maralla qarşılaşan quşdur. Sonralar o, maral balasının üstündə hərnlənmiş, fürsət axtarmışdı. Maralın buyuzları isə başını qorumuşdu; qaraquş, balasının üstünə şığıyanda onun qanadlarının qıjıltısını Zəkəriyyənin tüfənginin səsi kosmuşdu. Quş yərə düşdükdən sonra sol qanadını sürüyə-sürüyə özünü balaya tərəf atmışdı. Başını qaldırıb öyrə dimdiyini şaqıldatmışdı. Dərisinə saman tepildəndən sonra o da öz məğrurluğunu, təkəbbürünü itirməmişdi.

Sarköynək, alabaxta, qaratomyuq qaraquşun yanında sakitcə dayanıb. Heç biri onun yaxında olduğunu hiss etmir. Quşların içərisində saman övezinə, evvəlki kimi, ürək olsaydı onları bir yere yığmaq

oldırmı?! Didişordilər. Qaraquş onları al qana boyayardı. Ölüm sanki quşları mehribanlaşdırıb.

Zəkəriyyə ovuq düzəltməkdə pərgardı. Beş aydan birinin də dərisini satmamışdı. Ayları sıra ilə samanlığa düzmüşdü. Onların başının üstündən pərdidən topa-topa armud asmışdı.

Zəkəriyyə bu ovuqları xeyli saxladı. Sonra ən balacasını uşaq bağçasına bağışladı. Körpələr həmin ayı balasının ətrafında indi də yaılı gedirlər. Böyük ayını isə məktəbin zoologiya kabinetinə verdi. Ovuğun birini də çiyinləri çantalı iki oğlan və şalvar geyinmiş bir qız istədi. Geoloq idilər. Deyəsən, dağ-daşda bir şey tapmamışdılar, şəhərə də əliboş dönmək istəmirdilər. Alındakı güllə yerindən üç-dörd saman çöpü çıxmış ayı ovuğunu da geoloqlar apardı.

Sonra da quş ovuğu düzəldib, tələni quranda ağına gəlmişdi ki, canavarların da dərisinə saman töpsin.

Hərdən fikirləşmişdi: "Mənim meşədə bu marallardan başqa nəyim var, kimim var? Bir Zinyətdi, o da ki elə. Buradan getsəm, heç bir işin qulpundan yapışa bilmərəm".

...Zinyət daxmanı yıxırdırmağa başladı. Aşağı öyildi. Nəyi isə götürmək istədi. Zəkəriyyənin iri və ağır əli onun kürəyinə qondu.

- Özünə əziyyət vermə, səhər yenə də bu günə düşəcək.

- Keçi keçədi, dırnağı ilə təmizləmədiyi yerdə yatmaz.

- Bəsdə, son Allah, bundan o yana səliqə öyrənməyəcəyəm, - o, cırağın işığını azaltdı. - Bəri gəl.

- Dərdim qurtarmışdı.

Təxt cırdıladı.

- Zəki, mustuluğumu ver!

- Nə olub? Mustuluğun mənim gözüüm üstə!

- Vaxtdan çox keçib...

Zinyət cavanlığında at sürməyin, özünü kişi kimi aparmağın əzabını indi çəkirdi.

Zəkəriyyə Zinyəti neçə dəfə şəhərə aparmışdı. Əvvəllər qadın həkimlərinin kişi olduğunu görəndə dərdini danışmamış, geri qayıtmışdı. Qadın-həkim axtarmışdı. Ürəyində deyinişdi ki, bu, nə qaravəllidi, qadına da kişi-həkim baxarmı? Qadınlara göstərmişdi. Hərəsi bir nüsxə yazmışdı, əlac olmamışdı.

Bu axşam isə ümidi itən gündən iki aya yaxın vaxt keçmişdi. Ata minib özünü Zəkəriyyəyə yetirmişdi.

Yoğun və güclü qollar Zinyətin belinə kəmor kimi qurşandı:

- Sənin mustuluğun mənim gözlerim üstə, Hümətənin nəvəsi! Zinyətin ona övlad verəcəyini düşünəndən sonra Zəkəriyyənin qolları boşaldı, mülayimləşən, gözəlləşən, ipəyə dönmə qadını oxşamağa başladı.

Durub cırağın piltəsini qaldırdı.

- Zinyət, səndən bir kobud, çirkin, amma sümüklü oğlan istəyirəm!

SƏHƏR

Meşədə səhərin rəngi mavi olur. Ağacların yarpaqları geniş, narıncı səmanı naxış-naxış doğrayır. Adama elə gəlir ki, yarpaqların arasından keçən gümsü direklər bu nöhbəng yaşıl çadırları göydə saxlayır. Hər tərəfdən quşların səsi çidilir. Gecəyandan ötdə meşəyə çökmüş duman əriyib şəhə dönr, ağacların gövdələrində, yarpaqlarında damcılara çevrilir. Qoca ağacların səbət hörgüsünə bənzəyən qırıqları daha da aydınləşır. Daşların üstündəki, daxmanın kirəmitlərindəki, pəncərənin taxtalarında mamırlar islanıır. Torun içində mıxa bağlanmış kəhəri sanki qovub tərlədirlər.

Zinyət yeridikcə şəhli otlar yerə yapırır, yaşıllıqda onun ayaqlarının yeri qalırdı. O, meşənin içərisinə tərəf gedir, əlvən qadın paltarını maviliyə qarşıb Şərq miniatürlərindəki əfsanəvi təsvirləri xatırladırdı.

O dayandı. Qabaqda, çiçəkləkdə qurumuş çır-çırpı görünürdü. Zinyət bir addım da atdı. Çır-çırpı tərpendi, qalxdı. Onların kökündə bir cüt göz görünürdü. Mehriban, qorxaq, etibar etməyən gözler Zinyətə baxırdı. Xınalı maralın üstünə sanki ağ kəpənəklər qonmuşdu. Nə gəlin tərpenirdi, nə də maral. Zinyət maralın gözəlliyinə, duruşuna məftun olmuşdu. Yun jaketinin aşağıdakı qızılı düyməsi altında hiss etdiyi varlıq da ona beləcə xoş gəlirdi.

İki ağ, totuq əl kolları araladı, özünə yol açdı, sevinclə içini çəkdi, marallara tərəf qaçdı. Zinyət gözünü yummuşdu. Onun gördüyü həqiqət deyil, xəyal idi. Ana arzusu ilə yaranan övlad ayaq açmışdı, ona sarı yüyürürdü.

Duman arasından bir dəstə maral irəliləyirdi. Mavi duman marallar şöklində xınalardı. Ana maral ürkək-ürkək gəlinə baxırdı.

Bu, onlara arpa verən, nəgə çəkən adama oxşamır, rəngi də özgədir, görkəmi də. Adam maralla maraqlanırsa, demək, niyyəti var.

Pələng də bir vaxt kolların arasında sürünmüşdü, başını pəncələri üstünə qoyub marıtlamışdı. Kiçik bir pələng indi də hərdən beləcə pusqada durur. Qəribədir ki, maralların deyil, sərçələrin üstünə atılır.

Daxmanın yanından çirpılan kisonın səsi gəldi. Marallar başlarını qaldırdı. Səslə onların arasında bu naməlum məxləq dayanmışdı. Sürü iki yerə bölündü. Bir dəstə Zinyətin sağından, o birisi solundan keçdi. Onu arxada qoyandan sonra yenidən birləşdi, sürü gözəl yerləşlə axurlara tərəf səkdi.

..Zəkəriyyə oyananda Zinyəti yanında görməmişdi. Əvvəlcə onun özü də yada düşməmişdi. Yuxusuna Səfərəli girmişdi. O göndərdiyi kağıza cavab istəyirdi. Bunun üstündə Zəkəriyyəyə bərk tapınmışdı. Gözlərini açanda xatırladı ki, nə isə qiymətli bir şey tapıb, ancaq yoxdur, itirib. Gözlərini yumub fikirləşmişdi: "Yaxşı, o əziz şey nədi? Hə, axı mənə mustuluq gətiriblər – oğul! Bəs Zinyət hara getdi?"

Qalxıb geyindi, qoruğa getdi. Qoruğun bu səmtində söyüd payalarını yerə basdırmışdı. Çoxusu zoğ atmışdı. Zəkəriyyə onları yolub yerə atmışdı. Bu barsız, keyirsiz ağacların belə tez cücərməsinə, yarpaqlanmasına paxıllığı tutmuşdu. Zinyət bu xəbəri tez gətirib, belə etməzdi.

O, uzaqdan Zinyəti gördü. "Yox, deyəsən, əziyyətimiz hədərdə getmədi. O da bu dünyada bir iz qoyacaq".

Zəkəriyyə anbara girdi. Pəncərədən, qapıdan, tavandan, divarların arasından düşən işıq daxmanın içini gündüzə döndərmişdi. Dolu arpa kisoninin üstündə içi boş zərf vardı. Dünən yanından çıxıb qalmışdı. Zərfi iki gün əvvəl odun aparmağa gələn poçtalyon vermişdi. Yazırdılar ki, komissiya göndərəcəklər. Buynuzun itməsi məsələsini yoxlayacaqlar.

Hırs ilə yazmışdılar. Zəkəriyyəyə belə gəlmişdi ki, bir buynuzla görə onu topa-tüfəngə qoyacaq, buynuzdan buynuzla atacaqlar.

Marallar tez-tez itələşir, buynuzlarını bir-birinə söykəyib burunlarını yerə verirdi. Yaxınlaşdı doğrasın belə, xəbərləri olmazdı. Geri çəkilib, ayaqlarını yerədən üzür, ox kimi bir-birinin üstünə süzürdü. Səs meşənin "Yaşıl tunel"inin o başına gedib çıxırdı. Belə vaxtlarda buynuz düşmürdü. Vədəsi gələndə isə saralmış yarpaq kimi saplağından üzülürdü. Maral yerə düşmüş buynuzunu imsiləyir, yüngülləşmiş başını dik tutaraq hürküb qaçırdı. Buynuz səhrada ölmüş

dəyə qabırğalarına oxşayırdı. Sonra Zəkəriyyə onun bir tərəfindən tutub sürüyə-sürüyə anbara gətirir, üroyində deyirdi: "Fərsiz övlad kimi, bu buynuzların marallara xeyri nədir? O ağırlıqda şeyi aylarla başlarında gözdürür. Gözellik tamamlananda isə baltalanmış ağac kimi yerə gəlir, maral yenidən buynuz həvəsinə düşür".

Qoruq təzə yaradılanda gəlmiş ucaboy, başının tükü tükülmüş Səfərəli Zəkəriyyəyə aydınlaşdırmağa çalışmışdı:

– Bunlara buynuz yox, pant deyirlər. Onlardan pantokrin hazırlanırlar. Miokardit, parok, infarkt, rəşşirəniyə və sairə üçün təsirli preparatdır.

Zəkəriyyə "pant" kəlməsinin mənasını başa düşmüş, onun sonrakı sözlərinin xəstəliklərlə əlaqədar olduğunu görüb soruşmuşdu:

- Bunlar nə xəstəliyidi?
- Ürək, – deyər Səfərəli əlini döşünə qoymuşdu.
- Tək üroyin bir belə xəstəliyi var?

Səfərəli:

– Hələ bu harasıdır, – demişdi. – Uzun sözün qısası, maralın buynuzunu özündən bahadır. Maral itso, bir söz deməzlər, özü ilə buynuzunu apararsa, vay sənə halına...

İndi bir buynuz itib. Uç-dörd gün qoruğu ələk-vələk elədi. Tapılmadı. Şəhərə sifariş göndərdi ki, buynuz yoxa çıxıb. Onlar da tənbellik eləməyiblər, götürüb məktub yazıblar. Komissiya gələcək.

"Gəlsin də, gözlərim aydın, elə bil özüm buynuz çıxardacağam. Bu zəhrimara qalmış da itməyə vaxt tapdı. Yaxşı, bu buynuz necə oldu? Göyə uçdu, yerə keçdi?"

Zərfi götürüb özışirdi, cibinə basdı. Biləyinin qaşındığını hiss etdi. Paltarının qolunu geri dartıb baxdı. Taxıl bitləri idi. Onlar vurub yerə saldı.

"Bir buynuzun üstündə az qalırılar mənə dama basdırsınlar, ancaq gör marallara necə arpa buraxırlar. Hamısının içi boşdur. Belə buynuz qədr bilənsinizsə, maralların yemini bol ələyin. Əlbət bura gələrsiniz. Sizinlə danışaram".

Gün qalxmışdı. Duman öriyib yoxa çıxmışdı. Yarpaqların arasından keçən şüalər qızıl biçaq tiyələri kimi yerə sancılmışdı.

Zəkəriyyə kisoni sürüyüb çiyə çıxartdı. Qara qarışqaların otlarının arasında ağaran öyri-üyrü yoluna baxdı. Onlar arpanı öz yuvalarına aparırdı. Yolun qurtardığı yerdə minlərlə sarı qarışqa üst-üstə yığılmışdı.

Zəkəriyyə üroyində: "Gör maralın nə qəder şoriki var. Taxtlıbiti bir tərəfdən, qarışqa bir tərəfdən", – dedi, sonra sağ ayağını onların yolu ilə sürüyə-sürüyə getdi. Qayıdıb kişeni qucağına götürdü, aparıb axura qoydu. Ağzını açdı, boşaltdı. Kiseni çevirib çırpdı. Marallar meşenin hər tərəfindən ora gəldi.

Quşlar ağacların aşağı budaqlarına endi. Sanköynək aman vermədən ötdü. Sərçələr pəkkildəyib axurun taxstanı qondular. Quyruğunu başından yuxarı qaldırıb yelpik kimi açan və oynadan biröbtdən hamısından cəld və sırtq idi.

Meşə "tuncelinin" dərinliyindən sağsağan səsi eşidildi. Başqası ona "hay" verdi. Biri topa palıdından çıxdı. Şaqqalanıb yerə salınmış budağa qondu. Bayaq səslədiyini də öz yanına çağırırdı. Onlar tapışdılar, maralların axuruna tərəf uçdular.

Zinyət əllərini qoynuna qoyub marallara yaxınlaşdı. Marallar onun gəlişini duydu. Bir-bir daranıb o yana keçdi. Zinyətlə Zəkəriyyənin arasında bir maral da qalmadı.

– Zəki, sabahın xeyir.

– Aqibətin xeyir. Kişinin kefi necədir? Bu yerlər xoşuna gəlirmi? Zinyət gülümsündü, heç nə demədi.

Zəkəriyyə yeyib doymuş kefi kök adamlar kimi guruldadı:

– Bu qoruqdakı maralların hamısı ona qurban! Hansını xoşlayırsa kəsim. Bir maraldan ötrü mənə Sibiro göndərməyəcəklər ha!..

– Yox, lazım deyil, maral ötəndən ötrü gəlməmişəm ki... Dedim sənə baş çəkərəm. Neçə vaxtdır gəlib-gəlmirsən, səni özgələrdən soruşuram.

Zəkəriyyə Zinyətin marallara necə baxdığını görürdü. "Demək, maral ötinə... Belə oğulun axır nə olar? Hələ dünyaya göz açmamış maral ötinə dadansa, yekələndə dağı-daşı boş qoyar. Mənə deyirdilər ki, anam yerikləyəndə ceyran öti yeyib, ona görə də axırın belə olub. Yox, görək oğlum mənə oxşamasın. Qoy onun yanında toyuq kəsəndə öti ürəşsin, gözələrini yumsun. Yəqin Zinyət elə bundan ötrü yanına gəlib. Boyununa almır, ancaq gözələrindən oxunur. Əvvəllər mənim yanına niyə belə bivaht gəlmirdi? Demək, səbəbi var. İnsan övladında hökmə bax!"

Zəkəriyyə yüzüncü maralın qayıtdığını eşitmişdi. Ancaq onun nə deyəcəyini fikirləşməmişdi. İndi birdən-birə özünü bu sorğusualda hiss etdi.

Sürü qaçırdı. O isə tufəngi üzünə qaldırılmışdı. Totiyi çəkdiyi anda vurmaq istədiyi maral sürüdən ayrılıb irəli gəldi, onun qabağında dayandı.

"Axı mən sənə nə eləmişəm?"

"Heç nə!"

"Bəs mənim üroyimi niyə nişan almısan? Heç bilirsən orda nə var? Bilmirsen? Vurduğun doxsan doqquz maralın, ceyranın qanı! Gözlerimdə onların sənə olan kimi, nifroti. Dilimdə onların qarışığı, niftrini. Odur ki, dil açmışam. Gör nə qəder günah törədibsiniz, bizi cana gətiribsiniz ki, dil açıraq, şahid kimi üzünüzdə dururuq. Onsuz da güllən açılmayacaq. Bizim ahımız, nifrətimiz sənə gülləndən itidir – səni övlad üzünə həsrət qoyan bizik".

"Övlad" sözü eşidəndə gözələri ilə Zinyəti axtardı. Yanında gördü. Əlini böyründəki maralın belinə toxundurdu. Maralın dərində titrəyiş vardı. Elə bil maralın bütün əzaları tarıma çəkilmişdi, qorxu mizrab kimi onlara çalınırdı, ehtizaz isə Zəkəriyyənin ovcunda birləşirdi.

"Düşmənlər bir olar, beş olar. Pələnglər, qaraquşlar, canavarlar, vaşaqlar, sərçələr, qarışqalar, sağsağanlar... Ağlı kəsən də, kəsməyən də onun nəslinə daş atıb, güllə atıb, yeminə boğazortağı çıxıb. Bir düşmənlər də təzə peyda olub. İşiq üzü görməmiş bu körpənin iddiasına bir bax!"

O, Zinyətə dedi:

– Sənə yaxşı bir kabab verəcəyəm.

– Zəki, neçə ildir onların üstündə zəhmət çəkibsən, gecən-gündüzün olmayıb, üzünü pis söz gəlməyib. İndi istəyirsən mənəndən ötrü... – Eybi yoxdur.

Yarpaqların arasından süzülən günəş şüası Zəkəriyyənin üzündə, boynunda, sifətində gözdi.

– İsti nə tez düşdü, – deyə göyə baxdı. – Bürkü olacaq.

Maraları arpanı yeyib uzaqlaşmışdı. Axurun yanında Zəkəriyyə ilə Zinyət qalmışdı. Gəlinin gözü marallarda idi, Zəkəriyyənin gözü axura darışmış qarışqalarda.

– Gəl gedək, hələ bir şey yeməmişik. Kababa qədər səni noyo qonaq eləyim, hə? Yaxşı göbələyim var.

– Evdə bir şey görmədim, – deyə Zinyət tutqun halda cavab verdi.

Onlar qol-boyun olub uzaqlaşdılar. Ot tayasının yanına gəldilər. Bir kökdən qalxan fil qulağı boyda dörd yaşıl yarpağın hərosi bir tərəfdə arxasını yerə qoymuşdu. Çürümürsün bir çəngə otun arasında

isə lələ bitmişdi. Lakin qoxmuş leçəkleri qopub düşmüş, onların çöklük-
lərinə şəkəh dolmuşdu. İri, tütən kimi sarı, tükülü yarpaqları olan qatırquy-
ruğunun qarğıdalıya oxşayan çiçəkləri tükülmüş, toxum bağlamışdı.

Zəkəriyyə kolları araladı. Üstündə torpaq, peyin qalmış süd
kimi ağ göbəkə göründü. Yanında torpağı təzəcə qaldıranlar da var
idi. Göbəkələri Zinyyət yıgđı, Zəkəriyyə ağacın quru budağından
tutub dartdı, qopartdı, xırdaladı. Ocaq qaladı.

Zəkəriyyə qoruqda bir yetim quzu saxlamış, onu maralların südü
ilə böyütmüşdü. Quzunu kəsmək, özünü də Zinyyətə göstərmək
istəyirdi.

O, göbəkələri közüün üstünə düzdü. Duz səpdi. Aradan az keçən-
dən sonra tərlədi, öz təri ilə kasanı doldurdu. Zəkəriyyə göbəkə-
lərdən birini götürüb arvadına verdi:

– Oğlumun mənə oxşamasını istəyirsən?

Zinyyət göbəkəyi turşməzə, dadlı suyunu içdi.

– Yox, onu oxudacağam. Bizim ikimiz də...

– Bura bir nəfər gəlmişdi. O deyirdi ki, adamın savadı artıqca
ömrü gödəlir. Məni xoşbəxt hesab eləyir. Deyir yüz yaşayacaqsan.

GÜNORTA

Talada maşından bir adam düşdü. Əlində narıncı portfel vardı.
Günəş başının ortasını parıldadırdı. Əlindəki portfel irilikdə kölgəsi
yerə düşmüşdü.

Zəkəriyyə irəli yeriyib, onunla görüşdü.

– Ver çamadanı götürüm, – dedi.

– Çamadan deyil, ay xani-xarab!

“Bəs bu irilikdə nədi, içinə yorğan yerləşər. Şəhərdə qatardan
düşəndə beləsini aparmağa həmişə hambal tuturdular”.

– Şəhərdə də bunu gözdürirsən?

– Tək mən gözdürürəm, bu saat moddadı.

– Elə bildim ki, bəs... – dedi və sözünün dalını üreyində tamam-
ladı. – ... et aparmağa gəlibəsən. Ora bir qoyun cəmdəyi yerləşər.

Səfərəli pəncəyini qolunun üstünə atmışdı. Sağ əlini qabağa uza-
dıb portfelin ağırlığını yoxlaymış kimi qaldırın endirdi.

– İnsan getdikcə daha çox fərdiləşir, yəni təkə özünü fikirləşir.
Elə bu çamadan dediyin portfeli götürək. Əvvəllər özümle idarəyə
kiçik bir qovluq aparardım. Təkə kağız-kuğuz yıgđardım. Bunun

isə içində hər şey var. Kitab, dəftər, qələm, mürekkəbqabı, çay qaşığı,
yemək-içmək, göy-göyortü, dəyişək, çimərlik paltarı – bir sözlə
arvaddan başqa lazım olan nə varsa doldururuq bunun içərisinə.
Bizim nəsil köçəridi, daime məskənimiz yoxdu. Tramvayda, qatarda,
təyyarədə, küçədə, iş yerində daha çox oluruq; odur ki, dərzi kimi
iynəmizi yaxamızda gözdürməyə öyrəşmişik. Keçmişdə adamları dəfn
eləyəndə yanına hər şey qoyurdular. Biz də eyni işi görürük. Təkə
biz yox ha, ümumiyyətlə bütün dünya ziyalıları hazırda bu vəziyyət-
dədir. Ölümlər bir anın içində baş verir. O, adamı hər yerdə xalalaya
bilir. Məşhur bir şair küçədə qəzet növbəsinə durur, təzə çıxmış
şeyrlərinə baxmaq istəyirmiş. Qəzet əlinə çatmamış canını tapşırı.

Onun söhbəti Zəkəriyyəyə qəribə göründü. Fikirləşdi ki, bunun
başına hava gəlib. Hər dəfə Səfərəlini görəndə belə düşünürdü. Onun
danışığı da, fikirləri də, hərəkətləri də Zəkəriyyəyə dəlini xatırla-
dırdı. “Qəbir nədi, çamadan nədi, bu hansı zamanədə yaşayırsən,
yoxsa beyninə at tapib?!”

Səfərəli onun dinmədiyini görüb davam elədi:

– Xoşbəxt adamsan, Zəkəriyyə! Özünü veribəsən bu məşələrin
yaşıl, sərin qoynuna. Qatıqdan-süddən yeyirsən, natural sudan içir-
sən, ləzzət alırsan. Ayağının altında qır ərimir, başında beynin qay-
namır. Su növbəsində də durmursan. Hər gün on beş dəqiqə işə
gəcikirəm, dənən niyə? Qəzet növbəsində yubanıram. Satıcı şikəstdi,
qəzetləri bir-birinin içində çıxarana qədər adamın səbri tükənir,
əsəbiləşir. Sonra qəzeti açıb oxuyanda əsəbilik üstünə əsəbilik gəlir.
Nədi, belə şeylər sənə qəribə görünür?

Zəkəriyyə taxtın üstündə oturub zarafatla dedi:

– İstəyirsən yerimizi dəyişək. Sən gəl qoruğa, mən gedim şəhərə.

Zəkəriyyə bu sözü zarafatla, elə-belə dedi. Ancaq doğrudan da
özünü şəhərdə hiss elədi. Başında həsir şlyapa, əlində portfel. Yeyin-
yeyin gəlir. Tərləyib. Budur, məşələyə çatır. Axurları görür. Portfelin
içindəkiləri axura töküür, ətrafa baxır.

– Ey-hey!..

Marallar səse gəlir. Adamlar dönüb təəcüblə ona baxırlar. Səs-
dən narahat olub qaçır, hərəsi bir tərəfə üz tutur. O isə nəre çəkir.
– Ey-hey!..

Nəre qaralmış daş binalarda əks-səda verir, küçələrə yayılır.
Adamlar necə də çoxdur. Səkilər, küçələr tutmur. Axur bildiyi isə
bağdakı skamya imiş...

Zəkəriyyə Səfəraliyyə baxıb güldü.

– Düzdü, dilim deyir, ancaq mən orda yaşaya bilmərəm. Burdan heç yerə tərponməyəcəyəm!

– Mən də ha deyirəm ki, birdəfəlik bura çəkilim... görürəm yox, qəzet oxumasam, radio eşitməsəm, televizora baxmasam, bağırm çatlayar. Təmiz havaya, suya, asudəliyyə uyub bu "Allahu əkbər" in qurtardığı yerdə qala bilmərəm.

O, daxmanın qoruğa açılan pəncərəsini itələdi.

– Səliqəli daxman var. Nə vaxtdan belədir?

– Arvad gəlmişdi, səndən qabaq gedib.

– Hə?

Səfərali Zəkəriyyədən su istədi. İcədi. Əlini ağzına qoyub dişlərinin göynədiyindən şikayətləndi.

Pəncərədən eşiyə baxdı, ağacları arasında bir maral gördü.

– Hə, indi danış görək buynuz necə olub?

– Pişik aparıb.

– Zarafata başlayıbsan?

Məktub Səfəraliyyə çatanda fikirləşmişdi ki, itən çox şəxəli, böyük buynuzlardandı, kiməsə bağışlayıb, o da tikdirdiyi təzə evinin divarına vurub.

Səfərali nəçə il idi ki, ev həsrətindəydi. 26-lar bağının yanında on kvadratmetrik mənzili vardı. Buraya özü, arvad-uşağı, televizor, soyuducu, şifoner, qoz ağacından bir çarpayı, stol və stullar yerləşdirmişdi. O, idarədə tez-tez "dünyada əhalisi ən sıx olan yer bizim evdir" deməyi xoşlayardı. Çox vaxt tənəffüs olmamış işdən yoxa çıxardı. Lazım olanda köhnə univermətdə axtarış tapırdılar. Görərdilər ki, şlyapasını əlinə alıb, barmağı ilə başının ton ortasına qaşırıyır.

– Nə alırsan, Səfərali?

– Uşaq çarpayısı, xarici maldı, keçməli deyil.

Onu məzəmmət eləyirdilər: "Sənin ki, şey qoymağa yerin yoxdur, onu alıb neyləyirsən?"

– Evim darısqaldır deyən xoşum gələn şeyi almayacağam?!

O, aldıqlarını kağıza büküb bağlayar, şifonerin üstünə yığırdı. Zarafata salıb deyərdi ki, bizim bir otaq təzə evlərin ikisinə dəyər. Təzələrdə adamın başı tavana toxunur. Bizim evdə isə üç nəfər bir-birinin çiyinə çıxsın, başı tavana çatmaz. Aradan kösdürsəm, iki-mərtəbəli olar.

Zəkəriyyənin məktubunu alan kimi ağına qərüb fikir gəlmişdi: "Nəçə il bu idarədə işləsəm də, evimdə maral buynuzu yoxdur. İşdən gəlirsən, şlyapanı çıxarırsan, onu maral buynuzundan asmağın ləz-zəti başqadır. Sanki maral öz buynuzunda mənim itən şlyapanı, uşağın zivədən götürülən paltosunu, arvadın zibilə qarışmış gedən corabının bir tayını hardansa tapıb götürüb".

Səfərali fikirləşmişdi ki, maral buynuzu dərməndir. "Qoyunu nə qədər yaxşı yemlənən belə, gözünün qabağına canavar bağlayandan sonra arıqlayıb çöpə döner. Əgər ürək dərməni qorxunc buynuz şəklində evə girsə, orada xəstəlik davam gətirə bilməz".

Müdirin yanında qoruğa getməyin səbəbini aydınlaşdırmaq üçün də bəhanə tapmışdı...

İçəri girdi. Müdir onu görüb xatırladı ki, Səfəralini yanına çağıracaq, xüsusi tapşırıqla qoruqların birinə göndərəcəkdə.

– Yaxşı ki, gəlibsən, – dedi. Yaxınında ona yer göstərdi. Bahalı siqaret qutusunu qabağına itələdi.

– Mən çəkmirəm, Bilal müəllim.

– Yaxşı ələyirsən, Səfərali. İndi sənə papiros təklif etməyə körpə uşağa papiros çəkməyi öyrətmək kimi cinayətdir. Ürəyini qoru. Sonra ələ düşməyəcək.

– Bilal müəllim, fermalar nə vaxtdan bəri yaylaqdadı. Dabağın tüğyan eliyən dövrüdür. Zəkəriyyə fikir verməyəcək, maralların arasına xəstəlik yayacaq.

– Deyirsən dabaq düşəcək, hə?

– Bəli.

O, kətibəyə tapşırırdı ki, bütün şöbələrini işçilərini kabinetə çağırınsın, iclas var.

Hamı gəlib oturdu. Müdir Səfəralini ayağa qaldırdı.

– Dur, səni bir yaxşı-yaxşı görsünlər. Gözlərinə su versinlər.

Səfərali ayağa qalxdı.

– Onun üzündəki təri görsünüz? Gəlir yanıma, deyir, Bilal müəllim, bir ideyam var. Soruşuram, – nə ideyadır, Səfərali? Deyir ki, Bilal müəllim, bəs qoruqlara gedirəm. Birdən marallara dabaq düşər. İndidən profilaktiki tədbir görmək lazımdır. Çəst i slava vam! Yaş! Əmr verəcəyəm, sənin üçün direktor fondundan mükafat ayrılınsın, belə oğlanlara halaldır! Baxın, ona yaxşı-yaxşı baxın, nümünə götürün, işə can yandırmaq belə olar. Hansınız gəlib deyibsiniz ki, mənə filan məsələ düşündürür? Heç biriniz! Götürüb gül kimi

maralların taleyini sizə tapşırsınlar, daha demirlər ki, sizin özünüzlə maralısınız, rəhmətlik Əbdürrəhimbəyov marallarından. Səysəm, görürük ki, işçilərimiz saxladığımız marallardan çoxdur. Heç birinizin də yadına əsas işimiz düşür. Bura bax, Salaxov, neçə qoruğumuz var?

Müdirin üz çevirdiyi adam yandığı yoldaşına tərəf döndü. Çünki müdir onun yanındakının familiyasını deyib buna baxırdı. Sonra olini döşünə qoyub soruşdu:

– Məni deyərsiniz?

– Soni! Yəni adını, familiyanı da bilmirson?

– Bilal müəllim, mənim familiyam Verdiyevdi, o yoldaş da Salaxov yox, Salaxyandı. Milliyotimiz də ayırdı.

Müdir hirsəndi:

– Bura bax, araya söz qatma, onu da tanıyıram, soni də. De görüm, qoruqların sayını bilirsonmı? Bilmirson! Daha lazım da deyil. Onsuz da yalan deyəcəksən. Otur, otur!..

Danlanan adam birco bunu deyə bildi ki, Salaxyan mühəssibin üçüncü köməkçisidir, idarə işçilərinin əmək haqqını yazır.

– Səfərəli. – deyə müdir üzünü “dostuna” tutdu. – Salaxov kimi adamların ağına sono toşəkkür də elan eləyirəm.

Sonra o, katibəyə tapşırırdı ki, deyilənləri protokolda qeydə əlsin.

Katibə yazırdı. Saçı tez-tez irəli axıb üzünü örtürdü.

– Son niyə başını aşağı salırsan? Adın da yadımdan çıxdı, – deyə müdir dızlari çənəsinə dirənən kişini “yaxaladı”. – Niyə təklif irəli sürmürson?

– Adım Sərbəzdi, Bilal müəllim. Skladda işləyirəm. Mənim də təklifim var.

– Ho, de görüm nodi?

Sərbəz qalxdı. Müdir başı az qala tavana çatan bu adamı birinci dəfə görmüş kimi süzdü. Qışqırdı:

– Otur aşağı! Belə uzun adamın təklifindən nə çıxacaq? Hə, eşidirəm.

Sərbəz oturdu.

– Bilirsiniz, Bilal müəllim...

– Yox, bilmirəm.

– Zəkəriyyənin qoruğu rəhmətlik şairin yadigarıdır. Gəlsəniz qoruğa bir xatirə lövhəsi yapışdıracaq.

– Yox, son öləsən, gəlsənə marallara şeir oxuyacaq. Təklifin bəyənilməsin. Biz kişinin adını biabır eləyə bilərik. Təklif verin

Səfərəli kimi! İmənno Səfərəli kimi! Mən soni yaxşı tanımamışam, Səfərəli. Görək ki, sonin evin də yoxdur, eləmi?

– Yoxdur, Bilal müəllim.

– Olacaq, belə işçinin ev məsələsinə höll eləmosok, vicdanımız ağrıyır. Ay qız, protokola yazırsanmı? Yaz ki, ev məsələsi bu gündə höll edilsin. Ho, indi durun gedin, hələ öz təklifini hazırlasın.

Adamlar kabinetdən çıxanda o, Səfərəlini saxladı. Bir papiros çıxartdı, burmaqlarının arasında yumşaldı, sonra dodaqlarına torsino əlib yandırdı.

– Bilirsən nə var, Səfərəli! Mən arıçılıqda da müdir olmuşam, orada işləyəndə bir hoqiqəti dork eləmişəm ki, bal tutan barmaq yalayır. Müxtəsəri, yalamalıdır! Məni başa düşürsonmı? Əgər yaxşı işləyirsonso, bunun sono keyri doymoludur. Direktor fondundan ayrılmış onluq da, şoxsi işinə yazılan toşəkkür də, ev məsələsi də lazımdır. Bunların hamısını eləmək olar. Eləyəcəyəm də! Bunlar öz yerində. İndi sono şoxsi tapşırıq var. Bizim qızın müdafiəsidir. Olur elmlər namizədi. Onun banketinə böyük və məşhur admlar gələcək. Deyərim, biz də bir iş görək. Vərnə verən utanmaz. Sono ürəyim qızır, ona görə bu sözləri deyərim.

– Arxayın olun, Bilal müəllim, mənim yanımda baş kəsilso, inkir-minkirdən də gizlədərəm.

Müdir olini belinə atdı. Üz-gözünü turşutdu.

– Zəhrimər radikulit qoyur ki?! Bütün canımız bu yolda çürüt-dük. Heç kim də bizim heykəlimizi ucaltmayacaq. Elə indi üzümüzo deyirlər ki, çıx get pensiyaya. Nəçə gedim, görək yerimə bir adam hazırlayam, ya yox? Sənin kimi bir oğlanı işin içində bişir-səm, bilərəm ki, mənədən sonra marallara dəyib toxunan olmayacaq, ondan sonra gedərəm istirahətə. Ho, istəyirəm ki, bu banketdə bizim də adımızı yada salan olsun. Kişinin özü də qıza eşitdirib. Deyəib ki, maral ətindən bir kabab...

Səfərəli olini gözünün üstünə qoydu...

İndi o, birdən-birə Zəkəriyyəyə açıb demək istəmirdi ki, maral kəşib aparmaq üçün gəlib.

– Demək, mənimlə zərəfata başlayıbsan. Buynuzun qiymətini bilirson də, ondan üç-dörd qutu dərman hazırlanır. Bos nə bilməy-din buynuzu! Neyləyibson?

Zəkəriyyəni od götürdü:

– Nəyənəmişəm? Soxmuşam gözümü! Yaxşı ki, buynuz çıxartmamışam, yoxsa deyərdiniz ki, maralın buynuzudu, başına sancmışam.

Səfərəlinin məqsədi Bilal müəllimin tapşırğını necə olursa olsun yerinə yetirmək idi.

"Aparsam, yanımda gözü kölgəli olacaq. Mənə ev düzəldəcək. Yaaxşı, yağlı vəzifə verəcək. Mən də adam olacağam. Açığı budur ki, nə dissertasiya müdafiə eliyənəm, nə də böyük istedadım var. Xırda-xırda qalxmağa çalışmalıyam. Ensəm, vay halıma! Yıxılısam – durğuzmayacaqlar. Zəkəriyyənin birce nöqsanını göstörüm, qorxağın biridir, başlayacaq yalvarmağa, sonra da nə desəm, əlini gözü-nün üstünə qoyacaq".

Qalxıb qabağa düşdü, qoruğa girdi. Üstündə ağac göbələyi bitmiş yaşıl rəngə çalan kötüyə baxdı. Bu armud kötüyünün qabığında nə vaxtsa yazılmış "R" hərfi irilib əcaib şəkli düşmüşdü: qabıq hər tərəfdən qıvcırmış xəmir kimi irəli çıxmışdı.

– Qoruğa kim girib, bura adını kim yazıb?

– Bu qoruqdan qabaqkı işdi.

– Sizi başlı-başına buraxmışıq. Maral qoruğunu boyaqçı küpünə döndəribsiniz. Kim istəyir adını yazır, ağacları kəsib aparır, heyvanları vəhşicəsinə qırır. Onlarda vicdan qalmayıb, sizdə də insaf.

O, portfelini yelləyə-yelləyə ağacların altından yel kimi ötürdü. İstəyirdi ki, Zəkəriyyə qaça-qaça onun dalınca gəlsin. Ancaq onu özündən qabaqda görürdü.

– Biri buynuzunu itirir, o birisi...

– Yəni bir buynuzdan ötrü mənə güllələmək kəsdirəcəksən, get ver məhkəməyə.

Səfərəli dayandı. Narıncı portfel çürük kötüyün üstünə endi. Əlini Zəkəriyyənin gözləri qabığında oynatdı. Sanki bu saat onun bəbəklərini təkəcəkdə.

– Özüne çox güvənmə. Tutarlar, hələ o tərəfə də keçərlər. Vəzi-fədən sui-istifadə edirsən.

– Ay yoldaş, mən ömrümü bu meşələrin heyvanları ilə bir yerdə keçmişəm. Dönüb onların tayı olmuşam. Bunun əvəzində buynuzdan ötrü dama saldıracaqınızsa, buyurun.

Səfərəli bu üsulla ona yol tapa bilmədiyini görüb dilini dəyişdi:

– Sizdə qonaqla belə danışırlar?

– Mən sənin kimi qonaq görməmişəm. Bizim yerdə deyərler ki, qonaq ev sahibinin dövsədi, harda xıxlasa, orda yatmalıdır.

Maral səs eşidib kolların arasından onlara baxırdı. Hər gün axura arpa təkən adam sürünün içində gürəndə ondan ürkmür. Cavan marallar onun paltarlarını imsiləyir, o isə hamısının belinə ol çökür, tumar-

layır, nərədən başqa hər sözü pıçılı ilə deyir. Lakin onun yanındakı yad adamın gözələrində bıçaq, ölüm saçan tüfəng lüləsinin parlıtı var.

Yatan marallar da qalxdı.

Ana maral qabağa düşdü. Sürü onun dalınca qaçmağa başladı. Daxmaya sarı üz tutdular. Sonra bölükləndilər.

Kolların xışıltsı, dırnaq səsləri Səfərəli ilə Zəkəriyyəni döv-ləmişdi.

– Görəsən, heyvanlara nə olub? Günün günorta vaxtı onları qor-xudan, hürküdən nədi? – deyərək Zəkəriyyə deyindi. Sonra əllərini göyə qaldırıb elə bil taladakı bütün havanı ciyərlərinə çəkdi və bərk-dən qışqırdı:

– Ey-hey!..

Səfərəli diksindi. Rənginə sarılıq çökdü. Çıxmırdı:

– Məşədəsən?

– Məşədə olmayanda bəs hardayam?! Bura səhər deyil ki, yavaş danışasan. Məşədə alçaq səslə hökm cləmək olmaz! Görək səsini bütün səslərdən güclü ola, gur ola.

– Hələ bir də bağırırsan?

Zəkəriyyə onun dediklərini məhəl qoymadı, ayrılıb sürüyə tərəf gətdi. Marallar ona çatanda yavaşlayır, Səfərəlini görəndə isə daha da bərk qaçırdı.

O, qollarını qaldırıb sürünün qabağına çıxdı. Sürü dayandı.

Onların heç birinə özgə olı dəyməyib.

Maral anadan doğulan kimi qaçır – yaşamaq istəyirsə, qaçmağı bacarmalıdır. Dünyaya göz açdığı ilk anda anasının dili onun üstündə yavaş-yavaş, hərətli gözür, həyat isə ona qarşı belə mehriban olma-yacaq. Onu ovçular güdəcək, canavar qovacaq, vaşaq tutacaq. Onu yerdən motosikletlə, göydən vertolyotla qovacaqlar. Onun danışmağı dili yoxdur, lakin o, taleyini bilir.

Zəkəriyyənin qolları göydə qalmış, sürü dayanmışdı. Çox qızların həsəd apardığı iri, qara, nemli gözlər ona dikilmişdi. Fikirlişdi ki, nədənsə gözəl gözlər dünyada ən aciz məxluqda olur. Maral ürəyinin tövşüməsini eşitmədən də həyəcanını, qorxduğunu uzun kırı-piklirin bu qoruq kimi çəpərlədiyi gözələrindən oxuyursan. Kədər də, məhzunluq da maral kimidir, əlindən çəpər yıxmaq gəlir.

– Nə olub, Alagöz, niyə qaçırsan?

O, bu sözləri ana marala elə tomlinlə, elə ciddi dedi ki, sanki heyvan onu başa düşürdü, sulına cavab verəcəkdə.

Səfərəli yarpaqları tökülmüş budaqları bir-bir öyib zoğalı sivi-
rirdi. O, ciblərini doldurub Zəkəriyyənin yanına gəldi. Marallar kol
xışlıtı çədidib səksəndi və onu görüb Zəkəriyyəni o tərəf-bu tərə-
fəndən sıçrayıb qaçdı.

– Tez ol pəncəyini geyin, – deyə Zəkəriyyə səsləndi.

– Nə olub bəyom?

– Köynəyindən səni pələngə oxşadıb qorxurlar.

Səfərəli özündən razı halda gülümsündü:

– Arvada deyirəm ki, bu köynəkdə pələngə oxşayıram, deyir
ala ey!.. Kaş burada olaydı. İnanaydı. Görəydi ki, Allahın maralları
da məni pələngə oxşadı.

Onlar daxməyə tərəf gəlirdilər. Sürü getmişdi, yerdə bir buynuz
qalmışdı. Zəkəriyyə onu götürüb Səfərəliyə:

– A! – dedi.

– Özün apara bilmirsiniz?

– Apararam, ancaq məni buynuz üstündə qoz qabığına qısna-
mırdın. Neynirom buynuzu, mənə maralın gözəlili bəsd.

– Nə gözəllik! Əgər maralın iqtisadi xeyri olmasa, heç sax-
layarıqmı?! Bu qoruqlara görə heç bilirsən neçə adam məş alır? Bu
pullar hardan gəlir? Buynuzdan! Gözəli rəhmətlik İbrahim xanın
hərəmxanasında saxlayırdılar.

Səfərəli maral otu aparmaq üçün gəldiyini ona heç cür deyə
bilmirdi. “Tərə adama oxşayır. Məşədə böyüyüb də. Beləsinə nə
deyəson? Qabırğasıqalının biridi. Deyir, sözü atarsan ortalığa, sahib
götürür. Bu götürür. Səhərdən bəri him-cimlə danışıram, bir qula-
ğından alıb o birisindən verir. Ayı mağaralarının yanında, vəhşilə-
rin içində yaşayandan nə gözləyəson?! Radio eşitmir, qəzet oxu-
mur. Lap atom müharibəsi olsa belə, xəbər tutmayacaq. İnsanlar
göyə raket qaldırır, kosmosa gedib qayıdır, bu hələ fil qulağında yatab.
Qabırğası çox qalırdı, çox yaşayacaq. Vaxt gələcək, onun yubileyini
keçirəcəklər. Ondan çox yaşamağın sirlərini öyrənəcəklər. Özün-
dən yalanlar uyduracaq. Deyəcəklər: nə bilim ot yeməmişəm, qatıqdan
başqa dilimə bir şey dəyməyib, daha boynuna almayacaq ki, qan-
mazlığın ucundan ömrü uzun olub. Mən bunu necə başa salım, ilah!
Bilal müəllimin yanına əliboş qayıtsam, təşəkkürü pozub təhmet
yazacaq, mükafat əvəzinə ezamiyyət pulunu məşimdən çıxacaq,
təzə ev əldən gedəcək.

– Marallardan xəstəsi var? – deyə o, Zəkəriyyədən soruşdu.
– Niyə yoxdur?! Həkim göndərsiniz ki! Yemin harda pisi var
maralları, özün də deyirsiniz ki, bunların buynuzu dormandı. Qə-
d-rini belə bilirsiniz də. İldə bir dəfə həkim gəlir, öz cibimdən xorc
çədik həkim götürürəm. Siz salamatına sahibsiniz.

Səfərəli evi, mükafatı, yağlı bir vəziyyəni gözünün qabağına gətir-
di. Zəkəriyyəni tərsliyinə acığı tutdu. Lakin yumşaq danışdı:

– Xəstəliyi ağrıdı?

– Bəri gəl, – deyə Zəkəriyyə onu ot tayalarının yanına apardı.
Sürüyüb gətirdiyi buynuzu dirokdən asdı. Aralıda donuxmuş böyük
maral göstərdi.

– El arasında bunun xəstəliyinə “dərbaş” deyirlər.

– Bu ki ölürlər, aq yazıb kəsək, mundar olmasın.

– Nə danışsın, hər dilbaş olanın boğazına biçəq çəkəydim,
qoruqda maraq qalmazdı.

Səfərəli bu söhbətdə işiq ucu gördü. Marala yaxınlaşıb çöməldi.
Bilici adamlar kimi sağdan, soldan baxdı. Sifətinə ümidəz bir ifadə
verdi. Maralın yumulu gözlorindən axan yazı burnunun üstündə çıxır
salmışdı. Alt dodağından köpük sallanmışdı.

O, şaqılı çədidib kirpiklorini qaldırdı, lakin qapaqlar yenə də
yavaş-yavaş endi.

– Ədə, bu ölürlər.

Zəkəriyyə onun təşvişinə əhəmiyyət vermədi:

– Dava-dərmanımı eləmişəm. Sabah sürüyə qoşulacaq, – dedi.

Səfərəli qayıdıb Zəkəriyyə ilə üz-üzə dayandı.

– Özün bil, ölsə, günahı sonin boynunda qalacaq.

Zəkəriyyə fikirləşdi ki, maral kəssə, həm Zinyotin istoyini yerinə
yetirə bilər, həm də Səfərəli ondan razı gedər. Bu, çox asandır. Amma
o, bir dəfə söz vermədi, andını pozmayacağına və içmədi. Elo bu
zaman qarşısında ağsaçlı bir adam dayandı. Onu ilk dəfə maralları
buraya gətirdikləri gün görmüşdü. Bu qoca o vədə verdiyi sözləri
bir də təkrar elədi:

– Zəkəriyyə, son əsil ovçu olubsan! Buna görə də səni çağırırdır-
mışam. Sənə bir vəsiyyətim var: doğma yurdun gözəlliyini qoru-
maq namus, qeyrat işidir. Maralların birinin də cəsədi qoruqdan
kənara çıxarılmamalı. Öloni bu palıdların altında basdır. Səni al
dile tutacaq, yoldan çıxma!

Ağsaçlı adam yenə yoxa çıxdı. Onun göstərdiyi topa palıdlar saqqıldadı, meşə səsləndi, marallar yuxu kimi gözləri önündən bir-bir keçdi. Bəs bu dazbaşlı, əli portfelli adam kimdir, nə istəyir?

Zəkəriyyəni tor basmışdı. O, sir-sifətinin torini silib üzünü Səfərəliyə tutdu:

– Heç ova çıxıbsan?

– Yox.

– Mənim yerimdə işləyərsən? Tokbaşına bu meşədə yaşayarsan?

– Dəli olmuşam?!

– Mən də dəli olmamışam. İndiyə qədər az qan tökməmişəm.

Zəkəriyyə əl atıb qayışındakı bıçağı əsəbiliklə çıxartdı. Uzun, enli dilini taqqılı ilə açdı. Bunu gören Səfərəli sarılığa tutulmuş xəstəyə döndü.

Zəkəriyyənin hirsli gözləri, bıçağın parıldayan tiyəsi, meşənin kimsəsizliyi bir-birini tamamlayan kino kadrlarına bənzəyirdi. Səfərəli dalı-dalı gedirdi. Ayağı ilişdi. Zəkəriyyə onun üstünə əyildi. Qolundan tutub qaldırdı.

– Nə istəyirsiniz. ay qardaş?

Bıçaq ona tərəf uzandı.

– Al, bacarığın varsa, özün kəs.

– Mən heç toyuq kəsməyi də bacarmıram.

– Bəs onda niyə könlümdən maral əti keçir?

Səfərəli bıçağı aldı. Marala baxdı. Heyvan bayaqkı kimi dayanmışdı. Yumulu gözlərindən yaş süzülürdü.

O, bir neçə addım marala tərəf getdi. Dayandı. Bıçağa baxdı. Onu gücü gəldikcə tulladı, qayıdıb portfelinə götürdü.

– Yaxşı, görüşürük, – deyib əsəbi addımlarla daxmaya tərəf getdi.

Günəş zenitdə idi.

QURUB

Axşamcağı zirvələrdən üzlülüb gələn buludlar yağış tökə-tökə keçirdi. Meşə səslərlə dolmuşdu. Dəmcilər şappılı ilə yarpaqlara dəyir, süzülür, otların üstünə düşürdü.

Marallar palıdların altına yığılmışdı. Onlardan tok birini yağış döydürdü. Onun kirkpiklərinə kiçik parlaq, ağ gilələr düzülmüşdü.

Günün şüaları buludları arabir deşib keçir, sulu yarpaqları parıldadırdı. Bəzən də buludlar günoşi bodirlənmiş Aya döndörür, sonra isə tamam itirirdi.

Səfərəli pəncərədən marallara baxırdı. Zəkəriyyə gah müdirin göndərdiyi, stolun üstündəki kağıza, gah da Səfərəliyə kinli nəzər sala-sala deyirdi:

– Aldım haqqımı. Əziyyətimin, neçə illik zohmətimin cavabı gəldi. Mükafat verdilər. Dedilər ki, cvindən-çşiyindən ayrılıb heyvanlara qoşulmuşdun, isti yeməyə, rahat yorğan-döşəyə həsrət qalmışdın, arvadımın üzünü ayda bir dəfə görürdün. Bütün bunlara görə sağ ol. Demədilər ki, bu müddətdə bir maralın burnu qanamaıyb, onların sayını dörd-beş qat artırıbsan, adını, heç olmasa bir dəfə xeyirliyə kökək. Mən indi gedib nə deyim? Günahım nədi?

– Özün həmişə deyirdin ki, işləmək istəmirsən, çox əziyyət çəkibsən. Get dincəl.

– Cavan vaxtımda məni pənsiyaya çıxartdınız demək.

Səfərəli onun deyintisinə əhəmiyyət vermədi.

Zəkəriyyə taxtın üstündən yapışmış kürkünün götürüb çırpdı. Toz-torpaq daxmanın havasına qarışdı, pəncərədən düşən işıq zolağında qaynaşdı.

Səfərəli iki barmağı ilə burnunu tutdu. Ürəyində dedi ki, qoy tez rədd olsun. Qaynaşan tozun arasından gözlərinə, yuxuda olduğu kimi, müdir gördü. O da burnunu tutmuşdu. Kiflənmiş qoyun dorisini iyi verən daxmada dayanıb əli ilə işarə edirdi ki, Zəkəriyyəni aralıqdan götürsünlər. Gözü görməmiş, könlü bulanmamış sil-süpur eləsinlər; vəzifəsinə yaramır, mühüm tapşırıqlara əməl eləmir...

Zəkəriyyə Səfərəlini şəhərə oliboş yola saldığı günün səhərisi o yenidən qayıtmışdı. Qılığına girmişdi:

– Bilirsen nə var?

– Yox.

– Bilal müəllim bir tapşırıq verib, görək buna qeydsiz-şərtsiz əməl eləyəsən. Elo bil ki, müharibədə məğlub olubsan. Bu, çox ciddi məsələdir. İki-üç ay bundan qabaq idarəmizə qonaqlar gəlmişdi. Səhəbt vaxtı, hörmət əlaməti olaraq, Bilal müəllim onların ağsaq-qalını dağlarımıza maral ovuna dəvət eləyib. Kişi görüb ki, bu centləməndir. Yəni lap müəllimə oxşayıb, bundan ov eləyən olmaz, razılıq da verməz. Elo hörmət xatirinə təklifi ortalığa atıb. Dünən teleqram

vrub. İki gündən sonra burada olacaq. Ova çıxmaq üçün gəlir. Bilal müəllim dilindən beləyə düşüb.

Səfərəli sözüne ara verib demişdi:

– Bu məsələdə ehtiyatlı olmaq lazımdır, burdan rəng qoxusu gəlir.

– Nə rəngdi o?

– O elə bir rəngdi ki, adama çəkəndə otuz il gözə görünür.

O, Zəkəriyyəni qorxuzmaq üçün hər cür uydurmalara əl atmağa hazır idi.

– Mənə kim rəng yaxacaq? Nədən ötrü rəng yaxacaq? Elə böyük vəzifəm yoxdur, mehtər babayam. Deyiblər, bu heyvanlardan göz-qulaq ol, mən də saxlamışam. Pis iş görməmişəm, mənə rəng yaxalar. Səfərəli barmağını kəlləsinin ortasına qoydu:

– Ay baş! Yatıbsan ey hələ. Yuxu görürsən, sən hələ keçən əsr-dəsan. Hər şey kağızdan keçir, rəngi də kağızla yaxırlar. İndi işinə bax, o, bura maral vurmağa gəlir. Başa düşdün?

Zəkəriyyə əsəbiliklə bir yarpaq qımb çeynədi. Zəhər kimi acı olduğundan tüpürdü.

– Qara qızın dərdi varmış. Hardadı elə çıxdası maral ki, birini də qonağa xoş gəlməkdən ötrü kəfə qurban verək.

– Bunun ona dəxli yoxdur. Qonaqdı, ova gəlir, maral vura bilməsə, gedib danışacaq ki, Azərbaycan dağları qupqurudu. Bilal müəllim də deyir qeyrət yeridi, qonağın yanında özümüzü sındırmayacaq.

Zəkəriyyə özünü bilməməzliyə qoydu:

– Bunu mənə niyə deyirsən?

– Bəs kimə deyim? Bilal müəllim tapşırıb ki, qoruqdan iki maral təşkil eləyəsən.

– Gələnlər kordu, bilmirlər ki, bizim dağlarda xallı maral olmur?

– Bunun sənə dəxli yoxdur, tapşırılanı elə.

– Bu barədə müdirin yazılı əmrini ver.

Uzun çəno-boğazdan sonra Səfərəlini yenə də pis yola saldı. Aradan bir gün də keçmədi. Zəkəriyyəni işdən azad etmək haqqında əmr götirdi. Yazmışdılar ki, işə səhlənkar yanaşır, bir buynuz itib.

O, şeylərinə yığışdırdı. Qab-qacağı, stəkan-nəlbökini xurcuna qoydu. Tüfəngi çiyinə asırdı. Qapıdan öyilib çıxdı.

At paldın kölgəsində başını yırğalayır, quyruğu ilə mızanları qovurdu. Yağış kəsmişdi. Cığırda su parıldayırdı. Damcılar ağacların üzərinə yağış kimi səpələnirdi.

Aşağıda, bulağın başında dayanmış yük maşınınin təknesi aydın görünürdü. Orada ağac qabıqları, balta ağzından qalmış qamaqalaqlar, bir neçə çəngə yosun vardı. Kabinadakı adamların qaralıtıları seçilirdi.

Zəkəriyyə xurcunu atın tərkinə keçirdi. Toxunma bağlarla ilgək vurdu. O, başını qaldırıb qoruğa baxa bilmirdi. Maralları dodaqları əsə-əsə sayıb Səfərəliyə təhvil vermişdi. Akta qol çəkmişdi. İndi onun burada heç bir işi yox idi. Son anda, ata mimmək lazım gələndə dözməyib döndü, qoruğa tərəf yeridi, heç olmasa, Alagözü sıgallamaq istəyirdi.

Qapıya çatdı, başını qaldırdı, oradan iri bir qıfıl asılmışdı. Əlini cibinə atdı. Açar cingiltisi eşitdi. Ancaq onu tapa bilmədi, cingilti arxadan gəlirdi.

Açarları Səfərəli əlində oynadırdı.

Zəkəriyyə atı yedəkləyib dəmir tor boyu yeridi. Qoruqdakı bir sürü maral da onunla bərabər gəlirdi. Addımlarını yeyinlətdi – marallar geri qalmadılar. Bayandı – onlar da durdular. Zəkəriyyə dözmədi, atın belinə qalxdı, var səsi ilə nəre çəkdi.

– Ey-heyl!..

Dırnaq axını Zəkəriyyənin atını izlədi. Tora çatanda songidi, sonra baş alıb uzaqlaşdı. Tor onları çevrəyə salmışdı. Sürü də bu çevrə boyu dövr eləməyə başladı.

Zəkəriyyə məşədən çıxdı. Yol dağ döşündə qatlana-qatlana aşağılara enirdi. Yüklünü töküb ağarmış buludlar donizo tərəf sürünürdü. Günəş də enmişdi. İndi o böyümüşdü, qızarmışdı. Buludlara od vurmağa hazırlaşdı. Zəkəriyyənin qarşısında üç-dörd budaqlı ağac kimi şaxələnən çay ağ bir işıqla parıldayırdı. Ətrafında kond evləri düzülürdü. Zəkəriyyəni orada təkə Zinyət gözləmədi, oğlu da vardı. Oğlu, mütloq oğlu! Onun istəyini yerinə yetirmədi. Bu işdə günahı özündə görürdü. Maralların kökünü kəsmək istəsə, bu arzunu yerinə yetirməyə nə vardı ki! O, övladını ovçu olmağa qoy-mayacaq, çiyindəki bu tüfəngi də çinçilliqdə dəfn edəcək. Qoy oğlu heç bilməsin ki, atasının ovçuluğu da varmış. Qoy heç bilməsin ki, ovçuluq adlı bir məşğuliyət də var. Axı, o böyüyəcək, məktəbə gedəcək, dərslər kitablarına baxanda maralın, ceyranın şəklini görəcek. Soruşacaq ki, bu heyvanları hansı dağlarda yaşayır? Onda Zəkəriyyə nə cavab verəcək? Deyəcək ki, dağlarımızı sonsuz qoymuşuq?!

Zəkəriyyə atın başını çəkib saxladı. Dönüb arxaya baxdı. Palıd-
ların arxasından, meşənin üstündən qulaqlarına dımaq səsi və "ey-
hey" nidəsi uçub gəlirdi.

Günəş batırdı. Meşə qıpqırmızı qızarmışdı, elə bil od tutub
yanırdı. Sanki ağacların üstünə qan çilənmiş, qan yağdırılmış, bütün
meşə qana boyanmışdı. Ona elə gəldi ki, maralların biri də bu odun,
bu qanın içindən salamat çıxmayacaq.

Zəkəriyyə ata bir tərkim vurdu. Kəhər meşəyə tərəf götürüldü.
Elə bil at, sahibinin fikrini duymuşdu; kosə yolla dördnalə qaçıb
qoruğa can atırdı.

Zəkəriyyə torun yanında atdan yerə sıçradı. Barmaqlarını tora
keçirtirdi. Dartdı. Torun dirəyinə çalınmış mismarlar qopdu. Toru o
yana çəkib yol açdı. Nərə çəkdi:

– Hey-hey!..

...Kəhər qabaqda, sürü də onun dalınca meşənin dərinliyinə
gedirdi...

1969

SABİR AZƏRİ

(1938)

Tanınmış nəsir və tərcüməçi Sabir Azəri 1938-ci il mart ayının 22-də Ağstafa rayonunun Dağkəsənən kəndində anadan olmuşdur. Orada orta məktəbi qurtardıqdan sonra ADU-nun filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində təhsil almışdır (1956-1961).

Əmək fəaliyyətinə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində ədəbi işçi kimi başlamış. Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində redaktor, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin redaksiyasında publisistika şöbəsinin müdiri, "Ulduz" jurnalının redaksiyasında nəsr şöbəsinin müdiri, məsul katib, baş redaktor müavini vəzifələrində çalışmışdır.

Ədəbi fəaliyyətə tələbəlik illərində başlamış və istedadlı nəsir kimi tanınmışdır. Onun "Dalanda", "Sonsuzluq", "Duman çəkilir", "Bozdağın nağılı" kimi roman və povestləri ədəbi tənqid tərəfindən maraqla qarşılanmış və yüksək qiymətləndirilmişdir. "Dalanda" romanı rus dilinə tərcümə və Moskvada dəfələrlə nəşr edilmişdir.

Yazıcının "Ölə bilməyən adam" povesti II Dünya müharibəsi zamanı cəbhədən yayınıb, arxada şərtsiz dövrən sürən adamların daxili eybəcərliklərini əks etdirir. Hekayə müəllifin "Povestlər" (Bakı, Gənclik, 1984) kitabından götürülmüşdür.

ÖLƏ BİLMƏYƏN ADAM

Türbənin küncünə qısılmış Kor Fəti nəşə pıçıldayırdı, lakin sükutdan, qaranlığın qatılığından, ağırlığından qulaqları necə batmışdısa, öz səsinə özü eşitmirdi; axırda pıçıldamaqdan da bezib susdu, dişlərini bir-birinə belə möhkəm sıxsaydı, çənəsi yenə torponocəkdi. SİNƏSİNİ, baldırlarını ovxaladı, deyəsən, əsməcəsi kəsirdi: "Bələ də zülm olar! – dedi ürəyində. – Bələ də zülm olar ki, mən düşməşəm? Qəbiristanlıqda rahatca qalırım, di gəl ki, evimə gedəndə dizlərim əsir, ayaqlarım yer tutmur".

Yenə dizlərini möhkəm-möhkəm ovxaladı, çhalca ayağa qalxdı və öllərini göyə uzatmaq istəyirdi ki, barmaqları türbənin soyuq,

kələ-kötür, hörümçək torlu tavamına deydi, üşəndi, hörümçək torunu tələsik silib, dizi üstə çökdü və əllərini təzədən göyə qaldırıb pıçıldadı: "Cəddinə qurban olum, Axund, səni kimi mömin bəndləri yaradan Allaha and verimər, al mənim canımı! Al, bəlkə meyitimşə rahatlına. Daha yaşamağa təqətim qalmayıb, daha adamların soyuqluğuna dözə bilmirəm. Əvvəllər heç olmasa üzümə, ya da arxamca söyürdülər, ürəyim bir az sakitləşirdi, indi namərd uşağı namərd mənə söymürlər də. Yox, daha dözəmmirəm bu soyuqluğa, al mənim canımı, ulu tanrı, al! Yalvarıram sənə..."

Kor Fətinin səsi yenə üzüldü, qırıldı və yenə ona elə gəldi ki, doğrudan da Allah yalvarışımı eşitdi, budur, alır canını.

Kor Fəti türbənin içində uzandı, zülmətə bürünmüş bu dünyanı onsuz da görməyə də gözlərini bərk-bərk yumdu. Çöldə həyatdan əsər-ələmət duyulmurdu. meh əsmirdi, içəri, yəni türbənin torpaq döşəməsi sərini idi və bu səriniyi hiss etməsəydi, Kor Fəti inanardı ki, doğrudan da ölib. Amma Kor Fəti bu səriniyi ayaq-aydın hiss edirdi. hiss etdikcə də fikri durulur, canındakı ağrı azalırdı. Əvvəl-əvvəl hər şeyi – üç ildir səhər obaşdan bura niyə gəldiyini və qaralıq düşməcən burda niyə qaldığını, bu türbəyə, Allaha niyə yalvar-dığını unutdu və əzca qalmışdı ki, sinədoluşu bir oxay çəksin.

Gözlərini açdı, yenə hər yanı zülmət görəndə üzüstə çevrildi, uzandı pişik dirnaqlarına oxşayan dirnaqları ilə bu sərini, nəmli, quzulamış torpağı didib-töktdü; dirnaqları bir-bir qatlanıb qırılır, qırıldıqca da barmaqaları sıızıldayırdı, bu ağrının da heyfəni torpaqdan çıxmaq istəyirdi. Axırda hiss etdi ki, daha salamat dirnağı qalmayıb, indi də ovuclarını yumub torpağı, sonra da türbənin divarlarını yumurdu. "Ölmək istəyirəm, a tanrı, eşdimirsen? Karsan? Karsan, görmürsən ki, daha adamlarla bir havanı udmağa, bir sudan içməyə, bir torpağın üstündə gozməyə təqətim qalmayıb? Görmürsən ki, öz evimə getməyə də ayağım gəlmir? Al canımı! Yalvarıram sənə, al canımı! Al, al, ya rəbbii..."

Kor Fəti süstləşdi və yenə inandı ki, bu dəfə yalvarışı eşidildi. Nəfəsini də içinə çəkib, ətrafı dinşəyirdi ki, bəlkə ayaq səsi eşidə, fikirlişirdi ki, görəsən, Əzrayıl gələndə ayağının səsi çıxırmı? Görəsən, Əzrayıl adamın canını necə alır: boğur, yoxsa qılıncla boyununu vurur? Qılıncla vurmaz, elə olsaydı, ölümlərin hamısı başsız qalardı... Ya da bəlkə Əzrayıl adamı heç boğmur, eləcə ürəyini çıxarıb aparır? Bə necə çıxarır ki, heç kəs görmür?

...Kənddən bu yana çıxan yolda bir "Jiquli", bir donə də yük maşına göründü, qəbiristanlığın darvasasına çatanda "Jiquli" dayandı, yük maşını isə içəri keçdi. Axund türbəsinin yaxınlığında yük maşını da dayandı. Maşından bel, külüng, iki çöllək su düşürdülər.

"Jiquli"dəki adamlar da gəldilər və onlar köməklişib qəbir qazmağa başladılar.

Fəti baş açammırdı ki, ölən kimdir. Tərs kimi adamlar elə bil lal olmuşdular, dinib-danışmırdılar, o biri yandan da ağlayan yox idi. Heç kəs öz əzizinin qəbrini belə etinasız qazmazdı. Görəsən...

...Qəbrin kənarındakı kişilərdən biri qüssəli-qüssəli, bir az da acıqlı dedi:

– O boyda qəbir nəyinə lazım idi, bədbəxt İslam kişi büzüşüb uşaq boyda olmuşdu.

"Deməli, İslam kişi də öldü. – Fəti bu xəbərdən bir az da sıxıldı. – Kəndin yüz yaşlı qocalarından axırıncısı da öldü, amma mənim üzüm dəşə dönüb".

Qəbir get-gedə dərinləşir, oradakı adam görünmürdü, içəridən çölə atılan torpağı külək sovururdu.

***

Kənddən qəbiristanına doğru uzanan yolla xeyli adam gəlirdi, qabaqdakı adamların çiyində tabut vardı.

Dəstə qəbiristanına çatanda dayandı, tabut yeri qoydular, molla, adətli üzrə, burda yatanların hamısının ruhuna dua oxudu və təzədən torpəndilər. Kişilər bir-birini itələyə-itələyə tabutun altına girirdilər.

"It uşaqları, elə bil dədələrinə götürürlər, gör sensüz İslamçün nə canfəşanlıq eliyirlər! – Fəti bir az da yazıqlaşdı. – Kaş o tabutdakı mən olaydım... Görəsən, mən öləndə meyitimi yerdən götürən olacaqmı? Hər halda olar, insan deyillər? Bunnardan nə desən çıxar, bəlkə də heç yaxın durmadılar... Yəni qohum-əqrəbama da yaxın durmayacaq? Qılınclımın dala da, qabağı da kəsəndə əclaflar ağcaqanad tək qapımdan əl çəkmirdilər, süfrəmin qırağında yallanırdılar, indi elə bil heç mənə tanımırılar... Qohum-əqrəbaya da pislik eləmişəm? Bilsəydim ki, belə əclaf çıxacaqlar, bunnarı yaddardan da yaman günə qoyardım. Aaaax, kaş davanı, o illərdəki hökmümü birçə həftəliyə dala qaytara biləydim..."

Kişilərdən ikisi qəbirlərə baxa-baxa Axund türbəsinə yaxınlaşdı. Fəti lap küncə qısılıb nəfəsini içinə çəkdi.

Kişilordon biri dedi:

– Həlo də çiynim ağrıyır.

İkinci kişi dedi:

– Ağrıyır da, həlo qırlar da, İslam kişinin tabutu zindan kimiydi.

Birinci kişi:

– İslam kişi neynəsən, bunu Fəti belo heyvoro düzəldirib. Görək birinci o koron özünə qismət olaydı, o da ki, qurd kimi ulaya-ulaya durur. Molla da deyir ki, tabut sahibİ ölməso, onu təzələmək olmaz.

İkinci kişi:

– Allahın işi də məottol qalmalıdır, cavan-cavan oğlanları aparır, bu iləna yaxın düşür.

Birinci kişi:

Allah bilir neyniyir, ölüm də insan üçündür, Fəti insan deyil.

Onlar danışa-danışa uzaqlaşdılar.

Fəti əlini uzadıb torpağı diddi, sonra ovcundakı nom torpağı özib-özib daşa döndərdi və çölo atdı: "İt uşağı it, mənim ömrüm sizo qismət olaydı!"

• • •

...Qırx beşinci ilin bir aprel günündə, şor qarışan kimi Fəti dülgör İslamı çağırırdı.

Onu belo tolosdiron dünənki əhvalat oldu.

Camaat pambıq alağından qayıdırdı, Fəti atını Söyüdü doronin ortasına bağlayıb gözloyirdi.

Gündüzkü istinin nofəsi həlo də tamam çökilməmişdi, dorodo hava ağır idi, əlo bil yayın orta ayı idi. Yaxşı ki, külök qalxmışdı və yavaş-yavaş bu külök sorinlik gotirirdi, Fəti köynoyini soyunub göy otluğa uzanmışdı, yəhori də başının altına qoymuşdu.

Ay doğmuşdu, amma söyüdlərin arasından bura işıq zoif düşürdü.

Qurbağalar bir hay-küy qopartmışdılar ki, əlo bil dalaşır, söyü-sürdülər.

Qara at oxrandı, sonra da başladı yeri dımaqlamağa.

Fətinin canından xoş gizili keçdi, sıçrayıb qalxdı: "Nədi, Qara, dedi. – Tellinin iyisini albsan?"

Qara at bir az da bərkədən oxrandı və qulaqlarını şəkəloyib yola boyladı. Fəti də söyüdlərin arasından o yana boyladı və Tellinin hündür, sağrılı qaraltısını gördü. Tellı, adəti üzro, ayaqlarını yero

möhkəm çırpa-çırpa gəlirdi, Fəti yolun konarına yeridi. Ay işığında Tellinin iri, amma yumru döşlərinin yırgalanması hiss olunurdu, Fəti tüklü sinosini qaşıya-qaşıya uçunurdu.

Homışo Tellı buraya yaxınlaşanda yerişinin yelini ahırdı, ovvoleo geri, sonra yan-yürsino boylanır, heç kosi görməyöndə söyüdüllüyo burulur və dorhal da özünü Fətinin uzun, qüvvətli qollarının arasında görürdü...

İndi iso Tellı burdan bir az da bərk keçirdi, Fəti onun qabağını kəsdi:

– Tellı!

Tellı dayanmayanda Fəti onun qolundan yapışdı.

– Nədi, Tellı, daha Fətinə görmürsən?

– Kor deyiləm.

– Bə onda...

– Əl çox yaxamdan.

– Nə?

– Deyirəm, yaxamdan ol çox!

– Yəni belo qudurubsan? – Fəti ona necə tors bir sillo çoxdiso, Tellı yıxıldı. Yerdən çox long qalxdı, üst-başının tozunu sakitco çırpıb Fətiyə nifrotlo, ikrahla baxdı və soyuq səslo dedi:

– Daha sənə görmək istəmirəm, Fəti.

– Bilmək olarmı, niyo?

– Çünki kişilordun utanıram?

– Kimlərdən?

– Kəndin kişilordən.

– Hansı kişilordən, əuuz, davadan qayıtmış o üç-dörd əxsaxdan?

– Hə.

– Onlar niyo kişi olur, əuz? Onlar ələ-yarımçıq, bəko də əxtalanmış...

– Hər halda əsil kişidilər, bizim namusumuz yolunda o köko düşüblər, daha sənə kimi namusumuz...

Fəti yəno Tellıyo tors bir sillo çəkdi, lakin bu dəfə Tellı sondələso də yıxılmadı, dişi dodaqlarını kosmuşdi, ağzının qanını oliylo silib təzədən çox sakit, soyuq səslo dedi:

– Görürəm, qolda məndən zorlusan, Fəti, amma bunun doxli yoxdu, heç, heç vaxt əsil kişi olmamışan, olmuyacaqsan da.

– Loçər, bəs o vaxt mənə kişi sanırdın, indin...

– Yox, yox, onda da mən səni kişi sanmamışam. Məni ləçor eliyən də sən oldun, sən də binamussan. Bir parça çörəyin ucubətindən, uşaqların ucubətindən sənin qapına goldim, sən də məni bu kökə saldın. Yoxsa yalan deyirəm? Sonra binamussalığın da höddini aşdı, öz canının qorxusundan məni voenkomin qoynuna atdın. Bu da yalandır?

Fəti yumruğunu qolayladı, lakin niyəso havada saxladı.

– Dilini dişinin altında möhkəm saxla, yoxsa gözələrinə çıxardaram.

Telli qımışdı.

– Gördün ki, sən kişi deyilsən? Üstəlik də tülkü kimi qorxaq-sanmış.

Telli çevrilib asta-asta, ağır-ağır getdi, o tamam gözədən itəndən sonra Fəti də söyüldükdən çıxdı.

***

Şəhəri günün axşamı, şər qarışan tək Fəti kəndin dülgəri İslamı çağırırdı, moqsodini ona deyəndə İslam kişi donub qaldı və kənd soveti sədrinə qorxa-qorxa baxdı, ürəyində düşündü ki, yəqin...

Fəti onun fikrini gözələrindən oxudu:

– Başma hava-zad gəlməyib, – dedi, – get, elə günün səbahdan bir tabut hazırla.

– Nəəə?

– Karsan, deyirəm tabut hazırla!

– Axı, kənddə heç kəs ölüsünü tabuta qoymur.

– Öyrənməyiblər, ona görə də qoymurlar. Şəhər yerlərində böyük, hörmətli adamları tabuta basdırırlar... Tabutu paltdaxtasından düzəlt, boyunu uzun elə... Bilirsen nə uzunluğunda? Lap elə mən boyda. Qandın? İçərisini də gen-bol elə. Qandın?

İslam ona key-key tamaşa edirdi, Fəti qışqırdı:

– Qandın nə dedim?

– Hə, hə, qandım. – İslam tez ordan uzaqlaşdı.

Fəti onun dahnca baxa-baxa donuqlandırdı: “Yoox, mənim dünyadan xəbərim yoxmuş, camaat qudurub. Davanın qurtarmağını hiss eləyib yollarını azıblar. Bir yerdə ki, ləçor Telli səni saymasın, dülgər İslam sözünü eşidəndən sonra kəlmənin qabağında kəlmə işlətsin, deməli hökmdən düşsün. Fətulla! Sabah qulluqdan çıxandan, peçat olımdan gedəndən sonra bunnar məni it yerinə də qoymayacaqlar, tabutumusa bəri başdan düzəldirim, öləndə Fətulla kimi, vəzifəli adam kimi basdırınsınlar...”

***

...İslamın qəbrini torpaqla doldurdular, üstünə də lay-lay beton düzüb getdilər.

Fəti, uzaqlaşan yük maşınına, maşının içindəki qapqara tabuta baxa-baxa fikirləşirdi ki, görsən mən öləndə o tabuta qoyacaqlarmı?

Birdən ürəyinə qorxu düşdü ki, yox, onu tabuta-zada qoyan olmayacaq, bəlkə heç ölümdən xəbər də tutmayacaqlar, elə burda, qədim türbədə çürüyəcək, ilan-çayana, siçan-siçovula, qarışqılara yem olacaq, ondan bir qurucu başdaşı da qalmayacaq bu dünyada...

Tez bayıra çıxdı, lakin o daşıqı da geri qayıtmalı oldu, çünki qəbiristanlığa sarı yenə adamlar gəlirdi.

***

Qulağına heybətli səs deydi, az qaldı bu səsəndən doğrudan da ürəyi yatsın. Tərs kimi Ay hələ doğmamışdı, heç nə görünmürdü, bu səs bir də gələndə tanıdı – bayuş idi. Sən demo, oturubmuş düz türbənin başında. Fəti fikirləşdi ki, həə, deməli ölüm kosdırib başımın üstünü.

Fəti var gücüylə qışqırdı: rədd ol!

Bayuş hürküə doğrudan da rədd oldu!

Fətini tər basmışdı, üz-gözünün suyunu sildi və sevindi ki, nə yaxşı oldu o əclaf bayuş burdan itildi. Murdarın biri murdar, elə bil qonmağa qəbir qohədi başına, görək bu boyda qəbiristanlıqda gəlib Axund türbəsinə tapaydı!

Təzədən o tərəfa qaldı ki, görsün bir səs-səmir eşitmir? Yox, yox sakitlik idi; Fəti ürəyinin döyüntüsünü yenə aydınca eşidirdi və ürəyinin belə iti, bərk, aydın döyüntüsündən hiss edirdi ki, hələ ölmür, hələ ölüm ondan çox uzaqdır. Birdən-birə sevindi və ayaqlarının tutulmasını unudub türbənin qapısından çəko atıldı, sonra beləcə yeyin-yeyin qəbiristanlıqdan keçib getdi; əgər lap yaxınlıqda it hürməsəydi kor Fəti bəlkə düz evədən beləcə yüyürəcəkdə. Dayanıb tək gözünü ciğrə zillədi, yekə, qapqara bir it ciğrən ortasında dayanmışdı, kor Fəti yerə öyildi, əlinə heç nə keçməso də özünü elə göstərdi ki, guya əlində daş-kosək, ya da sanballı nosə var və bu saat o itin beyninin qatığını dağdıcaq. Kor Fətinin qolaylandığını görəndə qara it zingildəyo-zingildəyo qaçdı, kor Fəti qımış-yoluna davam etdi.

Kənd adamları işləməkdə də möhkəm olur, yeməkdə də, yatmaqda da. Şər təzəcə qarışsa da, hələ saat on bir olmasa da, hamı

yatmışdı, evlərin işıqları sönmüşdü, yol qırağındakı evlərin yanından keçdikcə təkcə itlər xəbər tuturdular.

Fəti öz həyətlərinə çatanda dayandı. Onun evi qaranlıqda zorla seçilirdi, köhnəlib qurumuş, laxlaxmış darvazanı ehmalca itələyib açdı, sonra belə ehmalca elini evin qapısında gözdirdi və qıfıl tapıb dartdı, qıfıl açarsız rahatca açıldı. İçəri keçəndə kəşif nəmişlik, siçan qoxusu onu elə vurdu ki, geri çəkildi, qapını açıq qoyub həyəte boylandı, astadan itlərinin səsli: "Çəmbər, Çəmbər!" Çəmbər hay vermədi. "Qaçıb, Çəmbər də qaçıb, – dedi. – Eh, bir yerdə ki, ev sahibi durammasın, orda it bənd alar?! Tanrının gözü yerə tökülsün, iki oğuldan biri də qalmadı ki, çırağını yandıraydı".

İçəridən gələn kəşif nəmişlik və siçan qoxusu azalırdı, Fəti evo keçdi, qapını açıq qoyub, qaranlıqda ora-bura vurmuxdu, dizi dəmir çarpayının küncünə toxundu, özünü çarpayıya yıxdı. Yorğan-döşəkdən də nəmişlik və siçan qoxusu gəlirdi. Fətinin ürəyi bulandı, qalxıb su içmək istədi, yadına düşdü ki, evdə su yoxdur.

Yavaş-yavaş bu tünd, ağır qoxuya öyrəndi və onu yuxu tutdu.

...Fəti pis yuxu görürdü, diksinib ayılında içəri işıq idi, bu işıq gecədən xeyli keçmiş doğan Ayın və göyün üzünə səpələnmiş ulduzların işığı idi. Fəti üşüyürdü, Ayın və ulduzların bu ilıq işığında qızınmaq ümidiylə bayıra çıxdı.

Ayın işığı azalırdı, ulduzlar da bir-bir harasa qeyb olurdu, təkcə dan ulduzu çox parıldayırdı, lakin buna baxmayaraq Fətinin canına qərribə bir ılıqlıq gəlirdi. Fəti qüssəli-qüssəli pıçıldadı: "Yenə səhər açılır". Uzaq həyətlərdən birində it hürdü, elə bil Ay da bu it səsinə-dən hürküb, özünü dərhal bir topa qara buludun arxasına verdi, dünya təzədən qaranlıqlaşdı. Fəti bu qaranlığa sevinib kəndən çıxdı.

...İndicə üfük qızaracaq, camaat inək-camışını qabağına qatıb qəbiristanlığın, kor Fətinin sığındığı türbənin yanından keçirib, Acı dərəyə qovacaq, naxırçı Nəğiyə təhvil verib geri qayıdacaq. Lap axırda yenə Musa kişi gələcək. Nəğiyə söyə-söyə (tərs oğlu tərs, elə bil beş-on dəqiqə gözləsə, canı çıxar), boynunu dağdağınla ala inəyini çubuqlaya-çubuqlaya qaçacaqdı...

"Dünyanın işinə bax ki, total, vərəm Məsa da kişi olub kişilər cərgəsinə qarışdı". – Fəti az qalırdı ki, dirnağıyla yeri-yurdu, lap elə bütün bu dünyanı didib-dağıtsın, altını üstünə çevirsin, çünki yenə yadına davadan sonrakı illər düşmüşdü...

...Qırx altıncı ilin qışında, heç gözləmədən Fətinin arvadı tiftəndə öldü. Xəstəlik elə qəfiləndən peyda oldu ki, Fəti əvvəl-əvvəl buna məhəl qoymadı, bir də onda ayıldı ki, arvadı keçinir. Həkim gələndə elə bu cür də dedi: daha gecdir...

Fətinin get-gələ, biş-düşə, qonaq-qaraya almış evi birdən-birə boşaldı; Fəti bu boşluğa dözə bilmirdi, ona elə gəlirdi ki, gecələrin birində baş götürüb evdən qaçacaq... Hər şeyi də o cür gecələrin birində qətiləşdirdi və səhər obaşdan kəsdirdi Telligin doqqazının ağzını. Telli, çiyində kətmən pambıq ağasına gedirdi, Fətinə doqqazın qabağında görəndə bərk qorxdu, çəpərə qıstılıb kəkələdi ki, nə var, nə bit-mi-sənə yo-lum-da?

Fəti əvvəlki Fətiyə oxşamırdı, başını qaldırıb Tellinin üzünə baxmırdı da, dodaqlarını çeynəyə-çeynəyə mızıldandı ki, böyük bir xahişə gəlmişəm, gorək ümidimi üzməyəsən.

Telli kinayəylə qımsıdı: xahiş: məndən umacağın var? Mənim sənə nə köməyim dəyə bilər ki?

Fəti bir az da yazıqlaşdı və dedi ki, dəyər. Telli, indi mənə sonun köməyin çox dəyər, kömək nədi, sən məni xilas eləyib bilsənsən, elə bil ki, ölmüşəm, meyitim yerdən qaldıra bilsənsən.

Telli qəhqəhə çəkdi: belə de. Yenə nə köləyin var ki, tülkü dərisinə bürünmüşsən?

Fəti bir az susub, Tellinin gözlərinin içinə baxdı və yalvarışlı səsle dedi: mənə ərə gəl, Telli. Doğru sözümdü, mənim arvadım ol, evimin çırağını yandır, anasız qalmış iki uşağıma analıq elə. Həm də gözüm-könlüm sənə isinib, Telli.

Telli qaşqabağını salladı: "Birco onu görməzsən".

Fəti onun qabağını kəsdi: "Dayan, tamam ciddi sözümdür!"

Telli dirşəyi ilə onu kənara itələdi: "mənim də tamam ciddi sözümdür".

Fəti təzədən onun qabağına yeridi ki, nədir, a total, o vərəm Musaya yalmanmışan indi də? Elə bilsənsən Musa sənə alacaq? Bilsə ki...

Telli bu dəfə sakitcə dedi ki, bilir, Musa bilir hər şeyi.

– Bilir? – Fəti irişdi. – Sonin...

– Hə, mənim o vaxt sənə ikinci arvad olmağımı bilir Musa. Özüm danışmışam.

– O da hər şeyi qəbul eliyir?

– Hə, Fəti, hər şeyi qəbul eliyirəm. – Musa da kətmən çiyində çəpərin dalından çıxanda Telli də, Fəti də özünü itirdi. Telli onların

yanından sivişib getdi, Fəti ilə Musa bir müddət bir-birinə qanlı-qanlı baxdı, Musa kətməni Fətinin başının üstündə yellətdi. – Bir də Tellinin adını çəkən, beyninin qatığını tökörəm. Anladm? Səninləyən, anladın nə dediyimi?

Fəti aradan çıxmaq istəyəndə Musa onun qolundan dartıb saxladı: – Mənə cavab vermədin.

Fəti mızıldandı ki, anladım, anladım... Sonra da dedi ki, ə, dava sizi binamus eliyib, əvvəllər belə arvada it də yaxın durmazdı.

Musa ona necə baxdısa Fəti susub dala çəkildi, Musa boğula-boğula dedi ki, dava səni kimisinə binamus elədi, bizi kimisinin üyününü insafla bir az doldurdun, indi bilirik ki, günahsız günaha batmaq, zülm çəkmək nə deməkdir.

Musa yeyin-yeyin gedib Telliyə zorla çatdı, Tellilə bir xeyli dindədi, Musa deyəndə ki, dolışon dolı, elə buna görə doluxsusmusan, mənə sənin indən sonrakı adın lazımdır... Tellilə qəfilən hönkürdü və "əl çək, sən də mənədən əl çək, bütün kişilərə nifrət eləyirəm", deyib özünü arxın üstünə saldı. Musa ona yaxınlaşmadı, Tellilə sakitləşəndən, əl-üzünü yuyub sərinləşən sonra yola çıxdı...

Fətinə yandıran bir də o oldu ki, camaat da bu işə pis baxmadı, Tellinin əvvəlki hərəkətini hamı unutdu. Fəti yenə fikirləşirdi ki, yoox, dava camaatı da dəyişib...

Tellilə də tamam dəyişmişdi, Fətiyə hər dəfə elə görüşüb-danışır ki, elə bil onu birinci dəfə gördü. Musa da dəyişirdi, vərəmliyindən osər-ələmət qalmır, günü-gündən kökəlirdi. İndi də odur ey, qocalsa da, qırğı kimi yerişir, elə bil topal-zad deyil...

Kor Fətinin qanı qaralsa da, hər halda Musanı gördüyünə, hətta bu söyüşləri eşitdiyinə görə sevinirdi ki, nə yaxşı oldu bu gecəni də salamət qaldı...

Sonra hərə öz işinə-gücünə dağılacaq, qəbiristanlıqdan səs-səmir kəsiləcək və kor Fəti Koroğlu qayasını yarıb çıxan günəşə, bu günəşin işığında əvvəlcə sarımtıl, sonra yenə bomboz rəngə çalan, toz basmış qəbir daşlarına, qotazlı qanqallara, bu qanqalları qəribə bir işahla qoparıb yeyən boş-bekar eşşöklərə baxıb qüssəli-qüssəli deyəcək: "Niyə almırsan canımı, a tanrı? Niyə bir gün də uzatdın mənim əzabımı?"

...Üfüqün qızırtısı çoxalır, qəbirələr bir-birindən seçilirdi, Axund türbəsinin içi işə hələ qaralıq idi. Amma Axund türbəsi də yavaş-yavaş isinirdi, işıqlaşdı, torpaqdakı nəmişlik azalır.

– Qırılmışlar! Durub heyvanı ötürürlər, birçə onu bilirlər ki, yeyib-yatırlar, yeyib-yatırlar! Bir də kəndin arasında veyl-veyl gozirlər... It oğlu Colal da qudurdu, naxırçılığın daşını atdı, hər gün qalıraq bir avaranın ümidinə.

Bu, Gülsüm arvad idi, yenə yuxudan gec oyanmışdı. "Yazıq Gülsüm nə orəndən yardı, nə də doqquz uşağından. – Kor Fəti bir istədi çıxıb desin ki, nəhaq yerə özünü yorma, bilmirsen ki, böyün Nağının növbəsidir, Nağı da ki, hirsəndən lap tula durmazdan qalxıb çökülür dağlara ki, mal-heyvan az olsun. İndi Nağı odu eyy, Qazan göllünün üstündə özünü verib qayalığa, mürğüleyir... – O vaxtı əhvalat yadına düşdü. – Qoy bu otiaci, bu bibor Güllünün canı çıxsın, o ki var yüyürsün".

Kor Fətinin könlünə mal bazar düşmüşdü, çoxdandı ki, Oğuztayfa çayının yatağındakı mal bazarına getmir, qoyun-quzu, inək-cəmiş, at-çəşək satanların söz-söhbətini, sövdələşməsinə, sair Məmmodin, yəni dəllal Məmmodin təriflərini, ya da bozomələrinə eşitmirdi. Kor Fəti növələrinə hansına yaldırdı ki, maşına mindir, mənə mal bazarına apar, aparın olmadı. "Vaxtımız yoxdu", ya da "mal bazarının iy-qoxusundan iyronirik" dedilər. (Əslində babaları ilə camaat arasında çıxmağa xocalot çəkirdilər.) Kor Fəti hirsəndi, iy-qoxulu sızsız, deyib onların özlərinə də, atalarına da yaxşı-yaxşı söydü, qabığı soyulub tökülmüş, bomboz bozarmış köhnə gorməşov doyonəyini tövlonin koronlərinin arasında çıxartdı və bu köhnə gorməşov ağacıyla yolu zorla (salamat gözü də daha torlaşdı) seçə-seçə, öten günləri yada salıb göynəy-göynəy yollandı mal bazarına... Bu gorməşov ağacını Kar qaya məşəsindən kosondo kor Fəti kor deyildi, gözlləri qartal gözlləri kimi işıqlıydı, bu dağdan o dağa balaca bir qaraltını da seçirdi. İndi bu gorməşov ağacını ovcunda tutduğundan elə bil Fətinin gözllərinə yenə o illərin işığı dolmuşdu, kəndin çala-çuxur, gölməçəli, dögəli yollarını çox yeyin-yeyin gədirirdi.

Bir saat, ya saatyarımdan sonra kor Fəti göyib çatdı Oğuztayfa çayının qırpıq köhnə yatağındakı mal bazarına. Gün xeyli qalxmışdı və kor Fəti bunu istinin gücündən yox, mal bazarındakı səs-küydən duyurdu. Bazarın əsil gur moqamı keçmişdi, amma hər halda bazar hələ sovuşmamışdı, qoyun-quzu mələrtisi, inək böyür-tüsü, at kişnərtisi ələmi götürmüşdü başına. Hərəkətdən də çəşək anqırır və o saat da kimso qışırırdı: "Ə, saatlarımız yoxluyun, görək düzmü işdiyir?" Üç-dörd adam xorla deyirdi: "Düz işdiyir, düz işdiyir, on tamamı".

Bir də güclü, kəşif peyin qoxusu vardı mal bazarında və kor Fəti bu peyin qoxusunu ürkədən ciyərlərinə çəkib yenə köhnə günlərini xatırlayırdı...

...Fətulla Dilboz at yedəyində, əlləri də dalında mal bazarını dolanırdı, birdən gözü tünd-qırmızı, qızılı rəngli inəyə sataşdı. Qızıl inəyin yanında tanımadığı orta yaşlı bir qadın dayanmışdı, dodasının altında nəşə mızıldanırdı, Fətulla yaxınlaşanda gördü ki, inəyi oxşayır: "Boyuna qurban olum, Qızıl! Səni gözümün işığı kimi bəsdiyəcəm, birçə südünlə kəsmə, uşaqların ümidini qırma".

Fətulla qımışa-qımışa yaxınlaşıb əlini Qızıl inəyin belinə çəkdi, gözlerini yumub şirin-şirin mürgüləyən, qadının oxşamasına qulaq asan Qızıl inək diksindi, silkinib at kimi fınxırdı, dirnaqlarıyla yeri eşib Fətullaya şığıdı. Qadın Qızıl inəyin ipini zorla saxladı əlində.

- A kişi, ey, - dedi, - yolunla düz getsona.

Fətulla aralıda dayanıb yenə qımışdı.

- Bu inəyi alıbsanmı, a bəji?

- Yox, oğulamışam.

- Yaxşı eliyibson, a bəji. Udubsan bunu almaqdan, inək ha deyil, bir yuxılı damın dirəyidi, dirəyi. Həə, bəji, udubsan, yəqin sən də...
- Fətulla arvadə göz vurdu. - Dulsan, hə?

- Mənim də ərim davaya getməyib, səni kimi buralarda boynunu yoğunlatsaydı, onun-bunun arvadına göz-qaş oynatsaydı, mən də dul qalmazdım.

- Bura bax, ey, arvad, ağzını Allah yoluna qoyma, mən hökumət adamıyam, burdakı dələduzların...

- Heç, utanırsan, Fəti! Heç yerə girirson?

Fətulla geri çevrildəndə gördü ki, Gülsüm arvad qurumuş, budaqları töküldüyündən, ya qoparıldığından qolsuz adama oxşayan qoca söyüd ağacının yanında çömbəlilib. Fətulla üzünü bozardı, qaşlarını çatıb Gülsüm arvadın üstünə yeridi, amma Gülsüm arvad heç qımıldanmadı da, barmağının arasındakı eşmədən dalbadal iki sortuq alıb, üstünü ona sarı üfürdü. Tənbəkinin qatı, acı üstüsü buruluburula gəlib Fətullanın burnuna doldu, öskürdü, gözləri yaşardı, göz-lorinin yaşını silib kinayəli-kinayəli qımışdı:

- Hə, axır ki, sən də gəldin mal bazarına, satdın Qızıl inəyi.

Gülsüm arvad yenə eşməni sorub sakitcə, özü də Fətulla kimi kinayəli qımışa-qımışa dedi:

- Nolsun ki, Fəti, Qızıl inəyi satdım, yerində qızıl düyəsi qaldı.

- Onu da satacaqsan.

- Yenə yerində biri qalacaq.

- Qalmıyacaq, heç nə qalmıyacaq. Dörd ayaqlıdan bir it də qalmıyacaq qapında, çörək səni də çəkib gətirəcək mənim qapıma!

- Yox, Fəti, sənin qapına mən çörək də gətirə bilməz. Cəbinin həyətinə acından ölörəm, səni kimi nakişinin qapısına gəlmərəm. Anaxanım gəldimi? Yox, gəlmədi. Mən də gəlmərəm. Bilirson niyə? Çünki sən nakişion, mərdimazarsan. Sənin yanında lap... göstörəm, utanmaram. Qadın satılnda da kişiyə satılır. Qadın, Fəti? - Gülsüm eşmənin axırına çıxırdı, sonuncu dəfə necə sümürdü, Fətüyə elə gəldi ki, eşmədən heç nə qalmadı.

Fətulla yəhərə sıçrayıb qamçını necə endirdisə at kişnəyib götürüldü, yaxınlıqdakı qoyun-quzu hürküdü.

...Onda qırx beşinci ilin yanvarı idi və Fətulla yenə fikirləşirdi ki, davanın ömrü gödəlir, adamların dili uzanır. Bu, Fətulları bir az da hirsəndirir və atı qamçılıyır. Bir də onda ayıldı ki, gəlib çıxıb Koroğlu qayasının otoyinə. Fətulla buranı yaman xoşlayırdı, hər kefi kök gələndə, öziz, orklı qonaq-qarası olanda bir quzu (hərdən aşıq Abuzəri də) götürüb çıxırdı bura, çünki bura "pis gözdon" iraq yeri idi, üstəlik də çox mənzərəli yer idi, qayanın dibindən suyu diş göynədən bulaq axırdı. Yeyib-içəndən, özü demişkən, "aşığı şeş durandan" sonra Fətulla qaragül dorisindən olan "general papağını" endirirdi gözünün üstünə, aşıq Abuzərin sazını əlindən alıb basırdı sinəsinə və özü qoşduğu sevimli mahnısını oxuyurdu.

Yenə könlümdə tufandır,

Yan keç, oğyar, yan keç!

İç köpüklü qandır,

Yan keç, oğyar, yan keç!

Qorq olarsan, hey, hey!

Bələ məqamlarda Fətullanın gözlləri parıldayırdı və çoxları elə bilirdi ki, bu işıq şorabın işığıdır, amma əslində Fətullanın gözlləri yaşarırdı.

***

...Gülsüm arvad hələ də deyirirdi: "Qırılmışların bircəciyi təzdən qalxmır, damazlığı üzülmüşü naxıra qatmır ki, bir səhərsə rahatca yatam. Bunnar mənə nəvə yox, cəfadırlar, cəfa".

Bir az sonra Gülsüm arvadın giley-güzarı eşidilmədi, qəbiristanlığa yenə sükut çökdü və Fəti şığıdığı türbə yenə soyudu. Elo

soyudu ki, Fəti titrədi. Yox, bu soyuqluq havadan deyildi, səhərə yaxın, üfəq qızarmağa, çöldə, hətta türbədə də hava işıqlaşmağa başladı-başlamaz Fətini titrətmə turdurusa, deməli, Anaxanın gəlir və indico o da burdan keçib gedəcək, ala inəklə dünyoni naxıra qatacaqdı, deməli, naxır da buralardan çox uzaqlaşmayıb. Acı dərənin boğazında onu gözləyir, çünki hələ bu kənddə heç kos Anaxanın arvadı qoyub getməyib. Və bu gün növbəsi olan Nağı da deyəcək: "Anaxanın ana, sonin xatirinə gözlədim, yoxsa bu tənbel uşaqlarını düz Qazangölünəncə yüyürtürəcəydim".

Fəti özünü nə qədər sıxırdısa da titrəməsi kəsmirdi.

Türbənin içindən bir siçovul çıxdı, siçovul balaca, amma çox işıqlı gözlərini döyə-döyə çəşib qalmışdı, Fətinin torponmədiyini görəndə ürəkənib çölə qaçdı.

Lap qəncərdəki uca, qara mərmərdən yonulmuş qəbirbaşına qarğa qonmuşdu, bu qarğa da səksəkəli idi, yan-yörəsinə boylanırdı, qofloton hardansa bir tülkü peyda oldu, qarğa qarlıtuya uçub getdi, tülkü də diksinib özünü türbədə salmaq istəyirdi ki, Fətini gördü və o da bayaqkı siçovul kimi çəşib qaldı, sonrada sıçrayıb harasa əkilirdi.

Fəti hələ də titrəyirdi.

Uzaqda üç qaralıtı göründü, sonra bu üç qaralıtı aydınca seçildi – onlardan biri Anaxanın idi, biri onun iri şaqqalı ala inəyi idi, o biri isə ala inəyə oxşayan kök, yuyumuru ala dünyə idi. Hərədən bu inəklə bu dünyəni naxıra Anaxanınım novələri qatırdı, çox vaxt da Anaxanınım özü gətirirdi. "Səhər tezdən durmaqdan xoşum gəlir" deyirdi.

Fəti əvvəlcədən hiss edirdi ki, bu gün ala inəklə ala dünyəni kim gətirəcək. Elə ki səhərə yaxın bax beləcə titrədirdi, o saat bildirdi ki, gələn Anaxanınıdır.

Ala inəklə ala dünyə qəbiristanlıqdakı çayırardan, sarmaşıqlardan qopara-qopara gəlirdi, Anaxanınım həvyanı tələsdirib-çələmirdi.

Gülsüm arvad geri qayıdırdı, Anaxanınım yanından keçəndə dayandı.

– Naxır dərənin boğazındadı, – dedi, – səni gözlüüyür.

Anaxanınım "lap yaxşı" dedi, Gülsüm kəndə sarı yollandı.

Fəti dizin-dizin sürünüb türbənin ağzına gəlmişdi, indi titrəməsi bir az da bərkimişdi, astadan səsləndi: Anaxanınım, ay Anaxanınım!

Anaxanınım onu eşitmədi, əvvəlləki asta eşirijiyə ləğib-keçdi, Fəti türbənin uçuq yerindən başını çıxarıb, onun dalınca boylanırdı, qayıdanda saxlaram, fikirlişdi. Mütəlak saxlaram, ürəyimi boşaldaram,

deyərəm, bəyün-sabahlığam, Anaxanınım, heç olmasa son nofosimədo keç günahımdan. Son keçsən, camaat da keçəcək. Qoyun rahatca ölüm. Günahımdan keçmirsiz deyə ölə də bilmirəm, Anaxanınım... Ay Allah, bu nə zülmü eliyirsen mənə? Al canımı, qurtar biryolluq bu ozabdan..."

Türbədəki siçovullar yenə üzə çıxmışdılar, biri Fətiyə möhəl qoymadı, başladı o tərəf-bu tərəfə qaçmağa, sonra bir küncə cumdu və o küncdən bir buğda dənəsi gətirdi, siçovulun xırda, düməğə dişlərinin arasındakı bu sapsarı buğda dənəsi qızıl dişə oxşayırdı. Buğda dənəsi büsbütöv idi, elə bil sünbülədən tozəco qopmuşdu, ikinci siçovul dal ayaqları üstə qalxıb, gözlərini döyə-döyə bu sapsarı buğda dənəsinə baxır, xərək iyisi almış ac adam kimi udqunur və addım-addım yaxınlaşırdı. Ağzında buğda olan siçovul qofloton qeyb oldu, ikinci siçovul özünü elə itirdi ki, civildəyə-civildəyə türbəni olək-velək etdi, axırda gəlib Fətinin ayaqlarının arasını axtardı və başladı ayaqqabılarını tələsə-tələsə, hirsli-hirsli gəmirməyə. Türbədə qaldığı üç ildə Fəti birinci dəfəydi ki, belə qorxdı, onu soyuq tər basdı, ona elə gəlirdi ki, bu balaca siçovul indico ayaqqabının birinin, sonra o birinin axırına çıxacaq, sonra da başlayacaq Fətini dirnaqdan təpəyə gəmirməyə. Və gəmirə-gəmirə ondan ələ gəlməli, qəbirə qoyulması bir parça sümük də qoymayacaq, buna görə camaat Fətiyə heç qəbir də qazmayacaq. Niyə də qazaq, deyəcəklər, bir ovuc sür-sümüyü də qalmaq yox, ataq ora...

Fəti qışırmaq istəyirdi, əslində qışırırdı da; intəhası sosi çıxmırdı. Qorxa-qorxa papağını çıxarıb qoltuğuna vurdu, sonra qoltuğundan götürüb türbənin uçq yerindən bayıra atmaq istəyirdi ki, heç olmasa ondan bir papaqsa qalsın... Siçovul ayaqqabını gəmirməyinə ara verdi, boyuna görə çox yekə görünən qulaqlarını şəkələdi, dal ayaqları üstə qalxıb Fətinin düz gözlərinin içinə baxdı, sonra qollarını yerə qoydu və civildədi – deyəsən, qaçmaq istəyirdi, lakin qaça bilmirdi. Siçovul gözlərini türbənin qaralıq küncünə dikib titrəyirdi, Fəti də ora baxdı və işıqdan qamaşan gözləri yavaş-yavaş o küncün qaralıqdan alışıanda "Qoca"nı gördü. Qofloton Fətinin sösi də açıldı və var gücüylə bağırdı:

– "Qoca", gəl, al bunun canını!

"Qoca" quyuğu üstə qalxdı, nazik dilini çıxarıb oynatdı, fişqırdı və irəli atıldı. "Qoca" siçovulu çaldı, ya yox, Fəti bunu bilmədi, heç hiss etmədi də, birçə onu gördü ki, siçovul böyrü üstə sərilib və

onun ayaqbaşısının altının xırdaca bir parçası siçovulun dişlərinin arasındadır.

Elə bil bayaqdan Fətinin havasını kəsmişdilər, indi buraxdılar – başladı tələsə-tələsə nəfəs almağa.

– Yaxşı elədin, “Qoca”, – dedi, – yamanca aldın onun canını.

“Qoca” başını quyruğunun üstünə qoyub yatmışdı, sanki neçə günün yuxusuzu imiş...

...Fəti bu türbovo gəldiyi üçüncü gecəydi. Onda yazın axırıydı, gündüz çox isti keçmişdi, şor qarışsa da, hələ hava bürkülü idi; düzdür, türbönin içi nəmli idi, sərin idi, amma divarın uçq yerindən bürkü gəlirdi. O gecəni Fəti çox pis yatdı, tez-tez diksinirdi; bir dəfə də təzəcə yuxulamışdı ki, gördü yaman ağır nəfəs alır, boğulur, sanki kimsə sinəsindən bərk-bərk sıxır. Tərslikdən yuxu da bir yandan sıxırdı onu, gözlərini açmağa macal vermirdi, axırda özünü zorlayıb gözlərini açdı, sinəsi yenə ağır idi, ölini ehmalca köksündə gozdirdi, barmaqları yumşaq bir şeyə toxunanda az qaldı üroyi yatsın – bu, qızıl ilan idi. Fəti bilmirdi ki, neyləsin – ilanı götürüb atsın konara? Birdən ata bilmədi, ilan duyuyq düşüb çaldı? Belkə ehmalca yana çevrilsin? Birdən ilan altında qalanda hirsələndi? Bəs neyləsin? Neyləsin? Belə çox qalsa, Fətinin üroyi doğrudan da partlayacaqdı.

Fətinin yadından çıxmışdı ki, üç ildir gündüzlər bura niyə gəlir. Gəlir ki, xəlvətcə ölsün və onun necə can verdiyini görənlər olsun. Fətinin üroyinə dammışdı ki, rahat ölməyəcək, yox, ölüm onu çox incidəcək.

Türbönin uçq yerindən içəri günün sarımtıl, ilq şüaları düşürdü, şüa topası düz Fətinin sinəsinə tökülürdü. İlan yavaş-yavaş qımıldandı, açıldı və sürüşüb bir küncə çəkildi, Fəti də yavaşca dikəldi. Onlar bir-birinə tamaşa edirdilər, ilanın gözləri də Fətinin gözləri kimi çox qüssəli idi, yorğun idi. Xeyli beləcə bir-birlərinə tamaşa etdilər. Daha Fətinin üroyi çalxalanmırdı, hətta acı-acı qımışırdı da: “Hə, sən də mənə kimi öldən düşübsən, “Qoca”, – deyirdi. – Olmaya sən də işıqlı dünyada yaşamaqdan bezibson? – İlan sürünə-sürünə dala çəkilirdi. – Sən də məndən qorxursan? Qorxursansa, deməli, sənə etibar etmək olmaz. Olmaz, “Qoca”, qorxaqlara etibar etmək olmaz. Qorxaqlar adamı xəlvəti, özü də arxadan vururlar. Deməli, bizdən bir-birimizə qulaq həyənə, gör yoldaşı olmaz”.

İlan dayandı və geri qayıtdı, gəlib Fəti ilə üz-üzə dayandı, Fəti yenə sakitcə dedi: “Nədi, “Qoca”, olmaya elə bəri başdan müxən-

nətlik eləmək istəyirson? İlan sən də, səndən nə desən çıxar, amma onu bil ki, daha sənə dalınca kədorli-kədorli baxdı, doluxundu və pıçıldadı: “Deməli, qorxaq deyilməmiş, amma hiss eləyirəm ki, sən də mənə kimi son günlərini yaşayırsan”.

“Qoca” onun yanından sivişib türbönin uçq yerindən bayıra çıxdı, Fəti ilanın dalınca kədorli-kədorli baxdı, doluxundu və pıçıldadı: “Deməli, qorxaq deyilməmiş, amma hiss eləyirəm ki, sən də mənə kimi son günlərini yaşayırsan”.

“Qoca” türbönin böyründə qıvrılıb özünü günə verirdi.

Fəti gah ilana, gah da onun çaldığı, şişib özündən üç dəfə yekə olmuş siçovula baxırdı.

Bayırda ayaq sosləri çsədildi, səs Acıdoro tərəfdən gəlirdi. Fəti üsüdü və özünü çələ atdı. Anaxanım, olındoki dəyonəyi yero dayaya-dayaya, ara-sıra dayana-dayana gəlirdi. “Sən də qocalmışın, Anaxanım. – Fəti dorindən bir ah çəkdi. – Dünya sənə də belini bükdü, üz-gözündən çoxunu aldı, Anaxanım! Kaş birçə biləydin ki, sənə nə qədər istəyirdim, Anaxanım. Mən sənə başqa arvadlar kimi istəmirəm, Anaxanım, bax bu kor olan gözələrimin işığı qədər istəyirdim, o vaxt gəlsəydin, alacaqdım sənə, Anaxanım... Alacaqdım və dünyanın ən bəxtəvər kişisi olacaqdım. Tərsliyin tutdu, gəlmədin, özünü də yazıq elədin, ömrünü dul çürütdün, mənə də bədbəxt elədin. Mənə tamamilə dəli eliyən, adamların qanını eliyən bir az da sən oldun, Anaxanım. Sən nəfəsində bunnarı biləydin, Anaxanım!”

Anaxanım da onu görmüşdü, qəbiristanlığın konarından keçirdi, Fəti yeriyib qarşısını kəsdi, Anaxanım bir az da o yandan gedəndə Fəti yenə özünü onun qabağına atdı, Anaxanım dayandı.

– Nədi, qarətikan kolu kimi nə bitməsən yolunda?

– Niyə məndən qaçırsan, Anaxanım?

– Kim qaçır?

– Hamınız. Bütün kənd. Biri elə sən özün.

– Bunun günahı kimdədi, Fəti?

– Özümdədi, Anaxanım, bilirim ki, bunun günahı özümdədi.

– Onda camaatdan nəhaq inciyirson.

Anaxanım keçib getmək istədi.

– Bir ayaq saxla. – Anaxanım dayandı. – Kənd sənə sözündən çıxmır, de ki... – Fətini ağır, küt öskürək tutdu, gözlərindən su axdı, dirşəkləri deşilmiş, çirkli pəncəyinin qollarıyla gözlərini sildi. – Camaata de ki, siz də mənə az sitom verməmişiz, nə toyunuza

çağırmsız bu neçə ildə, nə də vayınıza. Nə müddəti gözüñüzə görünə də bilmiyəm, gecəni çəkiliyəm öz daxmama, gündüzləri də burda gizləniyəm. Diri-diri basdırmıyız, axı mən də adam... – Anaxanın ona necə baxdısa da Fəti udqundu, yəni öskürdü və yenə göz-lərindən su axdı. Anaxanın da doluxsundu.

– Bədbəxt adamsan, – dedi, – yaman bədbəxt adamsan, Fəti.

– Hə, Anaxanın, bədbəxt adamam, özümün də son nəfəsimdi, ölüyəm daha, camaata də ki, keçşin günahımda. Qoyun, gəlmiş kəndə, sizin aranızda ölüm, meyitimi beşçə kişi götürsün, üstümdə də beşçə arvad aqlasın. Qoyun mənim də qəbrim olsun. Mən... mən... axı səni istəmişəm, Anaxanın. Əclaf olsun da çox istəmişəm, Anaxanın. Elə indinin özündə də çox istəyirəm.

Anaxanın bu dəfə ona qanlı-qanlı baxdı, indi onun da gözləri islanmışdı və qorxurdu ki, Fətinin yanında ağlayar. Qırx üçün avqustunda ağlamamışdı, amma indi ağlaya bilirdi, çünki indi gözləri Anaxanın söziñə baxmır, öz-özünə islanırdı. Dərişi qupquru qurumuş dodaqlarını çeynəyib:

– Yox, sən heç kəsi istəməyibsən, Fəti, – dedi və yeyin-yeyin uzaqlaşdı.

Fəti yanındakı qəbirdəşinə söykəndi, torlu gözləri ilə bu başda-şının üstündəki yazılan, bir bənd şəri oxumaq istədi, ha güc göldisə hərfli seçə bilmədi, hərlər bir-birinə qarşırdı; axırda gözləri tamam yoruldu, gilələri sancdı, yerə çöküb üzünü bu cüd, soyuq qəbirdəşinə söykədi...

...Onda da günün bu vədəsiydi. Onda da Anaxanın var-dövlət-dən qalmış yecəno, arıq inəyini bax bu qəbiristanlıqdan keçirib Acıdırəyə ötürürdü. Onda da kəndin naxırçısı yox idi, çünki naxırçı Güllüli də davaya getmişdi. Güllüli davadan qırx beşin iyumunda qayıtdı, qayıtdığı günün sabahı, elə əsgər paltar öyündə, birçə medalı sinə-sində, zoğal dəyonəyi əlində çıxdı kəndin içinə və başladı qapı-qapı düşüb həyləməyə: "Ay camaat, mən naxırçı Güllüliyəm, mal-heyvanımızı gətirib verin, aparın otarın. Tez olun, ay camaat..."

Güllüli doqquzlarda ə dayanırdı, çünki kənddə mal-heyvan yaman azalmışdı. Axırda bütün kənddən on-on beş arıq inək yığıldı, Güllüli bu arıq inəkləri bir yerə komaladı, kəmərinə keçirdiyi qarğı tüətəyini çıxartdı və başladı cəngi çalmağa, arvad-uşaq yığışdı Güllülinin başına. İçin-için ağlayan da vardı, "məzən olsun, ay Güllüli!" deyib gülümsünən də. Sonra naxırçı Güllüli başladı tokbaşına yallı get-

məyə, yallı gedə-gedə də qıy çəkirdi: "Darıxmayın, ay camaat, bir-iki ilə bu kənddə yenə hər qapıda inək mələr, qoyun-quzu mələr..."

...Hə, onda hələ də qurtarmamışdı, naxırçı Güllüli qayıtmamışdı, camaat da mal-heyvanını gətirib ötürürdü bu Acıdırəyə.

O günü Anaxanın da arıq, boğaz inəyini Acıdırəyə ötürüb qayırdı ki, Fətullayla qarşılaşdı. Onda Fətulla kənd sovetinin sədrisiydi, özünə də qızılı rəngli, durnaboğazlı, ceyranayaq bir köhər vermişdilər.

Fətulla əvvəllər kənd sovetinin milisioneriydi, ispalkom Kamal könüllü davaya getmiş, möhürü də vermişdi Fətullaya. Fətulla da milisionerlikdən dönüb olmuşdu ispalkom, özü də o gündən Kamal kişinin qızılı köhərində gözirdi...

Fətulla atın yüyünəni qəflətən necə dardısa köhər şahə qalxdı, sonra yerində oynadı və kişnedi. Atın ayaqlarından qalxan toz, külək qovan çən kimi Anaxanın üstünə yeridi, toz çökələndə Fəti gördü ki, Anaxanın dayanıb qaşqabaqlı, heç onun üzünə də baxmır. Fəti irişdi:

– Deyəsən qorxutdum, Anaxanın?

– Canavar ha döyülsən sənədən qorxam.

Fəti qamçı ilə aram-aram, asta-asta çökmələrini şəppildətdi, köhər hər şəppiltədən atılıb-düşür, irəli şığımaq istəyirdi. Fəti hirsini boğub, zarafata keçdi:

– Deməli, canavardan qorxursan, Anaxanın?

– Yox, bu dünyada Allahdan savayı heç kəsdən, heç nədən qorxmuram.

– Deməli, Allaha inanırsan?

– Hə, inanıram.

– Bə onda o inəndiğın Allah örin Həmidə niyə salamat saxlamadı?

– Sənə kim deyir ki, Həmid salamat... – Anaxanın dili dolmuşdu.

– Adam gəlmiş yandan, qonşu kənddəndi, deyir ki, bizim sən-gərə bomba düşdü, Həmid də ordaymış.

– Yalan deyirsen! Gözünün içində yalan deyirsen, əclaf! – Anaxanın atılıb onu vurmaq istədi, əli köhərin sifətinə çatdı, köhər bu qəfil silleləndə elə sıçradı ki, az qaldı Fətinə yerə çırpın. Anaxanın beş-on addım gedib geri qayıtdı, təzədən Fətullayla üz-üzə dayandı və sakitcə dedi:

– Fəti, bir şeyi yəqin elə: Həmid mənədən ötrü həmişə sağdı. Ölmüş olsa da ruhu sağdı. Qandın? – Köhər devikə-devikə, hürkək-hürkək Anaxanına baxırdı.

Anaxanın getdi.

Fətulla hələ də yolun ortasında qalmışdı, Anaxanın kəndə girib gözdən itəndə Fəti atın yüyünini bərk batdı, kəhər necə qalxıb-düşdü, qabaq dirnaqları köhnə çəbrə batdı, kövrək sümük ovxalandı, bundan kəhər də, Fəti də qorxdı, kəhər yüyünün tarım çökilməsinə, çənəsinin ortadan iki ayrılmasına məhəl qoymayıb götürüldü...

Anaxanın gözlərinin işığı sönən kiçik oğluna baxa-baxa qalmışdı. Doyunca ağlamaq, ürəyini heç olmasa bir az boşaltmaq istəyirdi, lakin ağlamırdı, çünki oğlunu qorxuza bilirdi. Hətta Anaxanın gülümsəyirdi və beləcə yazıq-yazıq gülümsəyə-gülümsəyə fikirləşirdi ki, ilahi, ağlamalı olduğun yerdə gülümsəmək nə ağır dörd imiş! – Darıxma, qurbanın olum, – dedi, – qızdırman keçəcək, yenə qalxıb qoşulacaqsan yoldaşlarına. Dədəndən də kağız gəlib. – Oğlu dikəldi, nəşə demək istədi, deyə bilmədi, o da anası kimi gülümsəndü, çəyirtkə dirsəklərinə oxşayan arıq, nazik dirsəkləri boşaldı və təzodən kürəyi üstə düşdü. – Dədən yazır ki, lap yaxşıyam.

Uşaq gülümsədəkçə dodaqları səyriyir, çat-çat olur, bu çat yerlərdən qan axırdı və bu qan ələ bil onun sifotindəki işığı da al rəngə boyayırdı.

Anaxanın sonbeşiyinə sarıldı, sonra çölə çıxıb qışqırmaq, qonşuları haylamaq istəyirdi ki, Fətulla və indi onun yerinə milisioner işləyən Ağadadaş həyətdə girdi. Anaxanın tez gözlərini sildi, hiçqırgını uddu, vaxtsız ağarmış, codlaşmış saçlarını örpöyünün altına yığıb sakitcə soruşdu:

– Xeyir ola, hökumət?

Fətulla səhəri kimi atı yerində oynadırdı:

– Yun planını niyə ödəmirsən? – dedi.

Anaxanın bayaqkından da sakit cavab verdi:

– Nə bacarırdımsa, gücüm nəyə çatırdısa, vermişəm.

– Onda bu davadakılar neyləsin. – Fətulla əli ilə uzaqları göstərdi. – Hə, de görüm onlar neyləsinlər? Şaxtada-boranda faşistlərlə əlbəyaxa olduqları, sizi qoruduqları yetmir, hələ deyirsiniz, üstəlik də donsunlar?

– İndi ki, el-oba üçün belə camıyanansan, bə niyə sən də orda deyilsən?

Fətulla sıçrayıb atdan yerə düşdü:

– Bunun sənə dəxli yoxdur! Bunun raykom bilir, ispalkom bilir.

– Hə, Fəti, hə, düz deyirsən, bunun mənə dəxli yoxdur. Yaxşı, de görüm nə vermiş, əla bilmirsən Homidın ocağından?

– Yun planını niyə ödəmirsən? – Fətinin bağrırsını qonşular da eşidirdi, lakin onlar da yun söhbətindən qorxuqları üçün çölə çıxırdılar. – Karsan, Anaxanın, eşitmirsən nə deyirəm: yun ver, yun, yun... – Yoxdu, daha evimdə yun yoxdu, yorğan-döşöyün hamısı pambıqdı.

– Var. Hələ döşöyün var.

Anaxanın gündən, əziyyətdən yanib qaralmış sifəti ələ ağardı ki, ələ bil saçlarını qofil üzünə dağıtdılar. Tez içəri keçdi.

– Yaxşı ələmirsən, a sədr, – milisioner Ağadadaş bunu cəlo yazıq-yazıq dedi ki, ələ bil Fəti Anaxanın yox, onun özünün axırını döşöyündən yunu çıxartdırdı.

Fəti onu acıqlı süzdü.

– Belə deee! Sən bu prinsipliqlə hökuməti qoruyacaqsan, Ağadadaş? İndi ki, belə ürəyiyənsən, sənə yollarıq cəbhəyə, gedərsən orada faşistlərlə qarda-boranda vuruşarsan, özün də yun corab, paltar geyməzsən.

– Əvvəla, mənə cəbhəyə qorxuza, Fətulla, orda mənim dədəm vuruşur, əmilərim, dayılarım vuruşur, lazım gəlsə, mən də gedərəm... – Lazım gələ, mütləq lazım gələ.

– İkincisi, bu yazıq arvadlar da burda az əziyyət çəkmirlər.

...Anaxanın üzünü artıq keçinmiş oğlunun soyuq üzünə söykəmişdi. “Bağışla, qurbanın olum, bağışla, – pıçıldayırdı, – bu balaca döşöyi də sənə çox gördülər”. Uşağı qucağına alıb, o biri taxtdakı mitili də sökülmüş pambıq döşöyün üstünə qoydu, balaca, nazik döşöyi qoltuğuna vurub bayıra çıxdı.

Fəti yenə atın belindəydi, milisioner Ağadadaş köhnə, çürük taxtalardan yamanmış əlaqapının dibində çömbəlib eşmə çəkirdi.

Anaxanın gülümsünürdü – guya cəhiz, ya da bəxşiş götürmüşdi. Döşöyi həyətin ortasına atdı.

– Evdə qalan axırını yun döşək bax buydu, alın, bunu da aparın, tok davadakıların canı salamat olsun.

Anaxanın bunu bərkdən deyir və qonşu həyətlərə boylanırdı: qonşu həyətlərdən birində bir qoca göründü, bu qoca əlini gözünün üstünə qoyub göyə boylanırdı – günəşi axtarırdı, axırda qara, sıx buludların arxasındakı günəşi tapdı, üzündəki yorğunluq, kədər çəkildi və çevrilib Anaxanın həyətinə baxdı, Fətini, Ağadadaşı, balaca döşöyi görəndə sifəti təzodən qaraldı, gözlərinə yenə qışso doldu, zülmət çökdü.

– Gün əyilir, axşam olur, – dedi. – Yenə axşam olur. Gecələrdən lap bezmişəm, Anaxanım. Uşaqlar davaya gedəndən gecələri dirigözlü açırım, səhəbt olməyə adam da yoxdu. Arvad-uşaq elə yorulur ki, işdən qayıdan kimi ölü düşürlər, mən də qalırım tək. Gündüzlər heç olmasa bir adam tapıb kəlmə kösürəm.

Fəti onu tərs-tərs süzdü, sonra çevrilib beləcə tərs-tərs Ağadadaşı süzdü, Ağadadaş gedib döşəyi götürmək üçün əyildi və xeyli qalxa bilmədi – sanki bu balaca, mitili süzlüb göz-göz olmuş döşək yundan yox, daşdan idi, qaldıra bilməyəcəkdi. Döşəyin qulağını buraxıb ayağa durdu və höyətdən çıxdı.

Fəti qışırıdı:

– Ə, hara gedirson, bə döşək?

Ağadadaş çəpərin o tayından cavab verdi:

– Döşəyi özün götür, mən getdim voyenkomata.

Fəti düşüb döşəyi götürdü, sıçrayıb təzədən yəhərə qalxdı və ata necə bir qamçı çəkdisə, kəhər açıq darvazanı qoyub çəpərdən atıldı, çürümüş çəpər uçub töküldü.

Qonşudakı qoca: “Yenə gecə düşür. Yenə gecə düşür” – deyə-deyə höyətdə vurnuxurdu.

Anaxanım içəri keçdi və özünü oğlunun üstünə salıb hönkürdü...

***

...Anaxanım, başında da beş-on adam, qəbiristanlıqdan təzəcə aralamırdılar. Hava küləkli idi, arvadların göz yaşları yanaqlarında qurumuşdu. Anaxanımın üzündə kəndə sarı idi, ayaqları yeriyirdi, amma ona elə gəlirdi ki, ürəyi geridə – balaca, ensiz, dayaz qəbirde qalıb, elə buna görə də heç nə hiss etmir, yan-yöresində səssizcə, dördü-dərdli yeriyən qohumlarını, qonşularını görmürdü. Kimso gileyləndi ki, sazaq adamı kəsir, belə də payız olar! Anaxanım yalnız bu vaxt çevrilib otarına baxdı, o sözləri deyən adamı küt-küt süzdü və öz ələmində heyruşləndi ki, hanı sazaq? Bə Anaxanım niyə hiss olmur bu soyuğu?

İndi də kimsə dedi ki, ora baxın, ora baxın, cv yanır. Bir başqaşı da dedi ki, yanın ot tayasıdır, özü də kövşəndir, görmürson, necə hirsli-hirsli, hikkəli, necə çatılıyla yanır! Birinci adam dedi ki, baho, bu ki Fətinin evidir, ora baxın, ora baxın, Fətinin ərvadı saçlarını yolur.

Qəbiristanlıqdan gələn arvadlar kəndə sarı götürüldülər. Bu danışıqlardan heç nə anlamayan Anaxanım onların dalınca küt-küt boy-

lanırdı, birdən Anaxanım ora-bura vurnuxan Fətinə gördü, Fəti də Anaxanımı gördü. Anaxanımın ayaqları tamam heydən düşdü, ya nəydisə, dizi üstə çökdü, ollərini göyə qaldırıb nosə pıçıldadı, böyük oğlu Aslan hardansa peyda oldu, anasının qoluna girib, yaşına heç yaraşmayan təmkinlə dedi: gedək evə, şər qarışır!

Anaxanım bax, bunu o dəqiqə hiss etdi, çünki bu anda Anaxanım zülmətdən başqa heç nə görmürdü, hətta Fətinin evini bürümüş əlov da, bu zülməti qova bilmirdi. “Hə, gedək bala”, deyib qolunu Aslanın əlindən çıxartdı və yeyin-yeyin uzaqlaşdı.

Fəti qulaqlarına inanmadı, ovləlcə bir üzünü, sonra o biri üzünü türbənün soyuq, nəmli divarına söykəyib dinşədi, yenə həmin sosisi eşidəndə başını çələ çıxartdı. Yox, qəbiristanlıqda heç kəs yox idi, gün adamı qarşalayır, torağaylar başdaşlarının kölgəliyində ləhləyirdilər, təkəcə bir çəşək etinasız halda, yer-göyü yandıran bu istini vecinə almadan otlayırdı. Otlayır deyəndə ki, qəbiristanlıqda ot adına heç nə qalmamışdı, hər şey yanib külə dönmüşdü, boz çəşək qapquru qanqallar hirslə qoparıb və beləcə hirslə də çəynəyib udurdu.

Qoca türbənün lap sərini yerində büzüşmüşdü.

Fəti indi apaydınca esidirdi ki, kənddən toy sosisi gəlir. Fətinə təvəcəlləndirən oydu ki, bu sos qara zurnanın sosisi idi. Neçə illərdi ki, onların kondində qara zurnayın toy keçirilmirdi, indi klarnet, gitara, qarmon döbduydi. Amma bu gün kəndə qara zurna ötürdü, həm də elə zildən ötürdü, elə bil ələməcə çəşək istəyirdi ki, ay camaat, yox, hələ bu dünyada qara zurna da var!

Fəti kəndə tərəf qaçır. Son üç ildə ilk dəfəydi ki, Fəti kəndə gündüz gəlirdi, özü də belə üroklə, sevinə-sevino, döşü atlanatlan gəlirdi.

Kənd tərəfdən külək osirdi, külək iti olsa da, Fətinin tərli üz-gözünü, sinəsini sorinlədirdi. Birdən yenə bürküşdü, alının tərli süzlüb gözələrinə doldu – çünki indi Fəti dayanmışdı. Niyə dayanmışdı? Özü də bilmirdi. Tərini siləndə məəttəl qaldı – qara zurnanın sosisi gəlmirdi. Fəti ora-bura boylandı, yoldan bir uşaq ötürdü, onu səslədi:

– A bala, a bala, bir ayaq saxla görüm.

Uşaq onu tanıyırdı, keçib getmək istəyirdi, Fəti də bunu bildiyi üçün titrədi:

– Kimin uşağısan, o? – dedi.

– Dədəmin! – Uşaq götürüldü.

– İt küçüyü, gör nə çəmkirir üzümə, elə bil bunun da anasının oynası olmuşam.

Külök lap yavaşmışdı, bürkü, çox kimi kəndin arasında dolmuşdu.

Qara zurnanın səsi təzədən eşidildi, Foti səsi itirməməkdən yüyürdü və gəlib kəndin alt yanına çıxdı. Camaat hələ tamam yığışmamışdı, bir ucdan gəlirdi, Foti bu təzə evi tanımadı, yanındakı qızların birindən soruşdu:

– Toy kimindi?

– Elxanın!

– Elxan? O kimin uşağıdır?

– Anaxanın nəvəsidir. – Qızın gözü mağardaydı, orda xeyli cavan oğlan vardı. Mağarın baş tərəfində stol qoyulmuşdu, o stolun arxasında çalğıclar düzülmüşdü, zurnaçı Nikol da oyluşmuşdu ortada, ovdurlarını şişirdib, gözllərini də yumub çalır. Uşaqlar böyüklerin qoltuğunun altından, ayaqlarının arasından boylanırdı. Arvadlardan kimşə qışırırdı ki, a cavanlar, niyə durnusuz, niyə oynamırsınız? Cavanlardan biri cavab verdi ki, hələ təzdir, qoy bir sümüklerimiz qızsın. Hamı gülüşdü, cavanlar araq dolu qədəhləri bir-birinə çırpırdılar. Bayağı arvad: “İndi ki, sizin sümükleriniz hələ qızmayıb, onda özcüyozim oynayajam”, – dedi və qollarını, durna qanadı kimi ağır-ağır yellədə-yellədə ortaya çıxdı. – A Nikol, “Ruhani”yo çevir, “Ruhani”ya. – Nikol havanı dəyişdi.

Qadın çox kök idi, amma elə yüngülcə fırlanırdı ki, elə bil doğrudan da durna idi, havada süzürdü. “Hə, kimin hünəri var xıxın döşümə”, – dedi. Cavanlardan törpənən olmadı. Bu vaxt... Foti də, o qadın kimi qollarını ağır-ağır oynada-oynada ortaya yeridi. Qadın qolları gərili haldaca qaldı, bunu görəndə cavanlar, arvadlar, kişilər də donub qaldılar. Zurnaçı Nikol gözünü açanda gördü ki, heç kos oynamır.

– A başınıza pırlanım, cigorim partladı ki, üpürməkdən, bə niyə oynamırsınız?

Nikol zurnanın islanmış müstüyunü pencəyinin otəyi ilə silib yerinə taxdı, nəfəsini dorib, bir qədəh araq içdi və girişdi yeməyə. Yəyeyə fikir verirdi ki, yox burda nəşə bir iş var, hamının gözü ortada büzüşmüş, üst-başı toza-torpağa batmış qocadadır. O qoca, yəni Foti mağarın baş tərəfinə yeriyəndə zurnaçı Nikol ağzındakı tikəni çənməmiş uddu, tikə iri imiş, ona görə boğazından çətin keçirdi. Nikolun gözlləri böyümüşdü, sulanmışdı. Axır ki, zurnaçı Nikol tikəni uddu, sevindiyindəmi, Foti lap yaxınlaşdığı üçün qorxduğundanmi, ya nöydisə, dorhal bir qədəh də araq içdi və irişdi:

– Hə, ömiöglucan, havanı də, çalım. Elə çalım ki, bax o köhno diroklər də oynasın.

Foti gəlib zurnaçı Nikolla üz-üzə dayandı, pencəyin qoltuq cibindən bir dost şax əllilik çıxartdı, bu şax əlliliklərdən birini burmağanını arasında Nikola uzatdı, zurnaçı Nikol əlliliyi alandan sonra rəngi özünə gəldi.

– Ha başına pırlanım, kişi belə olar, bax, – dedi, – nə çalım, ömiöglucan?

– “Ruhani” çal, usta Nikol, bir xalis “Ruhani”.

– Bax, monim bu domba gözllərım üstə.

Zurnaçı Nikolun gözlləri doğrudan da domba idi, yumanda elə bilirdin ki, göz qapaqlarının altında bir qoz qalib, amma bunu heç kos hiss eləmir, çünki Nikol qara zurnanı bir ayrı cür çalır, hamı, hətta ən dördli adam da o saat yüngülləşirdi, qova dönürdü, elə bil meh qalxsa, o meho qarışub uçacaqdılar göyə. Bax, buna görə də hamı gözünü yumur, nə Nikolu görürdü, nə də onun domba gözllərini, nə də qara zurnasını; bu səhri, qüssəli, cingiltili, bu havalı səs də elə bil Nikolun zurnasından yox, ürəyindən qopurdu...

Yenə zurnaçı Nikol çalır, yenə hamı gözünü yummuşdu, amma bu gün buradakı adamlar yüngülləşməmişdi, heç yana da uçmayacaqdılar, uça bilməyəcəkdilər, gözllərini də ona görə yummuşdular ki, indicə nəşə olacaqdı.

Zurnaçı Nikol “Ruhani” çalır, Foti də qollarını gərib, astaca yırgalana-yırgalana oynayırdı. Düzdür, Foti gözllərini yummamışdı, amma o da mağardakı adamları görmürdü, heç zurnaçı Nikolun özünü də görmürdü, Foti qaya üstündə süzən yaralı quşa oxşayırdı, elə bil indicə qonadlarını gərib, daşlara çırılacaq, ordan da yumalanıb dorin, dibi görməz dəreyə düşəcəkdı.

Kimşə içini çəkdi, arvadlardan biri qışırırdı:

– Ay aman, qoymayın, öldürəcək.

Mağardakı adamlar geri çevriləndə gördülər ki, Elxan olındə balta şığıyır Fotiyo sarı. Cavanlar onu dövrlədilər, Elxan baltanı yellətdi.

– Çəkilin, yoxsa sizi də doğruyaram!

Elxan iri gövdəli, boylu-buxunlu oğlan idi, tutub saxlaya bilmirdilər, qollarından, boynundan asılanları sürüyo-sürüyo gəlirdi.

– Qoca ilan, gəlmisən ki, monim toyumu mundarlıyasan? Bu saat saqqalyacam səni!

Foti bilirdi ki, bu sözlər ona aiddir, yanındakı adamlar da pıçıldadırdılar ki, tez ol, əkil, yoxsa öldürəcək. Zurnaçı Nikol da, nəğaraçı

da donub qalmışdı, lakin kor Fəti hələ də oynayırdı və heç gözünü açmırdı da. Həm də Fətinin gözünün kor tayında da iri-iri yaş gillənmişdi.

Elxan qışqıra-qışqıra, söyə-söyə, qollarından, boynundan asılmış adamları kökündən qopmuş ağac kimi sürüyə-sürüyə gəlirdi.

– Sən bu murdarın mənim toyuma gəlməyinə bax! İlan oğlu ilan, ömrü boyu hamını çalıb, dava illəri bizə qan uddurub, çuğulluq eliyib, nəçəsini günahsız güdəza verib, utanıb yera girmir, hələ toyuma da gəlib. Çəkilin yolumdan, bu saat bu binamusu saqqalayacam!

Elxan Fətiyə lap yaxınlaşmışdı, arvadlar Fətinə itələyib mağardan çıxarmaq istəyirdilər, amma gücləri çatmırdı, deyirsən bu arıq, çəlimsiz Fəti daşa dönmüşdü. Elxan necə dartındısa aradan çıxdı, yətirib sol əliylə Fətinin boynundan tutdu, sağ əliylə baltanı endirmək istəyəndə nənosinin zəhmli səsini eşitdi:

– Elxan!

Balta Elxanın olımdan düşüb dizinə döyüdü, çevrilib dalda – qapının ağzında dayanmış nənosinə acıqlı-acıqlı baxdı.

– Nəno, görürsən bu ilanı! Görürsən! Ömrü boyu hamıya divan tutub, bir kəsin toyunda olmuyub, indi toyumuzda oynuyur. Elə bilir-sən sevindiyindən gəlib? Yoox, bu gürza heç kəsin şad gününə sevinməmiş. – Elxanın şalvarının dizi cırılmışdı, balta otını yalamışdı, öyilib baltanı götürdü. – Nəno, qurbanın olum, qoy doğruyım bunu, camaatın canı qurtarsın. – Elxan doluxsunmuşdu.

Fəti də Anaxanıma yazıq-yazıq baxırdı, dodaqları titrəyirdi.

– Anaxanım. – Fəti çönüb camaata, sonra təzədən Anaxanıma baxdı. – Anaxanım, bu toy mənimdən son toydu, məni qovma. Nə olub, olub, Anaxanım, keç günahımdan.

Qızlardan biri: “Yazıqdı, qoy oynasın” – deyib içini çəkdi.

Hamının gözü Anaxanımdaydı, o qar adama oxşayırdı, dümağ saçları elə bil camaatın gözünün qabağında bir az da ağarırdı, bir az da nazılırdı. Elə nazılırdı ki, elə bil indicə küləyə qarışacaq, hamısı uçub töküləcəkdə.

– Çıx get, Fəti, – dedi, – tez ol, get!

Fətinin yaralı quş qanadına oxşayan qolları şappıltıyla böyür-lərəndə deydi, başını yere dikib, asta-asta mağardan çıxdı.

Elxan baltanı tut ağacının gövdəsinə necə çaxdısa, balta küpü-nəcən içəri işlədi.

Anaxanım Nikola acıqlandı:

– Niyə ağzına su almısan, Nikol, niyə çalmırsan?

– Baş üstə, Anaxanın bacı, baş üstə. – Nikol ovurdlarını şişir-dib, qara zumanı dodaqlarına yapışdırdı.

Nikol indi “Qazağı” çalırdı, amma qara zumanın səsi bayaqkı kimi gur çıxmırdı...

***

...Fəti qəbiristanlığa çatmışdı, tozu, köhnə qəbirlərin arasıyla yorğun-yorğun yeriyirdi. Köhnə qəbirlərin üst-başını, yan-yörəsini qanqal basmışdı, qanqallar onun dizlərini deşir, göynödirdi, Fəti də acıya-ağrıya məhəl qoymayıb qanqallığın lap qalın yerindən keçirdi.

Fəti türbəyə çatanda dönüb geri – kondo baxdı, qara zumanın səsi bura da gəlirdi. Türbəyə girmək istəyəndə Qocanı gördü. Qoca özünü günə verirdi, Fəti istədi onun üstündən keçib içəri adlasın, tez də fikrini dəyişib elə oradaca oturdu.

– Belo-belo işlər, Qoca, – dedi. – Bu köpöyüqlü dünyanın belo-belo işləri varmış.

Qoca ona baxırdı.

– De görüm, sən bu adamları günahsız yərə niyə çalırsan?

– Mən günahsız yərə heç kimi çalmıram.

Qocanın birdən-birə dil açıb danışmağına heyrotlanmaq ovə-zinə Fəti sevindi, bir az da ona yaxın oturdu.

– Bə niyə çalırsan?

– İstəmirəm ki, moni tapdalsınlar. Kim ki monə dəymir, monə də ona dəymirəm. – Qoca yavaş-yavaş açıldı və quyruğu üstə qalxdı.

Fəti onu hirsli-hirsli süzdü və ürəyindən keçirdi ki, sən bir bunun boyuna bax, sözüno, hikkosino bax. Yəni sən belo qürurlu-san? Bu saat göstərmon sono qürurlu olmağın lozzotini. – Əl atıb ilanin boğazından yapıydı, ovvolco Qoca heç qimildanmadı da, Fəti bundan daha da hirsli onu bir az da bork boğdu, sonra qaldırıb yərə çırpdı. Qoca yəno quyruğu üstə qalxıb dilini oynatdı, Fəti qoh-qoh çəkdi. – Həo, qorxursan? Sən də özündən acizləri çalmısan! Çal da, çal görüm necə çalırsan moni! Özündən betərinə rast gələndə dil çıxarıb yalvarırsan? Bir az ovvöl monə də beloco yalvarırdım, noolsun, yalvarışıma, hotta göz yaşlarıma da baxan olmadı. Mən də sonin yalvarışına baxmayacam, öldüröcom soni. Onsuz da bir gün ya sən moni öldürməlisən, ya da mon soni. Belo deyil? Yoxsa ilan-lığından öl çökmisən? Ay çökdin haal!”

Fəti əlini bir anlığa boşaltdı və bu bircə anda ilan onun biləyindən çaldı.

Fəti ağrını gec hiss etdi, hiss edəndə qışırmaq əvəzinə şaqqa-naq çəkdi, barmaqları tamam boşaldı, aralandı, Qoca da sürüşüb küncə çəkildi: "Deməli beləə!!!" – Fəti hələ də gülürdü. – Deməli üç il qonşuluq elədik, axırda da belə?"

Qoca tamam qıvrılıb başını quyruğunun arasında gizlətdi.

Fətinin dizləri bükülürdü, o da türbənin bir küncünə qışıldı və yönünü kəndə sarı çevirdi.

Qəbiristanlıqdan bir atlı keçirdi, Fəti ha zəndlə baxdısa, onu tanıya bilmədi, istədi çağırıns, nə qədər güc verdisə, dodaqlarını aralaya bilmədi.

Gün buludun arxasından üzə çıxdı və düz Fətinin gözələrinə düşdü. Sarımtıl şüalar Fətinin gözələrinə iri, dupduru gilələri lap saraltmışdı; həm də Fətinin tökülmüş gözünün oyduğundakı gilələr çox iri idi, bu gilələr şüşə kimi donub qalmışdılar, üzəşəği axmurdılar...

1979

VAQIF NƏSİB

(1939)

Tanınmış şair və nasir Vaqif Nəsimi 1939-cu il yanvarın 16-da Qazax şəhərində anadan olmuşdur. Orada orta məktəbi bitirib ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır. Əmək fəaliyyətinə "Azərbaycan gəncləri" qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi kimi başlamış. "Ha бoевоm нoчmы" qəzetinin redaksiyasında məsul katib, "Azərbaycan pioneri" qəzetinin redaksiyasında şöbə müdiri, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş redaksiyasında böyük elmi redaktor, "Qobustan" toplusu redaksiyasında məsul katib, "Gənclik" nəşriyyatında baş redaktorun müavini işləmişdir. Hazırda "Azərbaycan" jurnalında publisistika şöbəsinin müdürüdür.

Bədi yaradıcılığa 1957-ci ildə çap etdirdiyi şeirlərlə başlamış, sonralar həm şair, həm də nasir kimi oxucuların dərin sevgisini qazanmışdır. "Uzun-dərə", "Ceyrançöllü qoç Kərəməli" kitablarına toplanmış povest və hekayələri onun nasir kimi özünəməxsusluğunu əks etdirir.

"Omaroğlunun qayıması" hekayəsi yazıcının "Uzun-dərə" kitabından (Bakı, Gənclik, 1981) götürülmüşdür.

OMAROĞLUNUN QAYITMASI

Dedilər kəndə gəlir Omaroğlu. Tanyanların içindən bir sazaq kimi keçdi bu xəbər. Bir-iki ağsaqqalına elə silkələdi ki...

Dəmirçi Abdulla əlini başının dalındakı şişə qoyub yerindəyə dondu. Ürəyindən bu sözlər keçdi, gicikən kimi içini dalaya-dalaya:

– Nəyə gəlir bu sağ olmuş, başımızı yerə soxmağamı. O ki, kəndin başbilen el atasıydı. Üstünə artırmayıbmı bəs ağılının, kamalının. Üzümüzə lombaynan tüpürməyəmi gəlir.

Müsəllim kişi dəyirmanı eşitdi dəyirmançı Musaynan gapının şirin yerində. Sözüni ağzında qoydu bu xəbər: onun gözüne baxmaq-dansa dəyirmanın boğazına diri düşüb, ölü çıxmaq yaxşıdı, – deddi.

Sarısələrin Rəhiminin başı daha çox osməyə başladı. Elə bil bu xəbər qasırgaya dönüb başını silkələyirdi: bu sinnimizdə belimizdi qırıcaq onun gəlişi. Namərdlik nə bیکar şeymiş, ay Allah.

Əbdürrəhim kişinin yorğanına qor doldurdu bu gəliş, dedi, kaş o gələnə kimi canımı verib gedəydim elə çayın o tərəfinə, qəbiristanına. Onsuz da deyəson ələyim ələlib.

Bircə Qafarla ləzgi Məhəmmədə kar eləmədi. Yerləri rahat idi onların. Nə bilmək olar, bəlkə o gecəsi qəbirləri od tutub yanacaqdı rəhmətliklərin.

Poçtalyon Musaya tərs-tərs baxdılar qocalar, bu xəbəri gətirdiyinə görə. Elə bil atalarını söymüşdü bu cıy-cıy poçtalyon. Bircə Müsəllim çənəsinin altıda bir də saldı onu. Qorxdu ki, birdən Tapdığın əməli olar bu da. Bir dəfə Tapdığın cınını tutduranda Omaroğlunu yadına salmışdı. Hələ bihərmət də eləmişdi Müsəllimi.

– Omaroğlu bir gün gəlib hərənizin imanınıza bir tula bağlayacaq.

– Özün gördünmü, a Musa?

– Gördüm.

– De canın üçün.

– Öz başım haqqı.

– Gap da elədinmi?

– Bə nə, gedim gəlməyim, itkin Qafar qağamın əziz canı üçün düz bir saat danışdıq. Danışdıq deyəndə ki, poçtun alt yanındakı bağda əyləşdik. Saçı-saqqalı dümağdı. Danışmağı-zadı da yoxdu çox elə. Hərdən başını qaldırıb bir sual tullayırdı.

– Nə barədə, bizi də soruşub elədimi?

– Yox, elə birinci külfətin xəbər aldı. Dedim yaxşıdılar, şükür.

– Bə demədinmi...

– Yox, hara deyirəm. Cınqırımı çıxara bilmədim.

– Sonra nə gap elədi.

– Məmmərzə kişini soruşdu.

– Məmmərzə hamıdan kişi çıxdı, genə sağ olsun. Özüm dedi şənliyə gələcəyəm.

– Hə, dedi, bir-iki günə ordayam, Məmmərzəyə də, evdə-əşikdə olsun.

Qocaların dərddi-azarlı günləri başladı, nə başladı. Ev dustağı öldular, idarənin qabağına çıxıb doyunca gap eləyə bilmədilər o xəbər gələndən.

Axır ki, gəlib çıxdı Omaroğlu. Maşını birbaşə Məmmərzə kişinin doqazına sürdüdü. Məmmərzə kişi saç-saqqalı çallaşmış, bircə gözləri əvvəlki kimi zəhmli qalmış qaynına baxanda doluxsundu, irəli yeriyib bərk-bərk qucaqladı. İkisinin də gözünün seli-suyu bir-birinə

qarıxdı. İkisi də dözümdə qaya parçası kimi şey idi. Bunu həyatın özü də sınımaşdı o ki var. İndi damlalar parçalayırdı bu sal daşları.

Sonra Məmmərzə qapıdan içəri buraxmadı onu. Əlini döşünə qoyub işarələ bir az dur dedi. Özünü tövləyə verib üç-dörd gün bağlı saxladığı qoçu irəli çökib yıxdı. Qabağındakının necə adam olduğunu bildiyindən səsinə çıxartmırdı Omaroğlu. Qoçu onun ayağı altında boğazlayanda yenə gözündən sel-su axdı, saqqalına süzüldü.

Bu o Məmmərzə idi ki, tutulmağından iki saat keçməmiş dalınca çay-çörək gətirmişdi. Məhkəmə olana kimi dörd yanında əsir-yesir olmuşdu... Söyüb qovlunan da olmuşdu onu, su dalınca, çay dalınca göndəren də. Əl buyruqçusu olub ol çökməmişdi Omaroğlunun həndəvərindən. Sonra ona isti tuman-köynək, sırxılı göndərmişdi. Hər ay da xərclik. Sədr olan vaxtı, qamçısı kond boyu şaqıldayanda yeznosi bu gözütöx Məmmərzə ondan heç nə ummamışdı. Verdiyi damazlıq dünyəni zor-güclə tövləsinə buraxmışdı. Bacısı canını torpağa tapşırandan sonra da bu Məmmərzə kişi təzə arvad almamağı bir yana, onunla qohumluğu kəsməmişdi.

İndi də budu...

İçəri keçdilər. Lap başda gövə üstə Omaroğluna yer hazırlamışdı Məmmərzə. Süfə də açmışdı.

– Mütəkkəyə dirsəklən bir az nasıtoylan, bu doqıqə kabab hazır olacaq, atam, anam.

Salam-kalam səssiz keçmişdi. İlk sözləri idi bu Məmmərzənin. Omaroğlu da heç fərqi yərmədi bunun. Şişləri gətirib fətirle cəmə stırdı, özü də bardaş qurdu.

– Az-az, isti-isti yeyək deyirəm.

Omaroğlu ol uzatmayıb ona baxdı.

– Kəprativ yenə idarənin altındadı mı?

– Nədi ki?

– Deyirəm bir az boğazı da...

Bu sözlər nə hala saldı yazıq Məmmərzə kişini. Boğazında qohor dünyən saldı, gözündə yaş. Özü qəsdən ortaya heç şey qoymamışdı. Bilirdi ki, Omaroğlu dilinə vuran deyil. Elə çoxusu onun üstə dalaşmadımı bu sağ olmuş. İndi gör yazıq Omaroğlu “zəhrimarsız” çörək yeyə bilmirdi.

– Bu doqıqə, dərddin alım.

Əlini taxçaya atıb başı xamırlı iki zoğal arağı çıxartdı. Omaroğlunun harda olduğu elə bil yadına indi düşdü.

– Əskipara dərəsində olduğumu gör necə də yadımdan çıxarmışam...

Daha heç nə demədi, böyüklərə bu ağzi xamırlılardan, cüyür otindən həftə səkkiz yolladığını xatırladı.

– Açı görək. Qorxuram əlim tutmaya.

Fikir verdi, arağı görəndə əlləri əsirdi dağ boyda Omaroğlunun.

– Çappa stəkanları doldur. Bu, balacalardan kal boğazı islanmaz.

Vuruşdurdular. Stəkanı birinci başına çəkdi Omaroğlu. Əlinin əsməsi-zadı da uçub getdi. Məmmərzə kişi də içdi. İçdikcə bildi ki, neçə ildə birinci dəfədi ki, belə stəkanla zoğal arağı vurur.

Kababdan ikicə tikə yedi Omaroğlu. Bir loğma da pendir dürməyi ötürdü.

– Bir də süz, ay yeznə, görək.

Bir stəkan da içdi hər ikisi. Sonra stəkanını ağzi üstə qoydu Məmmərzə.

– Məndə o nəfəs hardandı, dərдин ələm. Bunu da söyündüyümdən heç bilmədim harama içdim. Sən istəyirsən döşə, mən bir çay qoyum deyirəm. Kəkotu çayı.

– Qoy, qoy, sən əllah. Bunlar hamısı sən deyirsən yadıma düşür.

Omaroğlunun hər sözü Məmmərzənin ürəyini kövrəldir, xamir kimi yoğururdu. Bu gözütöx, ağayana kişi gör nə hala düşmüşdü sən sən ələllahın.

– Hələ səbah xəngəl bişirdəcəyəm. Üstü cücali. Sonra da öynə ilə ürəyini nə istəsə.

Omaroğlu fikrə getmişdi. Saçıcal kişi elə bil Qazança dağının otağın küncündə balaca qəlibi idi. Məmmərzə kişi onun dağdan ağır fikrini bilirdi. İndi qorxurdu ki, sualların ağzi açıla. Nə cavab versin, ürəkəçən nə desin bu biçərəyə.

Bir azdan “Qazança dağı” hərəkətə gəldi. Bir stəkan da ötürdü.

– Əyə, bu məni heç tərpedib eləmir. Yerindəndi canın üçün. Səndürə bilmirəm Quru dərədən içimdə başlayıb indiki qov kimi tüstülənən bu yangını. Çay içib bir yatım bəlkə.

Kəkotu çayından sonra yerdəcə mütəkkəyə baş qoyub yatdı Omaroğlu. Oyanana kimi heç bilmədi nə götür-qoy eləsin Məmmərzə. Görəsən şənləyə düşmək istəyəcəmki, nədi fikri-zadı. Həmişəlikmi gəlib kəndə?

Bir azdan “Qazança dağı” hərəkətə gəldi. Bir stəkan da ötürdü.

– Əyə, bu məni heç tərpedib eləmir. Yerindəndi canın üçün. Səndürə bilmirəm Quru dərədən içimdə başlayıb indiki qov kimi tüstülənən bu yangını. Çay içib bir yatım bəlkə.

Kəkotu çayından sonra yerdəcə mütəkkəyə baş qoyub yatdı Omaroğlu. Oyanana kimi heç bilmədi nə götür-qoy eləsin Məmmərzə. Görəsən, şənləyə düşmək istəyəcəmki, nədi fikri-zadı?! Həmişəlikmi gəlib kəndə?!

Bir azdan onun səsi gəldi.

– A yeznə, o ağzi xamırlıdan ver görüm, bir az da şor dürməyi.

– İtbumu suyu da var, onnan necə?

– Bə bayaqdan niyə düzmürsən ortaya. Bəri ver. Hə, atın-zadın varmı?

– Atı neyirsən?

– Deyirəm, səbah birinci banda bir atlanacaq sənənlə, dağa-daşa baş çəkmək istəyirəm.

Daha demədi ki, bu neçə ili elə hey bu yerlərin eşqilə yaşamışdı, meşələr, talalar, bulaqlar gözünün qabağından getməmişdi. Hələ neçə dəfə yuxusuna da girib onu şeytan kimi aldatmışdı.

– Ata nə var, a sağ olmuş, bir ilxi taparqı.

– Kənddə çoxdumu araq çəkən?

– Nədi ki, var hə.

– Beş-on dənə əl yığı başımın altına.

– Hasand şeydi o, dərдин ələm.

– Ağlındadımı, a yeznə o dilimə vurmadığımı. O köpəkəğli Ağamalyev, o köpəkəğli.

Omaroğlunun fikri neçə sənə geri adamışdı yenə. Sədr olduğu vaxtlara. Rayon rəhbərlərinin sevimli yeri idi Əskipara dərəsi. İstəklili sədrləri idi Omaroğlu. Hamısının gəlişini toy-bayram eləyirdi. Yaxşı məclis qururdu şərəflərinə. Birçə zəngləri ilə nə lazım oldu gön-dərirdi. Dostlarının odunu, kömürü, əvəliyi, qurudu, kəkotusu, zoğal arağı, motal pendiri Əskiparada bağlanıb gedirdi. Hələ cüyür vurdurub göndərməyi o yana. Onun çörəyini can rahatlığı ilə yeyirdilər. Bilirdilər camaatın boğazından kəşib vermirdi Omaroğlu. Hamı başına and içir bu əl əhsaqqalının. İşləri yaxşı qurub, camaatı dolandırır. Bir də adamlar özü çalışqan, yer özü axar-baxarlı idi.

Yoldaş Süleymanov özü də Omaroğlunun süfrəsində oturmaqdan çəkinməzdi. Bilirdi ki, başda bu kişi olmaqla Əskipara dərəsinin

adamlarından ziyan gələn deyil. Hər gələndə Omaroğluya maşından-zaddan verir, kəndə bir az da əl tuturdu.

Bircə Ağamalyevin gəlişi açmırdı onu. Üzündən-gözündən kəmfürsətlik yağan, ayağını nərdivanın yuxarisına qoyub hamıya meydan oxuyan prokurorun. Hər şənliyə gələndə bir-iki dəfə çərtməsə, olmazdı onu.

Bu dərəcə ovdan-ova yolu düşərdi Ağamalyevin. Həmişə də başının dəstəsilə. Tanımadığı adamların yanında Omaroğluya sataşardı çatan kimi.

– Salam, ay ayırım, necəsən ə.

Sonra üzünü qonaqlarına tutub ayrımların zırramalığundan gül-mələclər danışardı.

– Daha şiçan dəliyi də yoxdu, içəcəksən, a ayırım.

Omaroğluya elə bil sille vurdular. Yenə heç cıncırını çıxarmadı.

– Götür görək, sənə nə kar eləyəcək, maşallah ayı kimi şeysən. İç görək.

Qonaqlar gülüşdülər. Omaroğluya bir tərş sille də deydi. Nə desin bu mənəbsizə.

– Di tərşən görək, yaxşı, kefimizə soğan doğrama.

– İçməyəcəyəm, atamın goru haqqı.

– Yıxıb boğazına təkəçayık.

– Elə şey eləməzsən.

– Durun görək.

Ağamalyevin işarəsilə sürücüylə işçilərindən biri Omaroğlunun üstünə cumdular.

– Yaxın gəlməyin, hərənizi bir dərəcə salbeleyərəm.

Dediyi kimi də elədi. İlələyib yıxdı qolundan tutanları. Ağamalyev bilmirdi, neyləsin. Əvvəl istədi naqanını çəkib qorxutsun, fikirləşdi ki, Süleymanovun qulağına çatar. Qabağındakı ayırım olanda nə olar, kolxozun sədridi.

Fikrindən vaz keçib dedi.

– Getdik, oturun yoldaş Şahniyarov. Gədə süfrəsi belə olar.

Bu söz Omaroğlunu novruz yumurtası kimi qıpqırmızı elədi. Bir istədi... Dəli şeytanı lənətləyib dişilə dilini kəsdi. Maşına doluşub getdilər. Süfrənin başında tək qoydular kabab çəkməkdən üst-başı his qoxuyan Omaroğlunu. Hələ maşın tərşənədə qulağı bir söz də çaldı.

– Ayırım köpəyoğlu.

Sözü, söhbəti hədə-qorxu, tutub damlamaq idi elə. Hər dəfə də məclisin axırında guya ki, Omaroğluya xoş söz deyirdi:

– Salamət qal, ə ayırım. Sənən də şikayət-zad gəlir. Atım bir az yavaş şeyir. Gəlib bizim tövləyə girməsin.

Omaroğlu öyrənmişdi ki, dedəsi də mərdimazar olub bu tula yosunlunun. Onu-bunu qapmaqla ömür sürüb.

Deydi, yenə hər kimdi süfrəsində çörək kəsir. Hər üzünə döz-mək lazımdı. Yeğin o da basıb keçməz loğmanı.

Axır ki, düşünüşdülər. Bu barədə çoxdan dalağı sancmışdı sədrin. Bilirdi ki, ha bu üzünü vurduqca o birini çevirsə də, yenə axırda bir hoqqa çıxaracaq Ağamalyev.

Bir gün öziz qonaqların yerində başını yerə soxdu onun. Qonaqların biri kefi kökələndən sonra Omaroğlunun içmədiyini gördü, dedi ki, görək içə.

Tərş damarı tutmuşdu, nə tutmuşdu. Ha başa saldılar ki, bu kişi ömründə dilinə vutmayıb, inadından əl çəkmədi. Omaroğlu yazıq özü də bir ağzı danışdı.

– Sizin öziz başınız üçün, deyin, gedim bu saat Qazançanın başından qar götürüm – yüyürüm. O dilimə dəyəsə, ustalarım.

– Biz içib ölmürük ki, sən də öləsən, iç öyrən. Yoxsa dünyanın kefindən geri qalırsan.

Yer-yerdən qışqırdılar:

– Əla sözdür.

Əvvəl Omaroğlunun içməyinə baş qoşmayan Ağamalyev qonağının tutulduğunu görüb kobudluğunu, gədəliyini işə saldı.

Artıq bütün kənd bilirdi, Omaroğlu gəlib, Məmmərzəğildədir. Demirçi Abdulla içəri girəndə Sayalı onun gözünə baxmayıb çıxdı. Kişi gördü ki, günün günortaçağı arvad özünü tövləyə verdi. Nə işi olardı ki, indi oralaq. Ağılı bir şey kəsmədi. Birdən kişi ayılan kimi oldu. Elə bil başına qaynar su tökdülər. Bilir gəldiyini. Şənliyi dağıdır bu xəbər. Eşitməyə nə var ki. Yüngülləşsin deyə tövləyə gəldi. Sayalının gözləri qıpqırmızı idi. Onu görəndə üzünü donunun etəyilə bir də sildi. Abdulla boğula-boğula dilləndi.

– Nədi, nə ağlaşma salıbsan, nə mərəkdədi.

– Nə olacaq, heç nə, kül mənəm başıma.

– Başına niyə küllüyorsən, nə olub axı.

– Bundan böyük nə olacaqdı. Gəlib çıxıb...

Gözünün suyu axdı yenə.

– Bə bilmirdinmi bir gün gələcək.
 – Bilirdim, ancaq o sevdaya düşdüyüm günə daş yağaydı, özü də qara daş.
 – Bə pəhləvan kimi bir oğlun oldu. Niyə daş yağdırırsan.
 – Bir pəhləvan da sənən. An yeyib namusu da belinizə bağladınız. Elə bil yarasının közü indi qopmuşdu arvadın.
 Demirçi Abdullanın körüyünü basdılar elə bil. Od götürdü kişini.
 – Kiri, kiri, bilsəydim, aparıb sümüyümü it sümüyünə calamazdım. Buna bax, buna, təzədən qeyrətə gəlib.
 – İndi nə cür toy çaldıracaqsan Səlvinəzə. İlkə gün qalıb. Eşidib bilməyəcəkmə dədəsi sən deyilsən.
 – Toy da çaldıracağam, arə də verəcəyəm. Səlvinəzə dədəliyi mən eləmişəm.
 – Hələ bir gör oğlan tərəf nə deyir. Olar da indi eşidib yəqin.
 – Heç nə deməzlər. Deyərlər, geri qayıdır nişanları. Bura bax, olmaya təzədən geri qayıtmaq istəyirsən?
 Bu dəfə Sayalımı od götürdü.
 – Mənim birca çatım əskikdi. Yerimə kim olsa, inəyinin çatısını açıb boğazına keçirir.
 Abdulla yumşaldı:
 – Fikir-zad eləmə, get tədərükünü gör. Omaroğlu diydix deyil. Gəldiyi kimi, çıxıb da gedəcək.

***

Səhər obaşdan Məmmərzəylə Omaroğlu Coğazın o tayında at üstə idilər. Məmmərzə görərdü ki, kişi at sürməyi yadırgayıb eləməyib. Gəlsənə dəyişək atları. Dedim, yadırgamış olarsan, yorğasını sana verdim. Səninki alapaça atları, bilirom.
 – İstəməz. Bu saat elə mənə yorğa at lazımdı. Yavaş-yavaş getsin, yadıma salım bir doyunca olub keçəni.
 Doğrudan da Omaroğlu at üstündə özündə deyildi. Elə hey gözünü orda-burda, fikri ala dağda, qara dağdaydı.
 Noylu bulağa çatanda dilləndi Omaroğlu.
 – Buraydı o yer. Köpəkəgü Ağamalyev.

***

Onlar acıq eləyib gedəndən bir həftə sonra Məzəmlə Abbasqulunu tutdular bazarda, bir xurcun zoğal arasıyla. Ağamalyev buraxdı deyişdi:

– Apar ver, bunların hamısını içsin Omaroğlu. Qurtaran kimi xəbər göndərsin.

Bu xəbərdarlıq idi. İstədi araya ağsaqqal salıb barişsin o mərdimazarla. Papağını qabağına qoyub fikirləşdi ki, yox, onda görək sonra Ağamalyevin əl tulası olsun. Həm də o qəder söyüşdən sonra, bə qeyrəti harda gizləyib barişaydı. Başladı işini ehtiyatlı tutmağa, yaxa ələ verməməyə. Çox ümid idi ki, günlərin bir günü Ağamalyev yenə ova gələcək. Ona ağızdolu bir yekə ayırım deyib barişacaqdı.

Sonralar Ağamalyevdən səs-soraq çıxmadı. Nə onun adını çəkdi, nə də deyib-dolaşdı.

Axır ki...

O qıtlıq ili. O aqlıq ili. Başqa əlacı yox idi Omaroğlunun. Kənd öldən gedə bilirdi. Camaatı hara qıra bilirdi. Başına yıxdı ağsaqqalları – Müsəllimi, Abdullanı, Əbdürrəhmanı, Hasanı, Qafarı, lozgi Məhəmmədi. Kəndin qaymağını. Dedi:

– A kişilər, sizə məsləhət eləyirəm. Nə desəniz, necə buyursanız elə olacaq. Anbarın dibindəkilə birtəhər kəndi yazı çıxardacağam. Sonrası üçün artıq yer ökmək istəyirəm, bir az tütün yerindən, xeyli də xam, dəmyə yerdən. Camaatın yeməyi üçün. Nə deyirsiniz? Amma görək əvvəllər aramızdan kəndə çıxmaya, sonra da kənddən çıxmaya bu xəbər.

Çox böyükdür Omaroğlunun təklifini. Bilirdilər, el üçün eləyir bunu. Şənlük üçün eləyir. Yüz hektar artıq yer əkdirdi Omaroğlu. Yüz hektar. Camaatı çıxardı o pis ildən. Qonşu kəndlər də Əskiparamın çörəyini yedi o vaxtlar.

Dağ boyda kişini maşına basdılar camaatın gözü qabağında. Ağamalyev özü gəlmişdi kəndə. Kim demişdi, kim xəbər vermişdi, görəsən.

Məhkəmədə şahid durdular Müsəllim kişi, Abdulla, Hasan, Əbdürrəhman, Qafar, lozgi Məhəmməd. Dedilər düzdü, artıq yer əkdirib Omaroğlu.

Ona son söz verəndə baxıb şahidləri görmədi. Kənd adamlarından da heç kəs yox idi zalda. Birca Məmmərzə sırıqlısına büzüşüb ona baxırdı. Tüpürməyə bir üz tapmadı Omaroğlu.

Evinə, əmlakını müsadirə elədilər. Xəstəxana oldu mülkü. Arvadı, körpə qızıyla atası evinə köçdü. Sonra da Abdullaya getdi, domirçi Abdullaya. İlyrimi kimi əl ömrünü çürütmək istəmədi Sayalı. İlyrimi beş ilə kim ölə, kim qala dedi Abdulla.

..Dağı-daşı öldən saldılar Məmmərzəyölə Omaroğlu. Axır gəlib Koroğlu qayasının üstə durdular. Kəndin evləri ovuc içindəydi burdan, dərbinlə baxan həyətdəkiləri də seçərdi lap. Dərin bir köks ötürdü Omaroğlu. Bunun nə demək olduğunu başa düşdü yeznəsi.

– Ahın dağlara, daşlara...

– Ay gidi dünya, gidi dünya. Ölməyib gəlib Əskipara dərəsinə bir də gördük. İnsanın canı it canadı, canın üçün. Əvvəl deyirdim, partdamaya düşəcəyəm.

Birdən-birə gözüne baxdı Məmmərzə kişinin. Neçə gündü ki, gözdəndən qaçan gözləri yaxaladı yaxşıca.

– Demək, heç bir il məni gözləmədi o suyuq Badamın qızı.

Məmmərzə kişi gördü ki, hamısını bilir Omaroğlu. Bir az yüngülləşən kimi oldu.

– Arvad xaylağının çötinə tabı ha yoxdu, atam, anam. Gedib, gedib. Köpəkəzluluğu o sipa oğlu sipa görə eləməyöydi.

– Bəs Səlvə necədi, Səlvə.

Omaroğlu gedəndə üç yaşına yenica girmişdi Səlvinəz, yenica şeytanlaşdırdı ki...

Bu sözləri deyəndə səsi kallaşdı Omaroğlunun. Məmmərzə başa düşdü ki, balasından ötrü burnunun ucu göynöyür onun. Hər şeyi açıb demək qərarına gəldi.

– Məşallah olsun ceyrandı, ceyran. Dədəsinə çəkib sümüyü irilikdə, şikillilikdə. İki günə toyudu özü də. Sestralığı qurtarıb, doxdurdu Səlvinəz. Nişanlısı da aqronomdu.

Omaroğlunu dik atdırdı bu xəbər. Elə kövrəldi, elə kövrəldi ki, gözünün yaşı yerə damcıladı. Səlvinəzi körpə kimi gördü yazıq. Körpə arə gedirdi indi, bu gidi dünyada.

– Məşallah olsun, bir oğlandı ki, nişanlısı. Başı and yeri olub bir-ikicə ildə. Musaköylüdə əslı. Bu gün-sabah sədr seçəcəklər.

Bir xeyli sonra Omaroğlu bir az da kallaşmış səsile soruşdu:

– Toy nə vaxtıdır?

– Birsüğün.

– Mən Səlvini necə görə bilərəm. Çağırmaq olarmı bir yero.

– Danışım gəlsin, cijingilə.

– Lazım deyil.

– Kənd xəstəxanasına gedəsən görə. Bir də toyuna görə işə çıxmır ha.

Məmmərzə kişi indi başa düşdü ki, Səlvinəzə görə kəndə gəlib Omaroğlu.

Qara zumanın sosi kəndin hansı tərəfinə desən gedib çatırdı. Obaşdan içməyə başlamışdı Omaroğlu. Böyründə oturmşudu Məmmərzə. Toyun səsi gələndə gəzü Omaroğlunda idi Məmmərzənin. Ha baxırdısa, ağına bir şey gətirə bilmirdi. Bilmirdi, nə çəkir Omaroğlu.

Bir onu görürdü ki, hər hava kəsildə yüz qramlıq küncü rüm-kayla araç içir. Qorxurdu partlamaya düşər yazıq kişi. Birdən səs gəldi dərrik tərəfdən. Bu səs heç Məmmərzəyə də tanış deyildi.

– Qonaq istəmirsinizmi, Allah qonağı.

Omaroğlu özünü yığırdı. Məmmərzə eşiyə xoş-beşə çıxdı. Gələni ha çalışdısa tanıya bilmədi. Yaxşı ki, tanışlıq verdi suyuşirin, ortaboy, ortayaş kişisi.

– Musaköylü Yusufam, İsmeylin dədəsi. Nə var, nə yox, tanış olaq bir.

Aqronom İsmayılın atası idi, tozo böyün. Görəsən, niyə gəlmışdi? Özü də tək-tonha.

– İçəri gəl, xoş gəlib, səfa gətirmisən. Keç-keç. Tanış ol, Omaroğluyula da.

Omaroğlu ayağa durub ikiəlli görüşdü gələnlə. İçməyi heç bilinib-eləmədi. Elə bil başı xamırlılardan yox, sənəkdən doldurub, Alı bulağının suyundan içirmiş. O da fikirləşirdi ki, kimdi görəsən bu gələnlə, nə gözür belə.

– Ağrın alım, Omaroğlu, yaxşı deyiblər igidin adımı eşit, üzünü görmə. Üzümə salıb goldim ki, üzünü də görəm. Çox eşitməşdim haqqında.

– Məndən nə igid. İndinin igidləri cavanlardı.

Omaroğlu fürsət tapıb Məmmərzəyə baxdı ki, bəlkə o gözələ-qaşla qandıra kimdi bu belə. Məmmərzə başa düşdü o saat.

– Bizim aqronomun atasıdır, gəlib gap eləməyə.

Hər şey aydın oldu. Qudasıdı demək. Yaman pis oldu Omaroğlu. İşə bax gör, sən sənənin allahın, birco yadigarı Səlvinin toyunda da qıraqda qalıb, balasının xeyir işini də görə bilmir, iki addımlıqdan.

– Hə, lap yaxşı, bə xeyir ola belə?

– Kişi bir xeyli sözünü yığa bilmədi. Sonra elə nə cür gəldi kəkələdi.

– Gəlmişəm xeyir-dua verəsən, hər halda el bilir golinimizin atası Omaroğludu.

Omaroğlu yaxşı başa düşdü bu gəlişin məqsədini. Qorxurmuşlar, toya gəlib çıxar birdən. Xeyir-duasını buradaca alıb, yolunu çəpərləmək istəyirlər. Odur ki, bozardı:

– Sizə qızı mən ha verməmişəm, xeyir-dua istəyirsiniz. Kimə elçi düşmüşünüz, o da versin.

Daha heç nə deməyib baş otağa keçdi. Yusif kişinin pörtliyini görüb yazıq Məmmərzə əl-ayağa düşdü.

– Fikir vermə, dərdin alem. Ağırtdı dana onun üçün də. Gedin şadyanahıqla toyunuzu eləyin. Allah xeyirlərini versin. Oğullu-qızlı olsunlar.

Kişi dil-ağız eləyib getdi.

...Toy evində iynə üstə oturmuşdu ağsaqqalların çoxu. İynə üstə. Dəmirçi Abdullanın qulağı səsdə, ürəyi səksəkədə idi. Bir dəqiqə, bir il kimi gəlirdi ona. Səhərin rəngi-rufu özündə deyildi. Dəqiqədə bir gözünün qorasını sıxdı. Müsəllim kişi özünü vermişdi Hasanın böyrünə, hər ikisi üzü əlaqapıya tərəf oturmuşdu ki, içəri girəni birinci görsünlər. Evində Əbdürəhmanın yastığı bir az da ağırlaşmışdı.

Qızların dövrəsində olan Səlvinaz bacılığından hərdən soruşurdu:

– Dədəm, cijim gözümə bir cür görünür. Elə bil damazlıq inək-ləri ölüb.

Hər şeyi bilən bacılığı qızı azdırdı.

– Səni kimi dünya gözəli köçürürlər, nə zarafatdı!

Toyun şirin yeri idi. Gəlinterpədən hava çalırıldı. Səlvinazı oynamağa çıxardırdılar.

Birdən ala-soy Temi əlaqapının ağzında göründü.

– Omaroğlu gəlir, Omaroğlu.

Toy əhlinin üstə su öləndi elə bil. Səlvinaz mat qaldı. Nə oldu adamlara görəsən. İstər-istəməz hamı kimi o da əlaqapıya baxdı. Bir azdan ağ saçları pırtlaşıq, ucaboy, nəhəng bir adam göründü. Hiss olunurdu ki, xeyli içib. Addımlarını sərrast atmırdı ancaq. Onun görünməyilə zamanın-balabanın səsinin batmağı da bir oldu. Yavaş-yavaş irəli gəldi. Səlvinaz anasının bu adı eşidən kimi tövlə tərəfə qaçdığından nəşə anladı. Atası meyitə oxşayırdı. Omaroğlu gəlib Müsəllimlə Hasanın qabağında durdu. Camaat hamı başını yerə dikmişdi içi onlar qarışıq. Qocaları xeyli süzdü, başlarını qaldırma-dıqlarını görüb Abdullanın qənsərinə gəldi. Abdullanın da başı əyi-lib qalxmadı ki, qalxmadı. Bir xeyli də onun qabağında durandan sonra qızların əhatəsindəki Səlvinaza doğru irəlilədi. Bayaقدan hamını susduran bu adamın ona tərəf gəlməyi Səlvinazı qorxutdu. Yaxşı ki, bacılığının səsi köməyinə çatdı.

– Qorxub-ələmə. Yaxşı adamdı bu. Həm də qohumundu.

Omaroğlu qızın düz qənsərində durub gözlərinə baxdı. İndi onun yadındakı bu qabağında duran iriqəmətli, xanım-xatın, orlik qız deyildi ki, şeytanlığı yeni başlayan, dəqiqədə bir “baba mənim”, “baba mənim” deyərkörpə idi. Gözlər həmin gözlər idi. Gözlər dəyişmir ha, böyümür ha, həməm, həməm qalır. Adamlar böyüyür, qocalır...

Qız qucaqlayıb bərk-bərk bağrına basdı Omaroğlu. Səlvinaz hiss elədi ki, üz-gözü suya batdı, isindi. Camaat görməsin deyə göz-lərini onun üzüyə, saçıyla quruladı Omaroğlu. Sonra cibindən iri briyant qalması çıxarıb çıxarıb onun barmağına taxdı. Bu Məmmərzə kişidə qalmış saxlancın ən qiymətli si.

– Bu mənim Səlvini balama hədiyyəm.

Bu sözləri xırıldaya-xırıldaya dedi. Qız barmağındakı bahalı üzüyə, qabağındakı yavaş-yavaş qanı qaynadığı kişiyyə baxıb heç nə başa düşmürdü.

Omaroğlu üzünü zumaçılara tutdu.

– Ə, bir sümüyə düşən hava çalın, Səlvini balamla oynayacağam.

Zamanın səsi eşidildi. Omaroğlu Səlvinazla süzməyə başladı. Yavaş-yavaş başlar qalxırdı...

Səlvinazı yerinə ötürəndə dedi Omaroğlu:

– Bundan sonra bir dərdim olmayacaq, dərdin alem.

Çıxdı getdi Omaroğlu. Əvvəl toydan, sonra da kənddən. Onu yola salıb Məmmərzə kişi toya gəldi. Gördü, vur çatlasındı yenə. Heç elə bil Omaroğlu gəlib-getməyib. Yenəcə öyləşib loğmaya əl atırdı ki, zumaçılara dedilər:

– Çalmayın görək. Qızın anası özündən gedib, halı pisdı.

ELÇİN

(1943)

Tanınmış nasir, tənqidçi, kinodramaturq Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu 1943-cü il may ayının 13-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi, ADU-nun filologiya fakültəsini bitirmiş, Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasında təhsil almışdır.

Əmək fəaliyyətinə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda elmi işçi kimi başlamış. Azərbaycan Yazıçılar Birliyi İdarə Heyətinin katibi, "Vətən" cəmiyyətinin sədri olmuşdur. 1993-cü ildən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sədr müavini vəzifəsində işləmişdir.

Ədəbi fəaliyyətdə 1959-cu ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində çap etdiyi "O inanırdı" hekayəsi ilə başlamış və çox zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. O, böyük nasir, dramaturq və tənqidçidir. Əsərləri bir çox xarici dillərə tərcümə olunmuş və dünyanın müxtəlif ölkələrində çap edilmişdir. "Baladadaşın ilk məhəbbəti" hekayəsi yazıcının "Beş daqiqə və ədəbiyyat" (Bakı, Gənclik, 1984) kitabından götürülmüşdür.

BALADADAŞIN İLK MƏHƏBBƏTİ

(hekayə)

Abşeronda, dənizin lap kənarında bir kənd var idi və elə bil bu saat həmin kənd Yer üzündə birçə kənd idi, çünki gün möhkəmcə şığıyırdı, hamı da gizlənmişdi evində-əşiyində, ins-cins yox idi və bu tənhalıq da daha təkçə bu kəndin tənhalığı deyildi, elə bil günün beləcə qızmarında bütün Yer üzünün, kürreyi-örzün tənhalığı idi.

Bu kəndin birmərtəbəli, ikimərtəbəli evlərindən, kol-kosdan çöpər çökülmüş, taxtadan sürəhi salınmış, daşdan hasar tikilmiş həyətlərindən, salxımları qoralamış meynələrindən, qırmızı çiçəklili nar ağaclarından, öncir ağaclarından, tut ağaclarından, bolluca günəşindən başqa, bir də dənizi var idi və bu saat dənizin lap xırdaca ləpələri sahil qumlarına tərəf elə mülayim-mülayim gəlib-gedirdi ki, elə bil dəniz həmin kəndin tənhalığına layla deyirdi.

Kənddə ins-cins gözə doymirdi, birçə Baladadaşdan başqa; Baladadaş kəndarası asfalt yolun səkisində, tut ağacının dibində oturmuşdu və bütün kənd camaatından fərqli, günün bu cırhacırında istidən qorxub-ələmirdi; ağacın qotur kölgəsi no vaxt idi yerini dəyişmişdi, amma Baladadaş öz yerini dəyişməmişdi, elə-eləcə günün altında oturub mürğü döydürdü.

Baladadaş yalın ayaqlarına sondol geymişdi, oynındə parusın şalvar, qısaqol miləmil trikotaj köynək var idi, başına "acrodrom" kepka qoymuşdu və hördenbər tər damcılardan "acrodrom" kepkanın altından yuvarlanıb Baladadaşın sısqə sifətindən üzəuşağı axırdı.

İçə pivə çölləkləri ilə dolu bir yük maşını asfaltından gəlib keçdi və bu maşının tırtıltısı Baladadaşın heç xoşuna gəlmədi, ağcaqanadın öləndən gecə yaxşı yata bilmədiyinə görə, əməlli-başlı qızarmış gözlərini açıb yerindən törənmədən maşının ardınca baxdı, sonra gözlərini qıyıb günəşə baxdı, sonra da tut ağacının yerini dəyişmiş qotur kölgəsinə baxdı, amma öləndiyindən və kəsəlat onu basdığında yenə də yerindən törənmədi, ayaqlarını irəli uzadıb sidqi-ürəkdən əsnədi və qollarını da geniş açıb yaxşıca gərməşdi.

Qarşıdakı həyətin daş hasarından bir oğlan uşağının başı göründü və bu oğlan uşağı Baladadaşın görəni kimi, tez də başını çəkdi, o saat da həyətin göy darvazasının kiçik qapısı açıldı və yaxmacdan dişləyib ləzzətlə çəynəyə-çəynəyə taxta parçasını ona uzatdı:

– Şimaqəder yon də mənimçün!..

Baladadaşdan səs çıxmadi. Oğlan yenə yaxmacdan ləzzətlə bir dişdəm alıb dedi:

– Nolar, yon də!..

Baladadaşdan səs çıxmadi. Oğlan ağzındaki dişdomi çəynəyib qurtardıqdan sonra yenə dedi:

– Nolar...

Baladadaşın gözlərini qıyıb bir müddət oğlana baxdı, elə bil onu birinci dəfə idi görürdü, sonra dedi:

– Qəmişini çək mondon.

Oğlan öləndəki yaxmaca baxdı və elə bil bir az möyüs oldu ki, yaxmacın qurtarmasına az qalıb, dedi:

– Əhmədağın əsgorliyə aparanda dcmədin ki, onun yerinə şimaqəder yonacaqşan monə?

Baladadaşdan səs çıxmadi. Oğlan dedi:

– Dünən Əhmədəğadan məktub gəlmişdi, soruşurdun məndən ki, şimaqəder yonur səninçün Baladadaş? Sonra da yazmışdı ki, məndən atəşin salam deyinən Baladadaş. Öz canımçün!

Baladadaş övvəlcə yenə heç nə demədi və yenə də bir müddət yerindən qımıldanmadı, sonra bir balaca görməşdi, əlini şalvarının cibinə salıb “Avrora” çıxartdı, içindən bir dənə siqaret götürüb qoydu qulağının dibinə, qutunu soxdu cibinə və bu dəfə də o biri əlini şalvarının o biri cibinə salıb açılıb-örtülən bıçaq çıxartdı, dilini açıb dırnağında itiliyini yoxladı və dedi:

– Ver bura.

Səhərdən bəri səbirlə Baladadaşdan cavab gözləyən oğlan ölinədəki taxta parçasını ona verdi və Baladadaş da taxta parçasını alıb o tərəf–bu tərəfinə baxdı, sonra da yonmağa başladı.

Qarşdakı göy darvazanın kiçik qapısı yenə açıldı və həyətdən bir qadın çıxıb Baladadaşın yanındakı oğlanı səslədi:

– Ağanəcəf, ay Ağanəcəf!

Ağanəcəf anasına tərəf baxdı:

– Nə var?

– Gəl otur uşaqların yanında, gedirəm bazara.

Ağanəcəf bir anasına baxdı, bir Baladadaş və öləndəki yaxmacını axırını tikəsini ağzına soxub çeynəyə–çeynəyə dedi:

– Qurtaranda qışqır məni, gəlmiş götürüm, hə?

Baladadaş öz işində idi və elə bil heç nə eşitmirdi və ümumiyyətlə, elə bil ki, dünya Baladadaşın vecinə deyildi.

Ağanəcəf qaçıb həyəti girdi. Qadın gəlib Baladadaşın yanından keçəndə ayaq saxladı:

– Necəsən, Baladadaş, anan necədir?

Baladadaş başını qaldırmadan:

– Yaxşıdır, – dedi.

– Haçan gedirsən əsgərliyə?

– Payızda.

– İnşallah. Əhmədəğa da kursa girib orda.

Baladadaş başını qaldırıb qadına baxdı:

– Mən də girəcəyəm.

– İnşallah.

Qadın yoluna davam etdi. Baladadaş da taxtını yonmağa başladı və birdən yenə başını qaldırıb qadının ardınca qışqırdı:

– Əhmədəğaya salam yazın məndən – atəşin. Yazın ki, salamduası var sənə Baladadaşın.

Qadın gülümsəyib başını tərpedə–tərpedə:

– Salam göndərən sağ olsun, çox sağ ol, – dedi və tini burulub gözdən itdi.

Yenə də bir kənd idi, bir günün cırhacırı, bir də tut ağacının altında oturub cidd–cəhdlə şimaqəder yonan Baladadaş.

Bir də dəniz idi; göy uzaqda birləşirdi və güclə sezilən bu üfüq xotti elə bil ki, dünyanın axırını idi.

Göy tərtemiz idi, dəniz də dalğasız, səssiz–küsyüz və bu təmizlikdə, bu səssizlikdə bu dəqiqə elə bir əbədlilik var idi ki, elə bil dünyada nə yağış olub, nə çovğun, nə dəniz uğultusu, nə də ki, bir başqa şey.

Əvvəlcə yük maşınının səsi gəldi, sonra özü göründü və səssala–sala asfaltla gəlib Baladadaşın yanından ötdü, iyirmi–iyirmi beş metr aralıda dayandı.

Maşının yanında yekə bir dəst yorğan–döşək, miz, taxta kotillər, böyük paltar dolabı, qab–qacaq, qazan, samovar var idi və belə molum olurdu ki, təzə köç gəlib.

Sürücü motoru söndürüb aşağı düşdü, o tərəf–bu tərəfə boylanıb dedi:

– Hə, bude, bax, buradı.

Kök bir qadın hıqqana–hıqqana kabinədən düşüb sürücünün göstərdiyi taxta qapıya baxdı, sonra ətrafa nəzər saldı, sonra donizi əməlli–başlı süzüb:

– Allah Muradın canını sağ ələsin, – dedi. – Lap əntiqə yerdə kirayə götürüb bağ.

Sürücü cibindən çıxartdığı açarla taxta qapının ağzındakı yekə qıfılı açdı və qapını itələyib içəri boylandı. Əncir, heyva və nar ağacları bu balaca həyəti başdan–başa kölgəlik eləmişdi. Artırmalı, birmərtəbəli binanın arxa tərəfi meynəlik idi. Həyətin aşağı başında kiçik bir bostan var idi, bostanın yanında işə ikimərtəbəli talvar və bu saat bir dəstə sığırçın həmin talvarın alt mərtəbəsindəki kölgəlikdə cildləşə–cildləşə kəfə baxırdı.

Kök qadın bu xudmani həyətin səliqəsindən, kölgəsindən xeyli feyzyab olmuşdu və bir müddət beləcə dayandı qapının ağzında, sonra yəqin yadına düşdü ki, qapının ağzında dayanıb tamaşa olmağa gəlməyibdir bura, şeyləri evə daşımaq lazımdır və görünür, bu da yadına düşdü ki, on səkkiz yaşında qəşəng bir qızı var və qız hələ bu xudmani həyətdə baxmayıb.

– Seva, bir gəl, bax gör nə aləmdi!.. – Kök qadın ətrafına nəzər saldığı və yalnız indi hiss elədi ki, Seva səhərdən bəri gözü dəymir, balaca bir təşvişlə sürücüyə baxdı. Sürücü də gözlərini ətrafa dolandırıb təəccüblə çiyinlərini çəkdi, yəni gözü dəymir Seva xanım.

Kök qadın get-gədə artan bir təşvişlə yük maşınının dörd tərəfini dolandı, o tərəf-bu tərəfə boyladı:

– Sevil! Hardasan, Seva!..

Kök qadının təşvişi yavaş-yavaş sürücüyə də sirayət edirdi:

– Seva xanım!

Sürücü pəncələri üstə qalxıb maşının banına boyladı – heç kim yox idi.

Doğrudan da, hardadı görəsən bu qız?

Səhərdən bəri tut ağacının dibində oturub şimaqəder yonmaqla məşğul olan Baladadaş başını qaldırıb yük maşınına tərəf baxdı və sonra yenə də başını aşağı salıb cidd-cəhdlə işinə davam etdi.

Kök qadın sürücüyə yaxınlaşıb özü öz sözlərindən qorxurmuş kimi:

– Birdən yolda uşaq maşından düşər a?... – dedi.

Sürücü onsuz da başını itirmişdi. Yenə pəncələri üstə qalxıb maşının banına boyladı və dedi:

– Murad yoldaş bilse ki, Seva xanım kuzovda gəlib, mənim qanım getdi!..

Kök qadın daha sürücüyə təskinlik vermək halında deyildi, əməlli-başlı qorxuya düşmüşdü:

– Sevil! Sevil!

Birdən Sevilin səsi gəldi:

– Nə var, maması?..

Kök qadın duruxdu və sürücüyə baxdı. Sürücü yenə də çiyinlərini çəkdi və bu dəfə əyilib maşının altına baxdı, guya ki, Sevil maşının altında olacaqdı.

Kök qadın yenə çığırdı:

– Seva!

– Bəli!..

Sürücü də, kök qadın da çaşbaşa qalmışdı və bu zaman maşının banındakı yekə paltar dolabının qapısı açıldı və əynindəki ağ donuyla elə bil ki, göyün yeddinci qatından uçub gəlmiş Sevil adlı mələkə reverans etdi, yəni ki, buyurun zati-əliləri, qulluğunuzda müntəzirim.

Kök qadın əlini sinəsinə apardı:

– Bir də ürəyimi partladacaqsan, – dedi, amma gülümsədi, çünki məlum olmuşdu ki, onun gözəl-göyçək qızı yolda maşının banın-

dan yerə düşməyib və başına başqa bir iş də gəlməyib, elə-beləcə, həmişəki zərəfatındadı.

Sürücü elə bil ancaq indi başa düşdü ki, adamın atasını yandıran günün altında dayanıb, cibindən yekə dəsmalını çıxarıb üz-gözü-nün tərini sildi.

Sevil pinq-ponq topu kimi bir göz qırpımında maşının banından yerə atıldı və səhərdən bəri gözünü ondan çəkməyən Baladadaş da günün istisini hiss etdi, yerindən qalxıb şalvarının dalını çırpdı və bu dəfə keçib tutun qotur kölgəsində oturdu.

Sevil taxta qapıdan boylanıb həyəətə baxdı və əlini əlinə vurub:

– Oyl!.. Kakaya krasota!.. – dedi. – Prosto prelest!..

Kök qadın bütün yayı qalacaqları bu xudmani həyəti bir də göz-dən keçirib gülümsədi – həm öz yerinə sevinirdi, həm də qızının yerinə – və dedi:

– Yaxşı, şey-meyi düşürdek ki, rahatlanacaq.

Sürücü banın yan sürəhisini açıb aşağı sallatdı və yükü bir-bir boşaldıb evə aparmağa başladı. Sevil də, anası da xırda-xuruş şey-lərdən götürüb sürücüyə kömək edirdi və artıq qana-tərə batmış kök qadın hərədən bir yenə də heç nəyi vecinə almayıb tutun kölgəsində şimaqəder yonmaqla məşğul olan Baladadaşə tərs nəzərlər saldı, yəni ki, görmürsən təzə qonşular gəlib, kömək eləməkdənsə, kölgədə avaralanırsan.

Baladadaş kök qadının, sonra da sürücünün tərs nəzərlərini öz üzərində hiss edirdi, amma Baladadaş da ona görə Baladadaş idi ki, öz bildiyini atasına da verməzdi, necə lazım bilirdi, elə də edirdi.

Kök qadın lap birtəhər olmuşdu, hərəçənd hərədən bir yük daşımaq ona ziyan eləməzdi. Sevil isə ding-ding dingildəyə-dingildəyə gəlib bir kitab götürürdü, ya lap kiçik bir bağlama götürürdü, apardı evə, təzədən qayıdıb yenisini götürürdü və elə bilirdi ki, əməlli-başlı iş görür.

Axırda sürücü maşının banına qalxıb yekə paltar dolabını yerindən dəbərtməyə başladı və kök qadın da daha özünü saxlaya bilməyib üzünü Baladadaşa tutdu:

– Ay oğlan, – dedi, – gəl kömək elə də bir az, görmürsən, gücümüz çatmır?..

Baladadaş başını qaldırıb bir müddət kök qadına baxdı və sonra soruşdu:

– Mənimləsiz?

– Hə... Bos kiminləyəm?

Baladadaş yenə də bir müddət kök qadına baxdı və dedi:

– Hambal gotirəydiz də özünüzlə

Kök qadın başa düşə bilmədi ki, Baladadaş bu sözləri onları lağa qoymaq üçün deyir, ya elə doğrudan da bu fikirdədir və onlar görək hambal gotirəydilər özləriylə?

Tərdən ağ köynəyi bədənino yapışmış sürücü acıqlı-acıqlı Baladadaş baxıb nə isə demək istədi, amma bu zaman qapının ağzında dayanmış Sevil Baladadaşa baxa-baxa pısqıldadı və sürücü də daha heç nə demədi.

Baladadaş “aerodrom” kepkasının yekə dimdiyi altından Sevilə baxdı, sonra olındakı taxta parçasını sokinin üstünə qoyub ayağa qalxdı, açılıb-örtülən bıçağını bağlayıb cibinə qoydu və ədəb-ərkanla parusin şalvarının dalını çirpib asta addımlarla maşına yaxınlaşdı.

Sevil günün bu cırhacırında Baladadaşın başına qoyduğu kepkaya, qulağının dibindəki siqareto baxdı və yenə də pısqıldadı.

Baladadaş gözcü qıza baxdı və halına tofavüt qoymadan sürücüyə işarə elədi ki, paltar dolabını aşağı itələsin, özü isə kürəyini maşının banına söykəyib əllərini yuxarı qaldırdı.

Sürücü əvvəlcə təəddüd etdi, çünki dolab çox yekə idi, Baladadaş cılız, amma Baladadaşın inamı ona da sirayət etdi və o, hıqqana-hıqqana paltar dolabını Baladadaşın kürəyinə endirdi.

Baladadaş əlləri ilə başının üstünə öyilmiş dolabı tutub addım atmaq istədi, amma ağırliq altında dizləri titrədi, gözləri qaraldı və o, birçə anın içində fikrindən keçirdi ki, əgər bu saat bu ağır yükün altından qaçmasa nə əsgəriyyə gedə biləcək, nə də Əhmədəğa kimi kursa girəcək, anası da ağlar qalacaq evdə və yadıncan çıxartdı ki, yanında on səkkiz yaşlı gözəl bir qız var və qızın adı Sevidi və Sevil yaman güləndi.

Baladadaş güclü könara sıçradı ki, ağır dolabın altında qalıb xurdxoşil olmasın və dolab da bayaqdı ha, gumbultu ilə ağziüstə yerə – qır səkinin üstünə düşdü.

Paltar dolabının gurultusundan sonra bir anlıq sükut çökdü və yalnız bu bir anlıq sükudan sonra Sevil əvvəlcə pısqıldadı, sonra da lap şaqqaqnaq çəkib güldü və onun bu gülüşü elə bil ki, kök qadını yuxudan oyatdı:

– Vaxsey-y!..

Baladadaş əvvəlcə ağziüstə yerə sərilmiş dolaba, sonra da gülüşü ilə kondin həmişəki yeknosəqliyini alt-üst edən Sevilə baxdı və dedi:

– Eyib etməz, düzəldərik.

Kök qadın özünü saxlaya bilmədi:

– Nəyi düzəldərik, ay mən deyən? Xoşilə döndormison şifoneri, indi də deyirson düzəldərik?!

Sevil yenidən şaqqaqnaq çəkib güldü.

Yəqin ki, Murad yoldaşa nə cavab verəcəyi barədə düşüncə sürücü matı-qutu qurumuş halda maşının banında dayanıb yuxarıdan-aşağı Baladadaşa baxırdı və ağzını açıb birçə kəlmə də deməyə halı yox idi.

Baladadaş isə gözlərini dolabdan çəkib yenə Sevilə baxdı və birdən-birə başa düşdü ki, comi yarımcı saat bundan əvvəl heç tanımadığı bu on səkkiz yaşlı gözəl qız onun üçün çox doğma və öziz bir adamdır, bu hiss onun bütün bədənindən axıb keçdi və ona elə gəldi ki, donizin ləpələri bütün bədənini oxşadı; donizi isə Baladadaş kimi duyan, hiss edən və sevən ikinci adam tapmaq çətin işdi.

Baladadaş ilk məhəbbəti belə başladı və bu ilk məhəbbətin ilk günortası həmin bu dolab əhvalatı ilə sona yetdi; Baladadaş əvvəlcə parusin şalvarının dalını çirpdi – guya ki, yenə sokinin üstündən qalxırdı və sonra heç nə olmayıbmiş kimi, geri dönbük təkcə Baladadaşın gozo biləcəyi asta və bigano yerləşə uzlaşdı.

Hor tərəf doniz idi və bu saat donizdə baliqlardan başqa bir də Baladadaş üzürdü; baliqlar görünmürdü, amma Baladadaşın başı donizin üzərində qaralırdı, batırdı, çıxırdı; Baladadaş elə ehməllicə üzürdü ki, donizin sakitliyi də öz sakitliyində qalırdı, səssizliyi də öz səssizliyində.

Baladadaş suyun üzərində arxasıüstə çevrildi və gözlərini göyə dikdi; göy də doniz kimi intəhasız idi və bu göyün altındakı donizdə bir Baladadaş var idi, bu Baladadaşın isə ürəyində on səkkiz yaşlı gözəl bir qız var idi; bu qızın adı Sevil idi, özü də yaman güləyən idi.

Həmin güləyən qız indi oturmuşdu tozə həyətlərindəki iri öncir ağacının altında, amma daha gülmürdü, əllərini xurmayı saçlarının arasından başının arxasında çarpazlayıb iri göy gözlərini zillomışdi səmaya; səmaya baxırdı və şeir deyirdi:

Как простились, страстно клялись

В верности любви...

Вместе тайн приобщались,

Пели соловьи...
Взял гитару на прощание
И у струн исторг
Все признания, обещания.
Всей души восторг...
Да, тоска заполнила,
Порвалась струна...
Не звала б, да не мангла
Дальняя сторона!
Вспоминай же, ради бога,
Вспоминай меня,
Как седой туман из лога
Встанет до илетия...

Şeri deyəndən sonra ollərini geniş açıb gərməşdi və yalnız bu zaman hasarın üstünə dırmaşıb ona baxan Baladadaşı gördü, övvəlco bir balaca duruxan kimi oldu, sonra soruşdu:

– Sən də şeir bilirən?

– Nöş bilmirəm?..

Sevil yenidən dikəlib maraqlı dedi:

– Yox a?.. – Elə bil inanmırdı ki, Baladadaş şeir bilir. – De də birini.

– Məktəb-zəddi boyom?..

Əlbəttə, Baladadaş bir para şeir bilirdi, amma Baladadaş onu da bilirdi ki, bu şeirlərin heç biri Sevilə layiq deyil; yəni Sevilin, bu təmiz göyün, bu sossiz-somirsiz dənizin, bax, indiki bu doqıqonin şeirləri deyil o şeirlər; Baladadaş onu da bilirdi ki, təmiz göyə baxıb şeir deyən qızla lap incə, zərif danışmaq lazımdır, amma məsələ burasında idi ki, Baladadaş incə və zərif danışa bilmirdi.

Əslində Baladadaş bunu ancaq indi hiss elədi, indi hiss elədi ki, o, yəni on səkkiz yaşa ilə bərabər məktəbi də yenicə bitirmiş məşhur şimaqəddər ustası Baladadaş qızla incə və zərif sərətdə, yaxşı sözlər işlədə-ışlədə danışmaq qabiliyyətində deyil.

O, ürəyinin lap dərnləklərində hiss elədi ki, beləcə hasarın üstündə oturub onca metrlikdən tamaşa elədiyi bu qız əslində onun dünyasından çox-çox uzaqdadı, amma Baladadaş bunu da hiss elədi ki, günlərin bir günündə, dənizin sahilində, ayılı-ulduzlu bir yay gecəsində, özü də sərin bir gecədə bu uzun məsafə yox ola bilər, bu gözəl qız da lap dəniz kimi onun saçlarını sığallayıb üzündən öpə bilər.

Baladadaş elə bil ki, bu öpüşü sifotində hiss etdi, diksindi və suçu adamlar kimi qıza baxdı.

Məlum məsələ idi ki, Sevil Baladadaşın fikirlərindən və bir neçə saniyə bundan əvvəl onun arıq üzündən öpdüyündən xəbərsiz idi. Qız Baladadaşın başındakı “aerodrom” kepkaya baxıb gözələrini süzdü və Baladadaş da başa düşdü ki, onun bu saat şeir deyə bilməməsi çox pis iş oldu.

Sevilin anası artırmadığı qaz pilotəsinin üstündə tozo lobya qızardı və hasara dırmaşmış Baladadaşı görəndə lap cən atına mindi:

– Məno bax, ora niyə dırmaşmısən? Başına yer qəhətdir?..

Baladadaş kök arvada baxdı və heç nə deməyib hasardan yəro atıldı, parusın şalvarının dalını çırpıb səndəllərinin burnu ilə qumu tozlandıra-tozlandıra hasarlarıarası yol ilə uzaqlaşdı.

Sevilin anası pilotənin üstündəki lobyaya dörd-beş yumurta çirpib hələ də əncir ağacının altında oturmuş qızına dedi:

– Murad gələcək indilərdə, dur qəbdən-qacaqdan yağ stolun üstünə...

Sevil Muradın adını eşidəndə gülümsədi və quş kimi qalxıb otağa girdi.

Sevilin anası pilotənin odunu lap alıb, sarımsaq ozməyö başladı və bu zaman həyotin taxta qapısı açıldı və Baladadaş hor olındə içi su ilə dolu bir vedrə hıqqana-hıqqana gəlib dayandı həyotin ortasında.

Sevilin anası tər-sərs Baladadaşa baxdı və Baladadaş da bir müddət bu kök arvada baxıb:

– Şollar suyudur, – dedi. – Götirdim sizünçün, işlədəsüz.

Sevilin anası dedi:

– Get, bala, get. Səndən heç kim heç nə istəməyib, get öz işinə, gücünə...

Baladadaş, “aerodrom” kepkasının altında tər damcılarını süzülə-süzülə yəno də bir neçə müddət kök arvada baxdı və heç nə deməndən geri dönüb olındəki vedrələrlə birlikdə həyotdən çıxmaq istədi.

Sevilin anası arxadan onu səsələdi:

– Doğrudan şollar suyudu?

Baladadaş ayaq saxlayıb kök arvada sarı çevrildi və bu kök arvadı inandırmaq üçün sidq-ürəkəndən and içdi:

– Kəpkam haqqı şollar suyudu, inanmırsuz?

Sevilin anası elə bil eşitmədi:

– Nə?

Baladadaş vedröləri yerə qoyub ölini kepkasına vurdu və dedi:
– Əşşi, kepkama and olsun ki, şollar suyudu, nös inanmırsan e, sən?..

Birdən Sevil evin qapısından həyətə tərəf boylandı və:
– Neco, neco! – dedi. – Kepkam haqqı?.. – Sonra da başladı şaq-qanaq çəkib gülməyə.

Baladadaş başa düşmədi ki, Sevil indi nəyə gülür; əslində Sevilin gülməyi, özü də şaqqanaq çəkib gülməyi onun xoşuna gəlirdi və buna görə də heç ürəyində də ona açıqlana bilmirdi ki, adam belə güləyən olmaz.

Sevilin anası dedi:
– Yaxşı, gətirmisən, ver işlədək, amma day zohmət çəkmə bundan sonra.

Baladadaş yenə də geri qayıdıb vedröləri hıqqana-hıqqana artırmaya qaldırdı və suyu iri dəmir qaba boşaltdı. Bu zaman həyotin qapısı ağızında qırmızı rəngli bir “Moskviç” dayandı. Sevilin anası o saat öl-ayağa düşdü:

– Murad gəldi! – dedi. – Seva, Murad gəldi!
Sevil töləsik otaqdan çıxıb qaça-qaça həyətə düşdü. Anası da Baladadaşı yadından çıxarıb desmalla öllərini silə-silə həyətə endi.

Murad otuz yaşında, boylu-buxunlu, yaraşlıq bir kişi idi. O, maşından düşüb həyətə girəndə elə bil səhərdən bəri günün altında taqətsiz qalmış bu həyətə bir canlanma gəldi, bu balaca evin, artırmantın, pilətonin – hər şeyin sanbalı artdı.

Murad:
– Hə, necədi? – dedi. – Neco yerləşmisiniz?
Sevil:

– Əntiqə! – dedi və özünü saxlaya bilməyib Muradın qoluna qışıldı; anası yanında olmasaydı, yəqin indi Muradın boynuna sarılacaqdı.

Sevilin anası da bunu hiss eləyib bir az özünü itirən kimi oldu, sonra dedi:

– Lap yaxşıdır buralar. Lap yaxşıca da yerləşmişik.
Murad ötrafi gözəndən keçirib özündən və bütün bu həyət-bacadan razı halda dedi:

– Şəhərdə bir isti, bürkü var ki, adam nəfəs ala bilmir.
Sevil onun gözlərinin içinə baxıb:

– Yorulmusan? – dedi və elə dedi ki, anası yenə bir balaca özünü itirən kimi oldu: qız açıq-aşkar Muradın boynuna sarılmaq istəyirdi.

Bu saat heç kim bilmirdi ki, dünyada Baladadaş adında bir adam var və tamamilə yaddan çıxarılmış Baladadaş boş vedröləri ölinə alıb onların yanından ötmək istəyəndə Murad soruşdu?

– Bu kimdir belə?
Sevil Baladadaşın “aerodrom” kepkasının altından tər damcılarını süzülən sifətinə baxıb bərkənd güldü.

Sevilin anası dedi:
– Şollar suyu götürüb bizə iki vedrə.

Sevil isə güldürdü. Baladadaş ayaq saxlayıb Sevilə baxdı. Baladadaş üçün fərqi yox idi ki, bu on səkkiz yaşlı gözəl qızın yanında bığburma zirpə bir oğlan dayanıb və həmin oğlanın təpəzə qırmızı “Moskviç”i var və Baladadaşın gözlərini bərəldib beləcə qıza baxmağı bu oğlanın xoşuna gəlmir; Baladadaş birdən-birə onun üçün bu qədər doğma və öziz olan bu göy gözlorə, xurmayı saçlara, ağ bonizə baxmaq istəyirdi və buna görə də baxırdı.

Murad ölini cibinə salıb bir dəne gümüşi manatlıq çıxartdı və Baladadaşa uzatdı:

– Tut.
Baladadaş gözlərini xurmayı saçlardan, göy gözlorəndən, ağ bonizədən çəkib gümüşi manatlığa baxdı.

Əlbəttə, başqa vaxtlar olsaydı, Baladadaş da söyüş söyərdi, ya gümüşi manatlığı alıb vızıldadardı göyün yeddinci qatına, axır ki, bir şey edərdi. Amma məsələ burasında idi ki, bu dəqiqə Baladadaş özünü tamam itirmişdi və bilmirdi ki, nə eləsin, çünki bu dəqiqə onun yanında on səkkiz yaşlı gözəl bir qız dayanmışdı, özü də bu qız göyə baxıb gözəl şeyrlər deyər bilirdi və indi bu qız da həmin gümüşi manatlığa baxırdı.

Sevilin anası dedi:
– Elə-belə götürüb e, ay Murad, pulsuz.

Murad gülməsədi:
– Eyib etməz, qoy gedib pivə içsin, sərnləsin.
Baladadaş heç bir sözi deməyib boş vedrələr əlində həyətəndən çıxdı.

Arxadan Muradın sözi gəldi:
– Az oldu?

Sonra da göygözlü, xurmayışaqlı, ağbonizli həmin on səkkiz yaşlı qız bərkənd güldü.

İki Ay var idi: biri göydə, biri də dənizdə və dənizdəki bu Ay narin ləpələrin üzərində oynayırdı. Baladadaş sahilə – qumun üstündə oturub gözlərini dənizdəki Aydan çəkmirdi.

Bütün sahilə heç kim yox idi, bir dəniz idi, bir Baladadaş, bir də dənizdəki bu Ay.

Sahilin bu tənhalığı bir həzinlik götürmüşdü və Baladadaş da həmin həzinlik içində gözlərini dənizdəki Aydan çəkə bilmirdi.

Nəhayət, Baladadaş ayağa qalxıb parusinin şalvarının dalını çırpdı və yavaş-yavaş sahilədən uzaqlaşdı qayıqların arası ilə kəndə tərəf gəldi.

Ağanəcəfəğilin həyətlərindən gələn mahnı səsi ələmi bürümüşdü: Qədir Rüstəmov "Sona bülbüllər"i oxuyurdu və Baladadaş da mahnının müşayiəti ilə Sevilgilin təzə həyətlərinin daş hasarına dırmaşmış qaranlıqdan onların işıqlı artmasına baxdı.

Sevil, anası və Murad artırmadakı kiçik mizin arxasında oturub çay içirdi.

Sevilin anası:

– Sən allah, maşını yavaş sür, – dedi. – Ürəyim qalacaq sənin yanında. Telefon da yoxdur ki, şəhərə çatanda zəng eləyib deyəsən.

Murad gülümsədi:

– Onsuz da yavaş sürürəm. Nigaran qalmayın.

Sevil dedi:

– Qal burda da, nə olar?..

Murad dedi:

– Yaxşı deyil...

Sevilin anası dedi:

– Birçə toyunuzu tez eləsəydik...

Baladadaş atılıb hasardan düşdü və dinməz-söyləməz parusinin şalvarının dalını çırpıb Sevilgilin həyətlərindən uzaqlaşdı.

Yenə günün cırcırcısı idi və belə isti ola, özü də şənbə günü – dəniz də, sahil də adamlı dolu idi.

Baladadaş dənizdən təzəcə çıxmışdı və az qala dizinəcən uzanan qara trusiki nazik baldırına yapışmışdı.

Ağanəcəf əlindəki taxta şimaqədəri qumluğa yorta-yorta ona yaxınlaşdı:

– Əhmədağadan bu gün məktub almışıq. Sənə salam yazır. Deyir, gəlsin mənim yanıma. Amurski oblasta. Deyir ki, kursa da girər yaxşı. Ordan sonra vayenni akademiyağa da girmək olur əntiqə. Mən də

bu gün yazdım ona ki, Baladadaş yaxşı-yaxşı şimaqədərlər düzəldir mənimçün. Anam da yazdı ki, Baladadaş salam deyir sənə.

Baladadaş birdən-birə:

– Sənə nə var e... – dedi. – Dünya vecinə döyül!.. – Sonra qumun üzərində uzanıb gözlərini qıydı və günəşə baxdı.

Ağanəcəf ömründə Baladadaşdan belə sözlər gözləməzdi və matı-qutu qurumuş halda gözlərini döyüb bildirdi ki, nə desin. Sonra sahilə tərəf gələn qırmızı "Moskviç"i göstərib:

– Upravlyayuşı gəlir, – dedi.

Baladadaş soruşdu:

– Kim?

Ağanəcəf dedi:

– Upravlyayuşı.

– Upravlyayuşı kimdir?

– Ode, qırmızı "Moskviç"də gəlir.

Baladadaş dikəlib qırmızı "Moskviç"ə baxdı. Ağanəcəf həsəd dolu gözlərini bu təptəzə qırmızı "Moskviç"dən çəkməyərək dedi:

– Təzə qonşumuzdu qız. Bu da onun nişanlısıdır. Yaxşın gəlib-lər, yenə qeyidəklər şəhərə payızda. Qızın anası deyir ki, upravlyayuşidi bu. Bilirsen neçə kilo olar qızın anası? Özü belə əntiqədi, ancaq anası yüz kilo olar.

Baladadaş dizləri üstə qumda oturub Muradla Sevilə baxırdı.

Sevilin xurmayı saçları çıpaq çiyinlərinə tökülmüşdü. Sevilin çıpaq qıçları, yalın ayaqları qumun üzərində elə addımlayırdı ki, elə bil bütün bu dəniz də, bütün bu sahil də bu qıçların sahibinə moxsus idi. Muradın özəlləri sayılan sağlam bədəni dənizin sularını yardı, Sevilə yol açdı və onlar üzə-üzə sahilədən uzaqlaşdılar.

Baladadaş dənizdə idi və dənizdə Baladadaşdan, bir də ki... Sevil-dən başqa heç kim yox idi. Sevil suda Baladadaşın qolları üzərində uzanmışdı. Sevilin xurmayı saçları dənizin üzünə yayılmışdı. Baladadaş Sevilin əllərində tutub dənizin üzü ilə gözdürirdi. Sevil gözlərini yummuşdu və gülümsəyirdi, həm də şeir pıçıldayırdı. Baladadaş Sevilin ağ bənizinə, suyun üzünə yayılmış xurmayı saçlarına, şeir pıçıldayan dodaqlarındakı gülüşünə baxırdı və o da gülümsəyirdi.

Sevil göy gözlərini açıb Baladadaşə baxdı, sonra əlini uzadıb onun sifətində gözdirdi, sonra dodaqlarının tuşunda tutdu. Baladadaş dəniz təmi verən bu əli öpdü, öpdü və üfiqə baxdı.

Gömgöy üfük xətti bu dəniz xoşbəxtliyimin sərhədi idi; bu üfük xəttindən bu tərəfə Baladadaşla Sevilin ələmi idi; bu üfük xəttindən bu tərəfə bütün dəniz Baladadaşla Sevilin idi və Sevilin xurmayı saçları bu dənizin üzərinə yayılmışdı.

Baladadaş əlləri üstündə tutduğu Sevilə tərəf əyilib onun xurmayı saçlarını və dənizi öpməyə başladı.

– Peyin var bağ üçün, istəmirsən?

Baladadaş gözlərini dənizdən çəkib eşşək arabasında oturmuş qoca kişiyyə baxdı, ələ bil heç nə görmədi və heç nə eşitmədi, təzədən dənizə baxdı, lakin dənizdə daha nə Sevil var idi, nə də Sevilin xurmayı saçları dənizin üzərinə yayılmışdı.

– Peyin var deyirəm, bağ üçün, lazımdır?

Baladadaş yenə də gözlərini dənizdən çəkib eşşək arabasında oturmuş qoca kişiyyə baxdı, əvvəlcə ələ bil ki, təəccüb etdi: bu kişi hardan peyda oldu belə? Sonra oturduğu yerden ayağa qalxıb parusın şalvarının dalını çırpdı, cavab gözləyən qocaya heç nə demədən adamsız, bomboş sahilədən uzaqlaşdı.

Araba da təkərləri cırıldaya-cırıldaya axşamın toranında sahille yoluna davam etdi.

Baladadaş qayıqların arasından keçib kəndə girəndə hava tamam qaralmışdı və o, yenə də Sevilgilin höyətlərinin daş hasarına dırnaşib qaranlıqdan işıqlı artırmaya baxdı.

Sevil artırmadakı həsir kreslodə təkə oturmuşdu, əlində də kitab var idi.

Sevil sakitcə oturub kitab oxuyurdu və xəbəri yox idi ki, cəmi yarımcə saat bundan əvvəl onun bu xurmayı saçları bütün dənizin üzərinə yayılmışdı; xəbəri yox idi ki, Baladadaş dənizin üzərinə yayılmış bu saçları cəmi yarımcə saat bundan əvvəl öpürdü; xəbəri yox idi ki, onun bu xurmayı saçlarının şorməzə təmini Baladadaş indi də dodaqlarında hiss edirdi.

Birdən Sevil göy gözlərini kitabdan çəkib bir neçə an qaranlığa – Baladadaşın hasara dırnaşdığı səmtə baxdı və dedi:

– Yenə gəlib çıxımsan hasara?

Baladadaşın ürəyi birdən-birə qırılib hasarın dibinə düşdü – qabaqlar belə şeylər olmazdı Baladadaşda.

Sevil dedi:

– Bilirəm də, hasarın üstündə. Dünən axşam da çıxmışdın ora. Ələ bilirsən xəbərim yox idi. Murada desəm, bilirsən neyləyər səne?

Baladadaşın səs çıxmıdı. Təkə qurbağalar quruldıydı – deyəsən yağış yağacaqdı. Bir də ki, cırcıramaların səsi ələmi götürmüşdü başına. Sevilgilin evindən də səs gəlirdi – yəqin televizordə kino göstərirdilər və Sevilin anası da oturub kinoya baxırdı.

Sevil gözlərini qaranlıqdan çəkmədən dedi:

– Nə istəyirsen? Sənin tayınam? Get bir güzgüdə kepkənə bax... Kəpkə deyil e, aerodromdur, aerodrom. Üstündən qalxıb Aya uçmaq olar.

Sonra Sevil özü öz sözlərinə güldü.

Sevilin anası içəridən boylanıb soruşdu:

– Kimlə danışırsan ələ?

– Heç kimlə. Özüm özümə! – Sevil yenə güldü. – Olmaz?

Baladadaş başa düşdü ki, aşağı düşmək və buradan əkilmək lazımdır, özü də daha heç vaxt bu hasara dırnaşmaq lazım deyil. Baladadaş bunu başa düşürdü, amma məsələ burasındaydı ki, ol-ayağı sözüne baxmırdı, ələ bil ki, Sevilin sözləri onun ürəyini kəsib hasarın dibinə atmamışdı, əlini, ayaqlarını qurutmuşdu.

Sevil daha gülmürdü. Bu dəfə lap açıqlı-acıqlı dedi:

– Niyə düşüb getmirsen? Sənin üzündən gedib evin istisində oturum?

Yenə də qurbağalarla cırcıramaların səsinədən başqa cavab gəlmədi və Sevil hirsle ayağa qalxıb evə girdi, qapını da arxasınca çırpdı.

Baladadaş bir müddət qurbağalarla cırcıramaların səsinə qulaq asdı, sonra axırı ki, hasarın üstündən düşüb Sevilgilin höyətlərindən uzaqlaşdı.

Bu dəfə Baladadaşın yadından çıxdı ki, parusın şalvarının dalını çırpsın.

***

Kənd irəlində idi və Baladadaş iki olinin ikisini də parusın şalvarının ciblərinə salıb günün altında asfalt yolun ortası ilə kəndə tərəf addımlıydı.

Qırmızı “Moskviç” arxadan gəlib onun yanında dayandı və Murad maşının pəncərəsindən boylanıb:

– Gəl otur, – dedi.

Baladadaş bir qırmızı “Moskviç”ə, bir də kənd tərəfə baxdı, sonra əllərini şalvarının ciblərində qurdalayıb maşına yaxınlaşdı, qapını açıb Muradın yanında oturdu.

Qırmızı "Moskviç" yoluna davam etdi.
Murad gözlerini asfaltıdan çökməyərək soruşdu:

– Oxuyursan?

Baladadaş elə bil ki, atasının maşınıymış kimi, yerini rahatlayıb

dedi:

– Oxumuram day. Qurtarmışam məktəbi.

– İşləmirsən də?

– Amurski oblasta gedəcəyəm payızda, əsgərliyə. Qayıdandan

sonra işləyəcəyəm.

– Əsgərliyə? – Murad gülümsədi. – Özün öz ayağınla əsgərliyə
gedirənsən?

– Hə, özüm öz ayağımla əsgərliyə gedirəm. – Baladadaş Murada
baxdı və açıq-aşkar hiss olunurdu ki, bu saat bu "Moskviç" sahibi
onun gözlərində çox pis adamdı.

Murad dedi:

– Sənə nə var ki, subay oğlansan, lap dünyanın o başına da gedə
bilərsən. Gündə də bir qızla kef eləyərsən. – Sonra əlini uzadıb maşın
nın sandıqçasını açdı və içindən balaca bir qutu götürdü.

Qutuda qızıl medalıon var idi.

Murad dedi:

– Daha bizim günümüzdə deyilsən ki, gedib qızıldan, brilyant-
dan alıb gətirərsən ki, nişanlının xoşu gəlsin. – Sonra medalıonu
çıxarıb köynəyinin döş cibinə qoydu və boş qutunu Baladadaş
uzatdı. – Ala, yaxşı qutudu, bağışlayıram sənə. Adam hədiyyəni
qutuda verəndə elə bilirlər ki, qiymətini gözə soxursan. Qiyməti də
ki, həmişə yazırlar qutunun üstünə.

Baladadaş boş qutunu aldı və dedi:

– Saxla burda, düşürəm.

Qırmızı "Moskviç" kəndin girəcəyində dənizə tərəf enən qum
yolun yanında dayandı. Baladadaş qapını açıb maşından düşdü, sonra
əlini cibinə sahib üç dənə iyirmi qəpiklik çıxartdı və dəmir pulları
bir-bir maşının oturacağına atıb:

– Çox sağ ol, – dedi. – Bu da yol xərçin. – Sonra maşının qapısını
bağladı, parusin şalvarının dalını çırpa-çırpa dənizə tərəf addımladı.

Murad arxadan nə isə qışqırdı, amma Baladadaş heç nə eşitmədi
və geri də dönüb baxmadı.

Baladadaş dənizə tərəf gedə-gedə əlindəki medalıon qutusuna
baxdı, sonra qutunu bir az qabağa atıb qaça-qaça havada təpiklə vurdu.
Qutu göyün yeddinci qatına qalxdı və hara düşdüyü məlum olmadı.

Baladadaş qaça-qaça "aerodrom" kepkasını, mİLƏMİL trikotaj köy-
nəyini, parusin şalvarını, səndəllərini çıxarıb özünü dənizə verdi,
bir az əl-qol atıb arxası üstə suyun üzərində uzandı və göyə baxdı;
göy təmiz və sonsuz idi və bu saat sonsuz göy də bu dəniz kimi
ancaq Baladadaş məxsus idi.

Baladadaşın ilk məhəbbət macerası beləcə sona yetdi və bu
məhəbbət macerasını o, yalnız bir dəfə – qatara minib Amur vilə-
yotinə əsgərliyə gedən zaman xatırladı və xurmayı saçların həmin
şorməzə təmini dodaqlarında hiss etdi.

1984

MÖVLUD SÜLEYMANLI

(1943)

Tanınmış nasir Mövlud Süleymanlı 1943-cü il mart ayının 18-də Qərbi Azərbaycan - Kalinin rayonunun Qızıl Şəfəq kəndində anadan olmuşdur. Həmin rayonun İlməzli kəndində orta məktəbi, Bakıda ADU-nun filologiya fakültəsini bitirmişdir. Ədəbi yaradıcılığa tələbə ikən şeir yazmaqla başlamış, lakin nasir kimi məşhurlaşmışdır. "Səs", "Köç", "Dəyirman" kimi roman və povestləri onu orijinal yazı üslubu olan nasir kimi tanıtmışdır.

PAYIZ MUŞTULUQLARI

Kəndin bütün itləri Tapdıqı tanıyırdı. Ona görə də Tapdıq bütün evlərdə ev yiyəsi kimi gedirdi. Kəndin poçtalyonu idi. Qabaqlar adına Əyri Tapdıq deyirdilər. Dava başlayandan sonra eləcə Tapdıq dedilər. Bir arıq atı var idi. Gün yerindən oynayanda minib qonşu kəndə poçta gedirdi. Kimi xeyirliyə çağırırdı, düz qaplarına gedərdi. Xeyir olmasaydı, uzaqdan-uzağa sösləyirdi:

– Ay Yasəmən, Ay Hürü, ay Bostı...

Evdən-evə xəbər yayırlardı ki, Tapdıq filankəsləri çağırırdı, özü də xeyir deyildi.

1946-cı ilin aydın bir payız səhəri açılmışdı. İl bərəkətli gəlmişdi, torpağın dırnağının gözünə kimi var-dövlət idi. Uşaqların ırzından-rəngindən bilinirdi ki, evlərdə buğda çöroyi bişir. Vaxtlı-vaxtında bacalar tüstüləndirdi.

Bəyalı kişinin sazı köynəyindən çıxmışdı. Uşaqlar sevənə bilirdilər. Amma hələ də anılaya bilmirdilər ki, dava nə olan şeydi. Nənələr ağlayanda qız nəvələri də ağlayırdı, oğlanlarsa burunlarını çəkirdilər.

Elə həmin payız səhərinin birində Tapdıq şofer Vəlinin qapısını döydü. İçəri keçdi. Şofer Vəlinin arvadı ocaq qalayırdı. Od düşməmiş ocağın tüstüsündən gözləri yaşarmışdı. Qapı açılan kimi başını

qaldırdı, yaşarmış gözləri ilə qapıya baxdı. Tapdıqı görəndə kimi gülmə-sədi, bildi ki, xeyirdi, dedi:

– Vəli inəyi naxıra aparıb, indi gələr, otur. Köynəyini niyə götürmədin suya çəkeydin, ay Tapdıq, bu nə üst-başdı, belə?

Tapdıqın çiyinləri ağırlaşdı. Cavab verə bilmədi, elə onu dedi ki, Vəliyə de, sədr çağırır.

Ocaq odlanmışdı. Təzəyin yanıq iyi evi götürmüşdü. Tapdıq tez-tez fikrindən keçirdirdi, fikirləşirdi ki, evlənməzəm, şofer Vəlinin evi kimi bir ev tikdirərəm. Deyirlər: o tüstü çıxan da Tapdıqın evidi, həmişə də bunları fikirləşəndə şofer Vəlinin ocağının iyini xatırlayırdı.

Qapıdan çıxdı, bir az aralanmışdı ki:

– Tapdıq əmi, – deyə çağırıldı.

Geri qanıldı. Şofer Vəlinin balaca qızı gözlərini ovuşdururdu.

– Tapdıq əmi, – dedi, – mənə də kağız götürərsən, ağrın alım.

Göyərçin arvadın qapısından keçəndə Cəmilə xatırladı. Cəmil Göyərçin arvadın gözünün ağı-qarası idi. Təzəcə nişanlanmışdı ki, dava başladı. Kolxozun sürüsünü otarırdı. Naxışlı, yeddimortəbəli qamçısı var idi. Davaya gedəndə onu da apardı. Sonralar o qamçını vayenkomun otağında gördülər.

Cəmildən tez-tez kağız gəlirdi. Üçkünc məktubunun bir üzündə həmişə bayatı yazırdı:

Götürdü göy at mənə,

Saxlasın sayat mənə.

Baş qoyum dizin üstə,

Çox yatsam, oyat mənə.

Sonra Cəmil bir də məktub yazmadı. Böyükdən-kiçiyə hamını nigaran qoydu. Tapdıq Cəmilin bayatılarını əzbər bilirdi. Arabir özü də düzəldirdi. Çox istoyirdi ki, uzaqlarda bir sevgilisi olaydı. Bu düzəldiyi bayatıları da ona göndərəydi.

Şənliyə sarı qalxdı. Evlərin heç birinin qırışığı açılmamışdı. Pən-cərələrdə, bacalarda hələ də nam vardı.

Sarı kişinin oğlu bu günlərdə qayıtmışdı. Onlar da ürəkdən sevino bilmirdilər. Çünki qonum-qonşunun gözü yolda idi. Sevinmək, şadlanmaq olmurdu.

Bu vaxt kəndin ortasından uşaqlar üzəuşağı yüyürüşdülər. Tapdıqın ürəyinə damdı ki, gələn var. Dizləri sıızıldadı, elə bir andaca bütün qapılar açıldı, gəlinlər yaşmaqlarını unudular, qızlar gözəl-

tularını. Çığırışa-çığırışa səsə sarı yüyürdülər. Çoxu ağlayırdı, kəsik-kəsik səslər gəlirdi:

– Atam-anam ay qardaş, uğrunda ölüm!

Tapdıq yerindəcə donub qalmışdı. Heç kəs bilmirdi, bu muştuluq kimin qapısına gedir. Qabaqda qaçan yenə Mədət idi.

Mədət dava qurtaran gündən üç evi muştuluqlamışdı. Bu, dördüncü muştuluq idi. Amma özünün atasından heç bir xəbər yox idi. Anası ağlayırdı: – “Nə oldu bu baxtınaraya, səs-səmiri çıxmadı”.

Mədət kəndin quzusunı otarırdı. Davaya qurtaran gündən quzunu yol üstə aparardı. İndi də quzunu keçəndə qoyub başı-aloğlu muştuluqla qaçardı. Tapdıqni yamından qaçanda Tapdıq soruşdu:

– Kimdi gələn, ay Mədət?

Amma Mədət dinmədi, ötüb-keçdi.

Tapdıq birəcə onun gözlərini görə bildi. Mədət də ağlayırdı. Tapdıq da onun ardınca qaçdı. Mədət Hürü qarının hasarından atdımb özünü onların həyatına saldı. Hürü qarı hay-haraya eşiyo çıxmışdı. Gözləri yaxşı görmürdü. Əllərini irəli uzadıb taqətsiz addımlayırdı:

– Kimsən, ay oğul, kimsən, nə xəbərən gəlirsən? Tez ol de, öldürmə məni?!

Mədət qışırırdı:

– Oğlun İsmayıl gəldi, muştuluğumu ver, ay Hürü nəne!

Hürü qarının dizləri qatlandı. Gəlin-qız hamısı elə bil dumana büründü. Mədət də birdən-birə necə gəlmişdisə eləcə də yox oldu, Hürü qarı görmə qalağının dibinə çökdü, özündən getdi...

...Bir azdan İsmayıl Hürü qarını qucağına götürmüşdü. Kövrələ-kövrələ gülürdü:

– Atam-anam, ay ana, noldu sənə, gəlmişəm, neylədiyindi, bir belə gözləyibsen?

Hürü qarı arada bir özünə gəlirdi, hıçqırırdı. Bacıları İsmayılın ayaqlarını qucaqlayıb ağlayırdılar, hamı gözüyaşlı gülümsəyirdi. Yaşlılara Mədəti danlayırdılar:

– İlin bu vaxtında muştuluq götürəndə də gözləyin, oğul, ürək fağır neyləsin, dərdə yenə birtəhərliknən dözü, belə sevinclərəsə dözmür hərdən, ehtiyatlı olun, gözləyin!

Hürü qarı özünə gəlmişdi. İsmayılın boynunu qucaqlayıb ağlayırdı. Heç kim sakitləşdirə bilmirdi. Mədət peşmançılıq çəkirdi, uşaqların hamısına da qəribə gəlirdi ki, Hürü qarı niyə sevinmir, sevənə bilmir?

Hürü qarının əlində-ovcunda bəslədiyi qoçu muştuluğa kəsildilər. Uşaqlar qatarla düzülülər. Məhəmməd baba barmığını qoçun qanına batırıb bir-bir uşaqların alınına xal vurdu:

– Muştuluq qanıdı, – dedi, – a bala, gəl, alında gəzdir, dədən gəlsin, sən də dayın gəlsin, oğul, sən də əmin gəlsin, qızım!

Hamısının da bir-bir könlünü aldı. Sonra Bəyalı kişinin sazı dördüncü kərə köynəyindən çıxıdı, el havası çaldı, oxudu.

Telli qar da əsasına söykənib gəldi, İsmayıl yerindən qalxıb ona sarı getdi. Telli qar İsmayılın üzündən-gözündən öpdü. İçini çəkəkə dedi:

– Qaraltınıza qurban olum, ər igidlərim, ürəyimizin yağın eritdi bu beş il. Torpaq götürməyəcək pis adamı. Bizim uşağı görmədinmi bə? Niyə bir yerdə gəlmədi? Dilim-ağzım qurusun, bir xəta-zad dəyər uşağa. Bir yerdə qayıdınız dayna!

İsmayılın küreyindəki qəlpə yarası sızıldadı, göynədi. İstədi Telli qarına bir söz desin, udqundu, bir şey düzəldib deyə bilmədi. Bəyalı kişi sazı dilləndirdi, yorğun, ağır səsə oxudu.

Nə yatbsan, doli könlüm,
Oyan, yar gəldi, yar gəldi.

İsmayıl təzədən kövrəldi, burunun ucu göynədi. İsmayılın sümüklərindən hələ də səksəkə getməmişdi. Hələ də elə bildirdi ki, indicə maşın gələcək, dayanacaq evlərinin qabağında. O da minib yenə qayıdıb gedəcək.

Mədətin muştuluğunu verdilər, qayıdıb getdi. Ardınca baxıb, – ayağı sayalı uşağı, – dedilər. Atasına oxşayıb, atası da xeyirxəbər adamıdı. Fağırın amma səsi-sorağı çıxmadı. Sən rastına sal, hey!

Mədət ayaqlarını güclə atırdı. Elə bil bayaq quş kimi uçan uşaq bu deyildi. Elə bil Tapdıq da onu indi görürdü. Boynu lap nazik idi. Tapdıq indi bildi ki, Mədətə niyə tay-tuşları armud Mədət deyirlər. Əyində yamaqlı şalvar var idi, ayağında quşburun çarıq. Təkəkə papağı təzə idi. Onu da Sarı kişi muştuluğa vermişdi.

Tapdıq dava qurtarandan heç kəsi muştuluqlaya bilməmişdi. Gündə gedib qonşu kənddən məktubları götürürdü. Saatlarla da oturub gözləyərdi ki, bəlkə gələn oldu, Mədətə baxıb deyirdi:

– Zalım oğlu elə bil bulaq gözündə böyüyüb, olub muştuluq quşu!

Gün günorta idi. Hələ də qız-gəlin Hürü qarının evinə gözəy-dinliyinə gəlirdilər. Telli qarı hələ də İsmayılın yanını kəsdirmişdi, hələ də soruşurdu:

– Yuxusun görmüşəm apaydın. Başına dönüm, ay İsmayıl, bə nə təhər oldu, bu beş ildə görmədin uşağı? Ürəyimə tiqqılı salma. Niyə bir şey demirsən?

İsmayıl da suçlu-suçlu deyirdi:

– Bu gün-sabah gələcək, ay Telli nənə, arxayın ol, bu gün-sabah gələcək.

Poçtun vaxtı idi. Tapdıq atı yohərləməyə getdi. At vaxtını bilirdi. Günorta harda olsa gəlib kəsdirirdi qapını. Tapdıqı gözləyirdi. İndi də Tapdıq getdi gördü ki, tövlənin qabağında mürğü döyür. Yohərləyib yola çıxdı. Beş il idi, uşaqlar yolun ağzını kəsdirib məktub gözləyirdilər. Tapdıqın əlinə baxırdılar. İndi dava qurtarmışdı. Məktub gözləyən yox idi. Məktubdan qorxurdular. İndi bütün qapılara mustuluq lazım idi.

Tapdıq beləni aşdı. Mədətin quzusu otlayırdı, özü yox idi. Atın üstündə dikəldi, gördü qaşdaca dayanıb yola baxır, keçib getdi. Mədət heç dönüb ona baxmadı da. Arıq at yenə də poçtun qabağındakı dirəyə çatıb dayandı. Yenə Tapdıq dirəkdən tutub atdan düşdü, arıq at yenə başını dirəyə sürtdü.

Tapdıq içəri girəndə poçtda işləyən qız gözlərini sildi, birdən-birə gülümsədi, yaşlı gözləri sevindi:

– Sizin Cəfər müəllim gəlir, – dedi, – rayondan zəng eləmişdilər. Get, mustuluqla, ay Tapdıq. Mənim mustuluğumu da sən verərsən.

Tapdıqın ürəyi uçundu:

– Yaxşı, – dedi, – lələmin canı üçün sənin mustuluğun mənə.

Eşiyə çıxdı. Gördü kəndin içinyon at arabası qalxır. Arabanın içi dolusu ot var. Tapdıq ata mindi, arıq at araba atlarını görüb qulaqlarını şəkələdi, içini çəkdi. Arabada bir əsgər var idi, bardaş qurub oturmuşdu. Sinosi orden-medalla dolu idi. Tapdıq yalnız yaxınlaşanda tanıdı ki, Cəfər müəllimdi.

– Hamı yoldan sağılıqla, – dedi, – müəllim!

Gələnlərin hamısının üzündən öpürdü. Amma müəllimindən utanırdı. Eləcə papağını çıxartdı. Cəfər müəllim diksindi:

– Ömrün uzun olsun, – dedi, – tanıya bilmədim, bağışla.

Tapdıq dedi:

– Mən Sarallı Qulamın oğlu Tapdıqam, müəllim.

Cəfər müəllimin gözlərinin qabağında balacaboylu, irigözlü bir oğlan canlandı. Həmişə dərsə hazır gəlirdi. Əli göydə olardı. “Müəllim, mən danışım, mən danışım”. Hər səhər baxardın ki, axsaya-axsaya dərsə gəlir. Uşaqlar əyri Tapdıq deyib, cinləndərdilər.

Cəfər müəllim dayanıb tamaşa edirdi. Tapdıq da için-için ağlıyrdı. Elə onu Cəfər müəllimin belə baxmağı ağladırtdı. Arabaçı başını bulayırdı. Atlar da burun-burun verib qulaqlarını qırpırdılar. Cəfər müəllim elə onu dedi:

– Elə bilirdim indi yekə oğlan olmusan?

Sonra da döndü yan-yörədəkilərə dedi:

– Mənim əlaçı şagirdim idi!

Poçtda işləyən nişanlı qız da orda idi. Yenə gözlərini silirdi.

Cəfər müəllimin səsi dəyişmişdi, nazilib sönmüşdü. Onun səsi Tapdıqın yadındaydı. Ələsgərdən qoşmalar deyirdi, yoğun kişi səsiylə:

Adım Ələsgərdi, Göycə mahalım,
Dolanım başına, ay ağrın alım...

O qoşmaları Tapdıq əzbər bilirdi. Həmişə də arıq atı minib yola çıxanda oxumaq istəyirdi. Nə qədər eləyirdi oxuya bilmirdi. Səsi çıxmırdı.

Atı qamçılıyıb kəndə xəbəyə getdi. Arabaçı da arabasını tər-pətdi. Arıq atı çoxdan idi, heç kəs belə qovmamışdı. Yola çıxanda sağrısından tər damcılayırdı. Tapdıqın vurduğu qamçının ağrısı arıq at üçün yeni bir duyğu idi. Arıq at da bu sevinci duymuşdu. Var gücü ilə kəndə sarı dartırdı.

Araba yavaş-yavaş yalı qalxırdı. Kəndə yaxınlaşdıqca Cəfər müəllim daha çox kədərlənirdi. Ürəyindən keçənlərdən heç kəsin xəbəri yox idi. Arabaçıya nazik, gücsüz səsiylə deyirdi:

– Bu gündə heç bilmirəm, necə çıxacam anamın üzünə. Ağlayıb özünü öldürəcək. Oğlum indi yekələyib yekə kişi olub. Məni belə görə, sıxılacaq tay-tuşlarının arasında.

Arabaçı qoca kişi idi. Elə bu arıq atlarıyla, yağsız arabasıyla beş il idi, kəndlərin çörək payını daşıyırdı:

– Niyə belə danışırsan, – dedi, – oğlum? Quruca nəfəsiniz bəsimizdi. Kaş elə mənim oğlum da belə gələydi, amma gələydi. Qız-gölinin birçöyünün biri ağ oldu, biri qara. Arvad-uşaq qollarını kəsöv elədidilər. Çalışdılar, dedilər, yeriniz boş qalmasın. İndi sən belə danışmağın heç kəsə xoş gəlməz. Oğlun yekələyib, maşallah. Niyə elə deyirsən? Başı uca olacaq tay-tuşlarının yanında.

Cəfər müəllim heç nə demədi. Yerində qurdalandı, ayaqları dizdən aşağı yox idi. Otun içində tərponəndə arabaçının ürəyi səkəkələndi, sarı kürənə bir qamçı çəkdi. Cəfər müəllim taxta ayaqla-

rını çıxardıb yanına qoymuşdu. Arabaçı birinci dəfə idi ki, taxtadan ayaq görürdü.

Mədət yenə quzuları yamacda qoyub arabanın qabağı ilə kəndə sarı qaçdı. Tapdıq kəndə çathaçatda idi. Yenə bütün evlərin qapısı açıldı. Gəlinlər gəlinliyini, qızlar gözəlliklərini unudular. Tapdığı qabağın açıldı. Yenə nəfəsləri tənqiyə-tənqiyə deyirdilər: "Ölüm, ay qardaş, uğrunda ölüm". Tapdıq nazik, cır səsi ilə qışqırdı:

– Cəfər müəllim gəldi, Cəfər müəllim gəldi.

Elə bu səsi, bu sözü Tapdıqın ağzından aldılar, bir andaca muş-tuluq gəlinlərin, qızların, uşaqların səsi ilə yastanamı aşdı, Cəfər müəllimlərin qapısına endi.

"Cəfər müəllim gəldi".

Cəfər müəllimin anası yataqda idi. Bir il idi ayağa durmurdu. Yanına gələn arvadlara da deyirdi:

– Elə Cəfəricə gözləyirəm, yoxsa çoxdan tapşırımsızım canımı. Qurucə nəfəsim qalıb, qoy gəlsin, nəfəsim nəfəsinə dəysin.

İndi qapılar birdən-birə açıldı. Cəfərin arvadı dörd yaşlı qızını yerə qoydu. Başaçaq, ayağıyahnı qapıdan çıxdı. Uşaq ağlaya-ağlaya qaldı, tükü ütölmüş pişik uşağın ağladığını görüb ocaq yerindən çıxdı, yumşaq addımlarıyla gəldi, uşağın yanında xumarlandı. Quyruğunu onun üzünə sürtdü, uşağ səsini kəsdi.

Qarı yataqdan dikəldi. Bayıra baxdı. Birdən-birə pəncərənin işığı gurlaşmışdı. Qonşuların həyəti apaydın görünürdü. Nə müddət idi qarının gözləri tor görürdü. Birdən-birə elə bil toru kəsib atmışdılar.

Qarı Cəfəri elə bu cür gözləyirdi, bu cür də gəldi. Bir il idi öldə gəzdirdilər. İndi asanlıqla qalxdı. Qomrovlı sandığıının ağzını açdı, kofçasını geyindi, dingəsinə qoydu, baftasını çəkdi, çəkələyini ayağına alıb çşiyə çıxdı. Hasarın dibinə qədər gəldi, qızlar, gəlinlər qarını ayaq üstə görün kimi təzədən kövrəldilər.

Arabamı araya almışdılar. Kənddə qoribə səs-küy var idi. Araba yaxınlaşanda Cəfərin anası özünü saxlaya bilmədi. Yanındakı arvadlara dedi:

– Qolumdan tut, ay Sayalı, yıxılıram.

Qarı gözləyirdi ki, Cəfər indi arabadan atdanacaq, yüyürüb hasardan aşağıya, amma Cəfər eləcə oturub gülümsəyirdi. Qurşaqdan aşağıya otun içindən görünürdü. Qarının ürəyinə tiqilti düşdü. Sümüyünə damdı, araba hasarın dibində dayandı. Cəfər elə arabadanca əyilib anasının boynunu qucaqladı:

– Niyə belə, – dedi, – bə ay ana, niyə belə sınıxmısan? Sənə gedəndə demədimmi fikir-zad eləmə?!

Anasının arıq quru əlləri Cəfərin üzündə-gözündə gəzirdi. Cəfər də titrək, kövrək nazılmış səsi ilə kəsik-kəsik deyirdi:

– Mən də belə gəldim, ay ana, ayağımı orda qoydum. Ağlayıb-eləmə başına dönüm, ay ana!..

Anasına heç nə eşitmirdi. Oğlunun boynunaca sarılıb:

– Boyuna-buxununa qurban olum, – deyirdi, – vergili balam, şair balam.

Tapdıq hasarın dibində dayanıb tamaşa eləyirdi. Arıq at da yedəyində yenə araba atlarına sarı dartınırdı. Arabaçı Cəfər müəllimi qucağına götürüb evinə aparırdı. Taxtnı üstünə qoydu. Cəfər müəllim taxtnı başından şalı götürüb dizlərinin üstünə saldı. Tapdıqın ürəyindən bir gizilti keçdi. Qocalar, gəlinlər, qızlar gəlib yenidən gürüşdülər. Cəfər müəllim oğlunun başını sıgallayırdı.

Tapdıq arıq atın yüyənindən çəkib getdi. Heç muştuğunu da gözlemədi. Yan-yörədən uşaqların səsi gəlirdi:

– Gördümmü, Toğrulun atasının medallarını, gördümmü?

Axşam düşmüşdü. Dağlar yavaş-yavaş kölgələnirdi. İneklər mələyə-mələyə örüşdən qaçırdı. Cəfər müəllim dikəlib pəncərədən kəndin bu axşamına baxırdı. Kənd elə həmin kənd idi. Sürüülü, naxırlı, ilxılı. Bir az adamlar dəyişmişdi. Gəlinlərin səsi kişi səsine bənzəyirdi, qızların əlləri codlaşmışdı, qabar bağlamışdı. Payız saralasa, sarılaşmışdı.

Tapdıq Cəmilin bayatıları da fikrində arıq atı yedəkləyib hasarlardan dibi ilə uzaqlaşdı. Cəfər müəllimin ardınca baxdığı hiss eləmədi.

1971

MƏMMƏD ORUC

(1947)

Məmməd Oruc ədəbiyyat aləminə XX əsrin 60-cı illərində gələn yazıçılardandır. 1947-ci ildə Vədi rayonunun Böyük Vədi kəndində doğulmuşdur. Orada orta məktəbi bitirmiş. ADU-nun filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində təhsil almışdır.

"Azərbaycan gəncləri" qəzetinin redaksiyasında ədəbi işçi, şöbə müdiri, Respublika Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində redaktor, "Azərbaycan" jurnalı redaksiyasında ədəbi işçi vəzifələrində çalışmışdır. 1990-cı ildən Azərbaycan Respublikası Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Şirkətində "El yaradıcılığı" şöbəsinin müdürüdür.

"Köçürülmə" romanı, "Leylak körfəzi", "İntizardan sonra" kitablarındakı hekayələr Məmməd Orucu istedadlı nəsir kimi tanıtmışdır. "Günlərin bir günündə" hekayəsi yazıçının "İntizardan sonra" kitabından (Bakı, Yazıçı, 1989) götürülmüşdür.

GÜNLƏRİN BİR GÜNÜNDƏ

O vaxtacan mən də bəzi tay-tuşların kimi elə bilirdim ki, müəllimlər çörək yemir. Amma Kamal müəllim mənim gözümlün qabağında bir baş soğana bir yumruq vurdu. Sonra onu iri bir tondir çörəyinə yavanlıq elədi. Və mən səhər məktəbə, tay-tuşların yanına təzə xəbərlə qaçdım, yavaşca dedim: "Kamal müəllim çörək yeyir ey..." Uşaqların bu xəbərə inanmayan da oldu.

O vaxtacan bu arın kəndində hər şey məni darıxdırırdı. Babam məni təzəcə yaylaqdan götürmüşdü. Məktəb yaşına çatdığım üçün götürmüşdü. Götürmüşdü ki, kənddə yaşayan nəmənin yanında qalam, bu kənddəki məktəbə gedəm, oxuyam, adam olam. Amma bu kəndə, bu kənddəki məktəbə, bu kənddəki məktəbin uşaqlarına alışa bilmirdim. Bu kənddə yaylaqdakı kimi sürü-sürü quzular, qoyunlar, yaylaqdakı kimi quyruğu-qulağı kəsik köpöklər, saqqallı təkələr yox idi. Həç nəməm də yayı yaylaqda, qışı qışlaqda qoyun-quzu bəsləyən babamın, anamın yerini verə bilmirdi.

Kəndə gec öyrəndim, amma öyrəndim.

Kəndin ortasından dəmiryolu keçirdi və hər gün bu yoldan keçən yaşıl qatarların pəncərələrindən qəşəng-qəşəng qızlar baxırdı və mən kəndin uşaqlarına qoşulub onlara elə cloyəndə yaman sevinirdim. Məndə elə gəlirdi ki, dünyada o yaşıl qatarların səmşini olmaqdan gözəl bir şey yoxdur...

Bir də kənddə kinolar göstərilirdi. Bu kinolar da gözəl idi. Və mənim yaylaq həsrətim, qışlaq həsrətim bu kinolara da qarışırdı...

Amma mənim yaylaq-qışlaq həsrətimə son qoyan, yaylağı, qışlağı mənə unuduran Kamal müəllim oldu. Mən oxumağın daşını atıb, yaylağa qaçmaq fikrindən daşındım.

Yaylaqlı, qışlaqlı dünyam elə bil hardasa uzaqlarda qaldı. Və mən ayda-ildə bir dəfə yaylaqlı, qışlaqlı dünyama qayıdanda mənə – məktəblə uşağın yad kimi baxdılar... Özümdən balacalar üstümə it qışırırdı. Böyüklər dedi: "Orda oturma, üstün bulanar, burda oturma – yer nəmli".

Nəmənin evi çiy kərpəcdən tikilmişdi. İkiotaqlydı. Qabağında cyvanı da varydı.

Nəmənmən mən yaşayan otaqda bir taxta çarpayı vardı; adına taxt deyərdik. Bir də bir sandıq varydı; mən dizi üstə oturub o sandığın üstə yazı yazırdım, şəkil çəkirdim, dərs oxuyurdum.

Böyük otaqda dəmir çarpayı vardı. Üstündə qırmızı yorğan, ağ balınc. Divardan cavan bir oğlanın çərçivəyə salınmış şəkli asılmışdı və mən bilirdim ki, o mənim dayımdır. Bu otaq da onunkuydu və nəməm ona görə də mənə bu otağa buraxmırdı ki, otağın səliqə-sahmanını pozmayım. Bu otaqda yaraşlıq bir yazı stolu vardı. Stolun üstə qələmdan vardı. Bir dəst şagird dəftəri vardı ki, mən artıq o dəftərləri xələvtə vərəqləyib baxmışdım və bilmişdim ki, dayım müəllim imiş.

Sonralar mənim bu dəftərləri vərəqlədiyimi görəndə nəməm özü də demişdi: "Dəymə onlara, uşaqların yazı işidir, dayın gəlib yoxlayacaq".

Müharibə çoxdan qurtarsa da, nəməm dayımı gözləyirdi. Hər səhər, hər axşam... Hər dəfə gecəyarı it zəncirini gəmirəndə...

Nəməm deyirdi: o, dəftərləri yoxlamağa da macal tapmadı, səhər çağırıldı, tondir-ocaq vaxtı getdi.

Bu otaqda bir güzgü vurulmuşdu. Nəməm mənim boyum çatmayan o güzgünün üstünə qırmızı pərdə asmışdı. Və mənə də tapşır-

mışdı ki, o güzgüyə baxmayım. Nənəm deyirdi ki, o güzgüyə axı-
rncı dəfə dəyin baxıb. Amma xəlvətə salıb, ayaqlarımın altına kətıl
qoyub o güzgüyə baxırdım. Baxırdım və sarı kəkilimi tumarlayıb
özümə göz vururdum.

Amma Kamal müəllim də bizə köçənnən sonra o güzgüyə bax-
madı. O güzgünün üstündəki qırmızı örtüyə əl vurmadı, qələmdana,
yoxlanılmamış dəftərlərə toxunmadı.

Elə bil nənəm Kamal müəllimə də tapşırırdı ki, o dəftərlərə
dəymə, uşaqların yazı işidir, oğlum gəlib yoxlayacaq, o qələmdan-
dakı qırmızı qələmə dəymə, oğlumun əli axırıncı dəfə ona dəyib, o
güzgüyə baxma, oğlum axırncı dəfə ona baxıb...

Əslində isə nənəm bir axtarılmış məktəbləşmə direktoru Qəmə
xanımın yanına düşüb bizə gələn Kamal müəllimə heç nə tapşırma-
mışdı.

Qəmə xanım dedi:

– Oğlun gəlinə qoy sızda qalsın, qoribdi.

Nənəm də dedi ki, xoş gəlib, gözüm üstə yeri var. Sonra Qəmə
xanım üzünü mənə tutdu:

– İnnən belə bir də hesabdan “üç” alsan, mənənc incimə, – dedi.

– Kamal müəllim riyaziyyat müəllimidir, nə bilməsən, onnan soruş...

Qəmə xanım nənəmin qulağına nəşə pıçıldayıb getdi. Qaldıq
üçümüz. Nənəm çörək tabağından bir çörək çıxarıb qoydu süfrəyə.
Sonra cəvna çıxıb bir baş soğan da götürüb qoydu çərəyin yanına.
Baxdı Kamal müəllimin üzünə. Dedi: “Vaxtsız gələn qonaq öz kiso-
sindən yeyər”. Kamal müəllim güldü. Nənəm də. Mən də. Kamal
müəllim soğana bir yumruq vurdu. Onu bir parça çərəyə yavanlıq
clədi. Bizim nənəli-babalı cəvmin yeni həyatı belə başladı. Bizim
də həyatımızə nənəm demiş: “Kişi kölgəsi” düşdü.

Həmin gecə dəyimin otağına bir çarpayı da qoyduq. Nənəm fər-
məşdən çıxardığı yorğan-döşəklə o çarpayını da bəzədi. O çarpa-
yını da başından əl-üz dəsmalı asdı.

Kamal müəllim bizə köçəndən sonra hər gün dərslərimlə məş-
ğul oldu. Mən birinci rübdə qoşulduğum əlaçılara. Bu, nənəmi çox
sevindirdi. O, Kamal müəllimə dil-ağız clədi.

Kamal müəllimin bizə köçməsinə bütün kənd bildi. Və Kamal
müəllimin dərslərdə deyəcək oğlan uşaqları harda gəldi mənə yax-
şılıq etməyə başladılar, daha futbol oynayanda məni qapıda qoyma-
dılar, buraxdılar hücumla... Tay-tuşlarımla cürməlaşanda “qorxmə,

bərk vur!” dedilər. Kinomexanik məni qapının ağzında saxlayanda,
qolumdan tutub içəri apardılar. Və mən bildim ki, bütün bunlar Kamal
müəllimə görədir.

Kamal müəllim bizim evə iri bir çamadan gətirmişdi və mənə elə
gəlirdi ki, bütün cavanların çamadanı kimi onun da çamadanının içərisi
qız şəkili ilə bəzənib. Amma bir gün Kamal müəllim mənim gözüm-
mün qabağındaca bu çamadanı açdı və mən gördüm ki, yanılaşmam.

Kamal müəllimin çamadanında riyaziyyat kitablarından başqa
heç nə gözümə dəymədi. Hətta bu bir qalaq kitabın arasında sevgi
romanları da yoxuydu. Bu mənə çox qoribə gəldi; düşündüm ki, cavan
oğlan olasan, sevgi romanı oxumayasan? Bizim kəndin bütün cavan-
ları, hətta kəmənlər götürüb kolxoz işinə gedən qızları da sevgi roman-
ları oxuyurdular. Və mən bildirdim ki, onlar ən maraqlı səhifələrin arasında
nənə, qoz yarpağı qoyurlar. Hətta bezi cümlələrin altından xott çəkirlər.

Amma Kamal müəllim öz kitablarını oxuyurdu; özünün riyaziyyat
kitablarını... Elə bil dünyada o riyaziyyat kitablarından savayı
heç nə yoxuydu. Kamal müəllim bizim evə kitabla dolu çamadan-
ından savayı bir məhni də gətirmişdi. Ürəyində gətirmişdi, dilində
gətirmişdi. O məhniyi o vaxtlar ancaq radiodan eşitmək olardı. Bizim
obanın adamları “Ay bəri bax” oxuyurdular, “Ho lolo” oxuyurdu-
lar. Elə mən də belə məhnlər oxuyurdum.

Amma Kamal müəllimin oxuduğu vur-tut bircə məhni idi, o da
başqa cürüdü.

Bu məhniyi radioda xor oxuyurdu. Özü də qoribə bir özəmlətə.
Kamal müəllim isə tok oxuyurdu. O, deyəsən, bu məhniyə hətta
mənim də əzbər bildiyim sözlərdən savayı ayrı bir söz bilmirdi. Elə
heç “Şiş ucları buludlarla döyüşən, dağlarında buzları var ölkə-
min...” deyib dururdu.

Amma Kamal müəllimin səsi şirin idi. O, zilo çəkəndə adamın
ürəyi atanırdı. Mənə elə gəlirdi ki, Kamal müəllim “Segah” oxusa,
nənəm demişkən, göydə gedən quşlar da qanad saxlayar. Amma elə
bil belə məhnlərin varlığından Kamal müəllim xəbərsiz idi.

Hər dəfə düşündüm: Kamal müəllim bu məhniyə başqa bir şey
bilmirməyi görəsən? Bilirsə, bəs niyə oxumur? Bəlkə mənə anlatır?

Amma yox, daha Kamal müəllim mənə anlatmırdı, hərəkət-
lərində qardaşdan da məhrəban idi. Aramız açılmışdı. Hətta arabit
məne böyük qardaş ərkanıalığı ilə deyirdi ki, bir-iki ağız da son de.
Mən də oxuyurdum. “Ho lolo”nu oxuyurdum. O, saqqanaq çəkirdi,

güldü. Onun belə mahnılara gülməsi doğrudan da mənə qəribə gəlirdi. Ürəyimdə deyirdim ki, belə adam heç sevmə də bilməz!

Amma Kamal müəllim sevdi... Bizim qonşumuz arabaçı Əlinin qızı Nargiloni sevdi. Niyə sevdi, necə sevdi – başa düşə bilmədim.

Çünki Nargilo gözəl deyildi. Özü də məktəbin dördüncü sinfindən qayıtmışdı. Kolxoz işinə gedirdi.

Amma bizim məktəbin onuncu sinfində gözəl-göycək qızlar vardı. Hər gün onlardan birinin adına söz çıxırdı ki, guya Kamal müəllim onu istəyir. Mən də istəyirdim ki, Kamal müəllim o qızlardan birini istəsin, ən gözəlini istəsin, sevsin... Amma Kamal müəllim Nargiloni istəyirdi, heç bilmirdim, nəyini istəyir; heç Allahın xoş sifəti də yoxuydu onda. Dədəsi də ki, özündən bətor. Arabaçı Əliyə baxanda adam hürkürdü. Özü də yaman söyüşçül idi. Allahın öküz-lərinə dişinin dibindən çıxanı deyərdi.

Düşünürdüm: Kamal müəllim hara? Arabaçı Əli hara? Artıq Kamal müəllimin xətrini bütün kənd əziz tuturdu. Söz düşəndə ona qəhmər duran tək mən deyildim... O, onuncunun uşaqlarını başına yığib bizim məhəllənin başından keçən çayın üstündən körpü salmışdı. Düzdü, bəzi müəllimlər buna dodaq büzmüşdü, hotta maarifə yazmışdılar ki, Kamal müəllim uşaqları işlədir... Amma camaat bunu başqa cür qarşılamışdı: demişdilər ki, önlərinə rəhmət, savab iş tutana tanrı axıracan verər.

Kamal müəllim onuncularla köməkləşib məktəbin arxasındakı boş yerdə əməlli-başlı futbol meydançası düzəldirdəndə də, "axı, bu futboldan kım çörək tapıb?" deyənlər oldu, amma biz uşaqlar sevindik... Mən daha çox sevindim... Çünki bu hadisədən sonra Kamal müəllimin cəbrdən "2" verdiyi uşaqlar da daha onun qarşınca damşmurdular, deyirdilər ki, kişi adamdı, ən yaxşı müəllimdi...

Bu mənə bas idi. Mən istəyirdim ki, hamı Kamal müəllim haqqında bu cür sözlər desin...

Kamal müəllim kolxozun yığıncaqlarının birində durub demişdi ki, ay camaat, gəlin əl-ələ verək, iməcilik eleyək, bir hamam tikək... Kənddə hamı Kamal müəllimin bu xeyirxah niyyətindən danışırdı.

Və deyirdilər ki, görək kolxozun sədri Kamal müəllim kimi camaatın halına yanan adam ola... Deyirdilər ki, bunnan yaxşı deputat olar.

Mən bütün bu söhbətlərə lozzətə qulaq asırdım, sevinirdim və düşünürdüm ki, bu cür ad-san qazanmış müəllim hara, Nargilo hara? Arabaçı Əli hara?

Kamal müəllim Nargiloni sevməyə başlayan çağlardan daha çox oxuyurdu. Amma yenə də öz mahnısını oxuyurdu. Ürəyində, dilində bizim evə gətirdiyi mahnımı... Özü də elə ürəkdən oxuyurdu ki, elə bil "şiş ucları buludlarla döyüşən" dağların başında durmuşdu.

Amma Nargilo, nədənsə, Kamal müəllimə əl vermək istomirdi. Mənə, görək o, şadlığımıza şitlik olməyöydi. Kənddə elə yaraşlıq, boylu-buxunlu cavan hardaydı?

Amma Nargilonin Kamal müəllimə "yox" deməsini mən öz qulaqlarımla eşitdim.

Nargilo işdən gəlirdi. Başı aşağı, çiyində kətmən. Mən yolun qırağındakı qoz ağacına çıxmışdım. Bilirdim ki, Kamal müəllim Nargilonən homişə o qoz ağacının altında kəlmə kəsir.

Kamal müəllim Nargilonin qabağına birdən çıxdı. Nargilo elə bil bunu gözləyirdi. Heç başını da qaldırmadı. Kamal müəllim sösi titrəyö titrəyö dilləndi:

– Necəsən, Nargilo?

– Dərdi sizə qalmayıb.

– Dərdi elə mənə qalıb, Nargilo!

– Müəllim, mənim sizə hörmətim var, amma xayış ələyirəm, bir də mənim yolumu kəsməyəsəniz. Elə beləcə görsələr bəsdir, sonra camaatın ağzını yığmaq olmaz...

– Qoy görsünlər də...

– Yox, müəllim, bizimki tutmaz, bizim ocağımız qovuşmaz...

– Elə demə, Nargilo!

– Əl çək! – Nargilo bu sözü elə qətiyyətlə, elə amansız dedi ki, Kamal müəllim yoldan çökildi və Nargilo gözəndən itonə qədər qoz ağacına söykənib qaldı.

Kamal müəllimə yazığın gəldi. İlk dəfə Kamal müəllimə ürəyim yandı. Nargilonin qarşısına deyindim: "Qudurasan, qurbağa..." Amma yoxun elədim ki, Nargilo naz əloyir, çünki mənim ələmimdə başqa cür ola da bilməzdi. Mənim ələmimdə heç Nargilo Kamal müəllimin olıno su tökməyə də yaramırdı.

Səhər gördüm ki, Kamal müəllim diltxordu. Həyətdə gozimir. Fikirli-fikirli qara saçlarını qarışdırır. Dedim, müəllim, niyə oxumursan? Güldü. Dedi: "Bir gün də sən oxu da".

Mən oxudum. "Segah" üstə dedim ki, "qızların adətidir sevdiyi oğlana naz eylər". O mənim nöyə işarə vurduğumu sezmədi, çünki o elə bilirdi ki, mən fil qulağında yatmışam və onun Nargilonin

qabağını kəsməsinə xəbərini yoxdu. Amma elə bil mənim bu məhni onun könlünü açdı. Bir azdan da o başladı oxumağa. Amma yenə öz məhniyi oxudu. Pəsdən oxudu, amma ürəkdən oxudu...
"Şiş ucları buludlarla döyüşən..."

Ertəsi gün məktəbimizdə 10-cunun qızları pıçıldadı:

– Aaz, deyir Kamal müəllim Nargiləni istəyir...

– Hansı Nargiləni, az?

– Arabacı Əlinin qızını...

– İnanma, aaz, Kamal müəllimə qız qəhətirdir?..

Onuncunun qızları təəffüsdə məni də yaxaladılar. Rəna adlı birisi – o qızların ən gözəli soruşdu:

– Nənənin balası, Kamal müəllim Nargiləni istəyir?

Mən həqiqəti gizlətməli idim. Çünki bu sirr idi; mənim ələmətimdə, görək belə şeylər sirr olaraq da qalardı. Ona görə də dedim ki, yox, istəmir. Rəna yenə soruşdu:

– Bəs kimi istəyir? – Məni sorğuya tutan bu qızı açılmaq istədim. Dedim ki, səni!.. Rəna qızardı. Güldü. O, elə bil mənim bu sözümdən onqat gözəlləşdi... O biri qızlar da güldü. Rənanı qucaqladılar, Rəna da məni qucaqladı. Ağzımdan öpdü. Niyə öpdü? Başa düşmədim. Amma yaqin elədim ki, Rəna Kamal müəllimi istəyir. Amma ürəyimdə dedim ki, ay yazıq, Kamal müəllimdə sevgi hardandı, sənin gözəlliyini görə, səni sevvə...

Doğrusu, Kamal müəllimin Nargiləni sevməsi də mənə birtəhər gəlirdi. Mən inanmırdım ki, Kamal müəllim Nargiləni ösil sevnələr kimi dəlicəsinə sevir.

Mənə, görək dəlicəsinə sevnələr sevgi haqqında oxuyaydılar. Ürəklərindəki sevgini sevgi haqqındakı sözlərə qatıb oxuyaydılar. Amma Kamal müəllim öz məhniyi oxuyurdu. Bizə köçdüyi ilk günlərdə oxuduğu məhniyi.

Amma günlərin bir günündə Kamal müəllimin Nargiləni ürək-dən sevdini hiss elədim.

...Su dəyirmanına dön aparırdıq. Mən yüklü uluğun belində oturmuşdum. Kamal müəllim piyada gedirdi.

Kamal müəllim bizə köçəndən sonra nənəmi dəyirmanına getməyə qoymadı. Nənəm "müəllim adamsan, ayıbdı!" deyib nə qədər etiraz elədisə də, bir şey çıxmadı. Nənəmə bircə o qalırdı ki, qonşulardan uluq tapıb gətirsin, bir də çuvaların ağzını qıyıyla bərkitsin. Qalan

işlər Kamal müəllimlə mənim boynuma düşürdü. Hotta uluqları da Kamal müəllim özü çullayırdı. Örkəni doğanaqdan elə keçirirdi ki, mən məəttəl qalırdım.

Su dəyirmanı kəndimizdən xeyli aralı idi. Ulaqnan iki saatlıq yoldu. Bu ensiz yol çox da uca olmayan təpələrin, dağların arasından keçirdi. Bu yolun qırağını böyürtkənliklər, yulğunluqlar, qamışlar, sulu yerləri çilliklər basmışdı. Bu yolla getmək, özü də uluğun üstündə getmək, özü də oxuya-oxuya getmək, hələ üstəlik də Kamal müəllimlənmə getmək mənə də ləzzət verirdi. Çünki bu yolda Kamal müəllimlənmə oxuyurdu, zildən oxuyurdu, var səsiylə oxuyurdu, mənə tapmaca deyirdi, hətta bir dəfə mənim yanımda yükü aparmaq istəməyən uluğa söyüş də söydü. Sonra da çönüb mənə üz istədi. O çağa qədər mən elə bilirdim ki, Kamal müəllim söyüş bilmir.

...Yenə də dəyirman yolunu yarı eləmişdik. Yoxuşa qalxırdıq. Mən yüklü uluğun belində idim. Kamal müəllim yoxuşu toza-toppağa bata-bata piyada qalırdı. Bu yoxuş dəyirman yolunda ən uzun yoxuş idi, bir yanı dibinə güclü görünən dərə, bir yanı başı buluda giren dağ idi. Və nədənsə bu yerə çatanda Kamal müəllim mütləq öz məhniyi oxuyurdu. Bərkənd oxuyurdu. Kamal müəllimin səsi dərənin dibindənmi, dağın başındanmi gəlirdi, doğrudanmi dağlar idi onun səsinə qaytaran? Elə bil səsi dərənin dibinə, dağın başına dəyib qayıdanda bir az da səfləşir, büllürləşirdi. Və mənə elə gəlirdi ki, haçansa Kamal müəllim dağların, dərələrin adamlara qoşulub oxuduğu bu yerdə muğamat oxuyacaq, ürəyinin gözünü sevgi haqqındakı sözlərə qatacaq. Oxuyacaq. Elə buna görə də soruşdum, utana-utana soruşdum:

– Siz niyə muğamat oxumursuz, sevgi haqqında oxumursuz?
– O güllümsündü, dedi ki, mən də sənin boyda, sənin yaşda olanda həmişə muğamat oxuyurdum, sevgi haqqında oxuyurdum. Və hər gün iki dəfə kəndimizdən keçən dəmiryolunun qırağına qaçırdim, yaşıl səmiş qatarlarının poncorosından baxan qışoq qızlara əl çöyürdim. Və mənə elə gəlirdi ki, bu dünyada o səmiş qatarının səmişini olmaqdan gözəl heç nə yoxdur...

Kamal müəllim bu sözləri birməfəssə demədi. Yavaş-yavaş dedi. Elə bil nəyisə, nələrisə xatırlaya-xatırlaya dedi. Sonra bir müddət susdu. Mən utandım. Ona görə utandım ki, Kamal müəllim mənim nə üçün gündə iki dəfə dəmiryolunun qırağına qaçdığımı bilməmişdi...

Torağaylar oxuyurdu. Yüklü ulaqların ayaq tappılıtları biznən gedirdi. İkimiz də susmuşduq. Bu sakitlik mənə darıxdırdı. Özümü toplayıb özümü Kamal müəllimə tutdum:

– Müəllim...

– Hə...

– Nargilə sizi sevsə, muğamat oxuyarsız?

O, təəccüblə üzümə baxdı:

– Bu nə sözdü?

Mən dedim ki, qoz ağacının altındakı bütün söhbətlərinizi eşitmişəm. O, əvvəl tutuldu. Sonra üzümə baxıb qımsıdı:

– Ay qırışmal, – dedi, – söhbətlərimizi eşitmənsə, bilirsen ki, o mənə sevmir də.

Mən dedim, yalannan dedim ki, müəllim, o sizi lap dəlicəsinə sevir, amma naz çəlyir. O nəyisə xatırlayıb gülməyə başladı:

– Nə bilirsen sevir?

– Özü deyirdi, Nargilə özü.

– Nə deyirdi?

Daha bu sualı cavabsız qoymaq olmazdı. Bu olardı oxu atıb yayı gzlətmək. Ona görə də özümənən başı şeylər uydurmalı oldum:

– Siz qış tətilinə getmişdiniz ha...

– Hə...

– Onda hər gün Nargilə mənənən sizi soruşurdu.

– Nə deyirdi?

– Deyirdi ki, müəllim haçan gələcək?

– Hə, nə olsun?

– Sonra bir gün də bizə gəldi. Sizin kitablarınızın arasında sevgi romanı axtardı.

– Yalan demirsən ki? – O, birdən-birə mənə sarı çöndü. Elə bil Kamal müəllimin gözüne işıq gəlmişdi, ürəyinə od gəlmişdi. Və mən bu işığın, odun ömrünü uzatmaq üçün and içdim:

– Vicdan haqqı yox...

Kamal müəllim daha heç nə soruşmadı. Səsi yavaş-yavaş qalxdı. Yavaş-yavaş ucaldı. Dağlara dəyib qayıtdı, dərələrə dəyib qayıtdı. O, hələ öz məhnişini belə ürəkdən oxumamışdı: “Şiş ucları buludlarla döyüşən...”

Özü də bu dəfə kəsik-kəsik oxumadı. Ürəyinin var gücünən oxudu, var nəfəsinə oxudu. Dağların arasından çıxana kimi oxudu.

Mənə elə gəldi ki, onun özü oxumur, ürəyi oxuyur, Nargiləyə olan sevgisi oxuyur. Və mən o çağdan Kamal müəllimin Nargiləyə olan sevgisinə inanırdım. Amma onu da bildim ki, bu inamı Kamal müəllimə dediyim yalanların (onu xoşbəxt eləmək üçün dediyim yalanların) bahasına qazandım. Düzdü, Kamal müəllim qış tətilində olanda mən Nargiləyə görə görüşmüşdüm. Amma söhbətimiz başqa cür olmuşdu. Mən demişdim: “Kamal müəllim səni doğrudan sevir ey!” O, cavab vermişdi: “Qələt ələyir”. Mən demişdim: “Qudurasan, qurbağa”. O mənə qulağımı dartmışdı. Sonra da tapşırırmışdı: “Ona de ki, Nargilə özəsinə sevir”. Mən soruşmuşdum: “Kimi?” O demişdi: “Cəfəri, traktorçu Cəfəri, əsgərlikdədir, bu gün-sabah gələcək”. Mən yenə demişdim: “Qudurasan, qurbağa”. O bu dəfə də əlini qulağıma atmışdı, lakin mən qaçmışdım.

Mən Nargilənin sözlərini Kamal müəllimə demədim. Çünki bu sözlərə inanmırdım. İnanmırdım ki, Nargilə Kamal müəllim kimi bir oğlanı qoyub, haçansa əsgərlikdən qayıdası Cəfəri sevo. Özü də traktorçu Cəfəri.

Kamal müəllim qış tətilinə gedəndə Nargilə doğrudan da bizə gəlmişdi. Amma gəlmişdi ki, nənənin küreyinə banka qoysun. Bizdən çıxanda o, doğrudan da Kamal müəllimin kitablarına gözucu baxmışdı. Mən iftixarla demişdim: “Görürsən, nə kitabları var”. O cavab vermişdi: “Qadam onun kitablarına da”. Mən demişdim: “Qudurasan, qurbağa”. Saçım yenə də onun əlinə keçmişdi.

O söhbətdən bir-iki həftə sonra doğrudan da kəndə əsgərlikdən Cəfər adında bir oğlan qayıtdı. Məktəbdə uşaqlar traktorçu Cəfərin əsgərlikdə alıb döşünə taxdığı nişanlardan, paqonlardakı sarı zolaqlardan danışdı.

Nargilə qırmızı, güllü donunu geyib işə gedirdi. Cəfərin adamları Nargiləyə nişan gətirdilər. Arabacı Əli ağ köynək, qara kostyum geymişdi. Qalstuk taxmışdı. Birçə günlüklü şapkasını dəyişməmişdi.

Küçəmiz başdan-başa süpürülmüşdü. Mən Kamal müəllimin bulud kimi tutulmuş üzünə baxa bilmirdim. Qaçmağa yer axtarırdım. Bir yük maşınına minib qışlağa qaçdım.

Üç gündən sonra dedəmə mənə elə homin yük maşınında da kəndə göndərdi. Kəndə dan yeri qızarıanda çatdıq.

Evo gəlməyə, Kamal müəllimin üzünə baxmağa ürək eləmir-dim. Qabağıma Nargilə çıxdı. İşə gedirdi. Başında qırmızı yaylıq, çi-

nində kətmən, əynində qırmızı, güllü donu, barmağında dan yerinin rənginən alışıb-yanan üzük, ayağında qaloş... Mən onun üzünə baxmadım. O, ayaqlarını yavaşlıdı. Astadan diləndi: "Necəson, nənəsinin balası?" Mən dirmədim. Acığımdan addımlarımı yeyinlətdim. Yəne onun səsinə çətdim: "Qudurasan, qurbağa!" Bu söz də mənə yolundan saxlamadı.

Həyatımıza girdim. Lap astaca girdim. Asta girdim ki, Kamal müəllim yuxudan ayılmamış dəftər-kitabımı götürüb məktəbə qaçam.

Böyük otağın pəncərəsindən içəri boylandım. Kamal müəllimin çarpayısı boş idi. Evin girən kimi nənəmə Kamal müəllimi soruşdum. Dedi ki, əsgərliyə gedib. Dünən gedib.

Elə bil mən Kamal müəllimin yoxluğuna inanmadım. Və böyük otağa keçdim. Nənəm də ardımca gəldi: "Bax, bu kitablara dəymə, – dedi. – gəlib oxuyacaq. Bax, bu qələmlərə də toxunma, – dedi, – pərosunu korriyarsan".

Stulun üstündə bir qalaq da dəftər vardı. Nənəm şəhadət barmağımı onlara da tuşladı:

– Onuncuların yazı işidi, – dedi, – vərəqləyib-eləmə, gəlib yoxlayacaq...

Kamal müəllimin yoxluğu birincisi gününə hiss olundu. Elə bil bizim evin, bizim həyatın, bizim kəndin havasını Kamal müəllimin yoxluğu dəyişdi.

Deyirdilər, quyruq doğub, payız gələcək... Yağışlar yağırdı.

Bizim nənəli-babalı həyatımız yenidən başlamışdı.

Mənə elə gəlirdi ki, bizim evdə Kamal müəllimin bir çamadan kitabınan, qələm dolu qələmdəninnən, çarpayının başındakı öl-üz dəsmalınan savayı, bir mahnısı da qalıb. Özü də mənə üroyimdə, dilimdə qalıb. Mənə elə gəlirdi ki, o mahnını Kamal müəllim mənə tapşırıb. Mənə elə gəlirdi ki, Kamal müəllim bu mahnını dəyirman yolundakı dağlara, dərələrə də tapşırıb.

Nənəmə dəyirman gedəndə, dəyirmanın dağlı, dərəli yoxuşunda bir mahnını zilə çəkirdim. Dağlar, dərələr səsinə, mahnımı özümə qaytarırdı. Və mənə elə gəlirdi ki, bu qayıdan səs Kamal müəllimindir.

Kamal müəllimin "əsgər getdi" xəbəri bütün kəndə yayılandan sonra onuncuların ən gözəli Rəna məktəbdə mənə saxladı: "Getdi, eləmi?" Mən başımı tərpətdim. "Bəs niyə, – Rənanın səsi titrədi, –

gəlib mənəmlə görüşmədi?" Mən çiyimi çəkdim. Bir neçə an beləcə dayandıq. Mən başımı qaldırıb onun üzünə baxdım. Qara, uzun kirpikləri islanmışdı.

Yük maşınında qışlağa gəldim. Yalan-gerçək deyirdilər ki, orda məktəb açılıb. Dəftər-kitabımı da aparırdım. Bir də bir mahnı aparırdım. Kamal müəllimin mahnısını. Dəyirman yolundakı dağlara, dərələrə tapşırırdı mahnısını. Bu mahnını üroyimdə aparırdım, dilimdə aparırdım... Aparırdım ki, qışlaqda özüm kimi çoban balalarına oxuyum. Onları ağzı açılı qoyam. Onlar bilələr ki, dünyada belə mahnılar da var. Və mən deyəm ki, biri var idi, biri yox idi, bir Kamal müəllim var idi, bu cür mahnılar oxuyurdu. Və günlərin bir günündə o bu mahnıları mənə tapşırıb getdi əsgər paltarını geyməyə...

1989

MƏNZƏR NİYARLI

(1950)

Tanınmış nasir Mənzər Niyarlı 1950-ci il mart ayının 8-də Qazıməmməd şəhəri Muğan qəsbəhsində anadan olmuşdur. Əli Bayramlı şəhərindəki 10 sayılı orta məktəbi və ADU-nun filologiya fakültəsini bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə "Qızıl qələm" mətbəəsində oxucu-korrektor kimi başlamış. "Elm" nəşriyyatında korrektor, kiçik redaktor, redaktor işləmişdir (1975-1979). Hazırda Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda elmi işçidir. Ədəbi yaradıcılığa 1969-cu ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində çap etdirdiyi "Şübhə" hekayəsi ilə başlamış və tezliklə istedadlı yazıçı kimi tanınmışdır. Onun "Dar gün" hekayəsi "Qızıl qaval" kitabından (Bakı, Nurlan, 2005) götürülmüşdür.

DAR GÜN

Bilirdi ki, o səmtə getməyi nəhaqdir. Təzə bir söz deməyəcəkdi-lər, ancaq yenə də gedirdi. Elə-belə... Bugünkü vaxtını da yolda, bayırda öldürmək istəyirdi. Evdə neyləyəcəkdi ki... Sükutdan, adamsızlıqdan, evinin buz kimi soyuğundan qaçırdı. Yaxşı ki, yan-yörədən qonşuların hənəri gəlirdi. Divar qonşusunun – Sənubərin o üzdə zümməsi, qazan taqıltısı, biçaq səsi, suyun şırıltısı eşidilməseydi, ona elə gəlirdi ki, soyuq, yapışıqsız evi yaşadığı ev deyil, nəso hələ istifadəyə verilməmiş tövlədir. Evinin tövləyə oxşadığını da axır vaxtlar özü kəşf eləmişdi.

İşdə, küçədə olanda evi yadına düşərdi və o dəqiqə də Sənubərin biş-düşü, ağıllı, üzüyola uşaqları üçün canfəşanlığı gəlib durdu gözlərinin qabağında. "Onunkular ağıllı çıxdı, balam, işdən, məktəbdən çıxan kimi evə qaçirlar". Elə bu zaman ürəyi sızılırdı... "Yoxsa mənənikilər".

Düz mağazanın kənarında dayanmışdı. İçəri keçsin, keçməsin. Satıcı qızın donuq, boz sifətindən çəkinirdi. İçəri keçdi. Dilucu soruşub çıxacaqdı: – Hələ ki satılmayıb. – Həmin qız deyildi, görünür,

növbəsi dünənki gündən qurtarıbmış. Ürokləndi: – Heç soruşan, maraqlanan da olmayıb. – İstədi deyə, bu "mirotlori", susdu. Nə deyəydi ki, onsuz da bu sarılar onun üçün bundan sonra mirotlon, lazımsız dəmir-dümürdən savayı bir şey deyildi.

– Hələ ki, maraqlanmayıblar.

Bir dəfə isə tənqə gəlib demişdilər:

– Qızıl mağazalarda ağıznanacın doludur. Kimdir ey bunlara baxan.

– Suyu süzölmüş mağazadan çıxırdı və özünə söz verirdi ki, bir də ayağını buralara qoymasın, nə vaxt satılar özləri çağırirlar. Ancaq yenə də ürəyilə bacarmırdı. İşdən çıxan kimi mağazaya üz tutadı. Çox vaxt içəri keçməzdi, elə-beləco vitrindən boylanardı, ona tamş olan, otuz ildən çox əzizlədiyi, evinin ən gəzlin bucağında gəzlətdiyi sarılara gözücu baxıb süst-süst evinə sarı dönərdi. Bu süstlük hər şeyə laqəydiyli, key-key baxmağı, evdə-çşikdə qərar tuta bilməməyi kiçik oğlu da evdən gedəndən sonra başlandı. Oğlu örinçək-örinçək şey-süylərini yığışdırdı: – Nigaran qalmayın, – dedi, – bir iki günə mən də gedirəm.

– Hara?

– Tümenə.

Uşaqlarının bir-bir xeyir-duasız evdən getməsini əvvəl-əvvəl dərk edə bilmirdi. Elə bil qəfilcən kimso onu ayıldı. Gördü ki, kiçik oğlu da çıxıb gedir. Yerindəco donub qaldı. Niyə? Niyə axı gedir-lər? Bu ev-çşik onlar üçün nədir böyöm? Bu evlər niyə ilan-qırbağa görünür onlara. Nə vaxtdır orı de ondan, evdən soyuyub. Düzdür orı heç hara getməyib, ancaq gətso, ondan yaxşıdır. İşdən sonra evdə yox, gününü başqa yerlərdə keçirir. Evdə olanda da bir ayağını qaçaraq qoyub məcburi çağırirlar qonaq kimi elə bil tikan üstündə oturur, sonra da yavaşca, heç kəsin xəbəri olmadan evdəkilərin gözünü oğurlayib aradan çıxır.

Kiçik oğlu da gedəndən sonra bir neçə gün heysiz-heysiz, ayaqları dolaşa-dolaşa, donqarlaşmış belini oyo-oyo nimdaş plaşının içində evdən küçəyə, küçədən də evə qayırdı, axır vaxtlar elə bil vaxtı da dolaşdırmışdı. Bilmirdi hansı aydı, hansı gündü. Bəzən özünün harda olduğunu da yadından çıxarırdı, evdədir, yoxsa işdə. Hərdən ona elə gəlirdi ki, bir insan ömrü qədər yaşadığı illerini dorin, qarantlıq bir quyuda keçirmişdi və indi heç vaxt qaytara bilməyəcəyi cavantlığını o qarantlıq quyuda qoyub ağarmış saçlarırla, büzümüş sir-

sifötlö, donqarlaşmış belylö yer üzünö çıxmışdı. Bəlkö elö anası onu uşaq doğmamışdı; Əvvəldən bax elö indi necö var, eləcə də dünyaya gəlmişdi. Axı ötən günləriylö, xüsusən ömrünün ön yaxşı vaxtı – cavanlığıyla bağlı yadında heç nə qalmamışdı. Bəlkö elö uşaqılı dövründən qocalığına adlanmışdı. Keçmiş ilö bağlı axı yadında nə qalmışdı ki, xoş xoyallara dalaydı. Keçmişindən söz düşündö deyöydi ki, mən də bir gün görmüşəm, deyöydi ki, filan gündö, filan ayda mənim də həyatımın ön xoşbəxt anı olub, filan paltar mənö çox yararırdı, filan ayaqqabıdan mən də geyinmişəm, filan yerö örimlə bir yerdə getmişəm, filan yerö uşaqları aparmışam və yaxud filan vaxtı, filan yerdən göləndə uşaqlara yeyinlö oyuncaq almışdım, ö günü evimdə toy-bayram idi. Yox, yadına sala bilmirdi. Nö var idi ki, yadına salaydı da. Keçmiş, həyatının mənası ö soyuq şüşönin arxasında qızaran sarılarda deyildimi? İlahi, onun həyatı demək, və sarıların öləndeymiş. Ora-bura vumuxurdu və heç cür özünü bağışlaya bilmirdi. Ömrü boyu fikri-zikri köpüyü-köpüyün üstünö qoymaq olub. Nö gecəsi olub, nə də gündüzü. Gözünö heç nə görünmürdü, nö özünlö öyin-başına fikir verirdi, nə də uşaqlarının. Uşaqları tökülö-tökülö gözdirdilər.

İşdən sonra mağazaları dolaşardı. Şəhərdö nə qədər daş-qaş mağazası vardısa hamısını ölək-vələk edərdi və axır ki, mağazaların birini özü üçün nişan qoyub evinə dönərdi. Min cür özəb-əziyyətlö, ərinö yalan satmaqla, uşaqlarının öyindən-boğzından kəsməklö, lotereya oynamaq adıyla iri möbləgdö pul düzəldib nişan qoyduğı mağazaya qaçardı. Sarılar onun gözünü oxşayırdı. Qiyətli, gözqamaşdıran əşyaları vitrinə seçdirib ölinö yığardı. Baxardı, baxardı və elö bu anda qadının sevincindən gözlərinö yaş gələrdi.

Yolboyu fikri aldığı şeydə qala-qala özünü evö çatdırıb qapı-pəncərəni bağlayardı. Evinin küncünö qoyduğı sandığı açıb qiymətli sarını oradaca gizlədärdi. Qadın həmin günü ev-çşikdə oynaya oynaya gəzärdi.

Özünö gələ bilmirdi. Uşaqlarının yaxalarını özünlün tövlöyö oxşatdığı evdən qurtarmaqlarının səbəbini axır ki, dərk etmişdi. Özü-özündən zəhləsi gedirdi. Heç kəsin gözünö görünmək istəmirdi, heç kəsi görmək istəmirdi. Başlıvlu evdən həyotə, həyətdən evö girib çıxandan, özünlö həkdən salandan sonra mətbəxin bir kün-cündə, bəzən də evdə qırılıxlik yaşlı olan sınıq-salxaq stalların birində oturub fikrö gedärdi. Ay Allah, kaş möcüzö baş veräydi. Axşam yatıb səhər durub göräydi ki, cavan bir qadındır. Ona görö yox ki, yaşa-

maq istöyirdi. Ona görö ki, yenidən, başqa cür yaşamaq üçün cavanlaşaydı. Uşaqları da yan-yörəsində hərlənöydi, öyündən yapışıb qucaq istöyöydilər. Daha fikri-zikri ö sarılarda qalmazdı. Ərinö, uşaqlarına dadlı-dadlı xöröklər hazırlayaydı, cürbəcür kompotlar, mürəbbələr bişiröydi, Sənubər kimi mətbəxö girib qazanla, qab-qacaqla əllöşöydi, vurnuxaydı. Əriylö pulun üstündö mübahisö edib onu evdən qaçaq salmazdı.

Hö, axı onunla aralarındakı dava pulun və dadsız xöröklörün üstündö olurdu. Hər gün yedikləri gölünəbaxan yağlı ilö bişən sorba və kartof püresi erinin, uşaqlarının, bəzən özünlün də üröyini vurdu.

Ailönin yeknesoq, küskün, bir-birindən fərqlənmöyən cansızıcı günləri evdəkiləri cana getirirdi. Nö onlara qonaq gələrdi, nö do onlar qonaq gedärdilər. Təsədüfi gölün qonağı göröndö haldan-hala düşördi. Cəndərdi bir şey bişirmək üçün uşaqlardan birini bazarə göndörärdi.

...Axsamlar soksökölü halda gözünü qapıya dikärdi. Onlardan biri, heç olmasa bircəciyi qapını açaydı, onu görüb üstünö atlaydı, öpöydi anasını. Yadına sala bilmirdi, ağıllarının biri nö vaxtsa onu öpüb. Qızının isö ona yızığı gələrdi. – Sən düz öləmirsən, – deyirdi, – nö bizö yazığın gölir, nə də özünlö. Papaynan da diğıdığın qurtarmır.

– Əgər atanı evdə tapa bilirsən, ondan soruş, diğı-dığı sallarmı bu evdə, neynöyüm. Atan gündö kefdö gedir. Ölinö düşön pulları da sağına-soluna xörclöyür.

Qızı isö həmişə atasını müdafiö edirdi:

– Nö qədər axı evdə pul səhbətli ölar. Ölinö keçirtdiyın pulu da bilinmir nöyö xörclöyürsən. Biz heç, heç olmasa özünlö fikir ver.

– Sən hələ uşaqsan. Mənö ağıl öyötröm. Bu günün sabahı da var. Adamın dar günü də var qabaqda. Yoxsa Sənubər kimi... Qazandıqlarını elö qarınlarına tökürlör. Adamın evinə nö qədər qonaq gölör. Bir ildö nö qədər ad günü keçirtmək ölar, ay tanrı. Birininki qurtarmamış, uşaqlarını deyirmö ey, ö birininki başlayır. Elö öli xəmirin içində oynayar. Nö vaxt soruşursan ki, neynirsən, elö hey deyir tort bişirirəm, piroq bişirirəm.

– Pis iş görür?.. Yoxsa sənin kimi. Bir dəfö də olsun bizim ad günümüzü keçirtməndə? Rəfiqələrimin də yanında utanıram. Ad günündən söz düşündö yüz cür bəhanə getirirəm.

– Nahaq, çox nahaq utanırsan! Artıq xörədir hamısı. – Onda qızının könlünü almaq üçün küncö qaçdığı da yadımdaydı. Ora-bura boy-lanib sandıqdan bağlamani çıxartdı.

– Anamızın qədrini hələ sonralar biləcəksiniz. Bax, gör xoşuna gəlir? Sizə bilmirəm hələ nələr lazım olacaq.

Qızı laqeyd-laqeyd bağlamanın içindəkilərə baxırdı. Anasının gözlərindəki parıltı, üzündəki işığı görüb candərdi soruşdu: – Neyləyəcəksən axı bunları.

– Necə yəni neyləyəcəyəm? Bəs adamın...

– Hə, dar günü. Başa düşdüm. Onnansa Yoskaya şalvar alsaydın, pis olmazdı. Uşaq tay-tuşların yanında utanır.

– Nə olub köhnəsinə? Geyinsin də. Lap elə gedib aldım təzəsinə. Bir-iki günə geyib köhnəldəcəm. Amma adama bax bunlar qalır. Hələ qabaqda sizi evləndirmək, ərə vermək, çehiz, filan... Lap elə bunları demirəm. – Onun gözünə qorxu qarışıq bir vahimə çökdü... – İraq olsun, bizdən uzaq, bəs müharibə olsa, dilim-ağzım qurusun. Sən bilməzsən, nə qədər adam qırıldı acından.

Qızı fikirli idi. Heç bağlamaya sarı baxmırdı da. Handan-hana dilləndi:

– Yox, mama, sən düz ələmirsən. Mən də elə bildirdim çatdırı bilmirəm bizim yeməyimizi, içməyimizi.

Hər dəfə bağlamayı açıb-bağladıqca elə bil on yaş cavanlaşırdı. Qızının nəsihətlərinə fikir vermədən sarıları yerinə qoydu. Qızı nadir hallarda anasını belə şən əhval-ruhiyyədə görürdü. Ürəkləndi. Dedi ki, buraxılış gecəsinə anası ona bir paltar tikdirsin.

Tutuldu:

– Bəli də! Bu da bir yandan çıxdı. Bir gecədən ötrü hədəv yərə nə qədər pul xərclənəcək.

Qızı yalvarışa keçdi:

– O paltarları elə tikdirərəm ki, həmişə hara olsa geyərəm. – Qızı nadir hallarda ondan bir şey istəyirdi.

Nədənsə ürəyi göynəyə-göynəyə qızının həmin xahişini xatırladı. Çünki buraxılış gecəsindən sonra qızı düz bir ay anasını danışdırmadı.

...Uşaqlarının təkəm seyrək məktubları gəlirdi. BAM-dan, Tüməndən, rayondan.

“Salam! Mən yaxşıyam. İşə düzəlmişəm. Yataqxanada qalıram. Papaya salam”.

“Salam! Mən yaxşıyam. Altıncı razryada keçmişəm. İşim yaxşıdır. Papaya salam!” – Qızından gələn axırıncı məktubun məzmunu beləydi: “Salam! Qayınamgilnən danışmıram. Oğluyla qaçdıqımı hər dəqiqə başıma qaxır. Ayı evdə yaşayıram. Papaya salam”.

Gözü qapıda qala-qala məktubları dönə-dönə oxuyurdu. Bəlkə qəlbinə oxşayan isti bir cümləyə rast gəlirdi. Məktublarsa quru və soyuq idi. Ancaq özləri haqda məlumat verirdilər. Vəssalam.

...Mağazadan çıxdı. Əlindəki zənbildə qatıq və iki kosmik ona ağırılıq edirdi. Yüku ona ağır idimi, yoxsa ürəyinin ağrısından göz-ləri yaşardı.

Hiss etdi ki, piyada gedib çıxma bilməyəcək evinə. Tramvaya mindi.

Qapısının ağzında Sənubərə rast gəldi. Yanaqları mətbəxin istisindən pörtmüşdü. Yenə də üzü gülürdü. Elə bil təzə gəlirdi. Yaxası açıq narıncı xaladı təzə idi. Gözündən yayımmadı. Qonşusunu başdan-ayağa süzdü. Yaşad olsalar da, qızı yerində görünürdü.

Salamlaşdılar. Boyun qaçırsa da, Sənubər onu təkidlə evinə çəkdi. Dedi ki, uşaqların gələn vaxtlarıdır, təzə çay dəmləmişəm. – Gəl iç, qızın.

Çay içə-çə ordan-burdan danışdılar. Candərdi danışsa da, fikri özündə deyildi.

– Sən allah özünü üzmə, – deyirdi Sənubər. – Uşaq deyillər ki, fikirlərini çəkəsin. Deyirəm axı, axır vaxtlar görülmür. Öz-özümə fikirləşirəm ki, balam, bu Qüdrət bacıya nolub tələm-tələsik girib-çixır, evdən küçəyə, küçədən evə. O dəfə qızım görüb səni komissiyon qabağında. Salam verdim, – deyir, – Qüdrət xalaya, mənə eşitmədi. Məktublardır gəlirmə, bacı?

Nəsə mızıldandı. Deyəsən, dedi ki, tez-tez alır məktublarını.

– Day nəyin fikrini ələyirsən? – Sənubər xalataın otayını düzəltirdi. – Özünə, yemək-içməyine fikir ver. Çox düşmüşəm, bacı.

Dözə bilmədi. İnilədi:

– Heç kəsin övladları mənimki kimi nankor olmayıb, – dedi. – Ömrüm boyu onlar üçün çalışmışam, əlləmişəm, axırda da belə. – Kövrəlmişdi. Ağlamaq istəyirdi. Özünü zorla toxtatdı ki, qonşusu onun göz yaşlarını görməsin. Sözü dəyişdi: – Xalataın təzə almısan, deyəsən, – udqundu. – Mübarəkdir!

Sənubər qalxıb xalataın kəmərinə dartışırdı.

– Necədir? – dedi. – Rəngi mənə düşdüyünə aldım ey. Yoxsa xalataın çoxdu.

Heyrətə qonşusuna baxdı və bir an elə bil hor şeyi unudu, məzəmmətə öyüd-nəsihətə keçmək istədi. Demək istədi ki, başına at təpib sənin, nədir, xalataın ola-ola bunu niyə almısan, bir-iki gündən sonra suya salacaqsan, köhnələcək. Ancaq özünü ələ alıb susdu. İlk dəfə idi ki, qibtəedici nəzərlə qonşusuna baxdı.

"Ana, bu cür yaşamaq olmaz, heç olmasa özünə yazığın golsin". Qızının sözləri beynində taq-taq taqqıldayırdı. Vaxtilə o da hündür, gözgözlü idi. Əyninə geydiyi bozarmış, nımdaş paltarlar onu çox yaşlı göstərirdi. Nadir hallarda ucuz parçadan tikdiriyi paltarı heç-on il geyərdi. Ayaqqabılarının ora-burasını mıxlada-mıxlada, yamatdırı-yamatdırı sürütdəyər. Evdə olanda da əlinə nə düşürdü əyninə keçirirdi, rəngi solmuş, köhnə, ətəyi sallaq paltarlardan ol-çək-məzdə. Hətta bir dəfə bibisi heçzi onlara gələndə quruyub qaldı:

- Ayıb deyil, - dedi, - heç olmasa orinə görə paltarlarına fikir ver.

Sonubər yumşaq, molahotli sosi gəlirdi qulaqlarına. Sonubər deyirdi ki, Kamalın (əri idi Kamal) yaman xoşuna gəlir bu xalat. Bunu ki, oynımə keçirdirəm, mənə baxmaqdan doymur. Deyirəm: kişi, xərifləmən nədir? Bu yaşında nolub sənə gözünü menden çəkmirən?.. O da gör mənə...

Öz əri yadına düşdü və ömründə ilk dəfə ona töəcəüb elədi ki, nəşə olub ki, əri indiyə kimi onu atıb getməyib. Ayağa qalxdı. - Durum gedim, - onun da gələndə vaxtıdır. Özünü qonşusunun yanında sındırmaq istəmədi, ancaq hiss etdi ki, ərinin gecələr gec gəldiyini Sonubər bilir. Qızardı və zənbilini götürüb tələsik evinə keçdi.

***

Paltarını dəyişmədən divanın küncündə büzüşmüşdü. Diktor televizorla səhəri proqramı oxuyurdu. Neçə saat oturduğunu hiss etmədən əgri qarasına qarışın balaca, dördkünc ekrandan gözünü çək-mirdi. Dəhlizdən ərinin öskürək, sonra da ayaq sesini eşidib saata baxdı. Ərinin ayaqqabılarının köntöy sosi lap yaxından - qapının dalından gələndə ömrü boyu geydiyi nımdaş sürütmələrini yadına saldı və bu an qadın özünü olə ala bilməyib hönkürdü.

...İçin-için ağlayırdı. Əri heç cürə onu sakitləşdirə bilmirdi. Hön-kürtünü nazik divar arxasında zümzümə edə-edə vitaminli meyvə-lərin şirəsindən üzünə maska çəkən Sonubər eşidib döyükdü və qonşusunu sakitləşdirmək üçün qapıya sarı qaçdı.

2004

FİRUZ MUSTAFA

(1952)

Görkəmli nasir və dramaturq Firuz Mustafa 1952-ci il iyun ayının 30-da Gədəbəy rayonunun İsalı kəndində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. Orada orta məktəbi, Bakıda Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakül-təsini bitirmişdir. Saatlı rayonunda müəllim, Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində müxbir, "Azərbaycan gəncləri" qəzetində xüsusi müx-bir, Azərbaycan EA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda elmi işçi, böyük elmi işçi, "Maarifçi" qəzetinin baş redaktoru işləmişdir.

Ədəbi fəaliyyətdə tələbəlik illərində başlamış, nasir və dramaturq kimi tanınmışdır. "Alın yazısı" hekayəsi onun "Dünyanın rəngi" kitabından (Bakı, Gənclik, 1989) götürülmüşdür.

ALIN YAZISI

Dəniz lap yaxınlıqda idi. Xostoxananın pəncərəsi sonsuzluğa uza-nan məvliyə açılırdı. Bu məvliyin, sonsuzluğun sakitliyinə arabir gomilərin fit səsi nəşə canlı bir həmir, doğma bir nəfəs gətirirdi. Həmid xəstəxanaya gələndə dənizin ösib-coşduğunu, dalğa-ların sahile can atdığını görməmişdi. Yayın lələ vaxtı olduğundan ilboyu cövlan edən külək də harasa - dənizin, məvliyin o tayma çəki-lib getmişdi. Aşağılar sakit suların, çəhrayı kələğayı kimi sahile sorilmiş qum laylarından duzlu nemişlik qoxusu gəlirdi.

Dənizə tamaşa etməmək onu bezdirmişdi. Arabir baxışları uzaq-dan boy verib qalxan, - iri qayığa bənzəyən uzunsov adaya sancılıb qalırdı. Suların iltə qoynunda mürgüləyən o boz, tonha ada bəlkə də uzunsov yox, dairəvi idi. Amma buradan adanın o biri üzü görün-mürdü... Ada - adi qayığa da oxşayırdı, təmsaha da, böyrü üstə yixil-miş nəhəng kötüyü də. Homidlə cəmi palatada, qonşu çarçapıda yatan Qulam Yaquboviçin dediyinə görə, o ada heç də buradan göründüyü kimi kiçik deyildi, bəlkə də bir şəhər boyda yerdə. Guya homin yerdo nə vaxtsa həbsxana varmış, özü də orada gözətçiyə ehtiyac yoxmuş.

Çünkü həbsə məhkum olunanların qaçıb qurtarması xam xəyaldən başqa bir şey deyilməmiş. Məhbuslardan bəziləri belə bir təşəbbüsə can atsalar da, nəticəsiz qalıbmış. Axı adadan sahələ üzmək üçün bir neçə saat vaxt lazımdır. Çətin ki, bu yolun əzbabına dəxan tapılardı...

Həmidə elə gəlirdi ki, vaxtı çidərləyiblər. Xəstəxananın giriş qapısından asılmış saatın oqrobələrindən işə sanki bir pudluq daş asılmışdı... Öz qol saatını işə açıb dolabın hansı küncünə atmışdı – vaxtın acığına, can çəkə-çəkə hərlənən oqrobələrin acığına...

Gələndən heç kəsə yovuşa bilmirdi. Arabir dəhlizdə gəzişir, həkimlərdən xəlvət artırmağa çıxıb siqaret tüstülədir (bunu qadağan etsələr də), sonra gedib öz hündür demir çarxçasında uzanıb gah tavana, gah divarlara, gah da pəncərədən tablo kimi asılmış donuq, mavi sulara, suların qoynundan boy verən təmsalə-adaya tamaşa edirdi. Qəzet, kitab oxumağa həkimlər icazə vermir. Televizora da çox baxmaq olmazdı. Bütün bu qadağalar, hoqqalar ona görə idi ki, gözünün biri zəifləmişdi. Əslində onun şikayəti gözəndə deyildi. Sadəcə olaraq bütöv sifətinin bir parçası qurumuşdu: buna iflic də deyirdilər. Hər nəşə sofiət bir xəstəliyə ürcah olmuşdu. Söz yox ki, başın iflic olan, quru ağaca çevrilən hissəsində nə varsa onlar da öz fəaliyyətini dayandırmışdı. Məlum məsələdir ki, sağlam, normal başın yarım hissəsinə bir qulaq, bir göz, bir qaş və oğor keçəl deyilsənə, filan qədar də tük düşür. Bunlar öz yerində, Həmidin bir üzü daş kimi donuq idi. Qərībə burası idi ki, dilinin və dodağının da yarısı küt-ləşib artıq bir şeyə çevrilmişdi. Danışanda dodağının yarısı tərənir, dilinin bir tərəfi zorla yığılıb açılırdı; bu vaxt o əsəbiləşirdi. Həkim işə tapşırırdı ki, ona qətiyyətlə hirsənmək, heyəcəlanmaq olmaz...

Xəstəxanaya gəldiyi on gün idi. Öz palata yoldaşlarından, həkim və iynə vuran, dərman verən ağxalath şəfqət bacılarından başqa heç kəsle kəlmə kəsmirdi. Yanına gələn qohumlarına da tapşırırdı ki, seyrək gəlsinlər. Dostlarına iş xəstəliyi barədə heç xəbər verməmişdi. Çünki gələnlər istər-istəməz xəstəliyin tarixi, səbəbi, nəticəsi, əlamətləri haqqında soruşacaqdılar. Ona işə çox danışmaq olmazdı. Danışanda da görək əli ilə yapışqanlı tənzif sarınmış ağzının bir tərəfini dartırdıydı ki, normal adam kimi beş-üç kəlmə danışa bilsin. İllah da ki, gələndə. O gün zarafatlı qohumlarından biri gəlmişdi onu yoluxmağa. Bir-iki məzəli əhvalat danışdı, gülməkdən özünü zorla saxlayan Həmidin onsuz da öyülmüş ağzi o qədər öyüldü ki, yazıq onu sola doğru dartırdırmaqdan yoruldu...

...Axşam televizorda incəsənətə aid bir verilişin emblemi göstərilirdi. Həmid elə-bələ gözucu şəkile, titrlərə baxdı: Hər nəşə əsla, sənət səriştəsi onu hərdən dinc qoymurdu. O, hamıya və hər şeyə rəssam gözü ilə baxmağa alışmışdı; bu da bir növ xəstəlik idi. Televizorda göstərilən verilişin emblemində moşur bir şəkil göstərilirdi: bir üzü gülən, bir üzü ağlayan kulon. Özünü saxlaya bilməyib palataya gəldi. Sifətinə yapışdırılmış tənzifi götürüb divardan asılmış iri güzgünün qabağında zorla gülümsədi, irişdi. Sol sifəti kəsmüş, açıqlanmış uşaq üzü kimi əsəbi şəkildə yığılmışdı. Kirpik çalmayan gözü də doluxsunubmuş təkə yaşla dolmuşdu; sonra iri yaş gilələri donuq sifəti uzununu diyirilməyə başladı. Sağ üzü güllüdü. Gözü qiyilmiş, qaşları yana dartılmış, yanağı yığılmışdı. Gözünün küncündəki qırıqlar sanki yaşın, ömrün yetkinliyindən yox, başının üstündə yellənən hansısa məchul, amma reallığa çevrilməkdə olan xoşbəxtlikdən xəbər verirdi. Bayaq televizora gördüyü şəkildəki təlxəyin ağlar-gülər üzünü, qəmli-şən gözələrini xatırladı...

Həmid o qədər yaraşıqlı olmasa da, fikirləşirdi ki, gözəllikdə cəbəcərlik arasında çox kiçik bir məsafə var. O bunu özlüyündə bir rəssam kimi qiymətləndirirdi. Dərsdə deyilənlər bir yana, öz başına gələndə müsibət bunu bir daha əyani göstərirdi: bu cür öyülmüş ağız-burun çətin ki, kimdəsə rəğbət hissi oyadaydı. Uzaqbaşı rəhm hissi yaranı bilərdi. Amma düynəda sənə kiminsə yazığı gəlməsindən pis şey nə ola bilərdi?

Dəhliz boyu var-gəl cələməyə başladı. Arabir rastlaşdığı xəstə və həkimlərlə başını tərptənməklə salamlışırdı. Buradakıların hamısı əsəb xəstəliyinə tutulub müalicə olunanlar idi. Ağır cərrahiyyə əməliyyatından çıxanlar da çox idi. Baş, boynu, bel, tənziflə, gipslə sarıanlar divar uzununu vurulmuş taxta tutacaqlardan yapışıb, ayaqlarını sürüyü-sürüyə iməkloyür, şax yeriməyə can atırdılar.

Həmidin ürəyi sıxıldı. Təzədən palatadan çıxıb dəhlizin qurtaracağına düzülmüş yumşaq kreslolardan birində öyləşdi. İncəsənət verilişi qurtarmışdı. İndi xəstələr televizorla göstərilən filmə tamaşa edərdilər. Nəşə macəra filmi göstərilirdi. Bəxanlar tez-tez güldür, heyretlə iynə çökür, təəssüflənir, acıqlanırdılar. O, ekrana arabir baxır, gözucu ətrafa nəzər yetirib öyülənləri küsürdü. Palata yoldaşı Qulam Yaquboviç həmişəki kimi düz televizorun qabağında öyləşib çox böyük diqqətlə hadisələri izləyirdi. Hansı restorandasa baş əspaz işləyən kök qadın tum çirtləyirdi: iş yerini üç-dörd gün

əvvəl özü demişdi. Həm də canı-dildən arzu etmişdi ki, Həmid tezliliklə şəfa tapıb onların restoranına təşrif gətirsin... Öz məşinində qəzaya uğrayıb başı partlayan həkim də xəstə tamaşaçıların arasında idi. Xırda-xuruş xəstəliklərə düşər olanların bəziləri onun məsləhətinə pənah aparırdı.

Sonra film başa çatdı. Saçını oğlansayağı qısa vurdurmuş diktor qadın elan etdi ki, hörmətli tamaşaçılar, indi xarici dil dərsinə qulaq asmağa dəvət olunur. Xəstələr palatalarına dağılışdılar. Yəqin xarici dil öyrənməyə marağı olanlar yox idi... "Quten taq!" Hə, deyəsən müəllim alman dili dərsi deyəcəkdə.

Həmid qalxıb televizoru söndürmək istədi. Yox, deyəsən, zəmində yanılmışdı: xarici dil öyrənməyə həvəs göstərən varmış. Həmidlə qonşu kresloda əyləşən qadın diqqətə ekrana baxırdı. Həmin qadını Həmid bir neçə dəfə dəhlizdə fizioterapiya salonunda, yeməxanada görmüşdü. Ortaboylu, yaraşığı qadındı. Qara gözləri, uzun kirpikləri vardı. Bir az kökəlməyə meyillənirdi: alnında zorla seçilən xətlər, incə buxağı artıq gəncliyinin başa çatdığından xəbər verirdi. Qadın yerini rahatlayıb ayağının birini o birinin üstünə aşırırdı. Xalatinin yaxası kip düymələndiyindən paltar bədəninə daha da tənəm çəkildi. Başını bir az çiyinə sarı əydiyindən boynunun bəyaz dərisi parıldayırdı. Sümük kimi hamar ayaq barmaqlarının ucu çəkələyin qabaq kesiyyindən çıxmışdı. Ayağının dirnaqları qəhvəyi lakla rənglənmişdi.

Qadının bütün diqqəti ekranda idi. Elə bil gözaltı onu süzən Həmidin yaxınlıqda olduğunu belə hiss ələmirdi. Ekranda danışan qadının söhbətini arabir müxtəlif şəkillər müşayiət edirdi: ya uşaqların öz rəsmləri idi, ya da bunları hansı rəssamsa uşaq həyatına aid çəkmişdi; hər nəso o şəkillərdə bir primitivlik vardı.

– Siz də xarici dil mütəxəssisiniz?

Qadının gözlənilmədən verdiyi sualdan diksindi.

– Yox...

Və sonra susdu. Ona elə gəldi ki, qadın bu cür sual verməklə demək istəyir ki, əgər dil mütəxəssisi deyilsənsə, bəs nə üçün cənəbi dildə gedən söhbətə belə ciddi qulaq asırsan? Ya bəlkə, onun qonşu kresloda əyləşməsi nəso qadının xoşuna gəlmirdi. Niyə? Niyəsi yoxdur ki... Ola bilər. Buradakıların hamısı əsəbdən yatanlardır. Tərs kimi yapışqanlı tənziifini qoparıb atdığı sifidi də qadına tərəf idi. Bu cür anormal sir-sifətdə çətin ki, maraqlı bir ifadə tapılırdı. Görək

əvvəldən qadının sağ tərəfində əyləşəydi. Ya da elə bəyaz film qurtaran kimi qınıb gedəydi öz palatasına. İndi isə gecdi. Durub getmədi, gülünc çıxardı... Bir də ki, qadına nə dəxli ey? Vaxtını keçirirəm. İstəyirəm baxaram, istəyirəm yox... Lap durub televizoru da söndürə bilərəm. Niyə? Səs-küy xəstələrin sakitliyini pozur. Yox, bu yaxşı düşməzdi. İnsafən, televizordakı xarici dil öyrədən xanım çox asta, həzin səsle danışdı. Nə olsun ki? Onda televizoru başqa proqramla, başqa kanalla keçirmək olar...

Əlbəttə, bu cür bəhanələrə əl atmaq gülünc olardı. Susmaqsa ondan da bətdir idi. Nəso bir şey demək lazımdı...

Həmid handan-hana qadına sarı dönüb asta səsle:

– Mən rəsmlərə baxıram, – dedi. – Göstərilən şəkillərə...

– Çox nadir şəkillər göstərilir...

Qadın gülümsədi. Onun səsinə zorla sezilən bir istehza vardı.

Həmid bir qədər əsəbi tərdə diləndi:

– Bu cür verilişlərdə klassik şəkillər göstərməyə ehtiyac yoxdur...

Tədris məqsədilə çəkilən eskizlərdir... Uşaqlar üçün...

Özü də bilmədi ki, bu sözləri nə üçün, hansı məqsədlə dedi.

Qadın soruşdu:

– Sizin peşəniz nədir?

O, duruxa-duruxa:

– Rəssamam. – dedi.

Qadın gülümsədi:

– Hə, ona görə rəsmlərdən öz salırmıssız...

Onun gülüşündə də bir istehza hiss olunurdu. Qadın öz cavabsız, bir az da istehzal tərdə səslənən danışığına sanki qəsdən yüngülvirli həkimlik qataraq daha bir sual verdi:

– Sizin dişiniz ağrıyır?

Həmid gülümsədi; gülümsədi deyəndə ki, sağ yanağı yana sarı çəkildi və o özüünü bu halda necə eybəcər hala düşdüyünü təsəvvürünə gətirib mızıldandı:

– Bəyəm bura stomatoloji xəstəxanadır?

Hiss etdi ki, cavab kimi səslənən sualı sərt çıxdı.

Qadın həlim səsle diləndi:

– Dişlə tokcə diş həkimləri məşğul olmur ki? Buraya bir qadın gətirmişdilər – dişinin dibini irinləyib beyninə vurmuşdu. Axırda başında aparılan cərrahiyyə əməliyyatı onun xilas etdi... Əsəb elə şeydir ki, insanın bütün üzvləri ona tabedir...

– Hə, elədir.

Sonra qadın qəfləton soruşdu:

– Siz almanca bilirsiniz?

– Doğrusu, mənim almancadan başım o qədər çıxmır. Orta məktəbdə nə öyrənməmişəm, elə odur...

Qadın nədənsə üz-gözünü turşudub televizora işarə edərək əsəbi halda dedi:

– Mən onu tanıyıram. Məndən bir kurs aşağıda oxuyurdu. O danışıq deyirəm... Həmişə müəllimlər özünü istədiirdi. Sonra elə onlardan birinə də ilişib ərə getdi. İndi hər ikisi institutun dosentidir.

Həmid az qaldı soruşsun ki, bəs sən necə, öz ərin var? İstədi ki, lap onun ərinin adını, iş-gücünün xəbər alsın. Amma hələ qadının adını bilmirdi, soruşmağasa üzü gəlmədi. Əvəzində qadından başqa şey soruşdu:

– Çoxdan buradasınız?

– Çoxdan... Lap çoxdan... İki ildir...

Həmid təəccübləndi:

– Doğrudan? İki il? Xəstəliyiniz nədir ki?

– İki il deyəndə ki, bütün vaxtı burada olmamışam. Bu iki ildə dördüncü dəfədir ki, müalicə olunuram. Amma bu, deyəsən axırıncı dəfə olacaq...

Qadının səsinə hüzn duyulurdu. Elə bil bu səsi külək uzaq bir mağaranın dibindən qovub gətirir, dəhlizin küncünə yayırdı.

Ekranı kadr dəyişmişdi. Şərhi xarici ölkələrdə baş verən hadisələrdən danışdı. Nikaraqua hadisələri, Böyük Britaniyada işsizlik, Amerikada narkomaniya...

Qadın baxışlarını televizordan çəkməyərək yenə əzəli istehza ilə:

– Dünyanın hər yerində vəziyyət gərgindir, – dedi.

Həmid söhbəti bayaqkı axara yönəldi:

– Sonuncu dəfə müalicə kursu qəbul edirsiniz yəqin...

– Hə, sonuncu dəfə... Daha heç bir müalicəyə ehtiyac qalmayacaq.

– Təki elə olsun... İşıllah...

Qadın onu eşitmirmiş kimi:

– ... Çünki daha mən özüm də olmayacam...

Qadının bayaqkı hüznü səsi birdən-birə sərtləşdi, dəmirə dəyib-miş kimi cingildədi. Elə bil indi o sayıqlaydı, özünün yaxınlaşan sonu, ölümü haqqında danışmaq onun üçün o qədər də dəhşətli deyildi. Görəsən, o, ömrünün başa çatmaqda olduğunu haradan bilirdi? Həm

də bu bərədə elə qəti danışdı ki, onun dünyadan lap tezliklə köçəcəyinə Həmidin şökk-şübhəsi qalmadı. Lakin Həmid istər-istəməz sakitləşdirici bir əngələ:

– Heç kəs ömrünün sonunu əvvəlcədən müəyyən edə bilməz, dedikləriniz bədbinlikdən irəli gəlir, – dedi.

Həmidin gözləmədiyi halda qadın qəhqəhə çəkib güldü:

– Mən bədbinəm?! Qətiyyən! Məndən nikbin adam yoxdur bu dünyada. Bax, görürsüz mü, hətta ölümdən də qorxmuram...

– Bunlar boş şeydir...

Qadın gözünü ilk dəfə olaraq diqqətlə onun gözüne dikdi:

– Nə? Mənim dediklərim, yoxsa ölüm? Hər ikisi həqiqətdir. Mən ölümdən qorxmuram. Bunu elə-bələ demirom ha... ürək sözümdür. Doğulan nə vaxtsa ölməlidir. Bu məni narahat etmir. Məni narahat edən başqa şeydir...

Həmid iflic vurmuş üzünü dəsmalla tutub qadının üzünə baxdı, onun şovə kimi qaçaraq saçlarının arasında ağ tükərlər seçilirdi. Görəsən qadını narahat edən nə idi?

Ekranı hansı ölkəyə yurdsuz-yuvasız işsizlərinin qalmaqaldan danışılır, onların küçə nümayişinə çıxmasına dair kadrlar göstərdilər. Həmid ömrünün on yeddi ilini yaşadığı evi, kirayədə qaldığı mənzili xatırladı. İlk illər bu otaq üçün ayda iyirmi beş manat verirdi, sonra hər ildən bir otağın qiyməti on beş manat artaraq, indi gəlib çıxmışdı ayda doxsan manata. Yəqin ki, dörd-beş ildən sonra Həmid kirayə haqqı olaraq yüz manatdan artıq pul verməli olacaqdı.

Həmid "Evsiz avaralar" haqqında çəkilmiş lentə baxanda nədənsə öz kirayə mənzil-emalətxanasını xatırladı. İlk öpüşün hərarəti dodaqlarında gizləndi. Yox, o vaxtkı hisslər eşq-zad deyildi. Həmidə görə dünyada eşq adında şey yoxdu və özünün tanıdığı qızları, onunla bağlayan telləri sevgidən başqa nə desən adlandırmıq olardı: həvəs, adətkarlıq, rəğbət, rəhm, ehtiyac... Bütün bunların nə Həmidə, nə də onunla yanaşı kreslodə öyləşən qadınla heç bir əlaqəsi yoxdur...

– Sizin neçə yaşınız var?

Qadının qəribə sualı Həmidə yersiz və gülünc gəldi; bunun söhbətə, xəstəliyə, ölüm haqqında mühakiməyə nə dexli?..

Candərdi dilləndi:

– Otuz yeddi...

– Nəse sizə daha çox yaş vermək olar. Saçınız vaxtından tez ağarır...

– Ola bilər. Siz bayaq nəse deyirdiniz...
Qadının çatma qaşları dartıldı:
– Nə barədə?
– Belə də... Ölümdən qorxmamağımız... Amma dediniz ki, sizi nəse başqa şey narahat edir...
– Məni narahat edən öz ömrümdür... Daha doğrusu, onun mənasızlığı. Lap düzünə qalsa, hamının ömrünün mənasızlığı...
– Hərə həyata bir cür baxır...
– Orası elədir. Dedim ki, mən bədbin deyiləm. Hamı mənasız yerə yaşayır. Hətta kütlər, nadanlar da...
– Onların söhbətə nə dəxli?..
– Dəxli çoxdur... Çünki təkcə nadanlar dünyada nəse əbədi bir şeyin mövcudluğuna inanırlar. Amma onların da ömrü mənasızdır.
– Bəlkə də mən fikrimi düzgün ifadə edə bilmirəm. Dediym odur ki, qanmaz öz qanmazlığını dərk etmir və bundan həzz alır.
– Əslində elə təkcə nadanlar mənasız yaşayır. Qananlar üçün dünyada nəse bir məna var.
– Qanansa dünyadan, dünyanın gözəlliyindən, bu gözəlliyin əbədiyindən həzz alır.
– Bunlar öləri şeylərdir...
Hər ikisi susdu.
Televizor da susmuşdu. Ekranı səssiz kadrlar göstərirdi.
Sükutu qadının səsi pozdu:
– Bax, məsələn, elə sizin özünüzdə götürək. Yaşadığınız ömürdə bir məna görürsünüzmü?
Həmid güldü. Dodağı yana əyildi. Dəsmalı üzünə tutdu.
– Bəlkə söhbət etmək sizin səhhətinizə zərərdir, – deyə, qadın ehtiyatlı soruşdu.
– Yox... yox... Hə, ömrün mənasını soruşursunuz? Bir az fəlsəfi sualdır.
– Adıçə sualdır...
– Yox...
– Mənası da lap adidir.
– Çətin ki, cavab verəsiniz. Lap desəniz də standart cavablar olaçaq, nə bilim: varislik, əbədiyyət, gələcək nəsillər... Elə deyilmi? Yaşayırsınız və bilmirik ki, bu ömür nə üçündür? Əlbəttə, sizin çıxış yolumuz üçün bir cavab da var: övladlarımız üçün...

– Mənim övladım yoxdur...
– Heç olmayıb da?..
– Yox... Çünki evlənməmişəm.
Qadın tutuldu:
– Mən də sizin kimi... Övladım yoxdur. Olsaydı belə, yenə mənim sağlığım üçün müsbət cavab kimi qiymətləndirilə bilməzdi...
Dəhlizdə Həmidin palata həkimi doktor Şərifov göründü:
– Rəssam qardaş, deyəsən pis deyilsən, maşallah... Amma sənə çox söhbət etmək olmaz ha...
Həmid əlini üzünə tutub dedi:
– Doktor, mən söhbət etmirəm, yalnız söhbətə qulaq asıram...
– Əlbəttə, gözəl xanımların söhbətinə qulaq asmaq bəd olmaz...
Həkim hansı palataya burluldu.
– Zəhləm gedir bu mürtəddən.
Qadının sözü Həmidə pərt elədi:
– Niyə ki? Pis adam deyil. Həkim kimi də tərifləyirlər...
– Mənim palata qonşuma – o, cavab bir gəlidir – eşq elan edib. Qadın dünən bütün gün ağlayıb. Yox... bunu qadının özü deməyib, nəvbətçi sanitər danışdı. O, qonşu otaqdan eşidirmiş.
– Qadın qol saatına baxdı.
Həmid soruşdu:
– Yatmaq istəyirsiniz?
– Yoo-ox – qadın sözü uzadıb duruxdu: – Sallaqxanaya gedən qoyunun gündüyəyəm... Ölüm yaxınlaşdıca fikrim qarışır... Az qalır, lap az qalır...
– Siz özünüzdə üzürsüz... Hər şey yaxşı olacaq...
– Saat onda dələk gələcək...
Qadının sözləri Həmidə təəccübləndirdi: dələk? Nə dələk?
Deyəsən, qadın xofdan sayıqlayırdı:
– Əslində o iki gün əvvəl gəlmişdi... Hə, mənim başımı qırmağa...
Həmid yalnız indi xatırladı ki, qadının başında cərrahiyyə əməliyyatı aparılacaq.
Qadın kreslodan qalxdı. Ötkəm quru səslə əsəbi tərzdə:
– Yaxşı, gecəniz xeyrə qalsın...
– Xeyrə qarşı...
Həmid durub öz palatasına sarı getdi. Beş-on addım atıb geri baxdı. Qadın dəhlizin pillələrinə doğru burluldu. Deyəsən, dələk alt mərtəbədə gözləyirdi. Bir azdan qadın öz saçlarından möhrəm

olacaq. Onun dön düşmüş sıx, şəvə saçları zibil yeşiyinə atılacaq. Sabah qadının başının bir hissəsini yarib oradakı şişi çıxaraçaqlar. Görəsən, o nədən törəyib elə? Qadın üz-gözündən fırağan həyat sürən adama oxşayır. Nə olsun ki, bəzən fırağanlığın qəmli bir sonu olmurmu? Son nə üçün? O, biçəğin altından sağ çıxacaq, yaşayacaq... Hələ cavandır, ərə də gedə bilər, lap ana da olar... Görəsən, saçsız necə görünəcək? Keçəl? Daz? Yəqin ki, bir az eycəbəcərleşər...

Qulam Yaquboviç yuxu bişirirdi. O, asta addımlarla keçib öz çarpayısında uzandı... Pəncərədən dəniz qaralırdı. Tutqun sularda gəmilərin işıqları yellənirdi...

Palatanın açıq qapısından sürüşüb keçən kölgə onun iflic vurmuş, qapaqları qırılmayan gözündən yayınmadı. Qeyri-iradi yerindən durub xəstəxana paltarını əyninə taxdı. Dəhlizə çıxdı. Gözünə dəyən olmadı. Yalnız növbətçi sanitar qadın başını mizin üstünə qoyub yatırdı... Hə, deyəsən, haradasa giriş qapısı tərəfdən hənirtir gəlirdi. Həmid həmin səmtə yönəldi.

Qadın addım səslərindən diksinib içini çəkdi. Əlində tutduğu uzun siqareti gizlətmək istəsə də, bundan bir şey çıxmadı, elə bil Həmid onu cinayət üstə yaxalamışdı. Qadın zorla gülümsədi... Həmidi hey-rət götürdü: qadının saçını qırılmamış, əksinə daranıb səliqə ilə başının ortasına yığılmışdı.

Həmidin marağı onun diqqətindən yayınmadı.

– Qoymadım qırxınslar... Qoy sonuncu gecəni öz saçımın başa vurum. Sabah operasiya qabağı qıraxrlar... Mən belə istəyirəm... Siqaret çəkirsiz?..

Həmid az qala pıçıltı ilə dilləndi:

– Hə... Pis olmaz...

Qadın xalatinin cibindən çıxartdığı qutunu ona uzatdı. – Həmid uzun, xarici siqaret qutusunu əlinə alıb diqqətlə baxdı:

– Bizimkilərə oxşamır...

– Hə, Almaniyada tanışım var – o göndörüb...

Həmid yüngül, ilıq tüstünü ciyərlərinə çəkib dedi:

– Mən öz tüstümüüzə alışmışam...

Palatalardan hansınınsa qapısı əsəbiliblə çırpıldı. Hər ikisi susdu. Qadın uzun, yaraşıqlı barmaqları ilə siqareti yumşalda-yumşalda asta-dan dedi:

– Mən eqoistəm... Ciddi sözümdür. Ölüm yaxınlaşdıqca heç kəsin həyatı məni maraqlandırmır. Bu, bəlkə də tənhalığımdan irəli

gəlir. Yəqin ki, ailəm olsaydı bu cür fikirlərdən uzaq olardım. Elo deyilmi? Bəlkə də yox?

Həmid çiyinlərini çəkib siqaretdə dərin bir qullab vurdu.

– Nə bilim? Bəlkə də...

Qadın öz sualına cavab gözləmədən qəflətən başqa şey soruşdu:

– Siz alın yazısına inanırsızımı?! – Məncə hər kəsin alınına nə yazılıbsa, o da olacaq...

– Belə deyirlər...

– Demək, eşitmək başqa şeydir... Mən bunun elmi əsasını da tapmışam.

– Nəyin?

Qadın bir qədər hirsli tərzdə:

– Necə nəyin, – dedi, – alın yazısının... ömrün, taleyin...

– Doğrudan?

– Mənə gülməyin, artıq neçə illərdir ki, bu problemə məşğulam. Bir zaman psixologiya üzrə namizədlik mövzusu götürmüşdüm. Qərīb də adı vardı: “Yeniyyətlərin cinsi təbiiyətində incəsənətin rolu”. Sonra konkret mətləbdən uzaq düşdüm – başladım beyin problemi ilə məşğul olmağa.

– Hər halda mövzunuz maraqlı imiş...

Qadın gülümsədi:

– Hər halda insanın süüraltı qabiliyyətlərindən daha çox onun öz şüuru maraqlıdır. Siz bilirsinizmi beyində nə qədər əsəb hüceyrəsi var? Hər gün insan milyonlarla əsəb hüceyrəsini qurban verir...

Həmid qadının saçlarına baxdı. Ağ tellər görünmürdü.

Qadın öz kəşfindən ehtirasla danışdı:

– Elə bil insanın beyində iyirmi milyard səhifədən ibarət bir kitab var. Bu səhifələr sürətlə vərəqlənir. Kimin “səhifələri” tez oxunub başa çatsa onun ömrü də tez sona yetir. Axı, bütün orqanizmi beyin idarə edir. Əgər beyində “oxunma” prosesi sürətlə gedirsə, deməli ömrün qısalığından şikayətlənməyə dəyməz. Mən tam aydınlığı ilə dərk edirəm ki, əvvəlcədən mənimçün ayrılmış kitabın bütün yazısı oxunub. Bax, mən alın yazısı deyəndə bunu başa düşürəm. Bəlkə də, dediklərim sərəmsəlməkdir. Amma mən alın yazısına inanıram... Bir də ki, mən bütün ömrümü özəldən görmüşəm. Lap uşaqlıqdan. Hər şey də gözlədiyim kimi oldu. Görürəm, inanmırsız...

– Niyə ki?.. Yox...
– Əvvəlcədən bildirdim ki, məni uğursuz ailə həyatı gözləyir.
Belə də oldu: ər də iki il oldum. Bildim ki, övladım olmayacaq. Bu
zəmin də çin çıxdı. Bildim ki, beyin şişindən, yəni xərçəngdən ölə-
cəm... Bax, bu da başıma gəldi.
– Siz sadəcə olaraq xoşagəlməz fikirləri özünüzlə tələm etmisiz...
Hər şey yaxşı olacaq... İnanın ki, sizə heç nə olmayacaq... İnanın...
Qadın siqaret kütüyünü küncdəki dəmir yeşiyə atdı...
Hər ikisi dəhlizin qapısına yönəldi.
– Gecəniz xeyrə qalsın...
– Xeyrə qarşı.
Gəmilərin işığı öləzimişdi. Dəniz qapqara örtüyə bənzəyirdi.
Elə bil bu qara örtüyün altında dibsiz bir uçurum gizlədilmişdi...
Həmid yuxudan Qulam Yaquboviçin səsi oyadı:
– Dostum, gecələr ova çıxırsan deyər, səhər yuxusundan doya
bilmirsən. Qalx, yemək vaxtıdır.
Durub yeməxanaya getdilər. Qadın görünmürdü...
Həmin günün axşamını o nədənsə ürəyi çırpına-çırpına gözləməyə baş-
ladı; növbəti qadından öyrəndi ki, dənəki müsahibi cərrahiyyə ota-
ğındadır. Əməliyyat beş-altı saat idi ki, davam edirdi...
– Oyanmayıb...
Palataya girən Qulam Yaquboviçin ötkəm səsindən diksindi...
Tez soruşdu:
– Kim oyanmayıb?
– O qadın... Həmişə sakitcə dəhlizdə gəzib televizora baxan
qəşəng xanım vardı ha, bax o... Narkozdan oyanmayıb...
Həmid tutuldu:
– Kim dedi?!
– Həkimlər xosunlaşmışdılar... Xəstələrin hamısını palataya
qovdular ki, meyiti görüb dilxər olmasınlar...
Həmidin gözləri dumanlandı. Dəhlizin artırımına çıxdı. Aşağıda
xəstəxananın həyatında beş-altı adam vardı. Yaşlı bir qadın üz-
gözünü cırıb şivən qoparırdı. Yəqin ki, mərhumun anası idi. Bacısı
da ola bilərdi...
Xərəyi qapının ağzına çıxartdılar. Ağ xalətli adamlar mələfəyə
bükülmüş meyiti qucaqlarına götürüb “Təcili yardım” maşınının arxa
qapısına yaxınlaşanda külək mələfənin bir ucunu azacıq qaldırdı.
Həmid qadının qırılmış ağımsov başını gördü. Qadının üzü sakit idi.

Həmidə elə gəldi ki, qadının dodağında gülüşə, istehzaya bənzər
bir təbəssüm donub qalıb. O, görəsən kimə gülürdü? Öz ölümünə,
yoxsa yaşanmış ömrünə?

Maşının qapısı şaqqıltı ilə örtüldü.
Xəstəxananın həyatına sükut çökdü.
Palata qonşusu Qulam Yaquboviç Həmidə haraylayırdı:
– Haradasan, ay rəssam yoldaş, yemək vaxtıdır...
Xəstələr yeməxanaya toplaşmışdılar...
Palataya keçib uzaqlara baxdı. Qəhər onu boğurdu. Az qalırdı
hönkürsün...
Dəniz lap yaxınlıqda idi. Xəstəxananın pəncərəsi sonsuzluğa
uzanan uçuruma açılmışdı.

AQIL ABBAS

(1953)

*Abbasov Aqil Məhəmməd oğlu 1953-cü il aprelin 1-də Ağcabədi rayonu-
nun Kələli kəndində anadan olmuşdur. Orada orta məktəbi bitirdikdən sonra
ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır.*

*Əmək fəaliyyətinə Ağsu rayonundakı internat məktəbində müəllim kimi
başlamış, "Elm və həyat" jurnalının redaksiyasında fotomixbir, şöbə müdiri,
"Sovet kəndi" qəzetində xüsusi müxbir işləmişdir. "Ədalət" (1990-cı ildən)
və "Bozqurd" (1993-cü ildən) qəzetlərinin baş redaktorudur. 2005-ci ildə
Azərbaycan Milli Məclisinə deputat seçilmişdir.*

*Ədəbi fəaliyyətə 1970-ci ildən başlamış, nasir kimi tanınmışdır. "Qiyamət
gəcəsi", "Qapqara uzun saçlar", "Batmanqılınç", "Ən xoşbəxt adam" kimi
roman və povestlərin müəllifidir. "Şəbədə Nazim" hekayəsi yazığının "Ən xoş-
bəxt adam" kitabından (Bakı, Yazıçı, 1987) götürülmüşdür.*

ŞƏBƏDƏ NAZİM

Kəndin yuxarı başında toy vardı. Və toyçular mağara güclən-
dirici qoyduqlarından klarnetin səsi kəndi götürmüşdü başına.

Nazim adəti üzrə yenə oturmuşdu çayın kənarındakı söyüdlərin
kölgəsində. Bakıdan alıb gətirdiyi sambreronun (hansı ki, bizim şlyap-
palardan bir az böyük) arxasını bir balaca qaldırılmışdı. Özünün dediyi
kimi getmişdi çörtlə.

Körpünün altında çay kiçik bir göl yaratmışdı, əgər bunun adına
göl demək olardısı. Nazim Bakiyə gedib haqiqi çimərlik görəndən
sonra bu kiçik gölün adını qoymuşdu "plyaj". Gölün bir tərəfində
istidən tənmiş çamışlar sərinlənir, dərin yerlərində isə uşaqlar çimər-
dilər. Əvvəllər Nazim də bu plyajda tumançaq o qəder çimmişdi!
İndi suda oynayan uşaqlara elə həsrətə baxırdı ki, utanmasaydı,
soyunub özünü verərdi suya! Bəh, bəh! Nə sərinlərdi!

Nazimi axtaranlar bilirdi ki, bu vaxtlar o, söyüdün kölgəsində
olur və həmin müddətdə iki dəfə də siqaret çökür. Gözləyir ki, Ülker

qoltuğunda xalat körpüdən keçib gedəcək o biri taydakı xəstəxa-
naya və ondan sonra Nazim tənbel-tənbel qalxıb ya gedəcək poçta,
ya da kluba vaxtını öldürməyə.

Nazimin kənddə bilmədiyi işə qurd düşərdi: kimin oğlu kimin
qızı ilə görüşür; kimin toyuğuna kim daş atır; sədr kimdən çəkinir;
kim kimdən anonim yazır və s.

Kənddə hərəyə bir ləqəb qoymuşdu: Qıyıqözg Allahverdi, Çolpa
Hüsü, Lüt İbrahim... Və bütün kənd də yığışib ona bir ad qoymuşdu
– Şəbədə Nazim!

İndi Şəbədə Nazim oturmuşdu, uşaqlar səs-küylə çimişirdi,
camışlar da sərinləyirdi.

Bax, o ağbaş müəllim Nazimə bir ölüvay üç yazsaydı, əli quru-
mazdı ki?! Nə olsun ki, Nazim suallara yaxşı cavab vermədi. Guya
institutda oxuyanların hamısı elm dəryasıdı? Odur ey, Hüseynqu-
lunun oğlu Hüsezz Bəşir, necə girib məktəbə? Nazim o ağbaş müəl-
limi nə döyərdir! Kəsdı onu, qoymadı kosmonavt olsun. Əgər axırını
imtahanından birçə "üç" alsaydı, mütləq kosmonavt olacaqdı! Bəs,
Jolobov niyə oldu?!

Oturub pult arxasında, qarşısında kosmik cihazlar. Kosmik pəncə-
rədən kosmosa baxır. Deməli, o, görünən planet Yerdir. O planetin
harasındasa kiçik bir kənd var. Və bu dəqiqə o kənddə hamı
futbola baxırmış kimi oturub televizorun qarşısında, Nazimdən danı-
rlar. Danışır ki, ayu, gör bizim Mirzənin (indı Mirzə hamının
olub) oğlu hara gedib çıxıb, pax atonnan! Guya Mirzənin oğlu kos-
monavt ola bilməzmiş?

Yəqin ki, Ülkerin atası haçansa Nazimi döydüyünə görə xəcalət
çökür.

Nazim televizorla çıxış edir. Maraqlıdır, demək bu dəqiqə kənd
ona baxır, amma o heç kəsi görmür. Qəzetlər elə hey ondan yazır:
Marsa uçan ilk kosmonavt azərbaycanlıdır. Heç kəsin bəyənmədiyi
Nazimdir.

Marsa uçağı Nazimə nənəsi məsləhət görmüşdü. Demişdi ki,
daha amerikalılar aya uçub, bəsdı. Onların da ki, ayağı dəyon yerdə
xezir-bərəket olmaz.

Rayonda hamı əl-ayağa düşüb. Qara "Volqa"lar düzülüb sıraya.
Kənd elə bil Nazimin qoyub getdiyi tozlu-torpaqlı kənd deyil. Nə
yaxşı Nazim kosmonavt oldu, yoxsa kəndə heç belə yol çəkərdilər?!

– Nə yaxşı ki...

- Ay bala, bala!

- ...

- Ay bala, sənən deyiləm?

Nazim başını qaldırdı və yandı töküldü. Naxırçı Hüseyn:

- Ayə, dur get evinizdə yat dana. Yoxsa gün səni lap gic eləyər.

- Əşi, get inayini otar, rəhmətliyin oğlu!

Sonra Nazim başını bulayıb gedən Hüseynin arxasınca baxıb-
baxıb:

- Sənə elə yaxşı ad qoymuşam. Mərdimazar Hüseyn!

- Nazim dayı!

Çevrildi, önündə ayaqyalın bir uşaq durmuşdu, qucağında da bir
qutu peçenye.

- Nədir, ə?

Uşaq burunu çəkə-çəkə peçenyenin birini dişlədi:

- Qağam deyir, dükana mal gəlib, boşaltmaq lazımdır.

- Get dənən işim var, bu dəqiqə gəlirəm.

Uşaq bir az aralanıb:

- Onsuz da Ülkər xala bayaqdan gedib, sən yatmışdın, - dedi və
götürüldü.

Nazim əlinə keçən kəşəyi uşağın arxasınca atıb qışqırdı:

- Dayan... - və dodağının altında nə isə acı bir söz dedi.

***

Nazim mali təzəcə daşıyıb qurtarmışdı ki, Vəli gəlib çıxdı və
Nazimi çəkdi kənara. Bu o Vəli idi ki, kənddə onun bacısının toyu
çalınırdı. Nazim bilirdi ki, bu dəqiqə Vəlinin əlində imkan olsa,
toyu darmadağın edər. Nazim onu da bilirdi ki, Gülbala (o Gülbala
ki, Nazimə görə, görək onun adını "itburnuçağayı" qoyaydılar) üçüncü
dəfədir ki, evlənir. Vəli də başqa oğlanlar kimi razı ola bilməzdi ki,
gözlə-göyçək bacısı Gülbalaya qismət olsun. Amma Vəli gücsüz idi,
qız bəyonmuşdu və qoşulub qaçmışdı. Gülbala da kimlərsənə acığına
mağara səs gücləndiriciləri qoydurmuşdu.

Və səhər-səhər anası Nazimə on üç manat pul vermişdi ki, get-
sin toya. On manat nömrə versin, üç də aşığa.

Vəli Nazimin cibinə nə isə basdı:

- Mən ölüm, sən Mizinin canı, qaytarma. Sənə bir işim düşüb,
heç olmazsa tay-tuşuq.

- Eşidirəm.

- Elə et ki, bu toyun sosini atam eşitməsin.

- Ə, mən kiməm ki?!

Vəli Nazimə balaca bir dürtmə vurdu:

- Məne də yox, dana! Bilirəm kimə ağır açıram.

Dayısının mağazasından bir "Ekstra" götürüb özünü verdi mon-
tyor Uşufun yanına. Montyor Uşuf da bir az turş xiyar çıxartdı, bir-
iki baş soğan, pendir... Və vurub dəmlənəndən sonra dedi:

- Nazim, sənin xətrinə, kəndi lap iki gün işıqsız qoyaram.

Sonra da əlini atıb darvazadakı qırmızı düyməni basdı və o dəqiqə
də toyun səsi eşidilməz oldu.

Bir az keçmiş toy evindən tövsüyə-tövsüyə gələn adama mon-
tyor Uşuf qısaca cavab verdi:

- Pavrijdəniya!

Bu da o demək idi ki, bu gün işıqdan gözünüzü yığın.

Nazim hiss elədi ki, kefi yuxarıdır, yollandı klubla. Körpüdən
keçəndə gördü ki, yene ahılar yığıb söyüdünlə altına. Hansı ki, homişə
yığırdılar. Burada söhbət futboldan başlayıb gedib çıxırdı siyasətə.
Belo söhbətlər də Nazimə ləzzət etməzdi. Bir dəfə az qalmışdı
yapışsın Politik Mirzənin yaxasından ki, ay kişi, dəlləksən, get döl-
ləkliyini elə, sənə siyasət ilə nə işin.

Gördü ki, Politik Mirzə yene əl-qolunu ölçə-ölçə kimi işə asıb-
kəsir. İstədi bir özünü versin ora, Mirzəni fitillosin, sonra fikrindən
vaz keçdi.

Çatdı klubla. Haçansa bu klubun qapısına Nazim belə bir elan yazıb
vurmuşdu: "Bu klubda 1980-ci il Moskva olimpiadasına stolüstü
oyunlar üzrə idmançılar hazırlanı!"

Elan klub müdirinin xoşuna gəldiyindən toxunmamış və Nazi-
min dolağını başa düşməmişdi.

Dayandı elanın önündə. Oxudu, bir də oxudu və birdən-birə ona
elə gəldi ki, kəndlərindən heç kəs ömrü boyu gedib olimpiya oyun-
larına çıxa bilməyəcək.

Dartıb elanı qopartdı.

...Həmişəki kimi içəri tünlük idi. Məktəbli uşaqlar Nazimi görən
təki sivişib aradan çıxdılar. Bilirdilər, Nazim tutacaq qulaqlarından,
deyəcək ki, a bala, gedin kitab oxuyun, elm öyrənin, klubdan - özü
də belə klubdan - sizə xeyir gəlməz. Xeyir gəlsəydi, Gövdə Elşən
çoxdan alim olmuşdu.

Nazimi çəkib oturdular domino stoluna.

- Oynamaq istəmirəm!

- Bəlkə pulun yoxdur?
Nazim əlini saldı cibinə, bayaq Vəlinin qoyduğu iyirmibeşliyi
çıxarıb çırpdı stolun üstünə.

Gövdə Elşon:

- Boy! Ə, son sədrin qızına elçi gedə bilərsən ki!

Yarım saat çəkmədi ki, "sədrin kürəkəni" iyirmibeşliyi də, üstə-
lik anasının toy üçün verdiyi on üç manatı da verdi fələyin badına,
uduzdu.

Tay-tuşları bir-bir başladılar çıxmağa ki, toya getsinlər. Nazim
isə pulları uduzmuşdu.

- Elşon, mənə on üç manat ver də!

- Qəpik də!

- Elşon, sən canın, iki-üç günə qaytaracağam.

Elşon getdi fikrə:

- Bir şərtən!

- Şərt nədir, ə?

Elşon cibindən bir kağız çıxartdı.

- Bunu apar ver Həsərət müəllimə.

Həsərət müəllim kəndə toza işləyirdi. Əvvəllər hordən klubə
da gələrdi - şahmat oynamağa.

Sonralar gördü ki, burda "maraqlı" etmək üçün nördin, domino-
nun altına üçdən-beşdən qoyurlar. Bu da müəllimin xoşuna gəlmə-
mişdi. Kolxoz iclasında istəmişdi durub danışsın, klubun müdiri də iki
nəfərlə kosmuşdu qabağını ki, müəllimsən, get dərşini de, maaşını al.

Nazim də bildirdi ki, bu cılız müəllim kəndə gələndən sədr Əlişin
qızı Əzizənin oxumadığı sevgi-məhəbbət kitabı qalmayıb. Əzizə də
o Əzizə idi ki, hələ neçə il əvvəl Elşon onun adını yazmışdı qoluna.
Nazim onu da bildirdi ki, Elşon klub müdiri ilə müəllimin qarşısını
kəsəndən sonra, necə deyirlər, ondan bir balaca silir. Sonralar, lap
sonralar öyrəndi ki, həmin gəccə o cılızca müəllim Elşoni götürüb
atıbmış çaya.

- Niyə özünüz vermirsiniz?

- Biznən arası yoxdur. Nənin xətrini çox istəyir.

Nazim kağızı alıb baxdı:

- Axı nə yazılıb burda?

- Əşi, nəyinə lazım? Sən apar ver, vəssalam. Biz də qaytaraq
pullarını.

- Hamısını?

- Lap hamısını!

* * *

Nazim kağızı verib qayıdan kimi Elşon kişi toki durdu sözünün
üstə, qaytardı pullarını.

Dəsto-tifaq yığışb getdilər toya. Hərəsi bir onluq atıb keçdilər
yuxarı başa.

Bir azdan başlar dumanlandı, gənclərin səs-küyü mağarı götürdü
başına.

- Bilirsen nə qiyamət qopacaq! Ha, ha, ha!

Ədalət:

- Kənddən başını götürüb qaçar.

- Hi, hi, hi! Gələcək görüşə! Vallah, Əliş dayı onu danaboyun
edəcək.

Elşon əlindəki araqı birməfəsə çəkdi başına, ağzına da bir tikə
ot qoydu:

- Eybi yox, Əzizə, mənə avara deyirsen. Görün ha, kimə deyir?
Elşonə! Kənddə luboy cayla cavab verərəm! Verərəm, ya vermərəm?

- Verərəm!

- Verərəm!

Hüseynqulu oğlu Boşir əlini uzatdı Elşonə:

- Mən ölüm, bir bura vur! Vur də! Bax belə! Nəccə yazmışdın,
sənsiz mənim gəccəm-gündüzüm yoxdur! Boh, boh! İndi Əliş dayı
onun gündüzünü gəccə eliyəcək!

Nazim atmacalardan hiss elədi ki, Elşongil Həsərət müəllim üçün
nə isə bir tələ qurublar. Özü də deyəsən, müəllimi tələyə onun əlilə
salıblar.

Niyyə Həsərət müəllim kənddən qaçaq düşsün. Niyyə, Əliş dayı o
fəqir müəllimi danaboyun eləsin? Əzizə! Görüş, məktub!

Nazim ha fikirləşirdi, axırını bir yana çıxara bilmirdi.

Bəlkə, bəlkə müəllimi görüşə çağırıblar. Əliş dayıya da xəbər
veriblər? Yox, bu boyda zarafat olmaz. Elşon elə namərdlik etməz.
Yox, Nazim bu boyda zarafat görməyib.

* * *

- Həsərət müəllim, Həsərət müəllim!

Darvaza cırıltı ilə açıldı.

- Nazim? Bu gəccə vaxtı xeyir ola?

Nazim bilmədi nə cavab versin, tərledə, saldı başını aşağı:

- Bağışlayın, bilməmişəm, xəbərim olmayıb, müəllim.

Müəllim:

– Bir içəri gir görüm. Axı nə olub, nəyi bağışlayım?

– Getməyin, görüşə getməyin. Sizi biabır etmək istəyirlər, tələ qurublar.

Müəllim Nazimi zorla otağa çəkdi, bir stəkan çay töküb qabağına qoydu.

Bayaq Nazimin gətirdiyi məktub stolun üstə idi.

Müəllim özünə də bir çay tökdü və gəlib Nazimlə üzbəüz oturdu.

– Nazim, mən onsuz da getməyəcəkdim. Mənim şəhərdə nişanlığım var. Bu yaxınlarda toyumuz da olacaq. Hələ səni də çağıracağam toyuma. Çayımı iç, soyutma.

Nazimi yola salarkən müəllim onun içmiş olduğunu nəzərə alıb:

– Bəlkə, səni evinizəcən ötürüm?

– Yox, yox! Özüm gedəcəm!

Nazim bir az aralanan kimi bayaq stolun üstündən götürdüğü məktubu açıb oxudu. Evə getmədi, getdi Əzizənin gözləyəcəyi yere.

Gedirdi deyə ki, müəllim heç zaman səni sevməyəcək, nişanlısı var. Özü də bu gün-sabah toyu olasıdır. Nazimə elə gəldi ki, Elşən dünyanın ən pis adamıdır. Axı, Əzizə yaxşı qızıdır! Amma Ülker ondan da yaxşıdır.

Gəlib çatdı bağın başına. Ora-bura baxdı, heç kəsi görmədi.

– Əzizə! Əzizə! – deyə bir-iki dəfə Əzizəni səslədi.

Ağacqandan kim işə çıxdı və Nazim yerində qurdu, gecikmişdi:

– Əliş dayı?

– Zəhrimar, Əliş dayı, çor, Əliş dayı! Ə, heç bu sir-sifətdən, boy-buxunundan utanmırsan? Ə, niyə ölmürsən?

– Əliş dayı, Həzrət Abbas haqqı...

– Həzrət Abbas qənimin olsun! Ə, niyə gedib boğazına çat salmırsan? Mənim qızım sənin tay-tuşundur?

Üzünə dəyən qəfil sillədən Nazim səntirlədi və yıxıldı.

– Əliş dayı, bir qulaq as də! Bir...

– Heç nəyə qulaq asmıram, asmaq da istəmirəm. Düş qabağıma! Nazim hiss elədi ki, Əliş dayı onu bu görkəmdə atasının yanına aparmaq istəyir. Gördü ki, kişi bərk dironib, yalvarmağın xeyri yoxdur.

Düşdü sədrin qabağına.

Nə etsin? Desinmi ki, bunlar hamısı Elşənin, Ədalətin tələsidir. Nəcə desin? Bəs kişilik? Bir də ki, lap Qurandan don geysə, Əliş dayı inanmaz!

Yer yarılsa, girirdi yere.

O gecə atası səhərəcən həyətdə oturub siqareti siqaretin oduna yandırdı.

Nazim də yatmadı o gecə. Fikirləşdi səhərəcən. Ona elə gəldi ki, heç zaman kosmonavt ola bilməyəcək. Heyif! Görəsən, Lolobov ömründə birçə dəfə də olsa, belə dolaşılığa düşüb?

Səhər atası traktor işə salıb həyətdən çıxanda Nazim onu saxladı.

– Qağa, inanmırsan?

Atası baxdı, baxdı və sonra Nazimin saçını qarışdırdı:

– Yox! Mən oğluma inanıram.

Nazim qalxıb oturdu traktorda.

O gün söyüd ağacının altı boş qaldı. O gün Ülker işə gedəndə Nazimi söyüdün altında görmədi və ilk dəfə darıxdı.

1978

BABA VƏZİROĞLU

(1954)

İstedadlı şair və nəsir Baba Vəziroğlu 1954-cü il yanvar ayının 10-da İsmayilli rayonunun Mollaisaqlı kəndində anadan olmuşdur. Həmin rayonun Hacıatamı kənd orta məktəbini bitirmiş, ADU-nun jurnalistika fakültəsində və Moskvada M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəsr şöbəsində təhsil almışdır (1922-1977).

Orta məktəbi qurtardıqdan sonra İsmayilli rayonundakı "Pravda" kollektivində işləmişdir. Ali təhsil alaraq, Azərbaycan LKİ MK RİJİD qərargahında ədəbi işçi AYB-də həddi ədəbiyyatı təbliğ hüsrusunda təlimatçı, AYB-də məsləhətçi, "Mir" Dövlətlərarası Televiziya Şirkətində redaktor, Azərbaycan Kinematografiya İttifaqında baş redaktor, "Yurd" jurnalının məsul katibi olmuşdur. Hazırda "İstedad" jurnalının baş redaktorunun müavini.

Ədəbi yaradıcılığa XX əsrin 70-ci illərində başlamış, şair və nəsir kimi tanınmışdır. Onun "Səhər qatırı", "Yaddan çıxan görüş", "Ocaq", "Yol" kitablarında dərc olunmuş povest və hekayələrinin ədəbi ictimaiyyat marağı və rəğbətli qarşılımışdır.

BİRƏ ON DƏQİQƏ QALMIŞ

Telefon zəng çaldı. Uçotçik Məmməd qeyri-ixtiyari olaraq saatına baxdı. Birə düz on dəqiqə qalırdı. Məlum məsələydi ki, bu vədələrdə zəng çalan ancaq Qədir ola bilərdi. Yalançılar sözü olmasın, iyirmi iki ildə ki, Qədir hər gün günorta birə on dəqiqə qalmış zəng eləyirdi və uçotçik Məmməd qırmızı müşəmbəli stolun üstündəki kağız-kuğuzları qaydaya salır, külqabını zibil yeşiyinə boşaldırdı, bundan sonra asılıqandan boz, rəngi getmiş paltosunu, cynənə o rəngdə papagını (qışda) götürüb, yaydasa, sadəcə olaraq, həsir şlyapasını başına keçirib üz qoyurdu Fətişin aşxanasına tərəf.

Uçotçik Məmməd pəncərəyə baxırdı. Bayırda boz, çiskinli payız havası vardı. Uçotçik Məmməd pəncərə şüşələrinə çırpılan qanadların səsinə eşidirdi. İş yoldaşlarından kimsə pəncərənin bayır tərə-

fino bir tikə qurmuş çörək qoymuşdu və bu çörəyə tamah salıb boz bir sərçə çöl tərəfdən pəncərənin dəmir barmaqlarından pərçimləmə-pərçimləmə özünü içəri salmışdı, indi pəncərə şüşəsiylə barmaqlığın arasında çırpınırdı. Elə bil birdən tələyə düşməyini hiss eləmişdi, çörək-zad yaddan çıxmışdı, özünü sağa-sola çırpıb boz qəfəsdən qurtarmağa can atırdı. Amma nə illah eləyirdi, çıxma bilmirdi. Gah pəncərə şüşələrinə çırpıb yanı üstə düşürdü, gah da xırda barmaqlığın domirləri əhdini kəsirdi.

Telefon zəng çaldı. Bu telefon zəngi olmasaydı, bir də arabir sərçənin pəncərə şüşələrinə çırpılan qanadlarının səsi olmasaydı, yarım saat ərzində bu otaqda milçək vizitlisi belə eşidilirdi. Payızın sazağı günləri gəlmişdi, milçəklər yoxa çıxmışdı və uçotçik Məmmədə bir otaqda işləyən həmkarları da yarım saat əvvəl nahar fasiləsinə çıxmışdılar. Əslində onlar otaqda olanda da, bir elə sos-küy olurdu. Hər kəs başını aşağı salıb öz işini görürdü. Hər gün saat on ikini bir az adlamış dağılışırdılar, hərə bir tərəfə gedirdi, günorta naharını eləyib qayırdırdılar. Tokco uçotçik Məmməd gözəlçiyirdi, hər gün birə on dəqiqə qalmış Qədir zəng eləyirdi və o da stolun üstündə bir az yır-yığış eləyib üz qoyurdu Fətişin aşxanasına tərəf.

Telefon zəng çalanda uçotçik Məmməd bayıra baxırdı, pəncərədən görünən bir parça boz payız səmasına baxırdı, aramsız olaraq qanadlarını pəncərə şüşələrinə, dəmir barmaqlıqlara çırpan boz sərçəyə baxırdı. Birdən Məmmədə elə gəldi ki, indi tamaşa elədiyi bu sərçə, həmişə bağda-bərədə, ilin başqa fəsillərində gördüyü sərçələrdən deyil. Elə bil bu sərçə çöldəki boz payızın bir parçasıdır, düşüb iki səddin arasında; elə bil payızın özüdü. Birdən bu düşüncələr uçotçik Məmmədin özünə də qərībə gəldi. Qərībək orasındaydı ki, Məmməd ömründə birinci kərə idi payız haqqında belə müəmmalı fikirləşirdi, belə dərindən fikirləşirdi və ömründə birinci kərə idi payızı nəyəsə oxşadırdı, örtülü pəncərəylə dəmir barmaqlığın arasında atılıb-düşən sərçə ona bir parça payızı xatırladırdı. Bu balaca vəğzal qəsəbəsində qədəm qoyduğu gündən, bu maliyyə şöbəsinə işə başladığı gündən onda belə şeylər olmamışdı. Məmməd bu vəğzal qəsəbəsindən üç kilometr aralıdakı kənddə doğulmuşdu, hal-hazırda orda da yaşayırdı, hər səhər onu səkkiz nofor (məşallah!) "ata dəyən" yola salırdı. Hər axşam səkkiz nofor "çörəkistəyən", üstəgəl onların anasını – doqquz baş ailə üzvü yolunu gözəlçiyirdi. O kənddə Məmməd haçansa səkkizillik məktəbi qurtarmışdı, Allah

bilir, özünün də heç əməlli-başlı yadına gəlmir, sonra üç kilometr-lik yolu basa-basa gəlib bu vağzal qəsəbəsində hesabdarlıq kurslarına girmişdi. Düz iyirmi iki ildə ki, bu balaca vağzal qəsəbəsində, maliyyə şöbəsində, bu rəngi getmiş qırmızı müşəbəli stolun arxasında oturub hesabdarlıq ələyirdi. Keçən illər öz işini görmüşdü; onun saçına əl gözdirmişdi; belinin donqarını bir az dikəltmişdi, barmaqları döyənək olub sayğacın daşları kimi şıq-şıq şıqıldayırdı. Illər təkcə bu balaca idarədəki vəzifəsinə, mövqeyinə, stoluna toxuna bilməmişdi. Düz iyirmi iki ildə ki, o, uçotçik Məmməd çağırılırdı.

Telefon zəng çaldı. Dünnən də ələ bu vaxt birə on dəqiqə qalmış Qədir zəng ələmişdi. Salamlaşmışdılar. Ələ Qədir birçə kolmo demişdi ki, bəs mən gedirəm Fətəşin yanına, sur dən də yavaş-yavaş düzəl yola. Qədir uçotçik Məmmədin kəndçisiydi. Səkkizillik məktəbi bir qurtarmışdılar, bir yerdə kursda oxumuşdular, eyni qəsəbədə də işləyirdilər. İntəhası, Qədir meşə kombinatında hesabdarlıq ələyirdi. Otaqlarında telefonları yox idi ki, hərədən uçotçik Məmməd də ona zəng ələyə bilsin. Ona görə də hər gün Qədir keçib kombinat direktorunun qəbul otağından, naz-qəmzəli Püstə xanımın yanından Məmmədə zəng ələyirdi. Biri meşə kombinatından, birisi də maliyyə şöbəsindən ayrı-ayrı yollarla gəlib çıxırdılar Fətəşin aşxanasına.

Qədir sədiq dostdu. Keçən bu illər ərzində onların ayrı günü olmayıb, yaxşı-pis günləri həmişə bir yerdə keçib. Səhər evdə kəmərin altını bir az bərkidəndən sonra çuxurlar yola, düşəndə maşınla (adətən, qəsəbəyə gedən maşın çox olur), düşməyəndə ələ-bələ yolun ağına düzəlib pay-piyada, söhbət ələyə-ələyə gəlib çıxırdılar iş yerlərinə. Bayaq öz ələdiyimiz kimi günorta naharını da Fətəşin aşxanasında bir yerdə ələyirdilər, aşxam da bir-birinə qoşulub qayırdılar kəndə. Yaz, yay aylarında bu yolu gedib-qayımaq həttə adama bir az ləzzət də ələyirdi, amma qışda işlər müşküləşirdi. Yolüstü maşın olmayanda soyuqda, qarda üç kilometrlik yolu basa-basa qəsəbəyə gedib-qayımaq hər oğulun işi deyildi.

Kənddən bir az aralı demiryolu uzanıb gedirdi. Hər gün bu demiryoluyla Bakıdan gələn səhər qatarı vağzal qəsəbəsinə tərəf ötüb-keçir və qatar bu balaca kəndin təşənda bir neçə dəqiqə dayanırdı da. Amma kəndin adamlarından heç kimin ağlına gəlmirdi və yaxud özləri istəməyirdilər ki, vağzal qəsəbəsinə getmək üçün heç olmasa bir dəfə bu qatarla minsinlər. Qatar dolambac yollarla da olsa, bir az gec də olsa qəsəbəyə getməkdən ötrü çox rahat minik idi. Amma

kənd camaatı, başda uçotçik Məmməd olmaqla, başda Qədir olmaqla, qarlı-çovğunlu günlərdə o üç kilometr yolu min əziyyətlə getməyi üstün tuturdular.

Qədir dünnən də bu vədə zəng ələmişdi.

– Hə, gəl görək, mən geyinib çıxıram, son də yavaş-yavaş düş Fətəşin aşxanasına.

Vəssalam, nə bir kəlmə əskik, nə bir kəlmə artıq! İyirmi iki ildə ki, Qədir hər gün birə on dəqiqə qalmış uçotçik Məmmədi Fətəşin yanına nahar yeməyinə çağırırdı.

Uçotçik Məmməd, adətə üzrə, bir müştəri gözüylə stolunun üstünə baxdı, kağız-kuğuzları solıqoyulmuş üst-üstə yığıb, bəzilərinə stolun daxilinə atdı və bundan sonra asılıqandan köhnə, rəngi getmiş boz paltosunu götürüb, eynən o rəngdə boz papağını başına keçirib arxasına qapını çırpdı. Artırmanın pillələrini ehtiyatla düşdü, çürümüş taxta pillələr çisəkdən sürüşkən olmuşdu. Havanın sazağını hiss ələyib paltonun yaxasını qaldırdı, asta addımlarla vağzal qəsəbəsinə yeganə böyük, mərkəzi küçəsindən çıxdı.

Bir az aralıda küçənin sol tərəfində vağzal görünürdü, sağ tərəfdə isə yeganə kinoteatrın binası ağırdı. Kinoteatrın qabağında liliput Miri soyuqdan əsə-əsə hind kınolarından çəkilən rəngli şəkillər satırdı. Uçotçik Məmməd özü neçə kərə balaca qızın ismarıcıyla liliput Miridən həmin şəkillərdən almışdı. Müxtəlif filmlərdən möhəbbət səhnələri... xoşbəxt qızlar, boxtovər oğlanlar... Uçotçik Məmməd fikirləşirdi ki, zalım uşaqlar ələ bil dünyaya ancaq sevmək sevmək üçün, məhni oxumaq üçün gəliblər. Uçotçik Məmməd hərədən özü də o filmlərə girib baxırdı və həmişə axırda özünü nəso birtəhər hiss ələyirdi. O vaxtlar bu “birtəhərliyin” nə olduğunu heç cür özüyün aydın ələyə bilmirdi. Bütün bunlar ona yuxu kimi gəlirdi; hardasa bir oğlan, bir qız dünyanın bütün dördi-sorindən, bütün qayğılarından azad olub, ancaq sevgi bərosində fikirləşir, ancaq bir-birinə eşq əlan ələyib, məhni oxuyurlar.

Liliput Mirinin əsil adı Mirməhəmməd idi, özü də liliput-ad deyildi. Sədoce olaraq, anadangəlmə balaca, lap balaca, sısqa bədəninin üstündə əməlli-başlı yekə bir başı vardı və hərədən fikirləşəndə adama qərībə gəlirdi ki, bu boyda başı o balaca bədənə necə saxlayır. Amma onu neyinərsən, boylu-buxunlu beş oğlu dolanırdı başına, amma şəkil satmağından da ələ çəkmirdi Miri. Yayın cırhacında,

qışın sazağında olıno qom-qom şakil, boynunu burub dururdu kinoteatrin qabağında.

Liliput Miri bu gün soyuqdan lap büzüşmüşdü, görkomi də lap qoribeydi. Başına bir qulağı sallaq oşor papağı qoymuşdu, oynino, bədənina nisbətən dəhşətli dərəcədə böyük bir zabıt şinelı geymişdi. Nodənsə, bu gün hay-həşirə müştəri çağırırdı, fağır-fağır boynunu büküb durmuşdu və birdən uçotçik Məmmədin liliput Miriyə baxa-baxa, onun rayon cayıllarının ehtiyat elədiyı beş yekəpər oğluna yazığı gəldi. Uçotçik Məmməd bir müddət anlaya bilmədi ki, ona nə oldu. Elə bil payızın bu boz üzünü də indicə gördü, elə bil səhərdən çikələyən bu yağışə da indicə diqqət elədi. Qəsbədə mötəbər tikili sayılan kinoteatrin binası da ona çox miskin göründü, elə bil o boyda bina payızın çənino-çiskininə qarşıb itmişdi, onun yerində ancaq tünd bir bozluq gözə dəyirdi. Hər gün kinoteatrin qabağına toplaşan, qəsbənin erköyün kişilərinin erköyün uşaqlarına, hardasa, bir az həsədli baxırdı – yanlan “Jiqli” maşınlı, göy qurşağı rəngində şərflı, harın, dolisov cayıllara. Nəso, uçotçik Məmmədin onlardan ehtiyat eləməyi də vardı. Nodənsə, bu uşaqlarla göz-gözə, söz-sözə gəlməkdən çəkinirdi. Qəribə burasıydı ki, birdən uçotçik Məmmədin onlara da yazığı gəldi, hotta üroyində onlara bir mərhəmət hissi dayıdı da.

Uçotçik Məmməd vağzal səmtinə baxdı və özü də töccüb elədi ki, birəcə stansiya binasının həndəvərində payızın bu boz örtüyündən əsər-əlamət yoxdu. Deyəsən, vağzala sormişin qatırı gəlmişdi; camaat bir-birini itələyö-itələyö qatara minməyö toləsirdi, uzaq-uzaq səfərlərdən qayıdan adamlar qatardan düşürdü. Uçotçik Məmməd özlüyündə elədi ki, o uzaq səfərlərdən qayıdan adamları vağzalın payız örtüyünü yox eləyən, əridən. Və bu balaca vağzal stansiyasında heç vaxt fəsilələr dəyişmir, həmişə eyni bir hava olur burda – səfər havası. Adamlar hey gedir, hey qayıdır və onlar üçün havanın necəliyi heç vaxt fərq eləmir.

Uçotçik Məmməd heç vaxt bu qatarlara minib səfərə çıxmamışdı. O, qatarların keçdiyı yoldan bir az aralıda, balaca bir kənddə doğulmuşdu və on uzaq səfəri elə bu balaca vağzal qəsbəsinə olmuşdu. Kursa girib oxumuşdu burda və kursdan sonra iyirmi iki ildı ki, kənd-kəsəkədə, tanış-tunuş arasında hamı onu “Uçotçik Məmməd” çağırırdı. Hər gün uçotçik Məmməd uzaq-uzaq yerlərdən gələn o qatarların lap qonşuluğunda saygacını saqqıldadırdı, vurnmasını-

bölməsini eləyirdi, modaxil-məxaricini hesablayırdı və heç vaxt yatıb yuxusuna da girməzdi ki, bir gün gələcək, payızın boz günlərindən birində vağzal stansiyası haqqında belə qəribə fikirlərə düşəcək, uzaq-uzaq yerlərdən gələn qatarlar haqqında düşüncək. O payız günü gəlmişdi və uçotçik Məmmədin üroyində o gün dəli bir istək oyandı, qəribə bir çılgınlıqla arzuladı ki, bu dəm, bu dəqiqə bu qatarların birinə oturub, gündoğana deməyosən, günbatana deməyosən – hara gəldi üz tutub gedəsən. Və həmin günüydü ki, uçotçik Məmmədin gözündə liliput Mirinin yekəpər oğlanları siçana dönmüşdü, kinoteatrin qabağında erköyün, harın uşaqlara üroyində mərhəmət hissi duymuşdu. Ətrafında nə görürdüsə, kimi görürdüsə – hamısını, lap elə Qədirin özüne də yazığı gəlmişdi. Ona görə ki, həmin gün uçotçik Məmmədin qolbında qəribə çılgın, dəli bir istək, arzu qaldırılmışdı və buna görə özüne yazığı gəlirdi.

Telefon zəng çaldı. Dünyə də bu vaxt, saat birə düz on dəqiqə qalmış Qədir zəng eləmişdi. O da durub çıxmışdı küçəyə, üz qoymuşdu Fətişin aşxanasına tərəf. Uçotçik Məmməd bir xeyli gecikmişdi. Qədir, görünür, darıxdığından dilxor olmuşdu.

– Balam, gəl çıx da. Səhərdən camaata cavab verməkdən dilim qabar bağlayıb. Hər adama görə on dəfə deyəsən ki, stul zanitdi.

Qədir döz deyirdi. Fətişin aşxanasında bu gün oməlli-başlı tünlük idi. Uçotçik Məmməd stulda yerini rahatlayıb oturdu, Qədirdə handan-hana cavab verdi:

– Heç, sən deyən elə bir işim yoxdu. Yolda bir az ləngidim, bu zəhrimar payız havası lap adamın qanını qaraldır.

Qədir irişdi:

– Sağ ol, sonı... Elo bil payızın gəlişi birimci korəmdi, payız beləncik olacaq, dayna. Yaz döyül, ha, gül güli çağır, bülbül bülbül. – Sonra Qədir üzünü o tərəf çevirib Fətişə hayladı: – Nədu, a Fətiş, balam, qarnımızın qurultusundan söz deyib, söz eşidə bilmirik ki... Bufeçə Fətiş elə bil Qədirin sözlərinə bənd idi, olində məcməyi stolun qabağında peyda oldu. Saxsı qablarda iki dəfə piti, şor xiyar-pomidor, adama yüz qram araç. Düzdü stolun üstünə, “nuş-can” dedi və qoydu getdi.

Uçotçik Məmməd araç stəkənini yaxınma çəkdi.

– Bu mənə kar eləməyəcək, – dedi, – a Qədir. Gəl bunu sifto eləyək, dalısını zakaz elə gəlsin.

Qədir duruxdu:

- Sağ ol soni... - Deyəsən, əşna, bu gün birtəhərsən. Səndən heç belə şeylər eşitməzdim.

- Vur, görüm, bura! - Bu sözləri də uçotçik Məmməd dedi və gözləmədi ki, Qədir bədösin barı qaldırın yuxarı. elə stolun üstündə stəkanları toqqaşdırıb, araqı birmofasə ötürdü içəri. Şor xiyardan bir dişdəm qoydu ağzına, arağın tənəi çəkilib gedəndən sonra Qədri dümsüklədi:

- Hə, noldu, sənə söz dedim axı? Fətişə tənənə o zəhrimardan bir ağzıbağlısını gətirib qoysun bura.

- Ağzıbağlı çox olar. - dedi Qədir.

Uçotçik Məmməd:

- Çox olmaz, dörd çox olanda, hər şey azlıq ələyir, - deyib Qədri həddən ziyadə təəccübləndirdi.

Fətiş "ağzıbağlının" birini gətirib qoydu stolun üstünə. Elə ki, bir az aralandı, uçotçik Məmməd arxasınca donqulandı:

- "Həmişəki adamdı, şor xiyara oxşayır köpəyoğlu".

- Kimi deyirsən? Nə şor xiyar? Kimi söyürsən?

- Heç nə, deyirəm şor xiyara oxşayır köpəyoğlu. Vurasan araqdan yüz-yüz, zakuska yerinə götürüb bu Fətişdən bir dişdəm qoyasan ağzına. Aşxananın içində şor xiyar iyi verir, vağzala çıxanda zamministrə oxşayır - altında maşını, əynində zər-zibası.

Araq butulkası yarlandı, qabağında piti soyudu, uçotçik Məmməd dınmadı. Qədir də onu danışdırmadı. Qədir, deyəsən, handan-hana özünə gəldi. Nə monə, nə monə - bir kəlmə də! Sakitce pitisini yeməyə başladı. O ki qaldı araq məsələsinə, uçotçik Məmmədlə xalaxətrin qalması, yoldaşlıq ələyirdi - hər dəfə bir-iki qurtum içib stəkani qoyurdu yərə.

İyirmi iki ildə bu aşxanaya çox Fətişlər gəlmişdi, çox Fətişlər getmişdi. Lap o vaxtlar burda sıyq Cabbar idi, sonra bir ara Əlhəsən işlədi burda. sırtıq Müseyib bir müddət hərləndi buralarda, ondan sonra da ki bu şor xiyara oxşayan Fətiş! Bu aşxananın işçiləri gəldi-gedər idilər, amma aşxana iyirmi iki ildə bir zərro nə yaxşılaşdı, nə pisliyə dəyişmədi. Elə həmin alçaq, his basmış tavanlı, çirkli taxta döşəməli, bayıra yeganə poncorosi olan həmin aşxanaydı ki, bu gün də bu balaca vağzal qəşəbəsənə meydan oxuyurdu. Günorta naharını eləməyə bura çox adam gəlirdi. Çoxu Qədim kimi, uçotçik Məmməd kimi adamlardı. Sığorta idarəsinin müfəttişləri, kommunxozun sıravı işçiləri, yol idarəsinin inspektorları, məişət xidməti kombinatının

qarovulçuları... bir də uçotçik Məmməd, bir də Qədir... iyirmi iki ildə ki, eyni aşxanada, Allah bilir bəlkə eyni stol arxasında oturub günorta fasiləsini başa vururdular.

Telefon zəng çaldı. Dünən də elə bu vaxt Qədir zəng eləmişdi və o da... Yaxşı ki, dünən Qədir işin cəmini tapmışdı. Nə monə, nə monə - bir kəlmə də! Yoxsa hərgünkü kimi?

- Gördün də, dəysin dədəsinə! Elo bilirəm, özümçün deyirəm? - Birisi sərxoş inadıyla dənə-dənə təkrar ələyirdi: - Vallah yox, canımçün yox, bu ələsün yox, özümçün demirəm. Monim heç gözüm yoxdu o işdə. Mənimlə yanbayan oturan oğlanı tanıyırəm, cavan kadrodu, gələcəyi var, onu götürüb qoysaydılar, mənə yandırılmazdı. Sən get, Allah bilir, hardan bir zırramanı tut gətir, de ki, mən iş bilirməm?! Bu hansı doftor-kitaba sığar, bəlo şey harda yazılıb?..

O birisi mənasız-mənasız irişirdi, müsahibinə göz vururdu.

- Bə bilmirəm, - deyirdi, - su hardan bulanır? Bə bilmirəm, - deyirdi, - o kimin adamıdır? Bə bilmirəm, - deyirdi, - yersiz gəldi, yerli qaçdı?!

Başqa stolda birisi oylub müsahibinin qulağına xəlvətoçə guya nəşə piçıldayırdı, hər halda görümündən bəlo güman eləmək olardı, amma sən bütün aşxananı başına almışdı:

- Dünən Yun Məşdinin sudundaydım, - deyirdi. - Zalım oğlu deyirəm, bu pulları hara yığmış, hara xəşdiyirmiş, Allah bilir. Zərəfat döyül, e, o qədir pul yığsən, axırda da dörd ilnən canını qurtarasan. Amma sən inandırım ki, Yun Məşdi o dörd ildə o eliyəçək dörd ay, ona Yun Məşdi deyərler.

Onunla üzbəüz oturan o birisi etiraz ələyirdi:

- Yox, oşşı, heylə sözlərə inanma. Fikrin qabaqlara getməsin, indi zəkon bərkəyib. Yun Məşdi, iraq olsun, - bu yerdə o birisi ələriylə dəmir barmaqlıq təsovvürünü yaradıb, sözüne davam elədi: - Ora düşsənə kimi Məşdiydi. Yox, oşşı, inanma heylə sözlərə. Yun Məşdinin öldü birkərkəmlik buzovuu...

Qaraq stolların birində oturmuş bığbırma birisinin sənə gur-gur güruldayırdı. Yanında oturan iki nəfərin, deyəsən, ona daxli yoxudu, kişi tək idi və o, səhəbtini üzünü bufət səməto tutub ələyirdi. Görünür, haqq-hesabı Fətişləydi:

- Balam, mənə ona dedim ki, indi dünya monəm-mənəm dünyası döyül. Raz ki, qız sənə istəmir, day o yana-bu yana atdanmağın köhnə pulnan bir köpük xəyri yoxdu. Dedi, yox, dədəm monə kor deyib,

gəlib-gedəni vur deyib. Dedi ki, nə sərbəbə qız məni bəyənməsin, mənədən artığına gedəcək, Nəsrəddin şahın oğluna gedəcək?

Fətış bu basabasda, aşxananın bu tünliyündə, deyəsən, doğrudan-doğruya qulaq verirdi. Elə ki, söhbət Nəsrəddin şaha çatdı, Fətış özünü saxlaya bilmədi:

– Pah atonnan səni, ağıl yiyəsi. Allah, bəndəyə ağıl ver, burda deyiblər haa...

Biğburma birisi daha da coşdu:

– Dedim, day sənnən söhbətimiz tutmaz bizim. Nə sərbəbə ki, sən çox yuxandan dəm vurursan. Nəsrəddin şahdan danışırsan. – Bu yerdə şit-şit hırlıdadı. – Dedim, mən qana bilmərəm sən dediyin o mətləbləri, sən mənədən ağılı çıxdın. İndi görəcəyəm onu, sudda da olsa, görüb sözümlü deyəcəyəm ona. Deyəcəm, Nəsrəddin şahın oğlu, necəsən indi? Camaatın qızını zorla qaçırıbdı arvad eləmək istəyirdin özünə. Noldu bəs? Deyəcəm sözümlü... hökumətnən bərabər qızın nə kimi beş qardaşı beş gündü axtarırlar onu...

Fətış bu basabasın içində hay verməyə macal tapırdı. Deyirdi:

– Bə nə bilmisən, harda olsalar mütləq tapacaqlar onları. Bu qəsəbədən hara baş götürüb gedə bilərlər?!

Telefon zəng çaldı. Dünən də elə bu vaxt...

Butulkanın dibində lap azca içki qalmışdı. Uçotçik Məmməd onu da tökdü stəkanına. Bir baxdı Qədirin üzünə, bir baxdı əlindəki stəkana, görək nə dedi:

– Gəlsənə, – dedi, – səbahdan işə qatarla gəlib-gedək...

Qədir əvvəlcə döyükdü, adətli üzrə:

– Sağ ol səni... – deyə bildi. Amma sonra boşalmış araq şüşəsinə baxıb işin nə yerdə olduğunu, guya anladı: – Axı o yol bizo uzaq düşür, qatar çox dolama gedir, bir saatdan çox vaxt itiririk.

Uçotçik Məmməd inad elədi:

– Yox, Qədir, nə vaxt itiririk ki? Onsuz da ona görə yaşayırdıq ki, vaxtı daha tez-tez itirək, vaxt tez keçsin. Nolar, Qədir, səhər evdən bir saat tez çıxıb, axşam bir saat gec qayıtsaq?! Nə olasıdı ki?! Gəlsənə, səbahdan qatarla gedib-gələk...

Qədir dimirdi. Uçotçik Məmməd də bir xeyli susdu, sonra bərdən qızarmış gözlərini Qədirə zilləyib yenə inad elədi:

– Nolar, Qədir, səbahdan qatarla...

Bu dünyada yalnız bircə Qədir bildi ki, uçotçik Məmməd bu sözləri necə dedi. Elə bil qarşısında oturan qarayanız, çallaşmış cod

saçları, əlləri saygac vurmaqdan şıq-şıq şıqqıldayan bu qırx beş yaşlı adamın taleyi Qədirin bu cavabından asılı idi.

– Yaxşı, – dedi Qədir. – Sən deyən kimi də cləyörük.

Telefon zəng çaldı. Azı, on-on beş dəfə səsələnən telefonun dostoyini, bu gün saat birə on doqıqə qalmış uçotçik Məmməd götürmədi və xeyli duruxub qaldı, sonra nə düşündü, dostoyi qaldırdı. Kosik-kosik siqnallar çitdi. Deyəsən, xəttin o biri başında Qədir səbr eləməyib dostoyi əsmışdı. “İndi yoqin üz tutub Fətışın aşxanasına tərəf. Bu qəsəbədən hara baş götürüb gedə bilər?!”

O gün birə on doqıqə qalmış uçotçik Məmməd köhnə, rəngi getmiş qırmızı müşəmbəli stolun üstünə əl gozdirdi, külqabını zibil yeşiyinə boşaltdı və bundan sonra asılıqandan paltosunu, papağını götürdü. Geyinib asta addımlarla üz qoydu Fətışın aşxanasına tərəf.

1979

SADAY BUDAQLI

(1955)

Budaqov Saday İsmayil oğlu 1955-ci il noyabr ayının 13-də Qazax şəhərində qulluqçu ailəsində doğulmuşdur. Orada orta məktəbi bitirmiş, APl-nin filologiya fakültəsində təhsil almış. Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda müdavim olmuşdur. "Yazıçı" nəşriyyatında redaktor, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Qazax filialının zona şöbəsinin sədri, "Sınıq körpü" ədəbi-bədii jurnalının baş redaktoru işləmişdir.

Ədəbi fəaliyyətə XX əsrin 70-ci illərində başlamış və istedadlı nəsir və tərcüməçi kimi tanınmışdır. Mixail Bulqakovun "Master və Marqarita" romanı azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. "Günorta" hekayəsi onun "Çat" kitabından (Bakı, Yazıçı, 1987) götürülmüşdür.

GÜNORTA

Qıraqdən baxanda deyərsən bu saat evdə heç kim yoxdu. Günortanın istisi hay-küy sevmir, hər şey nəfəsini içinə çəkib.

Qapı açıqdır, yüngül meh cunanı öz şeytan əlilə hərdən-hərdən tərpedir. Gün düz artırmaya düşüb, elə bil mısıb qəfilcə qorxutmaq üçün içəridən çıxacaq adamı gözləyir. Amma yox, o bilir ki, həmişə beləcə qapını kəsdirəndə heç kim otaqdan çıxmır, onun çökilib getməsinə gözləyirdilər.

Artırmanın altı boyaboy zirzəmidə, orda qarı uşaqları üçün cürbəcür mürəbbələr saxlayır. Gün işığının bir ildəsi süzülüb zirzəminin içinə düşüb. Ora sorindi. Yəqin istidən tənətimiş şüa orda sərindən möst olub.

Kənardan ev dincini almaq üçün yükünü yerə qoymuş qocaya oxşayır. "Qocanın" pal-paltarı əldən çıxıb, rəngi gedib. Uşaqlar gələndən-gələndə nəsə eləmək istəyirlər, bacardıqları yeri rəngləyirlər, suvayırırlar, ağacları budayırlar, şitil basdırırlar. Kişi onlara göz qoyub bağ-bağat işini yadırlamadıqlarından razı qalır.

Həyəti səhərlər gündən iri tut ağacı qoruyur. Doymuş tutlar səbrsizlikdən çırpılacaqlarını gözləyommirlər, qopub kölgəsində mürgüləyən toyuqları səksəndirirlər. Tutlar o qədər dəyib ki, torpağa düşən kimi dağılır. Onları qarı, bir də toyuqlar dönəyir.

Evdən körpə səsi eşidilir. Səs həyətdə sərənlik gətirir. Toyuqlar istinin keçdiyini düşünüb başlarını qaldırırlar. Qarı artırmaya çıxır, nəvəsini ovuda-ovuda şüşəyə çay süzür. Körpə emziyi tutan kimi kiryir. Qarı ehmalca pilləkənləri düşüb kölgəlikdə oturur. Qırıqlı sifəti hələ də yuxuludu. O axır vaxtlar yuxusunu lap çəşdirib: körpə yatsa-yatır, dursa - durur.

İnsan nəfəsi həyətin mürgüsünü dağıdıb. Toyuqlar öz kimsəsizliklərini, qarısız bir qəpiyə də doymediklərini indi hiss edəblər. Səvincək qırılacaq-qırılacaq həyətdə gəzişirlər. Ağappaq şipşirin tutları dənələmək də ancaq indi onlara ləzzət ələyir.

Bir azdan kişi də astanada görünür. O da yuxuludu. Aşağı düşən kimi suyun gəlib-gəlmədiyini yoxlayır. Krani açıq qoyur ki, su gələndə bilsin. Sonra hovuzdakı suyla püfə-püflə yuyunur.

Qarı kişininin verdişini bildiyindən durub çay qoymaq üçün mət-bəxə qalxır. Ancaq hələ çay hazır olana qədər nə iş görəcəyini, başını nəylə qatacağını kişi bilmir. Görülsə iş çoxdu. Bibərin, badıncanın əsil sulanan vaxtıdır. Bağın başında bir az pomidor da əkib, sarı çiçəkləri su deyib Allaha yalvarır. Zoğal da onun kimi.

Kişi çardağın altına baxıb gözü ilə tozə qəzetləri axtarır. Tapanda səhbətçil bir tanıla görüşmüş kimi sevinir. Tezəcə qarından cənəyini istəyib çardağın altında yerini rahatlayır. Qəzetləri oxuyub qurtarana qədər görək heç kim onu danışdırmasın.

Ən əvvəl son xəbərlərə göz gözdür. Haradasa bombalar partlayır, evlər dağılır. Kişi başını qaldıraraq yanında dayanmış qırmızı xoruzun mənəm-mənəm deyən duruşuna baxır. Heç inanmadığı gəlmiş ki, bu saat gəzmədiyini, görmədiyini torpaqlarda adamlar, "müharibədi" deyib bir-birini öldürür, qan tökür.

Uşaqlar böyüyəndən "müharibə" sözü onu çox qorxudur. İndi də qara-qura fikirlərdən yayınmaq üçün durub həyətdə gəzişir.

Suyun şiriltisi onu bekar durmaq əziyyətindən qurtarır. Rezin borunu krana keçirir, o biri ucu gündüzdən zoğal ağacının dibindədi. Borunun düyününün aç-aça gedib zoğala su ilə bərabər çatır. Su lap sısqə gəlir. Töküldüyü yerdəcə torpağa hopur. O, gözünü

sudan çökəmmir, tələsiyir, zoğalın nazik gövdəsinə səpİR, bir dəfə, iki dəfə: hə, di indi sərİnlədinmi? Bir az rahatlanıb yan-yörəsinə boylanır. Pomidor uzandıqca uzanır, ancaq hələ çiçəyini tam tökməyib, bir yandan da kökünü danadışı doğrayır. Danadışı torpağın altındadı, işini gizlincə orda görür, bir də baxırsan ki, şitilin quruca kölgəsi qalıb, əlini atırsan, əlinə gəlir. Danadışını yamanlaya-yamanlaya yaxınlaşıb pomidorun boşalmış dayaqlarını bərkidir, əyilib yərə dəyməsin deyə kəndirle yüngülcə bağlayır. Əl-qolu yamaşıl olub, köynək də batıb. Görək yaxın düşməyəydi, qarı deyəcəkdir. Həmişə pomidorluq işini çimməmişdən qabaq görürdü, əynini dəyişib nə lazımı eləyirdi, sonra da yaxşıca çimirdi. Bunun yaşılı mərət gedən şey deyildi. Əlindən, qolundan zorla gedir. gəl sən bunu paltardan apar. Zoğalsa kişinin halından xəbərsiz, küncdə başını budaqlarının arasına soxub sevinə-sevinə suyunu içir. Deyirson, bu saat gözün görə-görə meyvələri dolub qızaracaq. Suyu onun dibindən götürməyə kişinin əli gəlmir. Həmişə belə vaxt çətinlik çəkir, elə bil uşaqlarını yedizdirir, bilmir qarışığı birinci kimin ağzına apararın.

Ağacların hamısını özü basdırıb, ağacların hamısı ondan cavandı, gözünün qabağında şirələnib, boy atıb, meyvə verib. Bircə ceviz ağacına ərki çatmır, ceviz ağacı ondan qocadı. İri gövdəsi, nəhəng çətiri bağın bir yanını tutub. Qonşular həmişə gileylənir, kəs deyirlər, ağaclarımızı qurudur. Kişi də bilir ki, qurudur. Ancaq əli gəlmir, qarışığı yiyəsi olmaq istəmir, özü basdırmayıb, özü də kəsə.

Kişi gözünü cevizdən çökəmmir. Dünyanın bu dilsiz-ağızsız ağacları, daşı, çiçəyi öz dimçöyümlü ilə ona görə bildiyinin arxasında görəmmədiyi nələrinə olduğunu hiss elətdirir. Görəmmədiyinin xofu, səhri, sirri onu uşağa döndərir. Dünyanın yağışı, qarı, gözünün ayaq başının üstündə gördüyü günəş, min-min ulduzu, buludları oynada-oynada qabağına qatıb qovan küleyi bu uşaq üçün möcüzədir. Uşaq heyrotlə, qadın bətni kimi bəhrəli torpağın bitirdiyi, bir-birinə bənzəməyən yüz cür çiçəyə, ota, ağaca baxır. Torpaq iyirmi addım yerdə eyni torpaqdı. Amma bu eyni torpaqda eyni suyu içib, eyni havanı udub biri dəcəl uşağa oxşayan alma ağacı olur, biri bəyaz çiçəklərilə adamın ürəyini titrədən gilənar ağacı, biri qadın kimi zərif, incə qızılgül. Hərəsinin də öz dadı-tamı, öz rəngi, öz qoxusu.

O, bir udum havanı sinəsinə çəkib dərindən nəfəs alır, dünyanın çiçək bitirən möcüzəsinə, camna yayılan bir udum havanın möcüz-

zəsinə sevinir. Zoğalsa başını budaqlarının arasına soxub sudan içdikcə içir, bir doydu da demir, baxırsan, baxırsan, inanmağın gəlir ki, bu saat gözün görə-görə meyvələri dolub qızaracaq.

Günün istisi kişinin təntidir. Belə baxanda düz-oməlli bir iş gör-məyib, ancaq yorgunluq hiss eləyir, çoxdan bədənini tərk edən gücün, qüvvənin yeri yarı kimi sızıldayır. Kölgəliyə çəkilib papiros yandırır. İşdən toza-torpağa bulaşmış əli ilə papirosu tutub, tərini silə-silə qıraqdan gördüyü işə baxmaq ona ləzzət eləyir. Ləzzət aldığı, canı-başı rahat yatağı az olmayıb. Bir vaxt bu ev də yox idi. Özü gəlib yurd saldı, evləndi, bir yerdə daşı daş üstə qoydular, ev düzəldildilər, oğul-uşaq böyütdülər. İndi budu, həmin adam yorgun-yorğun durub papiros çəkə-çəkə ömrünün qoyduğunu bir parça torpağa baxır və bu bir parça torpaqda nəso eləyə bildiyinə görə ürəyi küleksiz havada kirimişcə dayanmış barlı-bəhrəli ağac kimi rahatdı.

Qarı onu çağırır, yəqin çay hazırdı. Gedib yenə yaxşı-yaxşı yuyunur, sonra evə çıxıb köynəyini dəyişir. Körpə öz ararasında sakitcə uzanıb, miğməyə onu incitməsin deyər arabanın üstünə cuna sorilib. Kişi ehmalca cunanın kənarını qaldırıb baxır. Körpə onun baxdığını görüb mızıldayır, əllərini torpədir. Qarı nə qədər desə də ki, qucağa öyrətmə, özünü saxlamaymayıb arabadan götürür. Körpənin qara gözləri gülür, nəso qığıldayır. Bu qığıltı nə dediyini başa düşməmədiyi yarpaqların xışıltsına oxşayır; sirli, səhri. Kişi onun ilıq, biçilmiş ot qoxuyan nəfəsini udmaq üçün üzünə lap yaxın tutur, torpaq kimi qoca, torpaq kimi cədarlı barmaqlarını körpənin əllərinə, üzünə toxundurur. Barmaqları ancaq ona aşkar olan sirdən titrəyir.

Körpə ortancıl oğlundu, yaxşı ki, alıb saxlamaq qarının ağılna gəldi, yoxsa lap danxardıqlar. Uşaqların hərəsi bir yandıdı, həyat onları göz açıdıqları bu evdən götürüb uzaq-uzaq yerlərə aparıb. Kişi heç kimi qnamır, belə də olmalıdı, hər kəs öz qismətini gedib tapmalıdı.

Günün əli daha artırmadan qopub, qarının su səpdiyi həyəte çəkilib. Bayaqqı odu, istisi indi yoxdu, olan-qalan istisini də suya verib damcı-damcı buxarlanırdı.

Qarı çaydanı, çayniki çardağın altına aparıb. Körpə hələ də kişinin qucağındadı. Kişi gözlərini yumub, indi özü elə qırıqlı, cod sifəti ilə meyvəsi solmuş armud ağacına oxşayır.

Hava sakitdi. Meh deyilən nəso hordən-hordən əsib ağacları öz dillərində danışırdı. Torpaqla səmanın qucağına sığınmış hər şeydən

durub-duracaq dünyanın qocalığı, əbədiyi hiss olunur. Baxanda heç adamın inanmayı görmür ki, günlər keçəcək, nə vaxtsa bu iki qocanın kölgəsi tut ağacının kölgəsinə qarışmayacaq, daşın-divarın, torpağın, öz əlləri ilə basdırdıqları ağacların yaddaşından onların nəfəsi, izi silinib gedəcək.

Ölüm haqda qocalar heç vaxt fikirləşməzlər. Bir yana qalanda, axı ölüm nə olan şeydi? Əgər adam yox olub gedirsə, bəs onda sirlisizliyi qığıldayan bu körpə nədi?

Həmişə adını tutmadıqları bu evə çatanda ölüm də öz gücsüzlüyünü hiss eleyir, qorxusuz yaşayan bu evin üstünə qanadlarını toxundurammır.

Və günlər, aylar dolanacaq, nə vaxt gəlsəniz, siz də bu evi mən qoyub getdiyim kimi tapacaqsınız. Qabağınıza tut ağacı çıxacaq, bax onda qocaları həmin tut ağacından soruşarsınız.

Ağacların dilinisi dünyada hamı başa düşür.

1987

AFAQ MƏSUD

(1957)

İstedadlı nasir və tərcüməçi Yəliyeva Afaq Məsud qızı 1957-ci il iyun ayının 3-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. 190 sayılı orta məktəbi və ADU-nun jurnalistika fakültəsini bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə C. Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında redaktor kimi başlamış, Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində telefilmnin baş redaktoru, Respublika Tərcümə və Ədəbi əlaqələr Mərkəzinin direktor müavini işləmişdir. 1991-ci ildən sonuncu qurumun direktorudur.

Ədəbi fəaliyyətə hələ orta məktəbdə oxuyarkən başlamış, getdikcə gözəl yazıçı kimi formalaşmışdır. Onun "Üçüncü mərtəbə", "Şənbə gecəsi", "Keçid", "Tək", "Azadlıq", "Yazı" kitablarında dərc olunmuş əsərləri rəğbətli qarşılanmış və ədəbi ictimaiyyətin dərin marağına səbəb olmuşdur.

"Gecə" hekayəsi Afaq Məsudun "Yazı" kitabından (Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2005) götürülmüşdür.

GEÇƏ

Çovğunun, elə bil, sonu olmayacaqdı... Bir həftəydi, on gün idi... Son üç günü şəhərin çox hissəsində işıq xətləri də qırılmışdı. Qaz, çovğun başlayandan itmişdi. İndi də deyəsən, su boruları neçə günün şaxtasından donmağa başlayırdı.

...Hava qaraldıqca Talib kişinin canına haqdansa damla-damla vahimə dolurdu... Çovğun başlamamışdan Talib kişi yuxusunda ağ saqqallı, ağ əbəli nurani bir adam görmüşdü. O adam Talib kişinin əlindən tutub yatağından qaldırırdı, arxasıya çökə-çökə harasa, ucubacağı olmayan səhralığa bənzər qərribə bir yerə aparırdı... Sonra nə olurdu, o adam elə oradaca Talib kişinin əlini buraxıb qeybə çəkilirdi. Talib kişini həmin o səhralıqda təmtək qoyurdu... Sonra Talib kişinin ayağının altında yer tərponirdi və Talib kişi aşağı baxıb görürdü ki, son dəm, bayaqdan bəri səhnədə dayanıbmiş, aşağıda isə saysız-hesabsız simfonik alətlərdən və musiqiçilərdən ibarət

böyük orkestr onun işarəsini gözləyirmiş. Onda Talib kişini elə səh-nədəcə ağlamaq tuturdu... bədəninə, çoxdandan bəri yadırgadığı tanış istiliyi hiss edirdi, həmişəki adətiylə saçlarını sıgallayib əllərini havaya qaldırırdı, gözünü yumuq orkestrə başlamaq işarəsi verirdisə də, orkestr çalmırdı... Onda Talib kişinin qolları yanına düşürdü, vahimədən ürəyi ağzına gələ-gələ dayandığı yerdəcə donub qalırdı... Orkestrin musiqiçiləri bunu görüb alətlərini tələsik kənara tulla-yırdılar, tələm-tələsik zalın ortasında yekə bir xəndək qazmağa başlayırdılar, səhnəyə dırmaşib dəmir əlləriylə onun qollarından yapışıb, sürüyə-sürüyə aşağı düşürür, xəndəyə yıxır – sonra saysız-hesabsız violonçəlləri, skripkaları üstünə yığib torpaqla basdırırdılar. Torpaq ağzına, boğazına dolub nəfəs yollarını tıxadıqca, skrip-kaların ucuiti taxtaları bədəninə deşdikcə, ürəyi partlaya-partlaya son dəfə gördüyü göyden lopa-lopa tökülən qar olurdu...

...Həmin o qar idi... yuxusundan başlayıb on gündən çox idi yağırdı... Çovğunun içiyə fırlanıb özünü otaqların pəncərələrinə çürpirdi, şüşələri qırıb içəri keçmək, yuxudakı kimi, onun üstünə yağmaq istəyirdi...

Yatağından qalxıb stolun siyirtməsinə çəkdi, dərmanlardan çıxarıb bir-bir dilinin altına qoydu, pəncərənin qabağına keçib bir müddət pərdənin arxasından çovğunun, tufanın içində itib-batan şəhərə baxdı... Şəhər demək olar ki, görünmürdü...

Bütün günü telefon da zəng cəlmamışdı. Elə bil, şəhərdə olub-qalan qohum-əqrəbə, tanış-biliş də çovğunun içində donmuşdular. Ya harasa, hayanasa köçüb getmişdilər?!

– ...Talib, a Talib...

– Ay can...

...Talib kişinin qarısı elə cavanlıqdan xırdaydı, qocalıb indi az qala fındıq boyda olmuşdu, çarpayının tən ortasında, yorğanın bir ucunun altında dovşan kimi yığılıb xırda, oynaq gözləriylə ona baxırdı.

– Qorxuram nəse...

– Nədən qorxursan?!

– Bu nə çovğundur, a Talib?! Heç Bakıda belə çovğun olduğu yadına gəlir?!

Talib kişi çömbəlib qarının yanında oturdu, əlini bumbuz alına çəkdi.

– Ürəyin necədi indi?!

– Bir az babatdı...

– Sən çalış bir az yat.

– Elə bütün günü yatıram. Nə qədər yatmaq olar?!

– Nə qədər yatsan, bir o qədər yaxşıdı...

– Bu il yazın gəlməyi nə uzun çəkdi? Mart qurtardı, yazdansa əlamət yoxdu...

– Olar da, niyə tələsirsən?!. Cavanlığından belə hövsələsizsən...

– Talib kişi dedi və o dəqiq də dediyinə peşman oldu.

Qarı cavanlığından söz düşəndə, həmişə niyəse möyus olurdu, balaca, qırıq üzü yığılıb az qala nöqtəyə dönürdü.

– Talib...

– Hə.

– Yazın birinci əlaməti nədir, əgər bildin?!

– ...

– Hə?!. Niyə dinmirsən?!

– Fikirləşirəm...

– Burda fikirleşməyə nə var ki?!

– Yəqin yağış olar da.

– Hə... yağışdı... O yağışın qoribə iyi olur...

– Nə iyi?!. Suyun da iyi olar?!

– Bəyən bilmirsən?! Yaz yağışından ot iyi gəlir...

– Sən həmişə hər şeyi tərs-mayallaq deyirsən. Yazda ot bitir deyə, yağış yağanda hər yanı ot iyi bürüyür...

– Hə... Sən mənəndə ağıllısan.

– Qışın ömrünə az qalib daha... Bir azdan havalar isinəcək, quş-lar oxuyacaq, işğımız düzələcək...

– Bu telefon da deyəsən işləmir... Heç zəng eləyən olmayıb bu gün. Elə bil, lap adadayıq...

Qarının bu sözündən Talib kişinin bədəninə soyuq gizilti keçdi. Yenə ogecəki vahiməli yuxusu düşdü yadına.

...Ayağa qalxıb başmaqlarını sürüyə-sürüyə mətbəxə keçdi. Mətbəxə lap qarantlıq idi, xırda pəncərələri küləyin müqavimətindən əsım-əsım əsirdi.

Əlini bufetin siyirtmələrində gəzdirib dünən yandırdığı yarımçıq şamı tapdı, yandırıb nəlbəkiyə yapışdırdı, əlləri əsə-əsə otağa apardı...

Çovğunun havası evin içinə də dolmuşdu. Soyuq külək qarantlıq dəhliz boyu dolanıb otaqların pərdələrini vahiməli-vahiməli tərpədirdi.

...Talib kişi şamı getirib stolun üstünə qoydu. Qarının səsi çıx-mırdı, yorğanın altından xırda başı, bir də quş caynaqlarına oxşar

balaca, sümüklü ölləri görünürdü. Dinməz-söyləməz uzanıb qaranlıq tavana baxırdı.

Talib kişi şamı yatağın böyründəki mizin üstünə qoyub dikələndə ləngər vurdu. Yənə ürəyi bütün bədəninə zəiflətdi.

“Daha dərman da kar eləmir” – fikirləşdi.

– Talib, ay Talib...

– Ay can.

– Deyəsən, daha dərman da kar eləmir mənə...

Talib kişi yənə çarpayının yanında oturdu.

– Hamısı soyuqdu, özizim... Soyuq ürəyin damarlarını yığır, qoymur qanı işləsin...

Sonra istədi desin ki, “bəlkə su qızdırıb ayaqlarına döşəyim?” yadına düşdü ki, nə qaz var, nə də işiq.

– Yuxun gəlmi?

– Yox... – qarı başım sərcə kimi tərpedib susdu, sonra gözlərini döydü.

– Talib...

– Hə...

– Qorxuram...

– Nədən, yatmaqdan?..

Qarı başım tərpedib “hə” dedi.

– Mən ki yanındayam, nədən qorxursan?.. – deyib şamın işığında qarının heç nə ifadə eləməyən üzünə baxdı.

– Sən yanımda olanda heç nədən qorxmuram. Sən güclüsen... həkim də demişdi. Yadındadı həkim nə demişdi?..

– Demişdi də...

Hiss elədi ki, danışmağa heyi yoxdur, ürəyi, cərəyanı azalan əl lampası kimi təcridcən sönür elə bil...

– Yox, de...

– Nə deyim?..

– Həkim nə demişdi, onu.

– Demişdi, bədənim çox sağlamdı...

– Hə...

Qarı “hə”ni bir qədər uzadıb, elə bil, rahatlandı, sonra qırıq-qırıq əsnədi.

Gözlərini qıyıb qarının üzünə diqqətlə baxdı, az qaldı qorxudan ürəyi dayana.

Qarının ağzının bir tərəfi əyilmişdi. Nə vaxt əyilmişdisə, görməmişdi. Qərribəydi ki, qarı, deyəsən, ağzının əyilməsini hiss eləmir.

Qarısının ağzına baxıb kövrəldi, gözləri doldu, yadına bu balaca qadının cavanlığı, ağappaq şümal dərisi, cazibəli gözləri düşdü... Hər şey qurtarırdı, bitirdi, söndürdü...

Talib kişi belə fikirləşdikcə, ürəyi tamam zəifləyirdi, çovğunusa gücü elə bil bir az da artırdı.

Qarı onun diqqətlə baxdığını görüb balaca, taqətsiz ölləriylə yorğanın ucunu burnuna çəkdi.

– Niyə elə eləyirsen? Nəfəsin daralar.

– Baxma mənə...

– Niyə, özizim?..

– Elə bil ağzım keyiyib.

– Sənə elə gəlir.

...Çovğun arada bir, elə bil, hardansa güc alır, toplanıb otaqların qapı-pəncərələrini titrədir, yarıqaranlıq, soyuq otaqlarda ac qurd səsiylə ulayırdı...

– Talib... – qarının səsi yorğanın altında güclə eşidilirdi.

– Hm...

– Sən qoyarsan mən ölüm?..

Talib kişinin, qarının bu sözündən ürəyi sıxılsa da, zorla gülüm-sündü:

– Mən ölməmişəm ki, sən öləsən?..

Qarının çuxura düşmüş gözlərində sevincə oxşar zərif işartı yanıb-söndü.

Talib kişi arada bir bürəyib dayanan xəstə ürəyinin yorğun, zəif özələlərini bircə-bircə hiss elədi. Ürəyinin özələləri, tiftiyi pürsüklənmiş öski vəziyyətindəydi təxminən. Ürəyi tabe olmurdu daha ona. Dərmanlarından da imtina eləyirdi.

Çovğunun otürpərdən səsinə idi, ya otağın qaranlığından idi, nə idisə, elə bil havası çatmırdı...

Fikirləşdi ki, bəlkə birtəhər geyinib qarısını da bələyib sürünə-sürünə də olsa havaya çıxınsın?! Sonra da yadına düşdü ki, işiq yoxdu deyə, lift işləməyəcək, beş mərtəbəni necə düşüb-çıxacaq?! Liftin işləməyindən lap vahimələndi. Demək, çovğun qurtarıncan elə beləcə, göyün üzündə qalacaqdılar...

Qərribəydi ki... – Talib kişi fikirləşdi – qonşuların da səs-səmiri gəlmirdi. Elə bil, hamı çovğunun ölindən qaçıb harasa uzaqlara, isti, işıqlı yerlərə getmişdi. İndi bu boyda şəhərin ortasında, bu qar-qiyamətin içində, bu nataraz binada qarısıyla qalan bircə o idi. Özü də harada – göyün yeddinci qatında...

- Talib...
- Hm...
- Bu il, elə bil, yaz olmayacaq...
- Elə şey olar?..
- Niyə olmur?! - qarı danışdıqca, elə bil, nəfəsi tongiyirdi.
- Birdən-birə yay gələcək?!
- Hə... Yaydan lap zəhləm gedir. İstidə təzyiqim düşür...
- Talib kişi hiss elədi ki, gözü qaralır, bədəninə soyuq tor gəlir. Özünü dikəldib zorla da olsa, ayağını ayağına aşırdı. Bilirdi ki, belə oturanda qüvvətli görünür. Yorğanı qarının üstünə çəkib:
- Sus, özizim... danışma, - dedi. - Sənə danışmaq olmaz.
- Sakitlikdən qorxuram...
- Niyə?..
- Onda küləyin səsi gəlir. Bir də külək pəncərələri tərpədir... ,
- Burada qorxmalı nə var ki?! Külək oşəndə pəncərələri tərpədir... ,
- Elə bil, bu külək nə isə istəyir... ,
- Nə istəyir?..
- Bilmirəm...

- ...
- Talib...
- Hm...
- Əsdirsən necə ulayır?.. Elə bil, ağlayır. Ürəyim sıxılır... ,
- Sənə dedim axı, danışma...

Talib kişi özünü toplayıb birtəhər qarıya sarı öyildi, qurumuş dodaqlarıyla alnından öpdü:

- Sakit uzan, mən danışım sən qulaq as... ,
- Danış Talib, amma çox danış... bir də bərkədən danış....

Talib kişi nəfəsini dərdi, qurumuş diliylə dodaqlarını yalayıb uzun-uzadı yola hazırlaşan adamlar kimi bir neçə saniyə susdu, sonra udqumub boğazını arıtladı və lap asta səsə, az qala piçiltiyə danışmağa başladı:

- Qışın ömrünə az qalır... İndi otlar, çiçəklər qarın altında yuxulu-yuxulu cücürür, ağacların tumurcuqları düymə kimi yığılıb, dəqiqələri saya-saya çovğunun axırını gözləyirlər... Quşlar, bizim kimi haralardasa gizlənib çovğunun səsinə qulaq asa-asa yatırlar... Ona görə deyirəm ki, sən də yat... Sən də hansısa quşa oxşayırsan... Bunu sənə demişdim, deyəsən... ,

...Ürəyi yenə dayandı... Qarı görməsin deyə, yanakı oturub, heysiz oliylə sinəsini ovxaladı. Ürəyi zəif-zəif atıb durdu, sonra solaxay döyüntü ilə ara-sıra vura-vura işlədi.

- Hə... danış, danış... Deyirsen hansı quşa oxşayıram?..

- Yaz lap yaxındadı... Mən hiss eləyirəm... Səhər yuxudan ayılıb görecəksən ki, bu yarıqaranlıq otaqlar işıqla doludu. Bu otaq evin ən işıqlı otağıdır axı... yayda həmişə buranın pəncərəsindən qalın pərdələr asırsan ki, gün şığıyıb divarları, pianonu bozartmasın... Sənin o qalın pərdələrin hardadı?..

- Pərdələr?! Hansı pərdələr?..

- Yay pərdələri... Üstündə qırmızı tovuzquşuları olanı deyirəm. O tovuzquşuları sənə oxşayır... demişdim sənə?..

- Deyəsən, demişdin... Hə, demişdin.

- Sən elə indi də tovuzquşuna oxşayırsan...

- Sən danışsən, ürəyim yaxşı işləyir... Özü də həmişə elə gözəl sözlər tapıb deyirsən... Gərək yazıçı olaydın...

...Külək bir də çoşdu, hardasa damda nəyisə kökündən tərpətdi. Antenaydı, ya damın demirləriydi, nə idisə yerindən oynayıb gur-gur guruldadı.

...Qarı əvvəl gurultudan qorxub yorğanı başına çəkdi, sonra başını çələ çıxarıb, nəfəsini saxlaya-saxlaya diqqətlə gurultuya qulaq asdı. Birdən, elə bil, gözləri işıldadı:

- Göy guruldadır... Talib!.. Bu nə vaxtın gurultusudu?! Çovğunda heç vaxt göy guruldamaz axı... Bəlkə yağış yağır?! Dur bir pəncərədən bax... Sən düz deyirdin... Yaz lap yaxındaymış... İndi yadıma düşdü o tovuzquşulu pərdələr hardadı... Çöldə, şəkafin yuxarı gözündə... Özü də təmizdi, keçən yay onları yuyub-ütüleyib qoymuşdum... Onları yuyanda dırnağımın biri ortadan sınımışdı, yadımdadı?! Dırnaqlarım da qocalıb... Talib, a Talib, niyə dinmirsen?.. Sən susanda qorxuram axı. Yağış yağır... Vallah yağır... bax, əsdirsən səsinə?.. İndi otlar cücürəcək, tumurcuqlar açacaq, gün çıxacaq, hər yer isinəcək, işıqlı olacaq... Mən o tovuzquşu pərdələrimi asacağam... Talib, qurban olum, danış... Nolar, bir söz de... Talib... Talib... a Talib... danış, qurban olum, qorxuram axı?! Talib?.. Talib?.. Talib?..

ELÇİN HÜSEYİNBOYLİ

(1961)

Elçin Hüseyinboylü 1961-ci il dekabrın 23-də Cəbrayıl rayonunun Mahmudlu kəndində doğulmuşdur. Şükürbəyli kənd orta məktəbini bitirdikdən sonra hərbi xidməti borcunu yerinə yetirmiş (1980-1982), M.V.Lomonosov adına MDU-nun jurnalistika fakültəsində ali təhsil almışdır (1984-1989). İlk hekayəsi 1990-cı ildə "Gənclik" jurnalında çıxmışdır. Bundan sonra əsərləri "Xəzər", "Azərbaycan" jurnallarında, "Yol" qəzetində dərc olunmuş, ədəbi ictimaiyyət tərəfindən maraq və sevgi ilə qarşılanmışdır. "Keçə kimi qara və soyuq hava... Kəndə gün çıxanda qayıdacağıq" hekayəsi yazıcının "Yovşan qağayılar" kitabından (Baki, "Adıloğlu" nəşriyyatı, 2005) götürülmüşdür.

KEÇƏ KİMİ QARA VƏ SOYUQ HAVA... KƏNDƏ GÜN ÇIXANDA QAYIDACAĞIQ...

Orxanla Şomkirin küçələrini gözirik. Hava sərt, keçə kimi qara və soyuqdur.

– Bura ananın vətənidir, – deyirəm, – mənim vətənimşə uzaqlardadır. Orxan soruşmur, mən özüm bunları ona danışırım. – Anan burda məktəbə gedib. Odey, bax, orda. Ancaq biz onunla Bakıda universitetdə tanış olmuşuq, sonra mən Moskvaya oxumağa getmişəm. Oradan ananın dalınca Şomkire gəlmişəm və anan onu sevdiyim inanıb.

Bura mənim qaldığım mehmanxanadır. Əvvəllər burda park yox idi. Sonradan tikilib.

– Sən də məktəbə gedirdin? – Orxan soruşur.
– Gedirdim, ancaq burda yox, öz kəndimizdə. İndi kəndimiz olsaydı, mən sizi ora aparardım, quzu otardığım, ot biçdiyim yerləri göstərirdim. Özü də mütləq yayın başlanğıcında gedərdik. İyun ayının əvvəlində. Barama qurtarandan sonra. Qurdun mizindən zəhləm gedir. Yəqin, kəndə qatarla gedərdik. Əvvəlcə səs-küylü, his və

sosiska iyi verən "28 May" stansiyasından bilet alardıq. Vağzalda bir az gözişərdik. Perronda ora-bura qaçısan, müştəri axtaran yükçülərə baxardıq. Bələdçinin (dikturun) qatarın yola düşməsi barədə səsi moni xüsusi həyəcanlandırırdı. Nədənşə vağzal mənə nəsayətli hissələr oyadı. Yəqin ona görə ki, vağzallar insanların dünyaya gəlişini və gedişini xatırladır. Mənə elə gəlir ki, insan xoşbəxtliyini vağzallarda tapır, vağzallarda da itirir...

Ailolikco bir kupcedə gedərdik. Mən həm Bakıdan uzaqlaşmağımın, həm də kəndə getməyimin şərəfinə bir yüz vurardım. Səhoro kimi yatmazdım. Sonra yuxulayırdım və bir də ayılanda görərdim ki, "Daşburun" stansiyasındaydıq. Horadizo çatanda hər şey mənə yavaş-yavaş doğmalaşardı. Horadizo atamın xalası uşaqları yaşayır. Axırda Böyük Mərcanlının ot tayaları görünürdü. Anamın xalası uşaqları isə Mərcanlıda yaşayır. Bir qədər sonra Aşağı və Yuxarı Maralyanı, bir az o tərəfdə – boz təpələrin otoyunda isə Karxulunı, Cəfərabadı arxada qoyardıq və mən kəndimizə tez çatmaq üçün ucnurdum. Xəstə olsam da belə, kəndimizin havası mənə sağaldardı. Ona görə də havanı ciyər dolusu içimə çəkərdim. Sonra "Çağ ağzı" bağı, axırda "Toxmaçar" və nəhayət, Qəbilgin evinin altında Məmişginin təzəcə tikdiyi evlər, sonra Qulunun, Qobilin, Eynişginin evi, Bəylərin durduğu keçid, Sonagil, lap axırda omimgil, ondan sonra bizim evimiz görünürdü. Nənon (anam) həmişəki kimi həyotimizin ağzında, Arazın qırağında durub qatara baxardı, şəhərdən gələn oğlanların qarşılamaq ümidi ilə. Tozo getsələr də, elə bilirdi ki, səhə açılacaq və kimsə demiryolla evə gələcək, o isə uşaq kimi sevincək. Biz ona əl edərdik, ancaq o bizi görməzdi və moysus moysus həyətə girərdi. Elo bilirdi ki, bu gün bizdən gələn olmadı. Nənonun gözlərində həmişə bir qayğı, nisgil vardı. Bəlkə də ona görə ki, qaradışlan lap uşaqlıqdan ölmüşdü. Bizi həm oğul, həm də qaradaş əvəzi hesab edirdi. Bacının ürəyi qırıq olar – nonon deyərdi və bizi bacılarımıza qarşı soyuq olmaqda qınayardı.

Danışdıqca kövrəlirəm.

– Sənin nənon yoxdu axı? – Orxan deyir.

Mən əhəmiyyət verməirəm. Çünki mənimçün indi hər şey keçmiş zaman şəkildədir.

Bir qədər dinməzəcə gedirik.

Orxan:

– Ata, danış da, bəs sonra nə olar? Qabağımıza nə çıxar?

– Bu dəfə nənəm bizi qarşılamayacaq, – deyirəm, – heç olmasa, Sonə xala, Tamaşa xala qarşılayardı. Sonə xala rəhmətə getdi, xəbərım də olmadı ki, gedəm halallaşam. Axırda Tahiri, Bəxtiyarı, Xaqanını səsləyərđim, deyərđim ki, qarmaqları hazırlayın, balığa gedəcəyik.

– Top gətirmisən? – soruşdılar.

– Bəs necə, onsuz şey olar. Səhər yeməyi yeməmiş Arazın qırağına qaçıb balıq tutardım. Heç acmazdım da.

Nənəm:

– Ay bala, heç olmasa ağzına birçə loğma al, – deyərđi: Ancaq sevindiyiməndən ona fikir verməzdim. Özümü suya buraxılan balıq kimi hiss edərđim.

Sonra sizinlə Yal obaya çıxardıq. Əmimgilin bağından keçərdik. Simuzər bulağından sopsuyuq su içərdik. Yarğanın başında durub, sizə Güneyi göstərdim və deyərđim. – Ora İrandır, atababamızın ana vətəni ordadır. Aslandızdə. Bir zamanlar Şahsevənlər tayfasına qoşulub, 20 il Nikolay hökumətinin qaçağı olub. Axırda Güneydən də qaçaq düşüb və sərhədi qoruyan kazaklarla atışmada öldürüleb. Həmin gün dayısı Fərhəd Şuşa qalasından ona bəraət kağızı gətirib.

Sonra rəhmətlik Tapdıqın yarğanın başında atılıb qalmış “DT-75” traktorunun yanına gələrdik. Bir zamanlar ona minmək üçün növ-bəyə durardıq. Tısağa yerişli traktorun üstündə oturub, ləzzətli yer şumlayardıq.

Mahmudlu bağına gedərdik. Ot biçdiyim yerləri sizə göstərdim. Kəndçilərımizdən kim qabağıma çıxsaydı “Xoş gəlmisən, – deyərđi, – bunlar səninkidilərimi?” – soruşdılar. Mən həvəslə başımı tərpedərdim. Onlar əyilib sizin üzünüzdən öpərdilər. Pəyz olsaydı, Möhbətin bağından sizə üzüm yığardım. Bilal əmidən isə qorxardım. Su gəlsəydi, Qulugilin bərəsindən bağa su açardım. Susuzlayanda yarğanın altına – selliyin qırağına enərdik, dizimizi yerə qoyub su içərdik, ancaq sizə qymazdım, ananızdan xəlvət əlimdə sizə su içirdərdim və bərk-bərk tapşırırdım ki, çiy su içdiyinizi evdə deməyəsınız. Sonra İmrangilin bağından qarella (qaragilə) dərərdik. Palıd ağacının qozalarından muncuq düzəldib boyunuzdan asardım. Qurbanalı dikindən tozlu-torpaqlı yolla aşağı enib Tək tutun dibinə düşərdik. Bir az orda dincimizi alardıq. “Alı

xəndəyi”nin yanında işləyənlərə baxardıq. – Bax, dərə oxumasınız, siz də bu günün altında işləyib, qaralarsınız, – deyərđi sizi qorxudardım. Ancaq ürəyimdə həmin adamlara həsəd aparardım, kəndimizin torpağını qoruduqlarına, becərdiklərinə görə, onlara ürəyimdə minnətdar olardım. İstədən qorunmaq üçün bizə göz eləyən Günəşdən gizlənərdik. Quzu otaran uşaqları salamlayardım. – Sən kimin oğlusan, – soruşardım. Hidayətin, ya Vidadinin, Mobilin, Əhlimanın oğluyam, – deyərdilər. Qərībədir, bir zamanlar onlar öz uşaqları boydaydılar və mənimlə birgə elə buradaca quzu otarırdılar. O qəder dalaşmışıq, gizlən-paç, xaşmaş oynamışıq ki. Rəhmətlik Sərdarla, Zakirlə burda dalaşdıqın, oynadıqın, küsüdüyüm günləri yadıma salardım. Sonra “Alı xəndəyi”ndən ötüb, “Hacı yeri”nə gedərdik. Selliyin üstündəki durbanın yanına gələrdik. – Bir dəfə burda az qala Raufla kəşf eləmişdik. Bulaq qazmaq istədik, neftli su çıxdı, – deyirəm. – Sudan neft çıxdı? – Orxan təəcəblənir. – Sonra kəşfimiz puça çıxdı. Sən demə, suya qarışan traktor solyarkasıymış. Bu sözləri deyərđən Orxanın üzündəki məyusluğu duyuram. Biz də o zaman beləcə məyus olmuşduq. Həm kəşf eləyəndə, həm də onu itirəndə həyəcanlanmışdıq, yumruğumuz boya ürəyimizin döyüntüsünü eşitmişdik.

Bir müddət selliyin qırağında durub suda üzən, Günəşin altında bərq vuran balıqlara baxardıq. – Ata, ondan tut da mənə, no-o-lar, – sən deyərdin. – Olmaz, – deyərdim, bu balıqları əllə tutmaq çətin-dir. Sonra tutaram, – deyərdim və başınızi birtəhər tovlayardım.

Ada yerinə adlayardıq. Burda mal otardıqın, ot biçdiyim günləri xatırlayrdım, Çərəkən qızları ilə pambıq yığdıqın zamanları, Qoçu ilə güləşdiyim yerləri lap dəqiqliylə sizə göstərdim. Sərhədin tikanlı məstillerinə əlimi vurardım. Pambıqdan qaçdıqın günləri yada salardım.

Küdrüyə qalxardıq. Onun üstündən sərhədi seyr eliyərdik. Axırda Arazın üstündəki borudan kəçib Toxmaçara çıxardıq. Bəyləri uzaqdan göstərib, – elə gördüyüm kimidir, yəqin yənə də ot biçir, – deyərdim və onunla səmimi görürşərdim. Sonra Toxmaçardakı yerimə göstərdim. Bir tərəfi Gülnisəgil, bir tərəfi Mirkişigilin yerlərinə baxardım və öz-özümə gülərdim. Nazimlə ot üstündə dalaşdıqın günləri xatırlayrdım.

Axşamlar futbol oynayardım. Sənsə top daşıyardın. Balacasan axı.

– O günü Nadirgilin komandasına 12 qol atdım, – Orxan deyir və mənı inandırmaq istəyir ki, top daşımaq onun işi deyil.

– Biz kəndə qatarla gedəndə qatarın nəğmə oxuyan təkərlərinin səsinə qulaq asardım. Taq-taq-daqaqat-daq. Bunlar hamısı bir zamanlar olmuşdu.

– Bəs indi niyə yoxdu ki, – Orxan soruşur.

– Düşmənlərdədir, – deyirəm. – Beş qardaş bizi gözləyən anamızı qoruya bilmədik. – Bu sözləri deyəndə istor-istoməz gözlərim dolur və anamı yenə də Arazın qırağında durub bizi gözləyən görürəm. Bir zamanlar mən onun bətnində olarkən də beləcə Arazın qırağında durub mənı doğulmağımı gözləyib. O zamanlar yəqin mən də onun düşüncələrinə uyğun böyüyürmüşəm. Yəqin elə ona görə də ən çox anama oxşamışam. Qardaş-bacılarımı da bir qarında yatdığımızı görə çox istəyirəm. Hərdən düşünəndə ki, anam onları da bax beləcə qarında gözdürüb, bizə cəyni nəğmələri oxuyub, cəyni laylaları deyib, cəyni dōşdən süd verib, cəyni əllərilə qucağına götürüb oynadıb, bizi cəyni dərəcə də sevib – bax onda mən qardaş-bacımı sevirəm. Bütün bunları təsəvvür etməsən və düşünməsən ki, bu uşaqlar səni həyata gətirən ata-anandır onları sevmə bilməzsən. Sən ata-ananın əvəzində onları sevməyə məhkumsan.

– Mən böyüyəndə düşmənləri ordan qovacağam, – Orxan uşaq sadələvhlüyü və təmizliyilə deyir.

– Kəndimizə qaıyıda mütəloq anamın qəbrini ora apararıq, atamın yanına basdırmaq üçün, – deyirəm və Orxanın əlindən tutub evə tələsirəm. Dəmir qapını açıb həyəətə girirəm. Pensioner toyuqlar qabağıma qaçır.

“Görən, kəndimizdə hava necədir” – öz-özümə düşünürəm. “Yəqin gün çıxıb” – hava proqnozunu özüm verirəm. Bayırda isə hava yağış qoxuyur...

Kimsəsiz məzarlara yağış damır, yəqin...

2005

RƏŞAD MƏCİD

(1964)

Məcıdov Rəşad Müseyib oğlu 1964-cü il avqust ayının 21-də Ağcabədi rayonunda anadan olmuşdur. Ağdamda 1 saylı şəhər orta məktəbini və Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə “Elm və həyat” jurnalında korrektor kimi başlamış. Azərbaycan Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzində sədr müavini, “Ədalət” və “Azərbaycan” qəzetlərində baş redaktorun birinci müavini, “Azərbaycanın gələcəyi” İstehsalat Birliyinin rəisi, Azərbaycan Tərcümə Mərkəzində məsul katib vəzifəsində işləmişdir. Hazırda “525-ci qəzet”in baş redaktoru və AYB-nin katibidir.

Bədii yaradıcılığa 1980-ci illərdə başlamış. Şeir və hekayələrinin ədəbi təciməliyyəti rəğbətə qarşılanmışdır. “10 sentyabr” hekayəti yazıcının eyniadlı kitabından (Bakı, Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 2004) götürülmüşdür.

10 SENTYABR

Hospitaldan çıxıb maşına tərəf getdi. Köhnə “06” “Jiquli”ydi. On beş il qabaq, səksən altıncı ildə, sovet vaxtı mühəndis işlədiyi zavodda növbəyə durub almışdı. Qapını açıb oturma, qabaq oturmaçaların arasından üstünə “taksi” yazılan lövhəni götürüb sol əliylə maşının damına bərkətdi.

Hospitala cərrahlara görüşməyə gədirədi. Ortancıl qızı əməliyyat olunmalı idi. Hansı həkimin ağzını aramışdısa, xərcinin 300 dollardan az olmayacağını demişdilər. Hərbi cərrahı bir köhnə tanış nişan vermişdi: “Həm işinin ustasıdır, həm də gözütöx adamdır” – demişdi.

Doğrudan da, söhbətləri pis alınmadı, 150-yə razılaşdılar. Əlli dollar-filan da köməkçilərə xərci çıxacaqdı. Pulun 150-si artıq hazırdı. Həkimlər onu əməliyyatın vacibliyinə inandırdandan bəri uşaqların boğazından kəsib birtəhər, manat-manat yığıb düzəltmişdi. İndi qalırdı 50-ni tapmaq. Fikirlişirdi ki, dostdan, tanışdan

borc eləyib birtəhər düzəldər. “Zəmanənin üzü qara olsun, borc üçün kiməsə ağır açında da tor tökürsən – pulu olanın ürəyi yoxdu, ürəyi olanın pulu”.

“Nərimanov” metrosuna çatanda fikirləşdi ki, bəlkə evə gedib arvadını sevindirsin. Amma həmişə dayanıb müştəri gözlədiyi dayanacaqda maşın olmadığını görüb fikrindən daşındı. Yeddi ildən çoxuydu bu dayanacaq onun iş yerinə çevrilmişdi. Kükənin sonunda yerləşən, on yeddi il işlədiyi, mükafatlar aldığı zavod istehsalını azalda-azalda, gücdən düşə-düşə axır ki, qapısına qıfil vurarsı oldu. 7-8 ay orda-burda iş soraqlaşdı. Bütün cəhdləri boş çıxandan sonra ümidi maşına qaldı. Qonşusu İslamın məsləhətiylə maşını taksiyə çevirdi. İslam bir vaxtlar məşhur olan Mədəni Məllar Ticarət Bazarında işləmişdi. İmkani yaxşıydı. Qonşulara da əl tutar, istədikləri malı anbardan götürüb öz qiymətinə verərdi. Baza bağlandıqdan sonra İslam bizneslə məşğul olmaq istəmə də, böyük ziyanə düşmüş, borcuları birtəhər ödədikdən sonra çörək pulunu maşından çıxarmağa başlamışdı. Əvvəl-əvvəl İslamın fikrinə etiraz etsə də, sonra razılaşmalı oldu. İlk vaxtlar yaman atanırdı. Bəzən tanış-bilişə rast gəlir, onu tanıyanlar olurdu. Pul almaq istəmərdi. Bir dəfə isə abırırsız və hərni müştərinə yarıyolda düşürüb evə dönsə də, arvad və uşaqlarının sual dolu baxışları onu evdə oturmağa qoymamışdı. Amma vaxt keçdikcə yavaş-yavaş müştərilərə alışıdı, dayanacaqda təzə tanışlar, təzə “iş yoldaşları” tapdı. İçərilərində keçmiş raykom işçiləri, mühəndislər, həkimlər vardı.

...Maşın şüşəsinin çatlıqlarına fikirdən ayrıldı. Xarıciydilər. Gəbul, balacaboy kişi və arıq, ortaboyu qadın. Əllərində bir neçə dolu paket vardı. “Pliz, pliz” – deyib arxa sağ qapını açdı. Qadın başa saldı ki, şəhərə tərəf gedəcəklər. Metronun qarşısından hərnlənb “Moskva” prospektinə çıxdı. Güzgüdən gördü ki, kişinin ovurdları işləyir. “Bunlar da möhkəm yeyirlər”. Paketdən eşləyib çıxarılanda yediyinin paxlava olduğunu gördü. Əslində amerikalı paxlavanı çeynəmiş, az qala bütöv-bütöv uduurdu.

Balaca gəcəqəndu evləri firlənib qadının göstərdiyi yeni tikilmiş, hündür binanın qarşısında maşını saxladı. Qadın əlində saxladığı bir şirvanı – on min manatı ona uzadıb “sah oll” dedi. Düşüb qapını açdı. Kişinin ovurdları hərnlə işləyirdi. Paketləri darta-darta birtəhər qapıdan çıxdı, sonra qadın da düşdü. “Sənk yü” – deyib binanın girişinə tərəf getdilər. Maşına oturub evə tərəf sürdü.

Gəcəqənduda yaşayırdı. Atası o vaxt maldan-qoyundan satıb yeddi min manat düzəltmişdi, evləndəndən iki ay sonra almışdılar. İki otağıydı – iç-içə. Balaca mətbəxi, bir maşının zorla yerləşdiyi həyət vardı. Həyətin girocəyindəki dənşqal hamam-tualeti sonradan özü tikmişdi. Zavodda ev növbəsindəydi. Bir dəfə təkotaqlı mənzil verirdilər. Almadı. Üç uşaqla birotəqlidə necə yaşayacaqdı. “Bir az da dözərəm, amma içotaqlı alaram”. O döz, bu döz – hökumət dağıldı, zavod bağlandı, ev növbələri də getdi arxivə (hərdən yadına düşəndə özüni qınayırdı, heç olmasa o vaxt birotəqlini alsaydı).

Qapıya çatanda siqnal verdi, arvadı çıxıb darvazanı açdı. Adətən gümtortalər maşını qapıya salmazdı. İndi çörək yeyib bir az yatmaq istəyirdi. Arvadı darvazanı bağladı. Gözü onun üzündəydi.

Arvadına hərbi həkimlə söhbətini danışdı. Sifətinə işıq gəldi. Mətbəxdə naharını edib, arxa otağa keçdi. Otağın kiçik pəncərəsi qonşunun həyətinə açılırdı. Qab-qazan taqıllıtsı, su şırıltısı, uşaqların səs-küyü çətin ki yatmağa imkan verəydi. Amma bu dəfə nədənsə sakitlik idi. Ola bilsin, arvadı xəbər göndərmişdi. Qonşular arvadının “vergili” olduğunu bilirdilər.

Arvadı əvvəllər zavodun uşaq bağçasında tərbiyəçi işləyirdi. Səvət vaxtında uşaq bağçasında osasən Leninlə bağlı kitablar olardı. Hökumət dağılana yaxın kiməsə İrandan kiritilən olifbasında yekə şifritlərlə yazılan dini kitablər götürüb beş-altı nüsxəsini də bağçaya bağışlamışdı. Zavodun dayanmasıyla bağçanın da qapısına qıfil vuruldu. Arvadı da İrandan gələn kitablardan bir-ikisini də götürüb evə getirdi. Arvadının saatlarla oturub o kitabı oxumağı, ona qərüb gəlirdi. Hərdən Qurandan, Məhəmməd peyğəmbərin həyatından danışdı. Kafirlərin yerinin cəhənnəm olduğu barədə danışdığı rəvayətlər canına üşütmə salırdı. Belə məqamlarda nədənsə yadında arvadının cehiz getirdiyi sandıqda büküb saxladığı partiya bileti düşürdü. On iki il Kommunist Partiyasının üzvü oldu, hər ay maşından filan qodər partiyanın bütçəsinə keçirdi. Rus qonşuları Bakıya girib əliyalın insanları qanına qəltən elədiyi 20 Yanvar qırğınından sonra hamı kimi o da partibileti atmaq istədi. Sonra fikrindən daşındı. O, günahı partiyada yox, Qorbaçovda görürdü. Düşünürdü ki, Qorbaçov istəsəydi, vaxtında erməniləri yerində tutardı, qırğınların qarşısını ala bilirdi. Buna görə də bileti atmadı, amma bir gün Yeltsin qərar verib partiyanın fəaliyyətini dayandırdı. Amma o yenə də

partibiletı atmadı. Kommunistlərin geri dönəcəyinə ümid edirdi. Bu boyda ölkənin sakitcə dağılıcağına inanmırdı. Əvvəl arvadının dinə marağını da ötəri sayırdı. Amma yavaş-yavaş dini kitablar artmağa başladı. Arvad indi evdə də başına yahlıq örtürdü. Ara-sıra evə gələndə qonşu arvadları evlərində görürdü. Sonra tanımadığı başqa qadınlar da görünməyə başladı. Bir gün arvadı hər şeyi açıb danışdı. Ağ əmmaməli nurani bir qocanın yuxusuna girdiyini, ona ışı-ışım işiləyən, qızıl camda nəşə verdiyini, səhər ayıldandan sonra özündə qeyri-adi əlamətlər hiss etdiyini söylədi. O, arvadında əmələ gələn qeyri-adi dəyişikliklərin izahını tapmağa çalışır, bunu işsizliklə, pulsuzluqla, kasıbcılıqla bağlayırdı. Əvvəl-əvvəl arvadına bərk hirs-lənməyi, tapşırırdı ki, heç kimin həyatına qarışmasın, bir də evə yad adamları buraxmasın.

Bir gün İslam onu çaçıya dəvət elədi. Məshədə gedib gələndən sonra içkini tərgitmiş, elə bil bir az da oturmuş, ağırlaşmışdı. Tez-tez məscidə gedir, qısa saqqal saxlayırdı. Əvvəlki yeyib-içən, deyib-gülən İslamdan əsər-əlamət qalmamışdı. İslam canı-dildən onu inandırmaq istəyirdi ki, belə vergi hər insana qismət olmur, Allah-Taala bunu özünün düz, halal bəndəsinə etə edir. "Heç olmasa, qonum-qonşunun diləyini tutsun, onları nəümid geri qaytarmasın, savabdı". İslam ondan icazə istəyirdi. Onun özünə də yol göstərirdi. "İçkini tərgit, partibiletı də tulla. O evdə haram hər şey yasaqdı".

İslam nə illah eləşə də, onu razı sala bilmədi. Amma bir müddətdən sonra özünü arvadında qeyri-adi nəşə olduğuna inanmağa başladı. Bir dəfə arvadı gecəki yuxusunu danışib ortancıl qızının xəstələncəyini söylədi. İki həftədən sonra doğrudan da qızı həkimə aparası oldu. Gün-gündən arıqlayırdı, çörək yemirdi. Həkimlər qızın böyrəklərinin birinin sıradan çıxdığını, təcili əməliyyat lazım olduğunu söylədilər. Başqa iki həkim də belə dedi. Bundan sonra o, arvadında hansısa qeyri-adiliyin olduğuna inanır, bir az da ona qorxuyla baxırdı.

...Gözünü açanda arvadı otağın küncündəki dolabın içində nəşə axtarırdı.

- Maşallah, yaxşı yatdın ha.

Saat beşə qalırdı. Əl-üzünü yuyub qayıtdı. Stolun üstündə bir stəkan çay və sarı rəngli balaca qadın çantası vardı.

- Bu nədi?

- Qızlar maşından tapıb.

- Açmırsız?

- Açmışdılar, bağlayıb qoydum bura.

Çantanın ağzını açıb içindəkiləri bir-bir çıxarıb stolun üstünə düzdü. Arvadı ayaq üstə durub baxırdı. Qızlar qapının ağzında boy-boya verib stola boylandırdılar. Ortancıla baxıb gülməsədi. Daraq, kredit kartı... On yeddi dəne, sancağa keçirilmiş şax yüzlik dollar, iki əlliminlik, bir neçə onminlik və minliklər.

İlk gözünün qabağına gələn amerikalı gənc kişinin işləyən ovurları oldu.

- Bayaq ər-arvad amerkanlar minmişdi. Onların olacaq. Evlərini tanıyıram.

Qızlar qapının ağzından çökildilər. Arvadı stəkani götürüb:

- Soyuyub, aparım dəyişim, - dedi.

"Speys" də beşin xəbərləri gedirdi. Anonları Bakıya gələn Qarabağ ermənilərindən başladılar. Sabah, sentyabrın 11-də geri qayıdacaqdılar, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı onların gəlişinə etiraz piketi keçirmiş, əvvəldən görüşə razılıq verən müxalifətçilərin beşləri görüşdən imtina etmişdilər.

Çayı içib çanta əlində evdən çıxdı. Darvazanı açıb maşına oturdı. Maşını həyətdən çıxarıandan sonra düşdü ki, darvazanı bağlasın. Arvadı çöldəydi - darvazanın bir tayını çəkdi və ərinin eşidəcəyi səsle öz-özünə "Ürəkli adama oxşamırlar" pıçıldadı. Arvadının buz kimi sözləri, elə bil, süzlüb bayaqdan içini bürümüş istiliyə qarşdı. O, istiliyin nə olduğunu da, elə bil, indi anladı. Ürəyinin dərinliyində fikirləşdi ki, o, gənc kişi, yox, o, arıq qadın qaranlıqda onu görəcək sevinəcək və on yeddi yüzliyin heç olmasa birini sancaqdan çıxarıb ona verəcək, o da səhər təzədən gedib hərbi həkimlə behləşəcək. İndi arvadının sözlərindən sonra elə bil, o, istilik çəkilib getdi, beyninə küt bir ağrı gəldi.

Maşını metronun yanındakı dayanacaqda saxladı. Cəmi üç maşın vardı. Adətləriydi, müştəri gözələyəndə salonun çox qızmaması üçün qapıları açıq qoyub yaxınlıqdakı ağacın altında söhbət edərdilər. Akiflə "Hökim" onu görə kimi ayağa qalxdılar. Birinci Akif dilləndi:

- İki amerikalı gəlmişdi, deyəsən, soni gözləyirdilər, vizitka da qoydular. Tərcüməçiləri vardı. Dedi ki, bayaq burada qırmızı "Jiquli"yə oturlublar, arvadın sumkası, deyəsən maşında qalıb, sofer

də qarabıqlı, balacaboy adam olub. Bildik ki, sən olasan. Barı sumkada bir şey varmı?

Cavab verməyə imkan tapmadı. "Hökim" dilləndi:

– Olmasa, o boyda kişi durub bura gəlməz ki! Amerikan hər xırda şeydən ötrü özünə əziyyət verməz. Yəqin sumkada bir min dollar olub. Sənə də azı bir yüzlik verərlər. Cığallıq eləmə, bir qonaqlıq sənə.

– Maşındadı, aparırım verməyə. Mindən çoxdu.

Akif vizitkanı uzatdı.

– Ünvanı bilirəm, – dedi, amma vizitkanı aldı. İngiliscəydi. "Cim" sözünü rahat oxudu, soyadı dəqiq oxuya bilmədi. Vizitkanın arxasında sxem də vardı, yaşadığı binanın 11-ci mərtəbəsinə bir ox qoyulmuşdu.

– Qonaqlığı unutma ha!

Bilirdi ki, elə-belə əl çəkən deyillər:

– Arxayın olun, yüzlik versələr qonaqlıq mənə.

Maşına oturub, "Baksovet"ə tərəf sürdü. Gecəqondulari fırlanıb bayaqkı binanın qarşısında saxladı. Dəmir hasarlı binanın qapısına yaxınlaşıb, vizitkanı göstərdi. Qara geyimli, hündürboylu gözətçi gözucu vizitkaya baxıb otağına qalxdı. Telefonla kimləsə danışdı ona "liftə gir, 11-ə qalx, gözləyirlər" – dedi. Maşından çantanı götürüb yuxarı qalxdı.

Dəhlizdəki iki qapının biri yarıyacan açıq idi. İçəridən səs gəlirdi. Yaxınlaşıb qapını bir az da araladı. Bayaqkı gonbul kişi onu görən kimi "pliz, pliz" deyib qucağındakı qıvrımtüklü iti sığallayasığallaya dəhlizin əks tərəfinə keçdi. Sakitlik çökdü. Bir neçə dəqiqədən sonra getdiyi tərəfdən bayaqkı qadın çıxıb ona yaxınlaşdı. Çantanı uzatdı. Alıb açdı, içinə göz gəzdirdi, sonra sancağı çıxarıb dollarları saydı. "Düz" – dedi. Əlindəki şax əsginaslara işarə etdi:

– "Cimi ti alacaq".

Sonra pulları çantanın içinə qoyub əlini uzatdı:

– Sah ool. Minneddar-am!

Gonbul kişi bayaq getdiyi tərəfdən çıxıb yenə qucağındakı iti sığallaya-sığallaya ona tərəf öteri gülümseyib otağa keçdi. Ovurdları yenə işləyirdi.

Keyləşən kimi oldu, arvadın arıq, qırıqlı əllərini buraxıb qapıdan çıxdı. Liftin düyməsini basdı. Əvvəl arvadının, sonra ortancıl qızının sifəti gəldi gözləri önünə. Daha sonra ağacın altında söhbət

edən sürücü tanışlarını düşündü. Fikirləşdi ki, görək danaydı. Kim sübut eləyə bilərdi ki, mənim maşınımda qalıb. Bayaqdan bəri ilk dəfə ağlına gətirdiyi bu fikirdən öti çımçəşdi.

– Liftin qapısı açıldı və balaca bir it iki dəfə hürüb ayaqlarını iyələməyə başladı. Diksindi. İtin xaltasından tutmuş oğlan istehzayla "qorxma, qorxma" söylədi. Həyəət qapısının lap ağzında "CIP" dayanmışdı, qapıdan zorla çıxdı. Maşına oturub şəhərə sarı sürdü.

"Bunlardan bizə xeyir gəlməz". Son illər tez-tez siyasi mübahisələrə qoşular və həmişə də sovet hökumətinin, rusun namını heç kəsə verməzdi. Amerikanın neftimizə tamsındığını, yalnız öz xeyrini güddüyünü sübut eləmək üçün dəridən-qabıqdan çıxar, misalları-nümunələr gətirirdi. İndi ömründə ilk dəfə rastlaşdığı amerikalılar gümanını daha da dərinləşdirmişdi. Nəse dostlarla söhbətəlməyi, ürəyini boşaltmağı gəldi. Metroya sarı döndü. Ağacın altındaydılar.

Sevincək ayağa durdular. Akif soruşdu:

– Babat oldumu? Bir şey verdimmi?

– Hə, – dedi, – yüz verdilər.

– Gedirik də başımızı açmağa? – bunu isə "Hökim" söylədi.

– Maşını qoyum gedək.

– Deyəsən, vurmağın gəlib? – Akif dedi.

Maşını darvazanın ağzında saxladı. İçəri salmağa həvəsi yoxuydu. Qapıdan girəndə arvadı "nələr oldu" soruşdu.

– Sən dediyin oldu.

Ayaqqabılarını soyunub birbaşa yataq otağına keçdi. Dolabı açıb lap üst gözündə qəzetə bükülül pullardan on dənə onminlik sayıb cibinə qoydu. Qalanını büküb əvvəlki yerində gizlətdi.

Ayaqqabılarını geyinəndə arvadı soruşdu:

– Gedəsi oldun?

– Yəqin gec gələcəm. Uşaqlara qonaqlıq verməliyəm.

Arvadının sifətindən hirsələnidiyini bilirdi.

Akif artıq qapıdaıydı. Onun maşınına oturdu.

– Maşını qoymursan?

– Yox, içməyəcəyəm. "Hökim"lə vurarasan.

Hərden oturuşları balaca kafeyə gəldilər. Çöldəki stollar boşuydu. Oturub kabab sifariş etdilər. On dəqiqə keçməmiş "Hökim" də gəldi. Vəqif uşaq həkimiydi. Ona görə ona "Hökim" deyirdilər. Tibb Universitetini bitirmişdi. Bir-iki il işləyəndən sonra dolanışıq yoxdu

deyə biznesə qoşulmuş, təyyarəylə bir-iki dəfə xaricə gedib mal götürmüş, İslam kimi zərər eləyib xalturaya keçmişdi.

Akif isə universitetin tarix fakültəsini dəb vaxtlarında bitirmiş, bir müddət akademiyanın tarix institutunda işləmişdi. Sovet dağılanda müdafiə eləməyə hazırlaşdı. Sonra elm-filan yaddan çıxdı. O da beş ildən artıqdır ki, çörək pulunu maşından çıxarırdı.

Birinci qədəhi onun, ailəsinin, xəstə qızının sağlığına içdilər. Sonra içməyinin – Akifin, sonra “Hökim”in sağlığına badə qaldırdılar. Araç şüşəsi dibinə yaxınlaşdı. Ürəyindən sağlıq demək keçdi.

– İstəyirəm öz sağlığınıza, öz xalqımızın sağlığına içək. Mən həmişə demişəm ki, Amerikadan bizə xeyir gəlməz. Bu gün öz sözümə bir daha inandım. Kim olsaydı, min yeddi yüz dollara görə çıxarıb yüz dollar verərdi. Amma bunlar bir şirvan da vermədilər. Həm də mənə elə baxdılar ki, elə bil dədələrinə borcum var. Rus olsa, verərdi, nemes də verərdi, – bir az durdu, əlləriylə gicgahını ovxaladı – erməni də verərdi, amma amerikan vermədi, – dedi.

“Hökim”lə Akif mat-mat bir-birinə, sonra süfrədə soyuyan quyruq, lülə kabablarına baxırdı. O isə danışırdı:

– Qınamayın, dostlar! Mən qonaqlığı sözümlün düzlüyünə əmin olduğum üçün verirəm. Allah yetirəcək, uşağı aperasiya elətdirəcəm. Hərdən öz-özüm deyirdim ki, ömrümdə bir amerikan görməmişəm, nə tanıyırsan onları? Bu gün gördüm və inandım ki, səhv etməmişəm. Bunlar soveti – gül kimi hökuməti dağıtdılar, bizi bir-birimizə qırdırdılar, işsiz-gücsüz qoydular, nökrə çevirdilər – özlərinə, öz xeyirlərinə görə. Gəlirlər, neftimizi aparırlar, bizi adam yerinə də qoymurlar. Barı, Qarabağı qaytaraydılar. Malay, bir dəne də araç gətir.

Akif qurcuxdu, nəse demək istədi.

– Dəymə, qoy doyunca içək bu gün.

...Kafedən çıxanda saat birə işləyirdi. Akif evvəl onu, sonra “Hökim”i aparacaqdı. Darvazanın ağzında dayandılar. Maşının içində yenə bayaqkı sözlərini təkrarlayır, Amerikanın qarasına deyiniirdi. Akif birtəhər onu dilə tutub maşından düşürə bildi.

– Belkə maşını mən salım həyəətə? – Akif darvazanın qarşısında dayanan maşını göstərdi. Etiraz etdi. Ciblərini çələyib maşının açarını axtardı. Tapa bilmədi. İçəriyə keçdi. Arvadı səsə oyanıb həyəətə çıxmışdı.

– Maaşını saalmıram, qooy çöldə qalsın, – kökələdi.

Arvadı istədi desin ki, çöldə deyib-dolaşan olar. Son vaxtlar oğurluq da çoxalmışdı – maşınların qabaq şüşələrinə, təkərlərinə-cən oğurlayırdılar. Onun içəri keçib pal-paltarlı özünü yatağa saldığını görüb bir söz demədi.

– Fikir eləmə, yaxşı olacaq. – Arvadı üzünü ona tərəf tutub danışırdı. Onu isə yuxu aparmışdı.

Səhər aylında başında küt ağrı vardı. Arvadı yerinin içində onunla üzbəüz oturmuşdu.

– Pis yuxu görmüşəm. Yekə-yekə binalar alışıb yanır.

– Maşına baxmısanmı?

– Baxmışam. Yerindədir.

– Qız neynir?

– Yaxşıdır. Nəse olacaq, yaman qorxuram. İcmə, sən allah, tərgit bu zəhrimarı.

– Tərgidəcəm. Söz verirəm. Durub məscidə gedəcəm, tövbə edəcəm, – deyib yorğanı başına çəkdi.

2003

ORXAN FİKRƏTOĞLU

(1966)

Sadıqov Orxan Fikrət oğlu 1966-cı il mart ayının 21-də Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Orada 135 sayılı orta məktəbi bitirmiş, Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəsr şöbəsində qiyməti təhsil almışdır. "Mənə bir məsləhət verin" adlı ilk hekayəsi 1981-ci ildə "Kirpi" jurnalında dərc edilmişdir. "Dünya haqqında upuzun bir nağıl" (1990), "Səhər" (1994), "Şirvan şəşəngisi" (1994), "Üçüncü günün adamı" (1999) kitablarının müəllifidir. "Səhər" hekayəsi yazıcının "Üçüncü günün adamı" (Bakı, Yeni Nəşrlər Evi, 1999) kitabından götürülmüşdür.

SƏHƏR

Süpürgəçi arvad, gecəki küləyi söyə-söyə quru yarpaqları ağacın altından süpürür. İki sərçə budaqdan-budağa hoppanır. İri, qara itini gəzməyə çıxarmış arıq qız üzünü göyə tutub. Qara it gecəni qovur. İki kişi əyinlərində idman paltarına qaça-qaça süpürgəçinin yanından keçir. Kişilərin ayaqları altından tökülən quru palçıq asfaltda qalır. Süpürgəçi arvad dünyanın yağışı xatırlayıb, kişiləri bərkənd söyür.

Kişilərdən biri qanlıb arxaya baxır. Süpürgəçi arvadın süpürgəsi və dili işdədi. Sərçələr budaqdan-budağa hoppanır. Süpürgəçi arvarda indi də sərçələr xoş gəlmir. Sərçələrə söylənir: – Qınılasız, hə! – deyir.

Üçüncü mənzilin kök kişisi eyvanda idman ələyir. İki əlini boy-nuna dayayıb, nəfəsini udur. İçəridən arvadının yoğun, xırıltılı səsi eşidilir: "Bu gün də soyuq suynan çimşən, öləcəksən daha, bədsi yoq çıxartdın", – deyir arvad. – "Heç yoq köpəkoğlu belə oyun çıxarmır!" Sözlər kişiyə çatmır. İndi də başını yerə qoyub, ayaqlarını göyə qaldırır. Binaının arxasından keçən torpaq yoldan maşın uğultusu eşidilir. Səs gecənin içindən səhərə qədər dartılır. Bir-iki

eyvanın qapısı açılır. Yuxulu gözələr həyəətə baxır. Sıqnal səsi. Bir dəstə ağ çöl göyərçini özlərini göyə vurur. İkisi lap dərün uçur. İyirminci mənzildə yaşayan kişi maşının şüşəsini qurulaya-qurulaya quşların dalınca baxır. Qara it gecəni qovub, indi də quşlara hürür. Çiyinlərində ağır çanta bir dəstə uşaq məktəbə gedir. Eyvandan analarının gözələri və sözləri eşidilir. Uşaqlar analarının səsinə tutub məktəbə gedir. İri ombalı, sürmə gözlü, gəl-gəl sinəli kirayənişin qız gəl-gəl deyə-deyə dərse gedir. Həyətin bütün yeniyetmələrini kişi eyləyən bu qızın ayaqları dəyən yerə min göz dəyir. Süpürgəçi arvad gözələri içinə tutub süpürgəsinə söykənir. Fikrə gedir. Cavan ölmüş erinin iri əllərini gözünün qabağına götürür. İçindən bir istilik axır, boğazı qohərlənir. Süpürgəsinə hirslə yerə çırpır. Toz qalxır. Sərçələr uçurur. İri, qara it hürür...

Çəkməçi Yusif balaca köksünü açıb. Damağında papiro, əlləri belində durub süpürgəçi arvarda baxır. Süpürgəçi arvad kürəyi ilə bu baxışı tutub xoşhallanır. Qocalar baxış-baxış oyununa başlayır. Quşbaz İlham quşxananın dəmir qapısını açıb quşları havaya buraxır. Ələ öyrənməsi bu quşlar göyərçindən çox ev toyuğuna oxşayır. İlham ağ, irigöz quşun lələklərini yola-yola yola baxır. Yol boşdur. Quşun iri açılmış gözələri dünyanın yeni açılmış gözünə sataşır. Dünya gözünü çəkir. Gün çıxır. Quşbaz İlham öldükəki quşu göyə atır. Quş yerə çökür. Yerdə ağaclar bitib. Yüz birinci mənzilin sarı uşağı cibində quşatan həyəət çıxır. Çıxıb daş pillələrin üstündə oturur. Başını əlləri arasına alıb fikrə gedir. İri qara pişik köhnə "Moskviç" in damında yumurlanıb yatıb. Köhnə "Moskviç" köhnə Muxtar kişini... İndi nə Muxtar kişi var, nə də "Moskviç" in mühərriki. Pişiklər xumarlanır. İki qadın eyvandan-eyvana danışır. Biri paltar asır... O biri göz qapağını. Biri ayıqdı, o biri yuxulu. Qadınlardan kişi iyi gəlir, saçlarını kişi tumarı durur. Paltarasan xirdə uşaq köynəklərinin suyunu sıxır. Qulaqasan içəri keçib, hələ də yatan ərinin yanına uzanır. Əri kök, yumru kişidi. Nəfəs aldıqca tüklü sinəsi körkü kimi qalxıb-enir. Əllərini, ayaqlarını aralayıb rahatca yatıb. Qulaqasan arvad köksünü ötürür. İki otlaqları var. Biri yataq otağıdır, o biri yemək. Əvvəl birini uşaq otağı eləmək istəmişdilər, sonra yemək otağı elədilər.

Yüz birinci mənzilin sarı uşağı cibindən damağın çıxarıb ayağa qalxır. Dünen gecədən hazırladığı dəmir qamaqcıqları quşatana

yaraqalayıb göyə atır. Qarıncaqlar yağış kimi oturaçaqlarının şifer damına yağır. Sarı uşağın göy gözləri işarır. Əliylə dalına bir yumruq vurub qaça-qaça qara ito sarı götürülür. It hürkü qaçır. On üçüncü mənzilin kişisini gözdirən qara "Volqa" heyətdə görünür. Qonşular maşına salam verir. Çəkməçi Yusif özünü çəko-çəko maşına yaxınlaşır durur. Baş əyir. Qara sürücü cibindən bir əzik beşlik çıxarıb Yusifin ovcuna basır: – Ala, dua oxu! – deyir. Yusif də oxuyur. Sürücünün gözü dolur. Yusif duasını qurtarıb, əlini təzəcə qırılmış üzünə çəkir: – "Allah köməyin olsun", – deyir. – "A bala! Allah səni bu heyətə çox görməsini!" – On üçüncü mənzilin kişisinin özü gəlir. Qara it susur. Qara "Volqa" heyətdən çıxanda, ağzulu Kazım kişi pəncəyinin düymələrini bağlayıb öz yolunu gedirdi. Birdən yadına nəso düşdü. Dala qayıtdı...

Yeddinci mənzilin qapısından xaş iyi gəlir. Bədəni donuna sığmayan dul Arifə haradansa evə qayıdır. Çəkməçi Yusifin yanından keçib salam verir. Çəkməçi Yusif arvadın salamını görmür... Ayrı şey görür, "salam" – deyir, ancaq! Dul Arifə Yusifi çoxdan tanıyır, amma bu gün o Yusifi elə bil təzədən görür. Öz evində çiməndə belə Yusifin gözlərini unuda bilmir. Hamamdan çıxıb, pəncərənin aralı pərdələri arasında Yusifi xeyli süzür. Lap axırda qəti qərara gəlir ki, uzunboğaz çəkmələrinin altı lap yeyilib, gərək ona yaxşı mıx vurula. Dul Arifəni görən kimi unutmuş Yusif qara sürücünün beşliyinə öz köşündə pivə içir.

İki qaraşın qız heyətdə gəzişir. Bir dəstə uşaq evcik-evcik oynayıyır. Binanın arxasında durmuş iki balaca uşaq siqaret sümürür. Biri o birindən təcrübəli:

– Sinənə alma, – deyir. – Sinənə alma! Onda tez ata bilərsən.

O biri öskürə-öskürə:

– Almam ki, – deyir, – özü çəkir...

Çəkməçi Yusif sarışın uşağa pivə təklif eləyir. Uşaq istəmir, quşatmanı dizinə çırpıb, binanın dalına qaçır.

İki yuxulu qadın yuxulu-yuxulu işə gedir. Heyətdən yorğan iyi gəlir. Süpürgeçi arvad yorulub. Yorğundu.

Hardasa radioda ölkənin padşahı danışır. Pişik asqırır. Dördgöz maşın heyətdən çıxır. İçindən dünyaya dörd göz baxır. Yüz birinci mənzilin sarı uşağı dördgöz maşının dalınca öz quşatmanı ilə bir "sağ ol!" atır. İki qaraşın qıza bu xoş gəlir. Sarışın qaraşınlara qarışır. Üç

uşaq gozişir. Qaraşının biri bu sarışınla lap uzun müddət dost olmaq istəyir. Bunu ona deyir. Sarışın sevinir. Və öz quşatmasını qaraşının birinə bağışlayır. Heyətdən qatıqsatan keçib-gedir. Qatıqsatanın dalyca bir dəstə pişik qaçır. Binanın ağzı yavaş-yavaş açılır. Çantalı, qovluqlu, bıqlı kişilər sakit-sakit öz qapılarını örtüb, ayrı qapılarını açmağa gedir. Ağ xalatalı, qara xalatalı arvadlar qapılarının dalında qahr. Sarışın uşaq, qaraşın qızla daləşib küsür. Qaraşın qız ağlayır. Səso nənəsi çıxır: "Nodi az? – qışqırır. – Səhər-səhər nə olub sənə?"

Səhərdi! İnsanlar dünyanı görüb tanıyıblar. Həmin dünyadı elə! Səhərdi! Süpürgeçi arvad yavaş-yavaş səhəri süpürür.

MÜNDƏRİCAT

Nəsrimizin yeni mərhələsi 4

Maqşud İbrahimbəyov

Bütün yaxşıqlara ölüm (*povest*) 9

Rüstəm İbrahimbəyov

Nəgmə dərsi (*hekayə*) 65

Əkrəm Əylisli

Ürək yaman şeydir... (*povest*) 74

Anar

Vahimə (*hekayə*) 91

Çingiz Hüseynov

Adalar (*hekayə*) 121

Əfqan

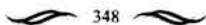
Gözəllik soracağında (*hekayə*) 137

Çingiz Ələkbərzadə

Altıncı sim (*hekayə*) 160

Fərman Kərimzadə

Xallı maral (*povest*) 170

Sabir Azəri

Ölə bilməyən adam (*povest*) 201

Vaqif Nəşib

Omaroğlunun qayıtməsi (*hekayə*) 229

Elçin

Baladadaşın ilk məhəbbəti (*hekayə*) 242

Mövlud Süleymanlı

Payız muştuluqları (*hekayə*) 260

Məmməd Oruc

Günlərin bir günündə (*hekayə*) 268

Mənzər Niyarlı

Dar gün (*hekayə*) 280

Firuz Mustafa

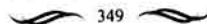
Alın yazısı (*hekayə*) 287

Aqil Abbas

Şəbədə Nazim (*hekayə*) 300

Baba Vəziroğlu

Birə on dəqiqə qalmış (*hekayə*) 308

Saday Budaqlı

Günorta (*hekayə*) 318

Afaq Məsud

Gecə (*hekayə*) 323

Elçin Hüseynbəyli

Keçə kimi qara və soyuq hava... Kəndə gün
çıxanda qayıdacağıq (*hekayə*) 330

Rəşad Məcid

10 sentyabr (*hekayə*) 335

Orxan Fikrətoğlu

Səhər (*hekayə*) 344

**AZƏRBAYCAN NƏSRI
ANTOLOGİYASI**

**BƏŞ CİLDDƏ
V CİLD**

**“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006**

Buraxılışa məsul: *Əziz Gülləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompüter səhifələyicisi: *Rəvan Mürsəlov*
Korrektorlar: *Elnaz Xəlilqızı*
Nadir Quliyev

Yığılmağa verilmişdir 12.10.2006. Çapa imzalanmışdır 29.12.2006.
Formatı 60×90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 22. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 275.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.

W6
A99